This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

UC-NRLF
$B 119 614

Digitized by Google

REESE LIBRARY

OF THE

UNIVERSITY OF CALIFORNIA.

Class

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN

WETENSCHAPPEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN

WETENSCHAPPEN.

Afdeeling LETTERKUNDE.

Vierde Deel.

JAARGANG 1859.

AMSTERDAM,
C. G. VAN DER POST.
1859.

Digitized by Google

AS.2.4.1
A53
v.4

GEDRUKT BIJ W. J. KRÖBER.

Digitized by Google

INHOUD

VAN HET

VIERDE DEEL.

PROCESSEN-VERBAAL

DER

GEWONE VERGADERINGEN.

Vergadering	gehouden	op	den	10den	Mei	1858.	blz.	15.
"	"	"	"	14den	Junij	"	"	82.
"	"	"	"	13den	September	"	"	87.
"	"	"	"	11den	October	"	"	115.
"	"	"	"	8sten	November	"	"	131.
"	"	"	"	13den	December	"	"	137.
"	"	"	"	10den	Januarij	1859.	"	163.
"	"	"	"	14den	Februarij	"	"	189.
"	"	"	"	14den	Maart	"	"	253.
"	"	"	"	11den	April	"	"	258.
"	"	"	"	9den	Mei	"	"	306.

166625

Digitized by Google

VERHANDELINGEN.

S. KARSTEN. Over het Epitaphium voorkomende bij DEMOSTHENES, de Corona, § 289, p. 322 . . . . blz. 21.

Uittreksel uit de mededeeling van den Heer L. J. F. JANSSEN, over Etruskische Opschriften . . . . . " 94.

L. J. F. JANSSEN. Etruskische Opschriften. (Toevoegsel tot bl. 114) . . . . . " 147.

C. LEEMANS. Een paar aanmerkingen betrekkelijk de jongste pogingen van TARQUINI en STICKEL tot verklaring van Etruskische Opschriften . . . . . " 150.

L. J. F. JANSSEN. Over Muurschilderijen te Emmen ontdekt . . . . . " 158.

——————— Over oude Meerwoningen (*Pfahlbauten; Habitations lacustres*) in Zwitserland . . . " 169.

J. A. C. VAN HEUSDE. I. Over het Wereldburgerschap van SOCRATES . . . . . " 227.

——————— II. XANTHIPPE in hare betrekking tot SOCRATES. (Voorafgegaan van eene kritische ontleding van het vraagstuk der digamie) . . . . " 262.

Digitized by Google

J. A. C. VAN HEUSDE. III. De Wolken van ARISTOPHANES tegenover den historischen SOCRATES . . . blz. 310.

J. DE WAL. Bijdrage over den regtsgeleerde UDALRICUS ZASIUS, naar aanleiding van zijn werk, getiteld: *De parvulis Iudaeorum Baptizandis* . . . . . „ 357.

VERSLAGEN.

Verslag van de Heeren J. BOSSCHA en M. DE VRIES, omtrent de spelling der Nederlandsche plaatsnamen. „ 1.

Rapport van de Heeren J. BOSSCHA en R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, omtrent het voorstel van den Heer W. J. KNOOP, betrekkelijk de uitgave van bronnen en bouwstoffen voor de Nederlandsche krijgsgeschiedenis . . . . . „ 46.

Verslag van de Heeren J. BOSSCHA en M. DE VRIES, omtrent het plan ter algemeene regeling van den vorm en de spelling der Nederlandsche plaatsnamen . . . . . „ 121.

Digitized by Google

Rapport van de Heeren S. KARSTEN en J. G. HULLEMAN, wegens de Verhandeling van den Heer J. BAKE, over de *Orationes Catilinariae* . . . . . blz. 195.

Rapport van de Heeren J. G. HULLEMAN, G. H. M. DELPRAT en S. KARSTEN, aangaande de Latijnsche Dichtstukken, ingezonden ter mededinging naar den prijs uit het Legaat van HOEUFFT . . . . . „ 207.

Digitized by Google

VERSLAG

VAN DE HEEREN

J. BOSSCHA EN M. DE VRIES,

OMTRENT DE

SPELLING

DER

NEDERLANDSCHE PLAATSNAMEN.

Bij aanschrijving van 28 Dec. l.l. is door Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken aan deze Afdeeling der Koninklijke Akademie toegezonden eene missive van Z. Exc. den Minister van Oorlog *), in dato 18 Dec. l.l., houdende het verzoek, dat het gevoelen dezer Afdeeling mogt worden ingewonnen omtrent de spelling van eenige namen van

*) Het zij mij geoorloofd, in het voorbijgaan protest aan te teekenen tegen de gebruikelijke benaming *Minister van Oorlog*. Die wreede onderstelling, dat ons lieve vaderland altijd in staat van oorlog zou verkeeren, wil er bij mij niet in, en is dan ook gelukkig eene onwaarheid. Wie nadenkt over den zin der woorden, zal *oorlog* van *krijg* onderscheiden. Van harte wensch ik, dat ons doorluchtig vorstelijk Stamhuis tot in lengte van dagen bekwame Ministers van *Krijgszaken* moge vinden, — maar nimmer een Minister van *Oorlog* behoeve.

M. D. V.

Digitized by Google

Nederlandsche steden, dorpen, gehuchten enz., en wel bepaaldelijk van dezulke, waarvan het twijfelachtig is, of zij met *c* dan wel met *k* behooren te worden geschreven: een twijfel, dien Z. Exc. de Minister wenschte opgelost te zien ten behoeve eener nieuwe uitgave van de choro-hydrographische kaart der Noordelijke provinciën van het Koningrijk der Nederlanden, door den Generaal KRAYENHOFF vervaardigd. Aan de beide ondergeteekenden heeft uwe vergadering den vereerenden last opgedragen, de gestelde vraag in overweging te nemen en hunne meening daaromtrent kenbaar te maken. Het is in voldoening aan dezen last, dat zij thans de eer hebben, de volgende beschouwingen aan uw oordeel te onderwerpen.

Zal de vraag: hoe omtrent twijfelachtige punten van spelling te handelen? van het standpunt der Regering worden beantwoord, dan schijnt het in de eerste plaats gepast, te herinneren aan het besluit van het Staatsbewind van 18 December 1804, een besluit destijds door de Hoogste Magt in den Staat op wettige wijze genomen, sedert niet ingetrokken of gewijzigd, en dat alzoo nog altijd van kracht is. Volgens dat besluit moeten in alle stukken, van Staatswege uitgegeven of van de Regering uitgaande, de regelen van spelling worden gevolgd, voorgedragen in de verhandeling van SIEGENBEEK. Dit besluit wordt dan ook nog heden getrouw door de Regering opgevolgd, voor zooverre de spelling betreft der gemeene naamwoorden in onze Nederlandsche taal. Maar moeten de regelen der aangenomene spelling ook van toepassing worden geacht op de eigennamen van plaatsen? Naar den geest en de bedoeling van het Staatsbewind ongetwijfeld. Het bekrachtigde de verhandeling van SIEGENBEEK met openbaar gezag, in haar geheel en zonder voorbehoud omtrent bijzondere punten. Nu heeft SIEGENBEEK wel geene uitdrukkelijke regelen gesteld omtrent de spelling van Nederlandsche plaatsnamen, maar in

Digitized by Google

zijne geheele verhandeling straalt duidelijk door, dat hij op deze dezelfde regelen als op de gemeene naamwoorden toepaste. Aan de vreemde eigennamen wijdde hij eene opzettelijke beschouwing (2e druk, bl. 259—263), en hier en daar behandelde hij ter loops een enkelen Nederlandschen plaatsnaam, als b. v. dien van *Amsterdam* (bl. 223 vlg.) en dien van *Leiden*, waarbij hij aan de spelling met *ei* de voorkeur gaf (Voorberigt voor de 4e uitg., bl. V). Het blijkt derhalve, dat hij voor de vaderlandsche plaatsnamen geene andere regelen bedoelde dan voor de gewone appellative woorden; en deze opmerking schijnt reeds terstond voor de Regering van genoegzaam gewigt, om het raadzaam te maken dat zij van dit beginsel niet afwijke, althans niet zonder overwegende redenen.

En inderdaad, uwe Commissie gelooft dat er geene geldige redenen bestaan, om voor de zaak in quaestie het beginsel te laten varen, dat wel nooit duidelijk uitgesproken, maar toch stilzwijgend aangenomen is. Zij is van oordeel, dat het volgen van de algemeene regelen der spelling ook bij het schrijven der vaderlandsche *plaatsnamen* alle aanbeveling verdient, en ziet geen grond voor eene bijzondere en afwijkende spelling der eigennamen, dan voor zooverre het de namen van *personen* betreft. Voor de laatste, vooral voor de geslachtsnamen, zal wel niemand eene eenvormige spelling, naar het algemeene orthographische stelsel, òf verlangen òf mogelijk achten. Het is een onvervreemdbaar regt van elk geslacht, de spelling van zijnen naam zoodanig te behouden, als die bij de invoering van den burgerlijken stand in ons vaderland voor goed bepaald is geworden; waar eene ouderwetsche spelling van de oudheid van een geslacht getuigt, mag zij niet willekeurig worden uitgewischt; en het verschil van spelling zelf levert hier een uitstekend hulpmiddel ter onderscheiding van verschillende geslachten met gelijkluidende namen, als van

Digitized by Google

Huydecoper en *Huidekoper*, *Coster* en *Koster* of van *Hofman* of *Smit*, op 4 of 6 verschillende wijzen geschreven. Het is waar, ook hier blijven zekere algemeene regelen gelden, in den aard der taal gegrond, en is het nimmer te verschoonen, als men eene bepaalde *wan*spelling aanneemt, als men b. v. *Huijdecoper*, *Buijs* of *Van Leijden* schrijft, waar de naam met *uy* of met *ey* wordt uitgesproken. Maar behoudens deze noodzakelijke beperking, is toch buiten twijfel de spelling der persoonsnamen geheel en al onafhankelijk van de regelen der algemeene orthographie.

De redenen, die bij persoonsnamen voor deze uitzondering pleiten, acht uwe Commissie op plaatsnamen niet toepasselijk. Daar kan het behouden eener verouderde schrijfwijze voor niemand eenige waarde hebben; daar is geene onderscheiding door verschillende spelling ooit in gebruik geweest, noch kan het raadzaam zijn die in te voeren; gelijkluidende dorpen en gehuchten worden gewoonlijk en beter onderscheiden door bijvoeging van den naam der provincie, waarin zij gelegen zijn. Ook heeft de ondervinding hier als van zelve den weg aangewezen, dien wij ook thans zouden wenschen gevolgd te zien. De namen onzer steden en dorpen zijn van eeuw tot eeuw in uiterlijken vorm veranderd, naarmate de uitspraak zich wijzigde en de taal hare orthographische gewoonten in den loop der tijden verwisselde. Ook de laatste eeuw was er getuige van, en terwijl nog voor een 60 à 80 jaren een aantal plaatsnamen naar de oude Hollandsche spelling werden geschreven, hebben verre de meeste, ja nagenoeg alle het ouderwetsche gewaad allengs afgelegd, en het nieuwe kleed der hedendaagsche spelregelen aangenomen. Ja zelfs daar, waar het plaatselijk bestuur aan de oude spelling blijft vasthouden, heeft het gebruik zich reeds lang aan dat gezag onttrokken, en zonder bezwaar *Coevorden* en *Culenborg* in *Koevorden* en *Kuilenburg* herschapen, of het schrijven van *Leiden* aangenomen,

Digitized by Google

in overeenstemming met het voorschrift van SIEGENBEEK, terwijl de leer van den *Leidschen* Hoogleeraar alleen nog maar door de *Leydsche* Regering en de *Leydsche* Courant wordt verloochend. En waarlijk, waarom zou men nog voortgaan, *Coevorden* en *Culenborg* en *Leyden* of *Velsen* te schrijven, terwijl *Campen* en *Muyden* en *Heylo* en *Sevenaer*, en *Sluus* en *Sluys* beide, of *Haerlem*, *Aemstelredam* en *Groeninghe* tot de antiquiteiten behooren? Of waarom juist *Leyden* geschreven naar de spelling van latere tijden? Waarom dan niet tot de oorspronkelijke schrijfwijze teruggekeerd, en het aloude *Leithen* of *Leithe* hersteld, of voor *Haarlem* en *Medemblik* het grijze *Heslem* en *Medemelacha* hernomen? Men ziet, er kan geene wettige reden bestaan voor enkele willekeurige uitzonderingen op den algemeenen regel, die zich ondanks den ijver van sommige taalleeraars en het gezag van sommige plaatselijke besturen, toch meer en meer heeft doen gelden, en allengs bijna alle plaatsnamen aan de gewone spelling heeft onderworpen. En te eerder mag men dien regel in gemoede aanbevelen, als men bedenkt, dat ook bij andere beschaafde natiën evenzoo wordt gehandeld. Zooverre althans aan uwe Commissie bekend is, worden ook in Frankrijk, Engeland en Duitschland alle plaatsnamen geheel naar de algemeene spelregelen geschreven; en bepaaldelijk kan zij verzekeren, dat in Spanje de nieuwe spelling van 1815 evenzeer op de geographische namen is toegepast.

Heeft derhalve het besluit van het Staatsbewind nog heden voor onze Regering verbindende kracht; is de daarbij erkende spelling ook met het oog op de vaderlandsche plaatsnamen ontworpen; en is dit stelsel daarenboven in den aard der zaak zelve gegrond, door de ondervinding als onvermijdelijk aangewezen, en door het voorbeeld van andere beschaafde natiën bekrachtigd: voorzeker, dan behoeft uwe Commissie niet te aarzelen in haar advies. Uit

Digitized by Google

volle overtuiging durft zij U aanbevelen, dat aan de Regering van wege deze Afdeeling moge worden voorgesteld, de namen onzer steden, dorpen, gehuchten enz. *in het algemeen* te schrijven naar dezelfde spelregelen, die voor de gemeene naamwoorden zijn aangenomen: overal derhalve, waar twijfel bestaat tusschen *c* of *k*, *qu* of *kw*, *s* of *z*, *ss* of *s*, *gh* of *g*, *rh* of *r*, *oi* of *oo*, *ey* en *uy* of *ei* en *ui*, zonder bedenking het laatste te kiezen.

De eigenlijke vraag van Z. Exc. den Minister is in het bovenstaande genoegzaam beantwoord. Doch uwe Commissie heeft het niet overbodig geacht, zich de vraag ook in ruimeren omvang te stellen, en het zij haar vergund, nog enkele opmerkingen voor te dragen, die haar toeschenen bij eene afdoende regeling van het punt in quaestie eenige oplettendheid te verdienen. Volgaarne toch erkent zij, dat in het tot hiertoe gezegde niet alle zwarigheden zijn weggenomen, die zich bij het schrijven der plaatsnamen kunnen voordoen, en daarom heeft zij opzettelijk in haar zoo even vermeld voorstel de woorden *in het algemeen* ingelascht. Ook hier, even als bij alle vraagpunten van spelling, is volstrekte consequentie even ondenkbaar als onraadzaam. Schoon voorzeker luidt het in theorie, als men een bepaald stelsel aanneemt, dat alle verschijnselen gelijkelijk door ééne algemeene wet beheerscht; maar met die strenge eenparigheid is de praktijk zelden gediend. De tallooze verschijnselen op het gebied der taal zijn zoo eindeloos verscheiden, zoo vol van allerlei speling en afwisseling, dat niet zelden de uiterste verschillen met naauwelijks merkbare schakeringen in elkander vervloeijen. Wilde men die alle met weinige algemeene wetten beheerschen, het zou al ras in overheersching ontaarden. De volstrekte consequentie behoort derhalve getemperd te worden, door de algemeene beginselen te toetsen aan ieder bijzonder geval, en telkens datgene in te willigen, wat door de dui-

Digitized by Google

delijkheid, den goeden smaak of het erkende gebruik wordt vereischt. Zóó wordt niet alleen het regt, maar ook de billijkheid gehuldigd; en wat men aan consequentie verliest, wint de praktijk in redelijkheid en bruikbaarheid dubbel terug.

Op de spelling van vaderlandsche plaatsnamen is het gezegde volkomen toepasselijk. Het algemeene voorschrift, dat de namen van plaatsen de gewone regelen der spelling behooren te volgen, zou te veel veranderingen na zich slepen, indien niet eene noodzakelijke beperking gesteld werd voor bijzondere gevallen, en wel bovenal voor de drie volgende: 1°. wanneer het erkende gebruik te sterk voor het tegendeel pleit; 2°. wanneer een naam, naar de uitspraak van het plaatselijk dialekt, voor goed eenen vorm heeft aangenomen, met het algemeene Nederlandsche letterstelsel niet overeenkomende, en 3°. wanneer de al te consequente toepassing van den regel noodeloos de sporen der etymologie zou uitwisschen, en daardoor schadelijk werken voor het regt verstand van den naam.

Een enkel woord tot nadere toelichting.

1°. Waar het algemeene en erkende gebruik eene afwijkende spelling zoo onbetwistbaar geijkt heeft, dat nooit bij iemand eenige twijfel is opgerezen, daar behoort men zich naar dat gebruik te schikken en zich eene gedeeltelijke opoffering van het eens gestelde beginsel te getroosten. Dit geldt bepaaldelijk van die namen, waarin de *ph* of *x* wordt aangetroffen. In *Alphen* b. v. of *Zutphen* en *Philipsland*, of in *Axel*, *Eexta*, *Rixtel*, *Saaxum* en *Texel*, heeft de heerschende gewoonte die *ph* en *x* volkomen gewettigd, al zijn zij in de gewone taalspelling niet meer in zwang. Waarom zich daartegen te verzetten? Waarom twijfel en bezwaren te opperen, waar allen het eens zijn in de praktijk? Het is waar, er bestaat volstrekt geene reden, hetzij in de etymologie of in eenige taalwet gegrond, waarom *Alphen* en *Zutphen* met *ph* en niet met *f* worden geschreven, en de

Digitized by Google

naam *Filips* wordt thans zoo algemeen met *f* gespeld, dat het bijna wenschelijk mogt heeten, ook *Filipsland* te schrijven; maar met allen eerbied voor etymologie en taalwetten, het gebruik is hier zoo vast en zoo eenparig, dat eene verandering — nu althans — geheel willekeurig zou zijn. Komt eenmaal de tijd (en wel denkelijk zal dit gebeuren), dat het gebruik zijne vastheid en eenparigheid verliest, dat er twijfel en onzekerheid ontstaat, welnu, dan blijkt het dat de *ph* en *x* hunnen tijd hebben uitgediend, en dan zal het raadzaam zijn, ook hier de gewone spelling in te voeren. Want, men zie dit vooral niet voorbij, de spelling kan nimmer eene afgedane zaak, voor altijd onveranderlijk, wezen. De taal zelve is voortdurend aan veranderingen onderhevig, de uitspraak wijzigt zich allengs van geslacht tot geslacht, de begrippen en de smaak der menschen zijn evenmin bestendig. Zal derhalve de spelling werkelijk aan hare bestemming voldoen, zal zij de juiste afbeelding blijven van den vorm en den klank der woorden, dan kan zij onmogelijk stilstaan bij het eenmaal aangenomene stelsel; maar zij behoort dat stelsel van lieverlede te ontwikkelen en te wijzigen, om met de veranderingen in taal en uitspraak, in begrippen en smaak, steeds in overeenstemming te blijven.

2°. Bij het groot verschil van dialekten in ons vaderland loopt het van zelf in het oog, dat de toepassing der spelregelen niet altijd gegrond kan zijn op de algemeene Nederlandsche uitspraak, maar in vele gevallen het regt der plaatselijke volkstaal behoort te erkennen. Het zou eene dwaze onderneming zijn, wanneer men namen als *Wymbritseradeel, Nijeholtpa, Nijkerk, Oldenzaal, Bellingwolde* of *Dreischor* in het heerschende Nederlandsche letterstelsel wilde overbrengen, en daardoor onkenbaar maken. Zij zijn in hunnen dialektvorm eenmaal erkend en gevestigd geworden. Maar even dwaas zou het zijn, wanneer men bij

Digitized by Google

namen als *Grijpskerk*, *Niezijl* of *Uithuizen*, die zich nu eenmaal naar ons letterstelsel geschikt hebben, in de spelling terugkeerde tot de Groningsche uitspraak; of wanneer men in de verschillende vormen van een zelfden uitgang, als b. v. *-rode*, *-rooi*, *-rade* en *-raai*, de gelijkheid wilde herstellen, met miskenning van het verschil der historische ontwikkeling. Men gevoelt, dat hier geen algemeen voorschrift kan gelden, dat de grens dikwijls moeilijk te bepalen is, om nergens aan de duidelijkheid en het goed regt der historie te kort te doen. In de meeste gevallen zal het erkende gebruik eene voldoende beslissing aanwijzen; en hier, waar het meer den vorm der namen dan de loutere spelling betreft, behoort dat gebruik zonder twijfel te worden geëerbiedigd, al mogt ook de gebruikelijke vorm met het gewone letterstelsel niet overeenkomen. Alleen daar, waar het gebruik niet voldoende beslist, waar werkelijk onzekerheid of twijfel bestaat, mag de wet der algemeene orthographie worden toegepast.

3°. Evenzeer moet eene afwijking van de gewone spelregelen worden aanbevolen bij die namen, waar de heerschende uitspraak, ook zonder invloed van dialekt, aan den naam een anderen vorm geeft dan dien hij in de historische overlevering bezit. Wij bedoelen namen als *Nijmegen*, *Gorinchem* en *Doetinchem*, die algemeen zóó geschreven, maar even algemeen anders uitgesproken worden. Zal men die uitspraak ook in de spelling overnemen, en den alouden vorm der namen eens voor al prijs geven? Uwe Commissie kan dit niet wenschelijk achten. Het gebruik pleit hier zoo beslissend voor het behoud van den echten vorm, dat men dien niet zonder willekeur aan eene verbasterde uitspraak zou kunnen opofferen. En waarom noodeloos verandering aangebragt, waar het gevestigde gebruik nooit aan iemand eenige zwarigheid veroorzaakte? Waarom de ken-

Digitized by Google

merkende trekken uitgewischt, in welke zich de oorsprong dier namen nog min of meer duidelijk vertoont? Is eenmaal de etymologie van stads- of dorpsnaam door veranderde uitspraak geheel onkenbaar geworden en uit het volksbewustzijn verdwenen, dan laat zich zeker de oude vorm niet kunstmatig herstellen; maar wel laat zich behouden wat nog is overgebleven. Is de naam *Waasbeek* in *Waspik*, of *Bodekeloo* in *Boekel* verloopen, en de zin op die wijze verduisterd, men moet dit eerbiedigen; maar als daarentegen *Groenloo* nog het duidelijk merk van zijnen oorsprong draagt, zou het roekeloos zijn die herinnering uit te delgen, om louter op gezag eener onbeteugelde uitspraak het ziellooze *Grol* in de plaats te stellen *). Evenzoo staat het nog in onze magt, door eene naauwelijks merkbare wijziging in de spelling, het regt verstand van den naam *Zierikzee* te doen herleven, en eenvoudig door het schrijven van *Zieriksee* te voorkomen, dat niet het oude *ee* of *eiland* van *Zierik* voor goed worde verzwolgen door eene gewaande *zee*. Ziedaar dan eene nieuwe beperking in het schrijven der plaatsnamen: het voorschrift om zooveel van de etymologie te behouden, als werkelijk, zonder te groot verzet tegen het erkende gebruik, nog behouden kan worden. En te eer mag dit oorbaar heeten, omdat het even waarschijnlijk als wenschelijk is, dat het vasthouden aan den echten vorm der namen allengs zal strekken, om ook de uitspraak, althans in den mond der beschaafden, uit hare verbastering

---

*) De Heer VAN LENNEP heeft hierop aangemerkt, dat hetgeen historisch is, niet zielloos mag heeten, en heeft geestig gewezen op de lauweren door FREDERIK HENDRIK verworven, en den lauwerkrans door VONDEL voor den held gevlochten, als die alle nationale herinneringen aan den vorm *Grol* verbinden. Ik wil alleen dit antwoorden, dat ik juist daarin een nieuw bewijs zie, hoe de luister van een heldenfeit en het genie van den dichter ook het ziellooze kunnen bezielen.

M. D. V.

Digitized by Google

op te heffen en in de oude zuiverheid te herstellen. Het spreekt wel van zelf, dat ook hier de juiste grens niet gemakkelijk te trekken is, dat het dikwijls moeilijk valt te bepalen, of de oude naam al dan niet nog genoegzame levenskracht bezit. Zal men b. v. nog *Niebokswoud* kunnen schrijven, zoo als onze grootvaders deden, of is die vorm reeds geheel door *Nibbixwoud* verdrongen? Het gebruik, het werkelijk algemeene en erkende gebruik, zal hier moeten beslissen; en het schijnt derhalve raadzaam, in zulke gevallen het oordeel in te roepen der gewestelijke en plaatselijke besturen, ten einde omtrent den aard der heerschende gewoonte de noodige zekerheid te erlangen. Mogt het blijken, dat langs dien weg geene zekerheid kan worden verkregen, dat men veelal, onvast en oneenparig, tusschen de beide woordvormen weifelt, zoodat er eene beslissing, eene keuze vereischt wordt: dan geve men zonder schroom de voorkeur aan den oudsten en echtsten vorm, ten einde van de oorspronkelijke beteekenis zooveel mogelijk nog de sprekende trekken te bewaren.

Ziethier, M.H., de opmerkingen, waartoe eene aandachtige overweging der zaak ons aanleiding gaf. Mogten wij op de vraag van Z. Exc. den Minister (die alleen uw oordeel inriep omtrent enkele bepaalde gevallen, de loutere spelling betreffende) een stellig antwoord voordragen; zoodra wij onze beschouwing verder uitstrekten, om de spellingquaestie in ruimeren zin, de bepaling van den *vorm* der plaatsnamen, te behandelen, kon ons antwoord niet meer zoo stellig zijn. Daar moesten wij die ruimte en speling erkennen, die bij zooveel verscheidenheid van stof altijd een vereischte zal blijven, indien men zich hoeden zal voor willekeur en overdrijving. Wij wezen alleen op de beginselen, die bij eene regeling op ruimer schaal tot leiddraad behooren te verstrekken, maar welker toepassing op de bij-

Digitized by Google

zondere gevallen altijd moet worden bestuurd door oordeel en smaak. Dat eene regeling en vaststelling van den vorm en de spelling der vaderlandsche plaatsnamen eene wenschelijke zaak mag heeten, ter bevordering eener voegzame eenparigheid, zal wel door niemand worden betwist. De weifeling en onzekerheid op dit gebied is grooter dan welligt menigeen vermoedt. Uwe Commissie heeft bij hare overwegingen gebruik gemaakt van het *Alphabetisch Register van alle bewoonde oorden* *) *des Rijks, zijnde een vervolg op de Itineraire voor marscherende troepen in het koningrijk der Nederlanden*, ten jare 1850 van wege de Regering in het licht gegeven. Uit dat werk blijkt overvloedig, hoe groot de behoefte is; want bij zulk een volledig overzigt van alle plaatsnamen ziet men eerst regt in, hoe wankelend en ongelijkmatig men in dit opzigt te werk gaat. In talrijke namen vindt men de *c*, de *s* of de *ss*, terwijl in andere van geheel dezelfde soort de *k*, de *z* en de *s* zijn gebezigd. De *ei* en *ui* zijn veelal in den ouderwetschen vorm geschreven, maar daarbij werd het onderscheid tusschen *y* en *ij* uit het oog verloren, en namen als *Leijden, Leijsen, Eijsden, Sassenheijm, Luijksgestel*, of *Huijbergen*, en evenzoo *Ooij*, *Asenraij* of *Venraij*, komen elk oogenblik den taalkenner bedroeven over het treurig noodlot, dat in ons vaderland schijnt te rusten op de kennis zelfs van de allereerste beginselen der taal. Bovenal treft ons de groote ongelijkheid in de spelling van enkele zamenstellende deelen, die in vele namen wederkeeren, en overal gelijk worden uitgesproken, zoodat ook de spelling dezelfde behoort

---

*) Bij eene nieuwe uitgave zal men wèl doen, dit *oorden* in *plaatsen* te veranderen. *Oord* is in onze taal alleen een schilderend woord: men spreekt van een *schoon*, een *liefelijk*, een *eenzaam oord*. Maar in de algemeene kleurlooze opvatting van *plaats* is het een germanisme.

Digitized by Google

te zijn. Nu eens vindt men *Boshoven* en *Bosserstraat*, dan *Boschhoven* en *Bosschendijk;* nu *het Loo*, *Anloo*, *Aperloo*, *Elsloo*, *Exloo*, *Lutjeloo*, *Tongerloo* enz., dan *Almelo*, *Borculo*, *Groenlo*, *Heilo*, *Hengelo*, *Venlo* enz.; terwijl toch in al deze namen dezelfde uitgang, met gelijke uitspraak, ook gelijke schrijfwijze vereischte, en de vergelijking van het Lat. *lucus* en Hoogd. *lohe* geen twijfel overlaat, dat alle plaatsen, wier naam nog van een statig *loo* of *woud* getuigt, in de spelling het voorbeeld van het koninklijke *Loo* behoorden te volgen.

Men zal wel van zelve gevoelen, dat het hier gezegde volstrekt niet als een verwijt bedoeld is. De ongelijkmatigheid, die wij opmerkten in een Register, op gezag der Regering uitgegeven, is evenzeer algemeen bij de Natie; wij zelven maken er ons dagelijks aan schuldig. Maar juist uit de algemeenheid van het gebrek blijkt de noodzakelijkheid van verbetering. En daarom geeft uwe Commissie vrijmoedig in bedenking, of het niet raadzaam ware, aan de Regering, wier aandacht nu eenmaal op dit punt gevestigd is, het voorstel te onderwerpen, dat eene afdoende regeling door openbaar gezag mogt worden tot stand gebragt. De weg om daartoe te geraken, is gemakkelijk aan te wijzen. Door tusschenkomst van 's Konings Commissarissen in de Provinciën, zou de Regering alle plaatselijke besturen kunnen doen uitnoodigen tot het inzenden van de vereischte inlichtingen, die voor eene juiste beslissing noodig zijn. Die inlichtingen zouden het antwoord moeten behelzen op de vragen: 1°. Hoe wordt de naam uwer gemeente (en van elk der daarbij behoorende dorpen en gehuchten) doorgaans geschreven? Is dat gebruik vast en eenparig, of wankelend en onzeker? en, in het laatste geval: welke spellingen zijn daarnevens in zwang? 2°. Wat is uit de gemeentelijke archieven of van elders bekend

Digitized by Google

omtrent den oudsten en oorspronkelijken vorm, waarin de naam in de geschiedenis voorkomt? 3°. Wat is u welligt bekend omtrent den oorsprong of de beteekenis van dien naam?

De beantwoording dezer vragen, door alle gemeentebesturen des Rijks, zou een kostbare schat van bouwstoffen zijn, om de zaak op hechten grondslag te vestigen. Mogt de Regering goedvinden, die bouwstoffen aan deze Afdeeling der Koninklijke Akademie in handen te stellen, om aan haar de bewerking op te dragen en haar te belasten met het inleveren van een *plan ter algemeene regeling van den vorm en de spelling der Nederlandsche plaatsnamen*, men mag vertrouwen, dat zij bij uwe vergadering gereede medewerking zou vinden. Op die wijze zou aan het vaderland een nuttige dienst worden bewezen; de dobberende onzekerheid zou plaats maken voor eenparige regelmaat, door hoog gezag bekrachtigd; en tevens zou uit den overvloed van inlichtingen, door zoovele archieven verstrekt, voorzeker ook menige wenk ten goede komen aan de historische en etymologische kennis onzer vaderlandsche geographie.

Digitized by Google

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10den MEI 1858.

Tegenwoordig de Heeren: J. ACKERSDIJCK, C. J. VAN ASSEN, R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, R. P. A. DOZY, L. J. F. JANSSEN, T. W. J. JUYNBOLL, C. LEEMANS, A. RUTGERS, M. DE VRIES, W. G. BRILL, G. H. M. DELPRAT, L. PH. C. VAN DEN BERGH, W. MOLL, J. VAN HALL, H. J. KOENEN, J. DE WAL, J. DIRKS, J. G. HULLEMAN, H. C. MILLIES, J. H. SCHOLTEN, G. DE VRIES, J. C. G. BOOT, M. H. GODEFROI en J. A. C. VAN HEUSDE.

De Heeren KNOOP en SLOET hebben kennis gegeven, dat zij verhinderd werden op deze vergadering te verschijnen.

Het proces-verbaal der vorige vergadering wordt voorgelezen en vastgesteld.

Wordt voorgelezen eene missieve van den Minister van Binnenlandsche Zaken, houdende kennisgeving, dat het den Koning heeft behaagd, de verkiezing der Heeren Prof. J. A. C. VAN HEUSDE te Utrecht en Mr. W. C. MEES te Amsterdam tot leden der Letterkundige Afdeeling te bekrachtigen.

Eene tweede missieve van denzelfden Minister geeft te

Digitized by Google

kennen, dat, ingevolge het voorstel der Akademie, door Z. Exc. eene aanschrijving is gedaan aan de Commissarissen des Konings in de onderscheidene provinciën, ten einde de gemeentebesturen uit te noodigen om ten aanzien van den vorm en de *spelling der plaatsnamen* hunner gemeenten de verlangde opgaven te doen.

In een derden brief verzekert de Minister de Akademie van zijne belangstelling in de ontworpene uitgave van een nieuw *Charterboek*, en meldt, dat ter bevordering dezer onderneming onderscheidene uitnoodigingen aan sommige zijner Ambtgenooten zijn gericht, alsmede aan de Commissarissen des Konings en aan den Rijks Archivaris. Voorts zal het bureau der Commissie tot het Charterboek, overeenkomstig het gedane voorstel, gevestigd zijn op het Rijks archief, en zal de toezending en terugzending van stukken voor die Commissie geschieden onder het adres van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken.

De Secretaris geeft kennis, dat de Heer VAN HEUSDE de op hem gevallene keus heeft aangenomen; terwijl de Heer MEES heeft geschreven, dat hij de al of niet aanneming zijner benoeming nog eenigen tijd wenscht in beraad te houden. Daarop wordt het ter vergadering tegenwoordig zijnde nieuwbenoemde lid door den Voorzitter verwelkomd en hem met zijn lidmaatschap geluk gewenscht.

Door den Secretaris wordt mededeeling gedaan van eene missieve van den Heer KNOOP, waarin dat lid, benevens kennisgeving van zijne verplichte afwezigheid, zijn voorstel betreffende het uitgeven van *Bouwstoffen voor de Krijgsgeschiedenis* nog nader toelicht en tegen eenige gemaakte bedenkingen verdedigt. Deze missieve zal worden gesteld

Digitized by Google

in handen der Commissie, belast met het uitbrengen van rapport over het gedane voorstel.

De Heer DE VRIES doet opmerken, dat de wijze, waarop zijn Werk in den *beschrijvingsbrief* wordt vermeld, geen juist denkbeeld geeft van den waren inhoud. De Voorzitter en Secretaris verklaren, dat die onjuiste opgave alleen hieraan is toe te schrijven, dat zij het Werk tijdens het opstellen van den beschrijvingsbrief nog niet hadden onder het oog gehad.

De Heer VAN DEN BRINK doet eene motie van orde, om de behandeling van het onderwerp, waarover het Werkje van den Heer DE VRIES handelt, aan het rapport wegens het voorstel van den Heer KNOOP te doen voorafgaan, wegens de afwezigheid van den voorsteller, en omdat de behandeling van dat rapport een geruimen tijd zal kunnen vorderen. — De vergadering neemt met deze verdaging genoegen.

Alsnu wordt ten aanzien van de aangekondigde mededeeling van den Heer VAN DEN BRINK aan de vergadering door den Heer DE VRIES in bedenking gegeven, of het niet min overeenkomstig is met den aan de Afdeeling voorgeschreven werkkring, om het Werk van een harer medeleden tot een onderwerp van beoordeeling te stellen; dat hij geenzins de tegenspraak wil ontwijken, doch dat het noodig is, alvorens daartoe over te gaan, dat dit punt nu eenmaal voor goed beslist worde. Na eenige gedachtenwisseling besluit de vergadering, dat de aangekondigde bedenkingen van den Heer VAN DEN BRINK in de vergadering zullen worden medegedeeld.

De Heer DIRKS brengt het verslag uit der Commissie wegens de bearbeiding van het *Vervolg op* VAN LOON. De Commissie stelt voor: het werk op te vatten waar het door

Digitized by Google

het voormalig Instituut is gestaakt, en voorloopig tot op het jaar 1806 voort te zetten, van welk tijdpunt de aangekondigde arbeid van den Heer NAHUYS zal aanvangen.

Op eene vraag van den Heer MILLIES geeft de Heer DIRKS te kennen, dat het de bedoeling der Commissie is, ook penningen buitenslands vervaardigd, wanneer zij op de Geschiedenis van ons Vaderland betrekking hebben, in het Werk op te nemen. De vergadering vereenigt zich met het stelsel in het rapport voorgedragen, terwijl de Rapporteur zich voorbehoudt, eenige mededeelingen van meer huishoudelijken aard in de buitengewone vergadering ter kennis zijner medeleden te brengen.

De Heer HULLEMAN brengt verslag uit over de bijdrage van den Heer KARSTEN, betreffende het *Grafschrift voor de gesneuvelden in den slag bij Chaeronea.* De Commissie is het hoofdzakelijk met den Auteur der bijdrage eens, en stelt voor, om het stuk in de *Verslagen en Mededeelingen* op te nemen, waarmede de vergadering zich gereedelijk vereenigt.

De Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, het woord erlangd hebbende ter mededeeling zijner bedenkingen tegen het Werkje van den Heer DE VRIES over *de Visscherijen*, geheeten het *Vroon*, treedt in eene breedvoerige wederlegging van diens gevoelen. Hij kan zich niet met de stelling vereenigen, dat het woord *visscherij* eerst na het midden der 16de eeuw de beteekening van het *visschen*, de *vischvangst* zou hebben gekregen, terwijl het vóór dien tijd enkel in den zin van het *vischwater* zou moeten worden opgevat. Volgens hem heeft het woord *visscherij* ten allen tijde beteekend wat het nog te kennen geeft, te weten: 1°. het visschersbedrijf; 2°. het vischgebied; op dezelfde wijze als *jacht* voor het jachtveld, de *tiende* voor het tiendblok wordt

Digitized by Google

gebezigd. Hij wraakt de meening van den Heer DE VRIES, dat de regel der analogie op de bepaling van de beteekenis eens woords niet zou mogen worden toegepast. De woorden op —*erij* drukken of een bedrijf, of eene handelwijze, of eene verzameling uit, en kunnen dus slechts overdrachtelijk worden toegepast op de plaats, waar het bedrijf geoefend of de verzameling gevonden wordt. Hij verzet zich tegen het gezag der Schrijvers van Woordenboeken, waarop de Heer DE VRIES zich beroept, en die volgens hem aan het woord *visscherij* alleen de beteekenis van vischwater of vischvijver zouden hebben toegekend. Hij acht het echter twijfelachtig, wat de *Teuthonista* door het woord *piscaria* mag verstaan hebben. Hij tracht door eenige voorbeelden aan te wijzen, dat reeds onder FILIPS VAN BOURGONDIË en vóór hem het woord *visscherij* de beteekenis had van het visschen, de vischvangst, zoo niet van vischrecht. Hij weidt in het breede uit over de woorden, waarmede ons woord *visscherij* overeenkomt, bepaaldelijk over de woorden *pêcherie*, *piscaria* en *piscatio*. Al die woorden hebben, blijkens de aangehaalde voorbeelden uit oude charters en middeleeuwsche geschiedschrijvers, de beteekenis gehad van *visscherij* in den hedendaags gebruikelijken zin. Het vischbedrijf of het visschen had onderscheidene beperkingen: ten opzichte van de personen die het oefenden, en de plaatsen waar dit vrijstond. De vischvangst in de gemeene wateren behoorde van ouds tot de *regalia*, en onze Landsheeren kenden zich de beschikking daarover toe, zooals blijkt uit de gifte van FLORIS V aan GERRIT VAN DE WATERINGEN in 1273. Het was een beginsel, dat Hertog ALBRECHT ook op Waterland en Zeevang had willen toepassen; maar hem werd betoogd, dat zoodanig recht in die streken nooit was bekend geweest. Hetzelfde beginsel werd door MAXIMILIAAN en FILIPS in een edict van 1495 gehandhaafd.

Digitized by Google

Daar de tijd, voor deze vergadering bestemd, verstreken is, wordt de verdere behandeling van dit onderwerp tot de volgende vergadering bespaard. Inmiddels deelen enkele leden aan den Heer DE VRIES aanteekeningen mede van plaatsen uit oude oorkonden, waarop zij wenschen zijne aandacht meer bijzonder, bij de nadere overweging van het betwiste onderwerp, te vestigen.

Nadat de Heer HULLEMAN nog twee geschriften voor de Bibliotheek der Akademie heeft aangeboden, wordt de gewone vergadering door den Voorzitter gesloten.

Digitized by Google

OVER

HET EPITAPHIUM

VOORKOMENDE BIJ

DEMOSTHENES, DE CORONA, § 289, p. 322.

DOOR

S. KARSTEN.

Mogt ik mij vóór eenigen tijd veroorloven de aandacht dezer vergadering bezig te houden met de kritische behandeling van eene plaats van DEMOSTHENES uit de rede *de Corona*, welke tot nog toe eene klip was geweest voor de uitleggers, het gunstig onthaal, hetwelk de door mij aldaar voorgeslagene verbetering van de zijde van bevoegde beoordeelaars mogt te beurt vallen, doet mij de vrijheid nemen andermaal uwe aandacht te vestigen op eene tweede plaats uit die zelfde redevoering, die niet minder dan de eerste de schranderheid der uitlegkundigen heeft op de proef gesteld. Het geldt thans niet de woorden van den redenaar zelven, maar een opschrift door hem in den loop zijner rede aangevoerd. De gelegenheid, waarbij hij dit vermeldt, is deze. Demosthenes verdedigt zich tegen de hem voorgeworpene beschuldiging, dat zijne verkeerde raadgevingen de hoofdoorzaak zouden zijn geweest van de nederlaag der Atheners bij Chaeronea. Ter wederlegging daarvan beroept hij zich op de bewijzen van vertrouwen, hem dadelijk na die nederlaag door zijne medeburgers geschonken: dat namelijk hij, en geen ander, door het volk gekozen was om eene lofrede op de gesneuvelden te houden; dat hem

Digitized by Google

door de bloedverwanten der overledenen de taak was opgedragen, om het lijkmaal ter hunner gedachtenis te geven; en eindelijk laat hij het grafschrift voorlezen, hetwelk het Atheensche volk op het monument, ter eere der gesneuvelden opgerigt, had laten griften, waaruit blijken zoude, dat, naar de overtuiging der burgers, de noodlottige uitslag van het gevecht niet aan den raad van menschen, maar aan de beschikking der Goden moest geweten worden. Het aangehaalde opschrift, hetwelk in den text der redevoering is ingelascht, luidt aldus:

Οἵδε πάτρας ἕνεκα σφετέρας εἰς δῆριν ἔθεντο
Ὅπλα καὶ ἀντιπάλων ὕβριν ἀπεσκέδασαν.
Μαρνάμενοι δ' ἀρετῆς καὶ δείματος οὐκ ἐσάωσαν
Ψυχάς, ἀλλ' Ἀΐδην κοινὸν ἔθεντο βράβην,
Οὕνεκεν Ἑλλήνων, ὡς μὴ ζυγὸν αὐχένι θέντες
Δουλοσύνης στυγεραὶν ἀμφὶς ἔχωσιν ὕβριν.
Γαῖα δὲ πατρὶς ἔχει κόλποις τῶν πλεῖστα καμόντων
Σώματ', ἐπεὶ θνητοῖς ἐκ Διὸς ἥδε κρίσις·
Μηδὲν ἁμαρτεῖν ἐστι θεῶν καὶ πάντα κατορθοῦν,
Ἐν βιοτῇ μοῖραν δ' οὔτι φυγεῖν ἔπορεν.

De zin dezer verzen in het Nederduitsch overgebragt is, met verbetering van een paar bedorvene woorden, deze:

„Zij, die hier liggen, zijn om der wille van hun vaderland in het strijdperk getreden, en hebben den overmoed der vijanden afgeweerd.

„Gedachtig aan den pligt van dapperheid en moed [1]) hebben zij niet hun leven gered, maar het gemeene stervenslot zich tot belooning gesteld;

---

1) Ik heb vertaald alsof er stond μνησάμενοι δ' ἀρετῆς καὶ λήματος. Hierover beneden. Verder heb ik κοινὸν verbonden met Ἀιδην, niet, zooals gewoonlijk geschiedt, met βράβην. Het is een gewoon epitheton van den dood. Sophocl. El. 136: Ἀΐδα παγκοίνου λίμνας. Ai. 1172: τὸν πολύκοινον Ἀιδαν. El. 1075: πάγκλαυτον αἰῶνα κοινὸν εἵλου (*mortem* optasti).

Digitized by Google

„Om der wille van de Hellenen, opdat zij niet het juk der slavernij op den nek leggende, onder bitteren smaad zouden gebukt gaan.

„De vaderlandsche grond bevat in zijnen schoot de ligchamen dier dappere verslagenen, dewijl den stervelingen dit door Jupiter is toegeschikt:

„In niets te falen en in alles te slagen is der Goden deel; maar gedurende het leven het noodlot te ontgaan heeft hij niet vergund."

Ik twijfel niet, M. H., of bij het hooren dezer vertaling zal elkéén daarin uitdrukkingen en zinsneden hebben ontmoet, die hem deels hard en gedwongen, deels onduidelijk, ja onverstaanbaar voorkwamen. Ik durf echter de verzekering geven, dat de schuld daarvan niet ligt aan de vertaling; integendeel komen in den Griekschen text, behalve dat nog meerdere onjuiste en duistere uitdrukkingen voor, die in eene vertaling niet kunnen worden wedergegeven. Enkele dier feilen mogen op rekening komen van de overschrijvers; bij de meeste is daaraan niet te denken: zij zijn blijkbaar het werk van den maker. Eindelijk is de laatste zinsnede zoo duister, dat zij naauwlijks eene dragelijke verklaring toelaat. Geen wonder dan ook, dat dit grafschrift aan de uitleggers veel hoofdbrekens heeft gekost. Geleerde mannen, zooals J. G. SCHAEFER, FR. JACOBS, LUDW. DISSEN en anderen, hebben alle hulpmiddelen der kritiek en exegese aangewend om het duistere en gebrekkige daarin op te helderen of te verbeteren; evenwel zonder het gewenschte gevolg. Later heeft Prof. FRÖHLICH dit epigramma tot het onderwerp gemaakt eener bijzondere verhandeling, die in de *Abhandlungen der Bayerischen Akademie d. Wiss.* 1850 is opgenomen, waarin deze geleerde eene verklaringsproeve geeft, waardoor hij zich vleide alle zwarigheden uit den weg geruimd en aan alle verschil van meeningen voor goed een

Digitized by Google

einde gemaakt te hebben. De uitkomst heeft echter die verwachting niet bevestigd: zijn arbeid is met geen gelukkiger gevolg bekroond geworden dan zulks met de pogingen van vroegere uitleggers het geval geweest is en waarschijnlijk met die van latere zijn zal. Het opschrift blijft in de hoofdzaak duister en zal dit wel altijd blijven, om de eenvoudige reden, dat geen uitlegkunde, hoe scherpzinnig ook, in staat is wat kreupel is regt te maken noch onzin in gezonde taal te herscheppen. Als men nu dit overweegt, is het dan gewaagd, zoo ik den twijfel durf opperen, of dit vers wel voor een voortbrengsel van de eeuw van Demosthenes te houden zij en niet veeleer aan een lateren maker zijn oorsprong te danken hebbe. Indien men ons eens een grafschrift voorlegde, bijv. op de gesneuvelden bij Waterloo, dat in vele opzigten in taal, stijl en gedachten mank ging, en men ons zeide, dat dit opschrift weleer, onder toezigt van een VAN DER PALM of KEMPER vervaardigd, door 's Lands Regering op een monument aldaar geplaatst was geweest (verondersteld dat dit monument sedert lang vernietigd en vergeten geraakt ware), zouden wij het voor goede munt aannemen? Met niet minder regt meen ik te mogen betwijfelen, of een opschrift, hetwelk zoo vele sporen draagt van eene onbedrevene hand, voor een klassiek monument mag gehouden worden, waardig om door Demosthenes in zijne rede aangevoerd en met lof vermeld te worden. Doch ik mag niet vooruitloopen; alvorens een oordeel uit te brengen, behooren wij het gedicht zelf naauwkeurig na te gaan en aan den toets der kritiek te onderwerpen.

Het eerste distichon luidt aldus:

Οἷδε πάτρας ἕνεκα σφετέρας εἰς δῆριν ἔθεντο
Ὅπλα καὶ ἀντιπάλων ὕβριν ἀπεσκέδασαν.

Vooreerst merken wij hier op de woorden εἰς δῆριν ἔθεντο ὅπλα. De uitdrukking ὅπλα τίθεσθαι, door de oude gramma-

Digitized by Google

tici verkeerd begrepen, is door de nieuwere, vooral door Vigerus *de Idiot.* p. 270 vlgg. (ed. 2, Herm.) en Schneider in den *Index Graec. ad* Xenoph. *Anab.* wel opgehelderd [2]), maar echter, voor zooveel mij bekend is, nog niet tot volkomene klaarheid gebragt [3]). Τίθεσθαι τὰ ὅπλα is een krijgsterm, bij Herodotus, Thucydides, Xenophon, Demosthenes en andere schrijvers van den klassieken tijd in gebruik, die eigentlijk beteekent *zijne wapenen in orde stellen*, t. w. in het gelid, op de voor elk bestemde plaats, ten einde terstond slagvaardig te kunnen zijn. Dit geschiedde vóór den aanvang van het gevecht; ook ná het gevecht, bij eene verpoozing; of wanneer men ergens post had gevat, bijv. vóór de muren van eene stad of op een plein, alwaar men zich strijdvaardig moest houden. Van daar dat τίθεσθαι τὰ ὅπλα bij eene oppervlakkige verklaring zeer verschillende beteekenissen toelaat: nu eens, als het is vóór het gevecht, die van *de wapenen aangorden;* dan, als het is bij rust, die van *de wapenen nederleggen*, gelijk het ook door de scholiasten nu in dezen, dan in genen zin wordt opgevat. Dat zoodanige verklaring onjuist is, behoeft geen betoog. De door mij opgegevene beteekenis laat zich opmaken uit meer dan ééne plaats van Xenophons *Anabasis;* maar inzonderheid wordt zij toegelicht door eene plaats van Plutarchus in *het leven van Cimon*, cap. 17, alwaar gesproken wordt van den slag bij Tanagra. Als de Atheners zich aldaar tegenover de Lacedaemoniërs gelegerd hadden, wilde Cimon, die toen balling was, met zijne burgers medestrijden. „Hij kwam," zegt Plutarchus, „met zijne wapenrusting en nam

---

[2]) Men zie ook Poppo ad Thucyd. lib. II, c. 2. Annot. en Stephani Thes. ed. Paris. s. v. τίθημι, p. 2173.

[3]) In de *Versio latina* van Wolf worden deze woorden zeer vrij vertaald door *pro patria arma ferentes*. Fröhlich vertaalt ze, geheel verkeerd, aldus: „die Männer *stellten sich in den Kampf der Waffen*."

Digitized by Google

plaats onder zijne stamgenooten" (Κίμων δὲ μετὰ τῶν ὅπλων ἧκεν εἰς τὴν αὐτοῦ φυλὴν τὴν Οἰνηΐδα). Maar wat gebeurt er? Daar komt een verbod van den Raad van Athene, dat Cimon niet in het leger mogt worden toegelaten. Hij gaat henen; „maar zijne vrienden," zegt Plutarchus, „namen zijne wapenrusting en plaatsten die in het gelid, en zich daarom scharende, streden zij, totdat de laatste man gevallen was" (οἱ δὲ λαβόντες αὐτοῦ τὴν πανοπλίαν εἰς τὸν λόχον ἔθεντο κτλ.). Men ziet hieruit, dat Cimon komt μετὰ τῶν ὅπλων, en plaatst die in de schaar waartoe hij behoorde; daarop gaat hij weg, maar zijne wapenrusting (ὅπλα of πανοπλία) blijft achter en wordt door zijne vrienden in het gelid geplaatst, alsof hij het zelf ware. Gelijk Plutarchus hier zegt τὴν πανοπλίαν εἰς τὸν λόχον ἔθεντο, zoo voegt Xenophon er somtijds tot nadere bepaling bij εἰς τάξιν of ἐν τάξει, bijv. *Anab.* II, 2, § 8: ἐν τάξει θέμενοι τὰ ὅπλα, συνῆλθον οἱ στρατηγοὶ καὶ λοχαγοὶ τῶν Ἑλλήνων παρὰ Ἀριαῖον. § 21: ἅμα δὲ ὄρθρῳ παρήγγειλεν ὁ Κλέαρχος εἰς τάξιν τὰ ὅπλα τίθεσθαι τοὺς Ἕλληνας ᾗπερ εἶχον ὅτε ἦν ἡ μάχη. Het gebruik van de wapenrusting in het gelid te plaatsen blijkt hieruit duidelijk. Die wapenrusting bestond uit schild, harnas, helm, lans en zwaard. Het in orde stellen daarvan vereischte eenige vaardigheid, die door oefening moest verkregen worden; en van daar dat Plato [4]) onder de voorbereidende oefeningen tot den krijg ook rekent de θέσις καὶ ἀναίρεσις ὅπλων, hetgeen niet beteekent, gelijk de uitleggers het verklaren, het *afleggen* en het *aangorden* der wapenen, maar het *stellen* of *in orde schikken* en het *uitéénnemen* der wapenrusting. De uitdrukking ὅπλα τίθεσθαι komt in den opgegeven zin geregeld bij de klassieke schrijvers voor; evenwel is zij reeds vroeg door de grammatici verkeerd opgevat, zooals blijkt uit Harpocration, die in zijn Lexicon op de woorden θέμενος τὰ ὅπλα (bij

---

[4]) Plato de Legg. VII. p. 813 E.

Digitized by Google

Demosthenes voorkomende) dit verklaart ἀντὶ τοῦ περιθέμενος καὶ ὁπλισάμενος [5]).

Om nu op ons epigramma terug te komen, wij lezen hier εἰς δῆριν ἔθεντο ὅπλα. Ik twijfel zeer of de woorden εἰς μάχην of dergelijke bij klassieke schrijvers wel met ὅπλα θέσθαι verbonden zullen voorkomen; de uitdrukking komt mij voor niet juist te zijn. Het *in orde stellen der wapenen* komt te pas, als men zich tot den strijd gereed houdt; maar bij het aanvangen van het gevecht *gordt men de wapenen aan.* Ik geloof dus, dat de schrijver van ons epigramma ἔθεντο τὰ ὅπλα genomen heeft in den zin, waarin het door de grammatici verkeerdelijk is opgevat, t. w. voor περιέθεντο of ἔδυντο τὰ ὅπλα.

Vervolgens merken wij op de woorden, πάτρας ἕνεκα σφετέρας, welke moeten beteekenen: „zij togen ten strijde *voor* hun vaderland." Ik betwijfel het zeer, of ἕνεκα zich in deze beteekenis, voor ὑπέρ, laat regtvaardigen. Ἕνεκα wordt, gelijk ons voorzetsel *om*, gebezigd om uit te drukken *het doel waarom*, *de oorzaak* of *reden waarom*, en *om der wille van wien* of *wat* men iets doet; maar niet in den zin van *voor*, d. i. *voor het heil*, *voor de verdediging van* eene zaak. Enkele voorbeelden mogen tot opheldering daarvan strekken. Hesiodus *Opp. et DD.* vs. 162 vlgg. van de oorlogen der heroën sprekende, zegt:

Καὶ τοὺς μὲν πόλεμός τε κακὸς καὶ φύλοπις αἰνὴ
Ὤλεσε μαρναμένους μήλων ἕνεκ' Οἰδιπόδαο,
Τοὺς δὲ καὶ ἐν νήεσσιν ὑπὲρ μέγα λαῖτμα θαλάσσης
Ἐς Τροίην ἀγαγὼν Ἑλένης ἕνεκ' ἠϋκόμοιο.

Hier beteekent μήλων ἕνεκα „strijdende, niet *vóór*, maar *om* de bezittingen," d. i. het doel waarom zij streden; Ἑλένης

5) De noot van Valesius aldaar, Tom. II. p. 271 ed. *Dindorfii*, bevat slechts verwarde opgaven. Het is jammer, dat in deze laatste uitgaaf de *Annotationes interpretum* niet aan eene zuivering en verbetering onderworpen zijn geworden. Daardoor had veel papier kunnen gespaard worden.

Digitized by Google

ἕνεκα „*wegens* Helena" als de oorzaak waarom zij ten strijde togen. In gelijken zin zegt Agamemnon bij Homerus, *Il.* B, 377:

Καὶ γὰρ ἐγὼν Ἀχιλεύς τε μαχησάμεθ' εἵνεκα κούρης,

„wij streden *om* of *wegens* de maagd Chryseïs," als zijnde deze de oorzaak waarom de twist ontstaan was. Even zoo zegt Teucer tot Menelaüs, in den *Ajax* van Sophocles, vs. 1111 vlg.

Οὐ γάρ τι τῆς σῆς οὕνεκ' ἐστρατεύσατο
Γυναικός, —
Ἀλλ' οὕνεκ' ὅρκων οἵσιν ἦν ἐνώμοτος.

d. i. „Ajax is ten strijde getrokken niet *om* of *ter oorzake van* uwe echtgenoot, maar *om* den eed dien hij gedaan had." Thucyd. I, 82: πόλεμον δὲ ξύμπαντας ἀραμένους τῶν ἰδίων ἕνεκα, „den oorlog gezamentlijk ondernemende *om* of *wegens* bijzondere belangen." Het doel waarom men strijdt wordt beteekend bijv. *Od.* Ξ, 70, wanneer de herder Eumaeus van Ulysses zegt:

Καὶ γὰρ ἐκεῖνος ἔβη Ἀγαμέμνονος εἵνεκα τιμῆς
Ἴλιον εἰς εὔπωλον.

dat is, „*om* Agamemnon *eer te bewijzen*", hetgeen elders uitgedrukt wordt door τιμὴν ἀρνύμενος Ἀγαμέμνονι, bijv. *Il.* E, 552, enz. In gelijken zin zegt Hektor van den door hem gevelden Patroclus *Il.* P, 92:

— ὃς κεῖται ἐμῆς ἕνεκ' ἐνθάδε τιμῆς,

„hij ligt hier *tot mijne verheerlijking*." In den zin van *om* of *ten believe van* staat het bijv. in deze woorden van Agamemnon tot Achilles, *Il.* A, 174:

— οὐδέ σ' ἔγωγε
Λίσσομαι εἵνεκ' ἐμεῖο μένειν.

Digitized by Google

Doch genoeg. Ik heb gemeend in cene eenigzins breedvoerigere verklaring van dit woord te moeten treden, dewijl het mij gebleken is dat vele taalkundigen de eigentlijke beteekenis van ἕνεκα niet altijd juist hebben opgevat. Het bewijs daarvan is, dat in ons epigram geen der uitleggers in de woorden, ἕνεκα πάτρης ὅπλα ἔθεντο, eenigen aanstoot heeft genomen. En toch is de uitdrukking onjuist. Strijden *voor* het vaderland is niet strijden *om* het vaderland, gelijk men strijdt *om* een kroon, maar het is strijden *voor het behoud, voor de redding* van het vaderland. Men voere mij niet te gemoet, dat men in dezen zin ook wel in het Hollandsch en Duitsch zich zou bedienen van de woorden *om der wille*, gelijk Fröhlich het vertaalt: *um ihres Vaterlandes willen;* zoo wij in onze taal in het bezigen van dit woord minder streng mogen zijn, dit bewijst niets ten aanzien van het Grieksch. De Grieken gebruiken in dezen zin ὑπέρ; somtijds wordt daarvoor, althans bij de dichters, ook περί [6]) gezegd, zeldzamer πρό. *Iliad.* M, 243:

Εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης.

Il. Θ, 56:

μέμασαν δὲ καὶ ὣς ὑσμῖνι μάχεσθαι,
Χρειοῖ ἀναγκαίῃ, πρό τε παίδων καὶ πρὸ γυναικῶν.

Maar ἕνεκα wordt in deze beteekenis niet genomen. Als Demosthenes in *Mid.* p. 561 (§ 145) van Alcibiades zegt: αὐτὸς ὑπὲρ τοῦ δήμου θέμενος τὰ ὅπλα, δὶς μὲν ἐν Σάμῳ, τρίτον δ' ἐν αὐτῇ τῇ πόλει κτέ. zal niemand meenen daarvoor ἕνεκα in de plaats te kunnen stellen. Evenmin in deze woorden van Aeschines *in Timarch.* p. 5 (§ 29): ἄνθρωπε, τῇ πόλει, ὑπὲρ

---

6) In prosa wordt de beteekenis van περὶ en ὑπὲρ wel onderscheiden, zooals bijv. blijken kan uit deze plaats van Demosth. *Olynth.* I, p. 10 (§ 5): νῦν οὐ περὶ δόξης οὐδ' ὑπὲρ μέρους χώρας πολεμοῦσιν, „zij strijden niet *om* den roem noch *voor* een stuk van hun land." Vgl. Schaefer ad h. l. Appar. Vol. I, p. 188.

Digitized by Google

ἧς τὰ ὅπλα μὴ τίθεσαι ἢ διὰ δειλίαν μὴ δυνατὸς εἶ ἐπαμῦναι, μηδὲ συμβουλεύειν ἀξίου. Evenzoo had in ons epigramma behooren te staan, in plaats van ἕνεκα, ὑπὲρ πάτρας.

Vervolgens wordt van hen gezegd: καὶ ἀντιπάλων ὕβριν ἀπεσκέδασαν: *zij hebben den overmoed der vijanden afgeslagen.* Dissen zegt daarvan: „paullo gloriosius dictum." Ik stem dit volkomen toe, zoo men *paullo* weglate. De Atheners hadden dapper gevochten; velen hadden den dood gekozen boven de vlucht; maar daardoor hadden zij niet belet, dat hun leger volkomen verslagen was. Laat zich van de zoodanigen zeggen, dat zij den overmoed der vijanden hebben *afgeweerd en te niet gedaan?* want dit beteekent ἀπεσκέδασαν. Ik vind daarvoor geen ander middel ter verklaring, dan dat hier de wil voor de daad genomen worde; en in dit geval is het zekerlijk meer dan „paullo gloriosus dictum."

Dit ten aanzien van het eerste distichon. Het volgende luidt alzoo:

Μαρνάμενοι δ' ἀρετῆς καὶ δείματος οὐκ ἐσάωσαν
Ψυχάς, ἀλλ' Ἀΐδην κοινὸν ἔθεντο βράβην.

Deze verzen bieden meer dan ééne moeijelijkheid aan, zoowel wegens de verbinding der ongelijksoortige woorden ἀρετῆς καὶ δείματος, als wegens de konstruktie. Waarvan hangen deze genitivi af? Zij kunnen niet afhangen van ἐσάωσαν, waarmede zij het naast verbonden zijn, gelijk men zegt σώζειν κινδύνου, θανάτου, dewijl σώζειν ἀρετῆς geen zin heeft; ook niet van μαρνάμενοι: want dan moet het zijn ἀρετῇ, ofschoon zelfs dit eene harde verbinding zou zijn. Er blijft eene derde explicatie over, namelijk deze: dat men de genitivi ἀρετῆς καὶ δείματος late afhangen van Ἀΐδην ἔθεντο βράβην, en de woorden οὐκ ἐσάωσαν ψυχάς als in 't midden geplaatst beschouwe. Dit is eene trajectio verborum, waarvoor de gewone struktuur deze zou zijn: μαρνάμενοι δ' οὐ ψυχὰς ἐσάωσαν,

Digitized by Google

ἀλλ' ἀρετῆς καὶ δείματος βράβην ἔθεντο Ἀΐδην. Men ontmoet meer voorbeelden van soortgelijke konstruktie, waarvan eenigen door Lobeck *Comment. in* Sophocl. *Ai.* vs. 475 sq. p. 267 sq. worden opgegeven. En het is op grond daarvan, dat deze uitlegging aangenomen is geworden door Ludw. Dissen, *Orat. de Cor. Explicatt.* p. 431, — echter met verandering van δείματος in λήματος, eene gissing of liever eene verbetering van Valckenaer, die ook door Baiter en Sauppe in hunne uitgave van de *Oratores Attici* is opgenomen. Ἀρετὴ καὶ λῆμα zijn verbonden gelijk bij ons *dapperheid en moed:* zoo zegt Herodotus VII, 99 van Artemisia: ὑπὸ λήματός τε καὶ ἀνδρηΐης ἐστρατεύετο· Vergelijk Valcken. *Animadv. ad* Ammon. p. 142 sq. Fröhlich volgt dezelfde konstruktie, maar meent echter δείματος te kunnen behouden, zoodat de zin deze zij: „Kämpfend aber retteten sie nicht ihr Leben, „sondern nahmen sich Hades zum gemeinsamen Richter über „Mannesmuth und Furcht (Tapferkeit und Feigheit)." Fröhlichs verklaring zondigt tegen de ὀρθοέπεια, daar δεῖμα wel beteekent *Furcht* (schrik, vrees), maar niet in den zin van *Feigheit* (lafheid); dit beteekent δειλία, het tegenovergestelde van ἀρετή of ἀνδρεία. En wat de konstruktie aanbelangt, zoo moet ik opmerken, dat in dergelijke verbindingen, waar de zamenhang der woorden door een tusschenzin wordt afgebroken, dit gemeenlijk uit de zamenvoeging terstond blijkbaar is, hetgeen hier geenszins het geval is. Bijv. in dit vers van Hesiodus *Theog.* 157:

> Πάντας ἀποκρύπτασκε, καὶ ἐς φάος οὐκ ἀνίεσκε,
> Γαίης ἐν κευθμῶνι.

Hier zal niemand twijfelen, al stonden er ook geene komma's, of γαίης ἐν κευθμῶνι moet met ἀποκρύπτασκε verbonden worden. Ook in deze woorden van Xenophon, *Hell.* VII, 3, 7: ὑμεῖς τοὺς περὶ Ἀρχίαν καὶ Ὑπάτην, . . . οὐ ψῆφον ἀνεμείνατε, ἀλλ' ὅποτε πρῶτον ἐδυνάσθητε, ἐτιμωρήσασθε, blijkt bij den eersten

Digitized by Google

opslag, dat τοὺς περὶ Ἀρχίαν van ἐτιμωρήσασθε afhangt. In ons vers daarentegen moet men lang zoeken, eer men het verband tusschen ἀρετῆς en βράβην gevonden heeft. Uit dien hoofde komt het mij veel waarschijnlijker voor, dat de auteur hier geschreven heeft: μνησάμενοι δ' ἀρετῆς καὶ λήματος (μνησάμενοι is eene gissing van Passow), volgens de bekende Homerische uitdrukking: μνήσασθαι θούριδος ἀλκῆς. De woorden Ἀΐδην ἔθεντο βράβην beteekenen hetzelfde als τὸν θάνατον ἔθεντο βραβεῖον, *zij stelden zich tot prijs* of *belooning van den strijd den dood.* De uitdrukking zelve is niet ongelukkig; er valt echter op aan te merken, dat hier andermaal voorkomt ἔθεντο, en in het volgende vers wederom θέντες, hetgeen niet van groote bedrevenheid getuigt. Maar meer aanstoot geeft de accusativus βράβην, van den nominativus βράβης, waarvoor bij de Grieken alleen bekend is βραβεύς (van waar βραβεύω, βραβευτής, βραβεῖον), accus. βραβέα. De interpretes hebben dit, op het voorbeeld van Schneider in *Lex. Gr.* bijna eenparig veranderd in βραβῆ, eene kontraktie die in de woorden op -εύς bij de dichters somtijds voorkomt, zooals reeds door Valckenaer op Herod. VII, c. 220, is opgemerkt. Deze verbetering zou boven allen twijfel verheven zijn, indien het zeker was dat dit opschrift uit den klassieken tijd dagteekende. Maar daartegen is op te merken, dat alle handschriften van Demosthenes, waarin dit opschrift voorkomt, en waaronder er velen zijn die zich door groote korrektheid onderscheiden, den vorm βράβην geven. Is het nu waarschijnlijk, dat, indien dit epigramma in de oudste archetypi gestaan had, daarin eene zoo in het oog loopende taalfout of opgenomen of onverbeterd zoude gebleven zijn? Laat zich niet met meer grond daaruit opmaken, dat deze verzen niet uit de oude exemplaria, waaruit de text van den redenaar is voortgevloeid, zijn afgeschreven, maar als een toevoegsel van later hand in onze codices zijn opgenomen met al de fouten die daarin aanwezig waren? Ik kom

Digitized by Google

op dit punt beneden terug. Aan dit distichon knoopt zich het volgende aan:

Οὕνεκεν Ἑλλήνων, ὡς μὴ ζυγὸν αὐχένι θέντες
Δουλοσύνης στυγεράν ἀμφὶς ἔχωσιν ὕβριν.

De woorden, waarmede dit distichon begint, οὕνεκεν Ἑλλήνων, (οὕνεκεν staat hier wederom voor ὑπέρ) worden aan die, waarmede het epigramma aanvangt, οἵδε πάτρας ἕνεκα σφετέρας κτέ. aangeknoopt op eene wijze die mij vrij gebrekkig toeschijnt. De bedoeling is deze: „Zij, die hier rusten, hebben de wapenen opgevat en hun leven opgeofferd voor hun vaderland; *maar niet alleen voor hun vaderland* (Athene), *tevens voor de vrijheid van geheel Griekenland* enz." Het was bij de Atheners een voornaam punt van eer, dat zij niet alleen voor zich zelven streden, maar tevens voor de algemeene belangen der Grieksche natie (τὰ Ἑλληνικά). Nu wordt dit hier alzoo uitgedrukt: „Voor hun vaderland (Athene) heb„ben zij gestreden en strijdende hun leven opgeofferd voor „de Hellenen, opdat zij niet het juk der slavernij zouden „dragen." Is dit eene wijze van zamenvoeging, die zich spraakkunstig laat billijken?

Meer bezwaar hebben de volgende woorden: ἵνα μὴ ζυγὸν αὐχένι θέντες... ἀμφὶς ἔχωσιν ὕβριν. Ζυγὸν αὐχένι (ἐπι)τιθέναι beteekent „iemand het juk op de schouders *leggen*," hetgeen natuurlijk gezegd wordt van de overwinnaars; hier wordt het van de overwonnenen gebezigd voor *zich het juk laten opleggen* of *het juk dragen*. Dissen verdedigt dit door te zeggen, dat de dichters soms het activum voor het medium plaatsen; dit geschiedt, evenwel slechts dan, wanneer het onderscheid van vorm geen verschil van beteekenis medebrengt, maar niet zóó, dat zij zeggen *ik sla* voor *ik laat mij slaan*. Fröhlich tracht dit bezwaar te ontgaan door eene andere wijze van verklaring, namelijk deze: hij denkt als subjekt van θέντες ἔχωσιν ὕβριν niet Ἕλληνες, maar οἵδε (d. i. zij die hier begraven liggen), en verklaart dan den zin aldus: Deze mannen offerden hun

Digitized by Google

leven op voor de Hellenen, „opdat niet, hadden zij het juk der slavernij hun (den Hellenen) op de schouderen gelegd, zij daarvoor met smaad overladen zouden zijn geworden." De woorden „hadden zij den Hellenen het juk op de schouderen gelegd" wil hij dan in dezen zin verstaan hebben: „waren zij door hunne lafheid oorzaak geweest, dat de Hellenen onder het juk gebragt waren:" eene verklaring, die zeer gedwongen is, terwijl ὕβρις dan moet verstaan worden niet van den *overmoed* der overwinnaars, maar van de *beschimping* die den lafaards van de zijde hunner medeburgers te beart viel. Maar dit heet niet ὕβρις, maar ἀτιμία, ἀδοξία, αἰσχύνη. Bovendien wordt daardoor de lof der gesneuvelden geenszins verhoogd, zoo zij zich opgeofferd hebben, niet voor het heil en het behoud van het volk, maar om zelve schande en smaad te ontgaan; — een smaad, waarvoor zij bovendien weinig te vreezen hadden gehad, daar het geheele leger zich op de vlugt had geworpen. De zin laat alleen de eerste door mij opgegevene verklaring toe, en deze zondigt tegen de grammatica.

Ik voeg hier eene aanmerking bij betreffende de beteekenis der woorden, ἀμφὶς ἔχωσιν ὕβριν. Fröhlich vertaalt die aldus: „auf dass sie nicht *ringsherr* verhassten Hohn zu ertragen haben." Ἀμφὶς ἔχειν beteekent eigentlijk *aan beide zijden iets torschen, dragen:* zoo komt het bij Homerus meer dan ééns voor van jukdieren, bijv. *Od.* Γ, 486:

Οἱ δὲ (ἵπποι) πανημερίοι σεῖον ζυγὸν ἀμφὶς ἔχοντες.

In gelijken zin is het hier metaphorisch gebezigd, met terugblik op het voorgaande ζυγὸν δουλοσύνης.

Het grafschrift wordt besloten met deze twee disticha:

Γαῖα δὲ πατρὶς ἔχει κόλποις τῶν πλεῖστα καμόντων
Σώματ', ἐπεὶ θνητοῖς ἐκ Διὸς ἥδε κρίσις·
Μηδὲν ἁμαρτεῖν ἐστι θεῶν καὶ πάντα κατορθοῦν,
Ἐν βιοτῇ μοῖραν δ' οὔτι φυγεῖν ἔπορεν.

Digitized by Google

Zoo de voorgaande verzen vooral zwarigheden opleverden ten aanzien van de woorden en de konstruktie, deze laatste bieden nog grootere moeijelijkheden aan ten opzigte van de gedachten en den zin, en hebben daardoor tot veel verschil van uitlegging aanleiding gegeven. Ik ga met stilzwijgen voorbij de uitdrukking τῶν πλεῖστα καμόντων σώματα, die niet zeer gelukkig is gekozen: want de zin daarvan is niet deze, „dat de vaderlandsche grond de ligchamen bevat van diegenen der geneuvelden, *die het meest geleden en gestreden hadden*" —; er wordt gesproken van al de geneuvelden; derhalve moet het vertaald worden: „de ligchamen van hen *die zooveel geleden en gestreden hebben:*" eene uitdrukking, die, na hetgeen in de voorgaande verzen van hunne zelfopoffering gezegd is, tamelijk flauw luidt. Doch hierover heen stappende, staan wij het eerst stil bij de woorden: ἐστὶ θνητοῖς ἐκ Διὸς ἥδε κρίσις. Hier rijst de twijfeling op, of deze woorden moeten verbonden worden met het voorgaande gezegde of met het volgende. In het eerste geval komt er deze zin uit: „De vaderlandsche grond bevat in zijn schoot de lijken dier dapperen, omdat dit den stervelingen door Jupiter beschoren is:" — namelijk wat? dat zij die het dapperst gestreden hebben in den vaderlandschen grond zullen begraven worden? dus de anderen niet? of, dat alle menschen in den schoot der aarde zullen rusten, dus ook zij die dapper voor hun vaderland gestreden hebben? Het eene is even flauw en onbeduidend als het andere. Geene dezer beide opvattingen geeft een dragelijken zin; wij moeten dus zien, of ἥδε κρίσις beter strookt met het volgende: daartoe is het noodig dat wij eerst den zin der beide laatste verzen in overweging nemen.

Dit distichon bestaat uit twee leden, die aan elkander tegenovergesteld zijn. Het eerste luidt:

Μηδὲν ἁμαρτεῖν ἐστι θεῶν καὶ πάντα κατορθοῦν.

De zin daarvan is zoo klaar als de dag: „In niets te

Digitized by Google

falen en in alles te slagen is der Goden deel." Het andere lid, dat daaraan tegengesteld is, luidt:

Ἐν βιοτῇ μοῖραν δ' οὔτι φυγεῖν ἔπορεν.

d. i. „doch in het leven het noodlot te ontvlieden heeft hij (Jupiter) niet gegeven." Zoo helder het eerste is, zoo onduidelijk is het laatste. Om niet te spreken van het gedwongene der woordvoeging, wat beduiden hier de woorden ἐν βιοτῇ? Zij moeten genomen worden voor τοῖς θνητοῖς, als tegenstelling van het voorgaande — ἐστι θεῶν: de uitdrukking is dan zeer onjuist, en daarom heeft Dissen gemeend dit vers, volgens eene gissing van Graefe, aldus te moeten verbeteren:

Ἐν βιοτῇ μοῖραν δ' οὔτι φυγεῖν μερόπων,

d. i. μερόπων δ'(ἐστὶ) ἐν βιοτῇ μοῖραν οὔτι φυγεῖν: „der stervelingen deel is het, in het leven het noodlot (den dood) niet te kunnen ontgaan." In dezen zin is ἐν βιοτῇ meer dan overtollig, en voor οὔτι φυγεῖν verlangt het Grieksche taaleigen μὴ φυγεῖν. Weshalve deze verbetering in geenen deele aannemelijk is. Zoo wij nu, afgezien van de woorden, op den zin letten, dan is de tegenstelling der gedachten deze: „In niets te falen en in alles te slagen is der Goden deel; maar de stervelingen kunnen het noodlot (den dood) niet ontgaan;" [7]) dat is, met andere woorden: „Aan de stervelingen is het niet vergund in alles te slagen, — dit komt aan de Goden toe — maar zij zijn aan den dood onderworpen." Dat deze tegenstelling geheel mank gaat, behoeft geen betoog.

Beschouwen wij eindelijk dit distiehon in verband met het voorgaande, zoo komt er deze zin uit; „De vaderlandsche grond bewaart in zijn schoot de ligchamen dier dapperen,

---

[7]) Μοῖραν φυγεῖν gelijk κῆρα φυγεῖν beteekent altijd den *dood* ontgaan. Homerus levert er vele voorbeelden van op.

Digitized by Google

die zich voor hun vaderland hebben opgeofferd, omdat het den stervelingen door Jupiter beschoren is niet in alles gelukkig te slagen, maar aan het noodlot des doods onderworpen te zijn." Kan iets flaauwers, ja ongerijmders gedacht en gezegd worden dan dit? Omdat de stervelingen (in het algemeen) het welslagen van hunne pogingen niet in hunne hand hebben en allen éénmaal moeten sterven, is dat eene reden, waarom juist de dappersten hier begraven liggen? En hoe strookt dit met het voorgaande, waarin gezegd is, dat zij zelve zich den dood tot prijs hunner dapperheid gekozen hadden?

Ik moet echter nog melding maken van eene andere verklaring, door Fröhlich voorgeslagen, namelijk deze. Met verandering der interpunktie, te weten, weglating van het kolon of semikolon achter ἥδε κρίσις, en verplaatsing van het komma of semikolon, in plaats van achter κατορθοῦν, achter ἐν βιοτῇ, konstrueert hij de woorden alzoo: ἐπεὶ θνητοῖς ἐκ Διὸς ἥδε κρίσις ἐστί, μηδὲν ἁμαρτεῖν θεῶν καὶ πάντα κατορθοῦν ἐν βιοτῇ· μοῖραν δ' οὔτι φυγεῖν ἔπορεν: dat is, volgens zijne vertaling: „da ja den Sterblichen von Zeus dies da (Folgendes) „beschieden is: Nichts (keines Wunsches) zu verfehlen bei „den Göttern und (durch sie) alles wohl zu vollenden „(glücklich zu seyn) im Leben; dem Tode aber zu entge„hen hat er (Zeus) ihnen nicht gewährt." Tegen deze verklaring verzet zich 1°. het gedwongene der konstruktie, daar ἐστί, tegen alle regelen eener goede syntaxis, uit het tweede lid naar het eerste overgeplaatst, afgescheiden wordt van het woord waarmede het ten naauwste verbonden is (θεῶν ἐστί), en daarentegen verbonden wordt mét woorden waarbij het overbodig is, ja zelfs beter weggelaten wordt (ἐπεὶ θνητοῖς ἐκ Διὸς ἥδε κρίσις). 2°. wordt de duidelijke tegenstelling of parallelismus, waarin de woorden μηδὲν ἁμαρτεῖν en πάντα κατορθοῦν tegenover elkander staan, op deze wijze weggenomen. 3°. is de uitdrukking μηδὲν ἁμαρτεῖν θεῶν, in den zin van οὐδενὸς

Digitized by Google

ἀτυχεῖν παρὰ θεῶν (*keines Wunsches zu verfehlen bei der Göttern*), al moge zij bij Sophocles (*Philoct.* vs. 230 vlg.) in zekere verbinding aldus voorkomen, op zijn minst genomen, gezocht. En let men op den zin, dan geloof ik, dat de hier uitgesprokene gedachte, „dat de stervelingen alles wat zij wenschen van de Goden kunnen erlangen," nergens bij Griek of Romein zal worden aangetroffen. De interpretatie van Fröhlich kan alleen ten proeve strekken, tot welke gezochte uitleggingen men gebragt kan worden, als men op elke mogelijke wijze tracht te verklaren wat voor geene gezonde verklaring vatbaar is.

Maken wij nu de slotsom op en vatten wij te zamen al hetgeen ten aanzien van taal en stijl, zamenhang en gedachten, op deze verzen valt aan te merken, dan vraag ik, of zoodanig werk aangezien mag worden voor een voortbrengsel van den klassieken tijd, voor een gedenkschrift, waarin gevoel en gedachte van den dankbaren tijdgenoot in klare bewoordingen zijn uitgesproken, of wel voor een cento, uit kwalijk zamenhangende denkbeelden en gezochte phrasen zamengeflanst? met andere woorden: of wij hier het echte, door Demosthenes bedoelde grafschrift voor ons hebben, of een maaksel door later hand daarvoor in de plaats gesteld? Ik voor mij aarzel niet mij voor het laatste te verklaren en dit epigramma voor niets anders te houden dan voor het proefstuk van een kreupeldichter, die het ontbrekende op zijne wijze heeft trachten te herstellen.

Tot staving daarvan moet ik nog éénen grond aanvoeren, die niet van gewigt ontbloot is. Het grafschrift bevat geen de minste aanduiding, wie de gesneuvelden waren noch tegen welke vijanden of op welke plaats zij streden, wier lof hier verkondigd wordt: zoodat, indien wij dit epigramma op zich zelf aantroffen, niemand zou raden op wie het doelde. Dat op een gedenkzuil, die op de plaats van het gevecht zelf was opgerigt, bijv. te Thermopylae, te Plataeae, zoo-

Digitized by Google

danige vermelding werd weggelaten, laat zich begrijpen; maar op een monument, in de vaderstad der gesneuvelden naast vele andere dergelijke gedenkteekenen opgerigt, mogt zoodanige vermelding niet ontbreken. Hoe kon anders het nageslacht weten, wie zij waren, wier lof hier vereeuwigd werd? Of hoe had Pausanias, bij zijn bezoek in de Akademie, kunnen weten, dat hier het gedenkteeken was der bij den Hellespont gesneuvelden, daar dat van hen die bij Amphipolis gevallen waren, ginds dat van hen die bij Chaeronea, daar, die bij Tanagra streden, zoo niet de grafsteen zelf dit had aangewezen? Daar het nu geen gebruik was zulks aan het hoofd van het grafschrift te vermelden, moest het in de verzen zelve worden ingevlochten, gelijk zulks, om geene andere voorbeelden te noemen, met het grafschrift ter eere van de bij Potidaea gesneuvelden, weleer in den Ceramicus geplaatst, het geval is [8]). Dit is dus op zich zelf reeds een gewigtige grond tegen de echtheid van dit opschrift, die aan de reeds aangevoerden nieuwe klem bijzet [9]).

Er is echter in het epigramma één vers dat echt is, en hetwelk tot deze vervalsching aanleiding heeft gegeven. Het is dat vers, hetwelk de redenaar, na het reciteren van het grafschrift, in zijne daarop volgende woorden inlascht:

Ἀκούεις, Αἰσχίνη; καὶ ἐν αὐτῷ τούτῳ τὸ μηδὲν ἁμαρτεῖν ἐστὶ θεῶν καὶ πάντα κατορθοῦν οὐ τῷ συμβούλῳ τὴν τοῦ κατορθοῦν τοὺς ἀγωνιζομένους ἀνέθηκε δύναμιν, ἀλλὰ τοῖς θεοῖς [10]).

---

8) Zie beneden noot 17.

9) Ik ben deze opmerking verschuldigd aan mijne geëerde medeleden, de H.H. Bake en Hulleman.

10) Ik ben in de lezing dezer woorden afgeweken van de gewone interpunktie, welke deze is: *Ἀκούεις, Αἰσχίνη, καὶ ἐν αὐτῷ τούτῳ τὸ "μηδὲν ἁμαρτεῖν ἐστι θεῶν καὶ πάντα κατορθοῦν" οὐ τῷ συμβούλῳ τὴν τοῦ κατορθοῦν τοὺς ἀγωνιζομένους ἀνέθηκε δύναμιν, ἀλλὰ τοῖς θεοῖς.* Hier wordt *τὸ μηδὲν ἁμαρτεῖν* eerst gemaakt tot objekt of accusativus afhangende van *ἀκούεις*, en dan moet hetzelfde weder als subjekt of nominativus van het volgende *ἀνέθηκε δύναμιν* gedacht worden. Hieruit ontstaat eene harde woordvoeging, die door mijne interpunktie wordt weggenomen.

Digitized by Google

„Hoort gij het, Aeschines, hoe in dit grafschrift zelve het woord, „„*in niets te falen en in alles te slagen is der Goden deel*", „niet aan den raadgever de magt toekent dat de strijders „de zege behalen, maar aan de Goden?"

Het hier aangehaalde vers, dat de kern van het opschrift bevattede, heeft de vervaardiger van ons epigram tot grondslag genomen om daaruit een geheel zamen te stellen, waarin deze regel zijne plaats vond: eene poging, die hij, gelijk zich laat begrijpen, niet dan met veel omhaal van woorden en phrasen, en dan nog op eene zeer gebrekkige wijze, heeft kunnen uitvoeren.

Om op de woorden van Demosthenes terug te komen, zoo blijkt daaruit duidelijk, dat in het aldaar aangehaalde vers ἐστὶ bij θεῶν behoort, en dat dus de zin geen andere kan zijn dan die, waarin wij het op het voorbeeld der meeste zoo oudere als nieuwere uitleggers [11]) hebben opgevat. Indien ἐστί, volgens Fröhlich's verklaring, tot subjekt had het voorgaande ἥδε κρίσις, en de konstruktie alzoo was: ἐπεὶ θνητοῖς ἥδε κρίσις ἐστί, οὐδὲν ἁμαρτεῖν (παρὰ) θεῶν, — dan had de redenaar, wilde hij de woorden niet uit hun verband rukken, in zijne aanhaling of ἐστὶ moeten weglaten of ἐπεὶ θνητοῖς ἥδε κρίσις er bij moeten opnemen. Letten wij nu op het gebruik, hetwelk Demosthenes van dat gezegde maakt, zoo is het blijkbaar, dat de redenaar daaraan eene zoodanige wending heeft gegeven als voor zijn betoog dienstig was. Het vers zegt: „in alles wel te slagen (zijn doel te bereiken) komt den Goden toe." Demosthenes hecht er dezen zin aan: „het is in der Goden hand, dat *de menschen* wel slagen, hun doel bereiken." Het laatste is niet volkomen hetzelfde als het eerste, evenwel ligt het er in opgesloten. Want als het den Goden alleen toekomt in alles wel te slagen, d. i. dat zij de uitkomst in hunne hand hebben, dan volgt er ook uit, dat de stervelingen het welslagen

[11]) Aristides, Themistius, e. a. beneden noot 14 en 15 aangehaald.

Digitized by Google

hunner pogingen niet aan hun eigen beleid, maar aan de Goden te danken hebben. En zoo mogt de redenaar van dit vers een dusdanig gebruik maken als hij in het belang van zijn betoog dienstig achtte.

Tot dus verre heb ik mij met de inwendige bewijsgronden, die tegen de echtheid van dit epigramma pleiten, bezig gehouden. Ofschoon deze verre het meeste gewigt in de schaal leggen, daar zij de innerlijke gehalte van het stuk doen kennen, mag ik echter ook de uitwendige gronden, die hier in aanmerking komen, niet met stilzwijgen voorbijgaan.

De eerste vraag, die zich voordoet, is deze: is er waarschijnlijkheid voor, dat een opschrift, hetwelk de redenaar in zijne rede inlaschte, daaruit weggevallen en later door een namaaksel vervangen zij geworden?

Dat die waarschijnlijkheid bestaat, vereischt naauwelijks betoog. Ik behoef u slechts te wijzen op een aantal zoogenaamde oorkonden, volksbesluiten, brieven, wetten en andere stukken, in dezezelfde rede aangevoerd, waarvan de onechtheid, van verre de meeste meer dan waarschijnlijk, van eenige buiten allen twijfel gesteld is [12]), gelijk thans door de meeste uitgevers van Demosthenes, waaronder ik slechts Baiter en Sauppe wil noemen, ten volle wordt erkend [13]). Daartoe bestond eene zeer natuurlijke aanleiding. De geschriften van Demosthenes werden door de ouden alleen als modellen van welsprekendheid, niet als historische dokumenten gelezen en verklaard: uit dit oogpunt

12) Om slechts op een enkel voorbeeld te wijzen, in §§ 166 en 167 komen twee brieven voor van Koning Philippus, één aan de Atheners en één aan de Thebanen, terwijl uit de daarop volgende woorden van den redenaar, § 168, duidelijk blijkt, dat deze hier niet van brieven van Koning Philippus, maar van brieven door de Thebanen aan de Atheners geschreven, melding heeft gemaakt.

13) Zie de uitgave der *Oratores Attici*, Praef. ad Demosth., p. VI.

Digitized by Google

hadden die ψηφίσματα, ἐπιστολαί, νόμοι, en andere dergelijke stukken weinig of geen waarde, en konden voor de meeste lezers zonder schade weggelaten worden. Zoo verdwenen zij allengs uit den text; eerst later, toen de oorspronkelijke stukken verloren waren, werd het gemis daarvan gevoeld, en dit gaf aan de grammatici eene uitnemende stof, om op het herstellen van het ontbrekende hunne krachten te beproeven: eene poging, waarin zij echter, zooals de voorhanden zijnde stukken bewijzen, niet gelukkig zijn geslaagd.

Mogelijk zal men echter daartegen inbrengen, dat op het bedoelde epigramma ook door andere schrijvers wordt gezinspeeld, met name door AELIUS ARISTIDES en door THEMISTIUS [14]), twee bekende redenaars, van dewelken de eerste in de 2de, de laatste in de 4de eeuw na Chr. leefde; dat het dus in dien tijd nog in de redevoering van Demosthenes moet voorhanden zijn geweest. Hieromtrent valt evenwel op te merken, dat de genoemde schrijvers bij het vermelden van dit grafschrift alleen dat ééne vers aanhalen, dat door Demosthenes in zijne rede is ingevlochten, en wel in denzelfden zin, waarin het door den redenaar is genomen, welk vers bijna tot eene zedespreuk was geworden: μηδὲν ἁμαρτεῖν ἐστι θεῶν καὶ πάντα κατορθοῦν [15]): zoodat uit die

[14]) Aristides *Or.* 31. Vol. I, p. 592 ed. Dindorf. οὐκ ἐξ ἴσου τὰ πράγματα οἱ θεοὶ σφίσι τ' αὐτοῖς καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἔνειμαν, ἀλλ' αὐτοὶ μέν, ἅτ' ὄντες ἀθάνατοι καὶ κύριοι τῶν ἁπάντων, ἀθανάτους καὶ τὰς εὐτυχίας ἔχουσι, . . . νέμουσι δὲ οὐχ ὅνπερ αὐτοὶ κέκτηνται τρόπον, ἀλλ' ὅσοις τὰ κράτιστα τῶν ἀνθρώπων ἔδοσαν, τὰ πλείω κατορθοῦν, οὐ πάντ', ἔδοσαν. Op dezelfde uitdrukking wordt gezinspeeld *Or.* 46. Vol. II, p. 298 en 331. Themistius *Or.* 22, p. 276: οὐ γὰρ πείθομαι ἐγὼ τοῖς ἐκ τῆς Ποικίλης, φυῆναί ποτε ἐν ἀνθρώποις οἵους τινὰς ἐκεῖνοι πλάττουσι σοφούς τε καὶ σπουδαίους, οὐκ ἔτι ἀνθρώπους, ἀλλὰ τάχα δὴ τὸ ἐπίγραμμα ἀληθέστερον, ὃ Ἀθήνησιν ἐπιγέγραπται ἐν τῷ τάφῳ τῷ δημοσίῳ· καὶ γάρ τοῖς θεοῖς μόνοις τὸ πάντα κατορθοῦν ἀπονέμει.

[15]) Zie Bentl. *Phalar.* ed. Lennep. Vol. II, p. 295. door Spengel aangehaald in eene noot op de Verhandeling van Fröhlich, bl. 92.

Digitized by Google

aanhalingen niet kan worden afgeleid, dat zij het geheele grafschrift voor oogen hebben gehad. Wat het monument zelf aangaat, waarop die verzen gegrift waren, dit was in dien tijd nog aanwezig, en er bestond dus geene reden om het door afschrijven voor de vergetelheid te bewaren. Immers uit de *Attica* van PAUSANIAS [16]), die ongeveer een tijdgenoot was van Aelius Aristides, zien wij, dat de grafsteen, tot aandenken aan de gesneuvelden bij Chaeronea opgerigt, nevens andere dergelijke monumenten in zijn tijd nog in of bij de Academia aanwezig was, zoodat de verwoesting er van waarschijnlijk van den tijd van de invallen der barbaren dagteekent. Mogt een gelukkig toeval dien gedenksteen, gelijk met een anderen, ter eere der gesneuvelden bij Potidaea aldaar opgerigt, het geval is geweest [17]), eens weder uit de puinhoopen te voorschijn brengen, dan was aan allen twijfel een einde gemaakt.

Vragen wij eindelijk naar de getuigenis der handschriften, zoo doet zich hier de opmerkelijke omstandigheid voor, dat in vele der oudste en beste codices van Demosthenes dit epigramma niet voorkomt. Het ontbreekt in de eerste plaats in den vermaarden codex Parisinus z, verre het voortreffelijkste van alle handschriften van Demosthenes, dat van de 10de eeuw dagteekent en uit eene der zuiverste en naauwkeurigste recensiën van den ouden tijd, de ἔκδοσις Ἀττικιανή, is voortgesproten [18]). Ook ontbreekt het epigramma in den codex Augustanus I (te Munchen), een handschrift, naar het schijnt, van de 11de eeuw, dat, ofschoon

---

16) Pausan. I, c. 29, 11.

17) Deze steen, door Lord Elgin naar Engeland overgebragt, is aldaar in het Britsch Museum geplaatst. Het opschrift, bestaande uit zes disticha, vindt men in Boeckh. *Corp. Inscr.* Vol. I. p. 300.

18) De Atticiana exemplaria zijn aldus genaamd naar een vermaarden afschrijver en uitgever Atticus, wiens naauwkeurigheid door Lucianus wordt geroemd. Men zie hierover Voemel in de uitgave van Δημοσθένους δημηγορίαι (Halis, 1856), p. 286.

Digitized by Google

uit eene minder zuivere bron herkomstig, echter onder de handschriften van den tweeden rang eene voorname plaats bekleedt. Evenzoo ontbreekt het in de codices Parisini *k* en *s*, die tot de 13de eeuw gebragt worden en aan den Augustanus na verwant schijnen te zijn [19]). Daaruit laat zich opmaken, dat in de oorspronkelijke exemplaria, die aan deze codices tot voorbeeld hebben gediend, dit epigramma niet stond. Het ontbreken daarvan is te meer opmerkelijk, daar in denzelfden codex Σ, zoowel als in de overigen, wel gevonden worden de onechte oorkonden, waarvan ik boven gewag maakte. Dat deze, evenmin als dit opschrift, in het oorspronkelijke exemplaar, waaruit de text van Demosthenes is afgeschreven, gestaan hebben, maar uit latere handschriften van slechteren stempel in den codex Σ zijn overgenomen, blijkt, zooals door de Züricher uitgevers te regt is opgemerkt, uit het in 't oog springend verschil, dat zich ten aanzien van korrektheid tusschen den text van den redenaar en den text dier zoogenaamde oorkonden voordoet. Terwijl de eerste door zuiverheid uitmunt, heeft de laatste over het geheel een slordig aanzien [20]). Daaruit laat zich tevens opmaken, dat het epigramma ook niet moet gestaan hebben in die handschriften, waaruit de genoemde oorkonden in de codices Σ en Aug. I zijn overgenomen; dat het dus waarschijnlijk van nog jongeren oorsprong is geweest dan deze, althans eerst later in de exemplaria van Demosthenes eene plaats heeft bekomen [21]). Hieruit laat zich ook

---

19) Eene naauwkeurige beschrijving van de codices van Demosthenes geeft Voemel in het aangehaalde werk. Over de hier genoemde hss. (van dewelke Paris. *s* dezelfde is als Mor. α) zie men p. 181. 193. 205. 219.

20) „Haec omnia (populiscita cett.) non ex limpido illo fonte, ex quo verba oratoris hausta sunt, in Parisiensem (Σ) derivata esse, etiam hoc testimonio est, quod in his documentis fere omnibus (codex) vitiorum magna multitudine inquinatus est." Praef. ad Demosth. p. VII.

21) Dat het opschrift in de zoogenaamde *Scholia* ULPIANI vermeld wordt, is voor de oudheid van geen gewigt, daar deze scholia eene farrago zijn uit oud en nieuw zamengeflanst.

Digitized by Google

verklaren, dat in dit epitaphium, behalve meerdere onjuiste woorden en verkeerde uitdrukkingen, zelfs eene grove taalfout voorkomt (de accus. βράβην), die er zeker niet in zou gebleven zijn, indien het onder de oogen was geweest van de grammatici, aan wier recensiën de beroemde Parijzer codex en eenige anderen hunnen oorsprong te danken hebben.

Maar mogelijk zal men de veronderstelling in het midden brengen, dat dit epigramma in eene Anthologie bewaard gebleven en daaruit later in de codices kan zijn overgenomen; dat dus de jongere dagteekening dier codices niets tegen den ouden oorsprong van het gedicht bewijst. Deze veronderstelling zoude dan alleen eenige waarschijnlijkheid hebben, indien taal en inhoud daarmede in overeenstemming waren. Maar als wij van de eene zijde zien, gelijk ik meen te hebben aangetoond, dat de stijl alles behalve eene klassieke kleur draagt; en van de andere zijde, dat noch de aanhalingen van oude schrijvers noch de getuigenis der handschriften voor een hoogen ouderdom pleiten, dan, geloof ik, vinden wij ons geregtigd om over dit opschrift hetzelfde oordeel te vellen, hetwelk over de bovengenoemde oorkonden uitgebragt en, na vele tegenspraak en lang twijfelen, door de meest bevoegde regters voor waar is aangenomen.

Digitized by Google

RAPPORT

VAN DE HEEREN

J. BOSSCHA EN R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK,

OMTRENT HET VOORSTEL VAN DEN HEER

W. J. KNOOP,

BETREKKELIJK DE UITGAVE
VAN BRONNEN EN BOUWSTOFFEN VOOR DE

NEDERLANDSCHE KRIJGSGESCHIEDENIS.

Ons geacht medelid KNOOP heeft door het voorstel, in de zitting van Maart l.l. gedaan en in die van April l.l. nader door hem ontwikkeld en aangedrongen, voorzeker aan het doel beantwoord, waarom de groote meerderheid uwer vergadering in het afgeloopen jaar hare stemmen op hem vereenigde; waarom de op hem uitgebragte keuze ook buiten deze Akademie algemeene goedkeuring en toejuiching vond. Te regt toch mogt het eene versterking van krachten voor dit wetenschappelijk ligchaam geacht worden, wanneer het zich in het bezit kon verheugen van een medelid, hetwelk uitmunt in eene specialiteit, welke eenigzins buiten den kring ligt van onze gewone studiën: de krijgswetenschappen. Hoe vreemd dan ook dit vak aan de meesten onzer moge zijn, de afdeeling had het voorbeeld van buitenlandsche genootschappen niet noodig, om te gevoelen, eensdeels van hoe veel belang de krijgsgeschiedenis is voor de geschiedenis van het volk en van het land: anderdeels, hoe, dank zij den verlichten zin van onze armee, ook hier te lande de wetenschappelijke beoefening der krijgsgeschiedenis eene

Digitized by Google

hoogte bereikt heeft, welke haar waardig maakt, in den cyclus der wetenschappen, ons ter beoefening voorgeschreven, te worden opgenomen, en zij verblijdt zich, in haar midden den krijgsman te bezitten, die voor deze Akademie de man zijn kan, die de Generaal PELET voor de Fransche, de Generaal RENARD voor de Belgische is.

Van deze beschouwing uitgaande, meent dan ook de Commissie het belangrijke en aanbevelenswaardige van het voorstel van ons geacht medelid niet op nieuw in discussie te moeten brengen, evenmin als zij de vraag wil opwerpen, of de behoefte aan eene verzameling van bouwstoffen, zoo als de voorsteller bedoelt, zoo algemeen wordt gevoeld, en of hare vervulling *tempestief* kan heeten. De Commissie onderwerpt zich gaarne aan het gezag des voorstellers, die een en ander verzekerd heeft. Bij de wijze, waarop uwe Commissie is zamengesteld, zou het onbescheidenheid kunnen heeten, indien zij in het breede gewaagde van een uitvoerigen arbeid, waarin Nederlands heldendaden te land werden beschreven: zij mag echter niet onopgemerkt laten, dat voor de geschiedenis van den aanval en de verdediging onzer vestingen reeds belangrijke bijdragen zijn geleverd; dat twee der voornaamste tijdperken voor de verdediging onzes lands, de jaren 1629 en 1672, het onderwerp zijn geworden van grondige studiën, waarvan de verdiensten door den geachten voorsteller in afzonderlijke beoordeelingen naar waarde zijn gehuldigd; dat het aandeel der Nederlanders in den laatsten veldtogt van NAPOLEON uit een krijgskundig oogpunt is behandeld; dat in de jongste tijden door monographiën over afzonderlijke regimenten eene belangrijke bijdrage is geleverd tot de geschiedenis onzer wapenkorpsen; dat de militaire biographie met de levensbeschrijvingen van de Generaals DUMONCEAU en CHASSÉ is verrijkt geworden, en dat al die werken gevloeid zijn uit de pen van deskundigen, van verdienstelijke Officiers onzes

Digitized by Google

legers, die niet voor de moeite zijn teruggedeinsd de echte, ook minder algemeen toegankelijke, oorkonden te raadplegen. Ja, wanneer volgens het voorstel van een ander onzer medeleden ook de krijgsbedrijven onzer landgenooten in onze bezittingen buiten Europa in het bestek moesten worden opgenomen, dan zouden wij niet aarzelen de werken van den Hertog van SAKSEN-WEIMAR en van de Heeren DE STUERS, VAN RIJNEVELD, WEITZEL en NETSCHER in uwe herinnering te roepen.

Uwe Commissie echter wenscht, zoo als gezegd is, het beginsel van het voorstel van ons geacht medelid aan te nemen, en bij voorkeur twee vragen te beantwoorden: 1o. Welke zijn te harer kennis de bronnen en bouwstoffen voor de Nederlandsche Krijgsgeschiedenis, die voor het oogmerk van den Heer KNOOP in aanmerking zouden komen? 2o. Welke zijn de middelen om die bouwstoffen ten meest algemeenen nutte te bearbeiden? In gevalle het misschien bij de beantwoording der tweede vraag mogt blijken, dat uwe Commissie niet in allen opzigte de beschouwingen des geachten voorstellers over de wijze van uitvoering deelt, meent zij door de beantwoording der eerste u in de gelegenheid te stellen, zijn doel op de krachtigste wijze te bevorderen.

De geëerde voorsteller heeft te regt ondersteld, dat de meeste voorraad van bouwstoffen te 's Hage te vinden was, en wij aarzelen niet het Rijks-Archief als de uitgebreidste en belangrijkste verzamelplaats aan te wijzen. In het Archief van de Staten-Generaal, dat aldaar in de grootste volledigheid van het jaar 1576 tot het jaar 1796 is bewaard, vindt men alle besluiten zoo openbare als geheime bijeen, door de Hoogste Overheid genomen ten opzigte van het krijgswezen, de aanstellingen van officieren en hooge bevelhebbers, hunne instructiën, en die van gedeputeerden te velde; in sommige hoogst belangrijke jaren zijn zelfs de

Digitized by Google

besluiten het militaire wezen rakende in afzonderlijke registers opgenomen. Maar belangrijker nog dan de dusgenaamde *uitgaande* stukken, zijn de bij de Staten-Generaal *ingekomene*. Getrouwelijk hielden de aanvoerders onzer legers, de Stadhouders, de bevelhebbers onzer vestingen, onze gedeputeerden te velde, met de Staten-Generaal briefwisseling, en gaven aan deze hunne meesters van elk belangrijk verschijnsel, dat zich in den oorlog had opgedaan, onmiddellijk en omstandiglijk berigt. En het verheugt ons te kunnen zeggen, die brieven zijn althans voor de laatste 200 jaren, bijna zonder uitzondering, in originali voorhanden; waar, voor vroegeren tijd de originelen niet meer gevonden worden, vullen de oude depècheboeken ter goeder ure het ontbrekende aan. Die brieven zijn dan ook voor de Heeren DE BORDES en VAN SYPESTEYN hoofdbronnen geweest, zoo als zij het waren voor het medelid uwer Commissie, toen hij onder Nederlands heldendaden te land het beroemde beleg van Namen te beschrijven had, en even belangrijke als ongekende bijzonderheden aantrof in de brieven, welke de Gedeputeerde VAN WEEDE VAN DIJCKVELT aan zijne committenten schreef. Naast de brieven komen in aanmerking de verbalen door de gedeputeerden te velde gehouden, welke voor de stadhouderlijke tijdvakken minder talrijk zijn, naarmate het gezag dier gedeputeerden dan minder was. Wij vinden echter uit die tijden een verbaal van de Guliksche expeditie in 1614; een rapport van de veroverde forten op de Schelde in 1632, ingeleverd door VELTDRIEL en COENDERS; een verbaal van VAN AMERONGEN over den veldtogt van 1676. Voor de stadhouderlooze tijden zijn zij des te vollediger: zij vangen aan met de rapporten over den Munsterschen oorlog in 1665 en springen dan over tot het tijdvak van den successieoorlog van 1702 tot 1712; de laatstgenoemde zijn verbalen dikwijls door mannen als GOSLINGA, VAN COLLEN, GELDERMALSUM, VAN VRIJBERGEN zelve gesteld. Wij verheugen ons er te kunnen bijvoegen: aan die

Digitized by Google

verbalen uit dat belangrijkste tijdvak onzer krijgsgeschiedenis ontbreekt nagenoeg geen enkel. Even weinig wordt er gemist van de verbalen uit den veldtogt van 1744 tot 1748; doch het zijn ditmaal niet verbalen van gedeputeerden, maar van de bevelvoerders zelve, van de Vorsten MAURITS VAN NASSAU, HESSEN-PHILIPSTHAL, WALDECK, van de Generaals SMISSAERT, CRONSTROM, VAN DER DUYN, LA ROCQUE, VAN BRAKEL, COENDERS en VAN AYLVA. Het spreekt van zelve dat zij met 1748 ophouden, deels omdat toen een langdurige vrede aanbrak, deels omdat de Kapitein-Generaal of zijn stedehouder de hoogste souvereine magt in den krijg vertegenwoordigde en alzoo regtstreeks de rapporten ontving. — Voor vroegeren tijd hebben wij nog melding te maken van een register capitulatiën en overgiften van steden van 1594 tot 1596. Het Archief der Staten-Generaal blijft, ook de correspondentie waarin dit ligchaam met den Raad van State stond in aanmerking genomen, de eerste en voornaamste bron voor onze krijgsgeschiedenis.

Met het Rijks-Archief is van den aanvang af het oud Archief der Provincie Holland vereenigd geweest, en bij het groote gewigt dat deze provincie in het beheer der zaken van de Unie plag te leggen, gebeurde er ook in krijgszaken weinig zonder haar medeweten of medewerking. Doch hare besluiten, zoo openbare als geheime, zijn gedrukt en alzoo voor iedereen toegankelijk. Bij de bewerking van de krijgsgeschiedenis zijn zij onmisbaar. Dewijl toch de verdediging van Holland geacht werd het hart des lands en alzoo het leven van het gemeenebest te beveiligen, levert het Archief van Holland voor ons defensiewezen belangrijke bouwstoffen op. Aan twee afzonderlijke commissiën uit gecommitteerde raden, de commissiën voor de groote en kleine fortificatiën, was deze aangelegenheid opgedragen, en wij verheugen ons te kunnen zeggen, dat de verbalen dier commissiën en de daartoe behoorende rela-

Digitized by Google

tiven, sedert het jaar 1648 in onafgebroken volgreeks zijn behouden. Het zijn echter doorgaans jaarlijksche en vervelende berigten omtrent dezelfde inspectiereizen, afgewisseld door bestekken van te maken reparatiën of aan te bouwen werken. Zij zijn volkomen ongeschikt om afgedrukt te worden; maar wie de geschiedenis der oude Hollandsche linie en van de daar binnen gelegene vestingen en verdedigingswerken wil schrijven, moet ze bestuderen. Aan bouwstoffen voor de geschiedenis van veldtogten, en hetgeen de voorsteller de *histoire bataille* genoemd heeft, is het Hollandsch Archief minder rijk; toch mogen sommige stukken, tot dusverre in de zoogenaamde loketkast weggestopt, niet onopgemerkt blijven. Men vindt er verstrooide berigten voor de oudere krijgsgeschiedenis, zoo als over het beleg van Sluis onder LEICESTER; van het fort S. Andries in 1600, en over de wereldvermaarde belegering van Oostende; over de muiterij te Geertruidenberg in 1588, onder den naam van *bergverkooping* bekend; eenige papieren en staten van dienst van den Graaf van HOHENLO en den Overste MAARTEN SCHENK; zeer veel over den Kleefsch-Gulikschen oorlog en den Brunswijkschen oorlog in 1615, waaraan ons Gemeenebest een werkzaam aandeel nam. Het belangrijkste uit dien tijd is echter eene verzameling onderschepte Spaansche brieven van de jaren 1593 tot 1604. Voorts uit de jaren 1673 de bij den Raadpensionaris FAGEL ingekomen adviezen omtrent de bewegingen in het Fransche hoofdkwartier te Utrecht. Ook voor de bemoeijingen van den Raadpensionaris DE WITT met het krijgswezen zal eene militaire correspondentie van 1650 tot 1660 nader moeten onderzocht worden. Eenige monsterrollen van regementen door Holland aangeworven, en afrekeningen met de hoplieden, rekeningen van ammunitie en kosten ter verdediging van sommige plaatsen aangewend, verdienen minder om hare innerlijke belangrijkheid opmerking dan om-

Digitized by Google

dat zij gedenkteekenen zijn uit den allereersten tijd van onzen opstand. Een aanteekeningboekje b.v. van den beruchten LUMEY, tijdens hij uit 's Gravenhage zijn mislukten togt tegen Amsterdam ondernam, vertoont ons duidelijk de nietswaardigheid van dien aanvoerder en blijft in allen gevalle meer geschikt om de hebzucht eens liefhebbers van zeldzaamheden dan de studie van den krijgskundige te bevredigen.

Het tweede onderdeel van het Rijks-Archief, dat eene verzameling van bouwstoffen voor de krijgsgeschiedenis bevat, is het Archief van den Raad van State. Wij mogen echter hieromtrent uwe verwachting niet bevredigen, die misschien hoog gespannen is door de gedachte, dat aan dit collegie vooral nevens den Stadhouder het beheer der krijgszaken was opgedragen. Het Archief van den Raad van State is in belangrijkheid met dat der Staten-Generaal niet te vergelijken. En zie hier de reden: reeds van den tijd van MAURITS af, waren onze wakkere Stadhouders zelf te veld. De raad nevens hen, zoo als de raad van State van ouds genoemd werd, trad in hunne schaduw; ondergeschikte bevelhebbers waren over de plannen van den veldtogt en de feiten van den oorlog met den opperbevelhebber in correspondentie en deze met den Souverein, de Staten-Generaal. In stadhouderlooze tijden namen de Gedeputeerden te velde de plaats van den Stadhouder in, en de Raad van State zag hoe langer hoe meer zijne bemoeijingen beperkt tot het administratief gedeelte van den oorlog: het uitvaardigen der commissiën, waarbij hij meestal de nederige dienaar was hetzij van den wil der Stadhouders, hetzij van dien der souvereine provinciën; het zorgen voor de legerbehoeften, de ammunitie, het onderhoud der vestingen; het uitvinden van middelen om de krijgskas te stijven. Bij het doorloopen van de resolutiën van den Raad van State zult gij bevinden dat de finantiële aangelegenheden hoe langer

Digitized by Google

hoe meer hoofdzaak werden. Onder de thesauriers-generaal en secretarissen vond men mannen als VAN BEVERNINGK, HOP en VAN SLINGELANDT; doch het was hunne eigene bedrijvigheid die hen in nadere aanraking met, in aanzien bij de legerhoofden bragt, en de belangrijke briefwisseling, welke zij met deze hebben gevoerd, had het karakter van eene bijzondere briefwisseling, die omging buiten het officiële collegie, waarvan zij de hooge ambtenaren waren. Grooter was voorzeker in de eerste jaren van de republiek de invloed van den Raad van State; maar zoo wij ons verheugen de notulen te bezitten van de instelling van den Landraad van 1581 af, de reeks der ingekomen brieven vangt eerst met het jaar 1606 aan. Het is juist deze verzameling van ingekomen brieven, waarvan wij te bejammeren hebben dat zij op eene onherstelbare wijze geschonden is. Zeer belangrijke jaren voor onze krijgsgeschiedenis hebben het meeste geleden. Van 1625 (beleg van Breda), van 1629 (beleg van 's Hertogenbosch) ontbreken de laatste zes maanden. De jaren 1639 tot 1643 vullen slechts een kleinen bundel; 1665 en 1666 ontbreken; en hetgeen het ergste van alles is, van het jaar 1669 tot op 1686, dus over het geheele tijdvak van den Munsterschen en eersten Franschen oorlog, kunnen alleen de droevige overblijfselen van de laatste zes maanden van het jaar 1673 worden getoond. Volledig intusschen is in het Archief van den Raad van State de reeks van petitiën en van staten van oorlog, en sedert 1641 op weinige uitzonderingen na (1664—1672, 1700—1704) de commissieboeken; voorts de verbalen van de commissiën tot de inspectie der fortificatiewerken, de troupes, tienden en verpachtingen: voor Vlaanderen sedert 1628, voor de Maas sedert 1636, voor Wedde en Westwoldingerland sedert 1627, voor Maastricht sedert 1639. Ook de verbalen van speciale commissiën voor de grensbepalingen en vestingwerken zijn, voor zoo

Digitized by Google

verre wij beoordeelen kunnen, tamelijk volledig. Al deze opgegevene verzamelingen zijn onmisbare hulpmiddelen voor onze krijgsgeschiedenis; want zij leeren op onderscheidene tijden de hulpmiddelen van den oorlog, den staat en veranderingen van onze vestingwerken, de inrigting van onze legers (althans op het papier), de administratie van het krijgs- en defensiewezen, de staten van dienst van onze vermaardste bevelhebbers en hoofdlieden kennen: doch een gedeelte van de krijgsgeschiedenis, in den zin waarin die door ons geacht medelid is bedoeld, zijn zij niet. Het zijn bouwstoffen, die bestudeerd en verwerkt moeten worden tot eene inleiding voor onze krijgsgeschiedenis in het algemeen, of voor de bijzondere hoofdafdeelingen daarvan; allerminst zijn zij vatbaar om in haar geheel of zelfs bij uittreksel uitgegeven te worden, wil men niet de wereld met drukpapier beballasten, dat door niemand gelezen wordt.

Als een toevoegsel tot het Archief van den Raad van State moeten voorts beschouwd worden eenige stukken en registers, voor ongeveer vijf jaren uit het Archief der Domeinen (vroeger Amortisatie Syndicaat) te Amsterdam naar het Rijks-Archief overgebragt. Bij de verdeeling van de nalatenschap van het Comité tot de zaken van het Bondgenootschap te Lande, de opvolgster van den Raad van State sedert 1795, tusschen de Agentschappen van Financiën en van Oorlog, zijn eenige stukken van militairen aard insgelijks bij het eerstgenoemde departement verdwaald geraakt. Die stukken betreffen intusschen meest generale petitiën, den staat van ammunitie, de achterstallige traktementen, enz. Van eenig meerder belang voor de krijgsgeschiedenis zouden zijn de vrij volledige verzameling capitulatiën met verschillende Vorsten en Staten over het in dienst nemen van vreemde troepen; voorts drie registers van den hoogen krijgsraad van de jaren 1672 tot 1674, bijzonder in zake van de overgave van Zutphen door W. VAN RUY-

Digitized by Google

TENBURCH, Heer van Vlaardingen, in 1672; eindelijk een register instructiën voor de dienst van het kanon uit den tijd van Prins MAURITS kunnen geacht worden.

Op het Rijks-Archief berust nog eene andere verzameling, welke voor de oudere krijgsgeschiedenis niet zonder waarde mag geacht worden. Wij bedoelen het wat al te stout gehalveerde Archief der voormalige Stadhouderlijke Secretarie, waaruit vooral het aandeel door de Provinciën Groningen en Friesland aan onze krijgsgeschiedenis genomen en de wapenfeiten van de waardige krijgsmakkers van MAURITS en FREDERIK HENDRIK, de Stadhouders WILLEM LODEWIJK, ERNST CASIMIR en WILLEM FREDERIK, zouden kunnen gekend worden, ware ook het ander deel dier verzameling in Zijner Majesteits huisarchief even toegankelijk voor het onderzoek gebleven. Ook thans echter mag, bij eene opsomming der bronnen, hetgeen hier voorhanden en openbaar is niet onvermeld blijven. Zoo vindt men hier geregelde berigten omtrent den staat der Friesche garnizoenen en vestingen onder de regering van WILLEM LODEWIJK van 1593 tot 1620; de briefwisseling van de Staten-Generaal en van den Raad van State met de Stadhouders WILLEM LODEWIJK en ERNST CASIMIR van 1602 tot 1631, en met WILLEM FREDERIK van 1641 tot 1664. Vooral voor den Kleef-Gulikschen veldtogt van ERNST CASIMIR zijn vele brieven en aanteekeningen van gewigt. De verzameling stukken betreffende het krijgsgerigt in Friesland is vrij volledig, en hoe onbeduidend meestal de zaken zijn daar behandeld, toch verdienen opmerking de berigten over de overgave van de schans Ementil aan VERDUGO in 1590; over de vervolgingen tegen den later zoo beroemden verdediger van Groningen, KAREL RABENHAUPT, gevreesd wegens zijne soldateske ruwheid tegen burgers zoowel als tegen zijne officieren; de verdediging eindelijk van JOHAN VAN BIERUM wegens de overgave van Coevorden aan de Munsterschen in 1672, tot Prinses ALBERTINE

Digitized by Google

gerigt. Voor den veldtogt eindelijk van WILLEM FREDERIK tot verovering van de Eilerschans, en voor de bedrijven van JAN WILLEM FRISO bij de belegering van Rijssel, Bergen in Henegouwen en Douai, in 1708, 1709 en 1710, zijn hier de oorspronkelijke bescheiden voorhanden. — De militaire oorkonden sedert den tijd van WILLEM IV waren lang bij de Stadhouderlijke Secretarie bewaard en zijn van daar, gedeeltelijk althans, aan het Ministerie van Oorlog overgegeven. Thans zijn zij ook bij deze afdeeling op het Rijks-Archief geplaatst; doch zij zijn van ondergeschikt belang en hebben, op weinig uitzondering na, de meeste waarde voor de geschiedenis der regementen, welke in naauwere betrekking tot het vorstelijk huis stonden: de regementen Oranje-Nassau en de Gardes du corps.

Wij komen tot het Archief van het latere Ministerie van Oorlog, dat insgelijks een paar jaren geleden ten algemeenen gebruike toegankelijk is gesteld. Wij kunnen hier kort zijn, en alleenlijk vermelden dat de verzameling bestaat uit eene onafzienbare reeks verbalen en daartoe betrekkelijke ingekomen stukken eerst van het Comité tot de zaken van het Bondgenootschap te Lande, later Agentschap, Secretariaat en Ministerie van Oorlog, die elkander alle in onafgebroken orde, althans voor het oog, volgen; moge zich dan ook hier en daar de treurige ervaring opdoen, dat enkele belangrijke rapporten of mededeelingen door weinig naauwgezette handen zijn geligt geworden. In die oorkonden ligt onze geheele, zij het dan ook niet altoos luisterrijke, krijgsgeschiedenis van het jaar 1795 tot 1810 vervat, en bij den rijkdom der stof zal de toekomstige bewerker van de oorkonden onzer krijgsgeschiedenis, de wet der spaarzaamheid meer dan eenige andere te betrachten hebben. Wij gevoelen dat dit tijdvak, toen onze natie meestal onder vreemde leiding in eene nieuwe krijgsschool zich vormde, zijn groot gewigt heeft, omdat het de nieu-

Digitized by Google

were geschiedenis aan die onzer voormalige Republiek verbindt; maar wij kunnen de overtuiging niet onderdrukken, dat in die massa papieren, zelfs voor de onderafdeelingen van het bestuur van den krijg, zoo als de departementen van financiën, van burgerwapening, van onderhoud van Fransche troepen enz. veel, ja het meeste gevonden wordt, dat zonder schade voor de krijgswetenschap, voor de geschiedenis des vaderlands, voor de eer van den Nederlandschen naam gerustelijk vergeten, wij zouden bijna zeggen vernietigd kan worden. Zoo wij hierbij de opmerking maken, dat dit gedeelte des Archiefs ook voor de geschiedenis onzer wapenkorpsen en der regementen van belang is, wij doen het, om tevens uwe aandacht te vestigen op de gaping, welke zich in die geschiedenis voordoet. Ondanks het ophouden van ons volksbestaan bleven onze korpsen en regementen voortduren en onderscheidden zich dikwijls met eere, al streden zij in de rangen van vreemden. Sedert het jaar 1811 is echter hunne geschiedenis daar te zoeken, waar sedert dien tijd het beheer van den oorlog verplaatst was, in de archieven van het Ministerie van Oorlog in Frankrijk. Het zal ook daar zijn, dat de toekomstige verzamelaar de bouwstoffen, zoo al niet voor de — helaas niet meer, onze — krijgsgeschiedenis, maar dan toch voor de biographie onzer dappere krijgsoversten zal te zoeken hebben.

Behalve de genoemde hoofdafdeelingen bevat het Rijks-Archief nog enkele bijzondere verzamelingen, aan die instelling hetzij bij gifte, hetzij bij koop toegekomen, welke bij het bijeenzoeken der bouwstoffen voor onze krijgsgeschiedenis niet onopgemerkt mogen blijven. Wij hebben in de eerste plaats de verzameling van wijlen den Heer VAN DER HOOP te vermelden, zoo om hare uitgebreidheid, als om dat juist daaruit die *Mémoires* van GOSLINGA zijn voor den dag gekomen, door welker uitgave ons medelid DELPRAT zich zoo verdienstelijk heeft gemaakt en die den

Digitized by Google

geachten ontwerper van het onderhavig voorstel vooral in het denkbeeld hebben versterkt, om het bijeenbrengen van bouwstoffen aan te prijzen. Maar *Mémoires*, gelijk die van GOSLINGA, zoo, als het ware, voor de uitgave toebereid, zijn ook hier zeldzame verschijnselen. Het militaire gedeelte der verzameling waarover wij spreken, werd bijeengebragt door den grootvader van den overledene, Mr. ADRIAAN VAN DER HOOP, die van 1737 af Secretaris van den Raad van State was en in 1748, ten gevolge van een hooggaanden twist met den Prins Erfstadhouder en Kapitein-Generaal, zijn ambt moest nederleggen. In die betrekking was hij in onmiddellijke aanraking geweest met de bevelvoerende officieren in den Franschen veldtogt van 1741 tot 1748 en ontving de rapporten en missiven van HESSEN-PHILIPSTHAL, CRONSTROM, HOBBE VAN AYLVA, DE LA ROCQUE en HERTELL. Hij bewaarde die of in het oorspronkelijke of in kopij in zijne verzameling en hield zelfs onder zich uitvoerige meestal met oorkonden gestaafde aanteekeningen over de feiten van dien oorlog: de belegeringen van Meenen, Yperen, fort de Knokke, Dendermonde, Namen, Sluis en Bergen op Zoom; over het Nederlandsche hulpcorps naar Duitschland onder den Luitenant-Generaal SMISSAERT; over den inval der Franschen in 1747; over de veldslagen van Dettingen, Fontenoy en Raucoux, alles voorzien met teekeningen van de legerplaatsen, de stellingen en bewegingen der legers gedurende dien oorlog. Doch ook gedurende zijn ambteloos leven had VAN DER HOOP zich met het bijeenzoeken der bouwstoffen voor onze krijgsgeschiedenis bezig gehouden en schijnt met het plan te zijn omgegaan, zelf eene geschiedenis van de verdediging onzes Lands, inzonderheid van Holland in 1672 te schrijven. Het ontwerp dier geschiedenis bevindt zich in meer dan een afschrift onder zijne papieren. Daartoe had hij zich in het bezit gesteld van de aanteekeningen en plannen van den beroemden Am-

Digitized by Google

sterdamschen Burgemeester H. HUDDE en diens correspondentie met zijn nog beroemder medecommissaris CHR. HUYGENS, over het versterken van de Yssellinie, — en van latere plannen voor het aanleggen en versterken van de Grebbelinie. Voorts had hij veel voor de veldtogten van 1703 tot 1709 bijeengebragt, daaronder de minuteele verbalen van de gedeputeerden te velde, welke te meer met de originelen, in het Archief van de Staten-Generaal voorhanden, verdienen te worden vergeleken; omdat daaraan als bijlagen oorspronkelijke stukken, daaronder zelfs brieven van MARLBOROUGH, zijn toegevoegd, welke in de verbalen niet zijn opgenomen. Wij onderscheiden daaronder de papieren van den Heer VAN SCHAGEN, gedeputeerde te velde in 1703, en een journaal van het voorgevallene in de belegering van Hoey in 1705. Wij zwijgen van talrijke portefeuilles met aanteekeningen en retroacta van VAN DER HOOP zelven over het administratief en financiëel beheer des oorlogs, die niet als oorspronkelijke bouwstoffen, maar bij de bearbeiding van deze als nuttige handleiding kunnen dienen. Die aanteekeningen werden voortgezet en bijgehouden door zijnen zoon FR. VAN DER HOOP, sedert 1787 tot in 1793 Thesaurier-Generaal der Unie. Ook deze ontving in die betrekking over het eerste gedeelte van den Franschen veldtogt in 1793 niet onbelangrijke mededeelingen, welke nevens andere stukken, ook over de onlusten in de Generaliteitslanden tijdens den opstand van VAN DER NOOT en VAN EUPEN, onder die verzameling worden bewaard.

Naast deze verzameling verdienen vermeld te worden de belangrijke bouwstoffen voor de krijgsgeschiedenis, welke in de nalatenschap van den vroegeren Secretaris van den Raad van State, later Raadpensionaris, SIMON VAN SLINGELANDT worden aangetroffen. Het Archief heeft die stukken te danken aan de onbekrompenheid van een van 's mans nakomelingen, aan wien de kostbare verzameling van zijn be-

Digitized by Google

roemden voorvader bij erfenis ten deele viel. Gij alle kent de belangrijke uitgegevene verhandelingen over het beheer der militie van den Staat van den Raadpensionaris. De talrijke aanteekeningen voor, de verschillende ontwerpen en redactiën van die verhandelingen hebben derhalve thans mindere waarde; doch dit is het geval niet met de brieven van MARLBOROUGH over de jaren 1702 tot 1707, 1710, 1711, van ATHLONE van 1702, met enkele VAN WASSENAER STERRENBURG en SLANGENBURG. Zij vormen eene geregelde reeks, waarvan de belangrijkheid gewaarborgd is door den naam der briefschrijvers evenzeer als door dien van den man aan wien zij gerigt zijn. Men vindt hier voorts, wat ook bij VAN DER HOOP niet ontbreekt, allerlei berigten en beschouwingen over het beruchte gevecht van Ekeren en de gedragingen daarbij van de hoofdbevelhebbers; eindelijk ook eene Fransche beschrijving van den veldtogt van 1674, welke, zoo wij meenen, nog ongedrukt en ongebruikt is.

Omdat wij ons door het bovengemelde in den tijd van den successieoorlog verplaatst vinden, zij hier nog aangemerkt dat in de talrijke bundels brieven aan Mr. JOHAN VAN DEN BERGH, sedert 1709 gecommitteerde van wege de Republiek tot het bestuur der Spaansche Nederlanden, nog wel het een en ander ook voor de krijgsgeschiedenis van die dagen zal te vinden zijn: de namen der briefschrijvers, de Gedeputeerden te velde V. REEDE VAN RENSWOUDE, VAN COLLEN, VAN RECHTEREN-ALMELO, VAN BORSELEN-GELDERMALSUM doen zulks vermoeden. Ook die verzameling brieven kan op het Rijks-Archief nader onderzocht worden.

Sedert vier jaren kwam dezelfde instelling door aankoop in het bezit van eenige papieren van den Admiraal VERHUELL. Wij moeten opmerken dat er zich onder die papieren zeer belangrijke aaneengeschakelde berigten bevinden over de onderneming der Engelschen in Zeeland in 1809. VERHUELL kommandeerde destijds het eskader op de Zeeuw-

Digitized by Google

sche stroomen en stond als zoodanig in betrekking met den Prins van Ponte Corvo, als bevelhebber van het Noorderleger, en den Maarschalk DUMONCEAU, als Kommandant van Bergen op Zoom. VERHUELLS berigten aan den Koning en aan den Prins van Ponte-Corvo zijn in afzonderlijke registers gekopieerd. Wederkeerig vindt men hier brieven van den Koning, den Maarschalk BESSIERES, den Generaal DUMONCEAU, den Vice-Admiraal KIKKERT en anderen aan hem. Over de onderneming van VERHUELLS adjudant, den Kapitein DE TABOR, en de zoo kloekmoedig uitgevoerde verkenning door den Scheepsluitenant OSSENWAARDE zijn hier de meest oorspronkelijke berigten: terwijl de rapporten en consideratiën van VERHUELL zelven over de verdediging van Zeeland en de Zeeuwsche stroomen voorzeker het nader onderzoek van deskundigen zouden uitlokken.

Bij deze aanleiding moeten wij opmerken dat het moeijelijk is eene scherpe lijn te trekken, om aan te wijzen welke afdeelingen van het Rijks-Archief bouwstoffen opleveren voor de ontworpen krijgsgeschiedenis, welke niet. De archieven van ons Zeewezen, dat zulk een krachtig en eervol aandeel aan de gevoerde oorlogen genomen heeft, verdienen bijzondere behartiging, en het is bepaaldelijk daar, dat ook voor het latere tijdvak de plannen tot versterking van den Helder en Vlissingen, zoo als de verbalen van de commissie voor de werken te Hellevoetsluis moeten gezocht worden. Ja de archieven van buitenlandsche zaken en de verbalen onzer gezanten leveren dikwijls voor dit onderwerp rijke stof. Wij willen een paar voorbeelden aanvoeren. Het verbaal van JACOB HOP over zijne zending naar Engeland in 1689 tot 1692, bevat voor den veldtogt van 1690 in Ierland en dus voor de krijgsbedrijven van WILLEM III en ATHLONE talrijke bijzonderheden, omdat de gezant den Koning en het leger volgde. De briefwisseling van onzen gezant in Portugal, SCHONENBERG, houdt de meest uitvoerige berigten in

Digitized by Google

omtrent den veldtogt van ons hulpcorps gedurende den successieoorlog in Katalonië onder FAGEL en FRIESHEIM. De onmiddellijke legerberigten dier legerhoofden aan onzen gezant bevinden zich daaronder. Dezelfde veldtogt werd mede gemaakt door den lateren Generaal der ruiterij VON SCHLIPPENBACH. Hij stelde in levendigen stijl zijne herinneringen van dien tijd voor Prins WILLEM IV te boek, die ze echter ongedrukt in de boekerij der Staten-Generaal liet vergeten. Er was wel eenige reden voor. Want bij menige bijzonderheid omtrent den veldtogt had SCHLIPPENBACH er behagen in geschept, omtrent zijne avonturen in Spanje tooneelen mede te deelen, die den beroemden roman van LESAGE tot volkomene waarheid maken.

Uwe Commissie stapt hiermede af van het Rijks-Archief. Zij had de verzekering, dat overeenkomstig de instructie voor den dienst van het korps Ingenieurs van 14 Januarij 1815, III Hoofdst. art. 27 tot 40, bij het topographisch bureau aan het Departement van Oorlog eene aanzienlijke hoeveelheid memoriën en kaarten betreffende het defensiewezen moest opgelegd zijn. Het onderzoek van den inventaris dier stukken is haar met de meeste welwillendheid door dat Departement toegestaan, en zie hier het resultaat. De verzameling betreft bijna uitsluitend het defensiewezen. Zij is zamengebragt o. a. uit stukken, uit het Archief van den Raad van State en de sedert 1795 aan elkander opgevolgde directiën van oorlog geligt. Ook eenige Fransche memoriën uit den tijd der Fransche overheersching, over sterkten in Staats-Vlaanderen, Zeeland en Limburg, waaronder verscheidene van den Ingenieur PARIS, zijn uit de Fransche archieven in origineel of kopij medegedeeld. Zij zijn onder de rubriek Oud-Archief van Oorlog aangewezen. Een gedeelte stukken behoorde vroeger tot het Archief van den Grootmeester der Artillerie. Anderen zijn uit de nalatenschap van hoofd-officieren, de

Digitized by Google

Generaals KINSCHOT, SIDERIUS, WILDEMAN, de Kolonels NOLTHENIUS DE MAN, LEFEVRE DE MONTIGNY en VAN BRIENEN VAN RAMERUS herkomstig. De verzamelingen van WILDEMAN en VAN BRIENEN blijken wel de belangrijkste en meest stelselmatig bijeengebragte te zijn. Voorts heeft het Rijks-Archief, onder voorwaarde van algemeene toegankelijkheid, aan het topographisch bureau eenige memoriën, meestal van oudere dagteekening, de verdediging des Lands betreffende, afgestaan, zoo mede zijne militaire plans en kaarten. Hetzelfde is onlangs door de Koninklijke Bibliotheek ten opzigte der kaarten geschied. — Het is verder uwer Commissie gebleken dat zeer weinig memoriën in het Archief van het topographisch bureau, hooger dan de vorige eeuw opklimmen; dat verre de meeste kopijen zijn, waarvan de originelen elders, zoo wij hopen ter plaatse waar zij behooren, worden aangetroffen. Eenheid en volledigheid ontbreken tot dusverre: een noodzakelijk gevolg van het steeds voortdurend en nog onvoltooid verzamelen. Voor sommige afdeelingen van ons defensiewezen is de voorraad rijker dan voor andere: het rijkst voor de linie van de Eems en die van den IJssel; ook voor de oude Hollandsche waterlinie is eene verzameling uit het archief der 1e fortificatiedirectie herkomstig, welke memoriën, verbalen en rapporten bevat van den tijd van den veldmaarschalk WÜRTZ, 1672, af tot op den Franschen inval in 1747. Zij is door de kundige Ingenieurs HERTELL en PREVOST bijeengebragt. Wie uit de bronnen zelve de werkzaamheden en de stelsels onzer vestingbouwkundigen wil leeren kennen, vindt hier ruime stof; doch ook deze ongelijk verdeeld: voor COEHOORN en PASSAVANT weinig; meer voor HERTELL, PREVOST en de DE ROYS; het meest en bijna volledig voor C. DUMOULIN. Met betrekking tot den oorlog van 1794 teekenden wij onderscheidene journalen van belegeringen op, zoo als van Grave door DE MAN, van Maastricht door . . . . , van Nijmegen

Digitized by Google

door LOTICHIUS, van Sluis en Cadzand door LE SAGE. Tot denzelfden veldtogt behoort eene verzameling van stukken betreffende het crimineel proces tegen den Lt. Kolonel DE FREYTAG wegens pligtverzuim bij het stellen der inundatiën in Vlaanderen. Voor denzelfden tijd bragt de Lt. Kolonel VAN BRIENEN VAN RAMERUS uit oorspronkelijke stukken een opstel bijeen, dat onder den titel van Bijdragen tot de geschiedenis van den Oorlog in 1794, bijzonderlijk aan de Maas en Waal, hier in handschrift berust. Dezelfde officier maakte zich niet minder verdienstelijk door het bijeenbrengen van alles wat uit later tijd omtrent de verdediging van Zutphen te vinden was, en stelde daaruit eene Geschiedkundige beschrijving der fortificatiewerken van die stad op. Uit vroegeren tijd vielen onder onze opmerking: een Journaal van de belegering van Maastricht in 1748, gehouden voor en gedurende het beleg van 7 April tot 7 Mei, waarbij een *Recueil de pièces relatives au Siège;* eene Memorie over de vesting Maastricht met eene schets der doorgestane belegeringen, van den Ingenieur E. W. BERG; eene Beschrijving van den aanval der Pruisen op Amstelveen in 1787. Voor lateren tijd trokken onze aandacht: eene Briefwisseling van den Directeur Generaal VAN HOOFF, den Lt. Kolonel Ingenieur KRAYENHOFF, den Agent van Oorlog PIJMAN en den Schout bij Nacht STORY over de batterijen tot verdediging van den Helder van 1798; eene Memorie over eene gehoudene beraadslaging door den Agent van Oorlog, den Generaal en Chef BRUNE, den Generaal D'ARDENNES, den Kol. Ingenieur JULLIEN, den Inspecteur Gl. PARAVICINI DI CAPELLI en den Directeur Gl. VAN HOOFF (21 Aug. 1799); eene Verzameling van memoriën en rapporten over de verdediging van Nederland bij het Comité tot het Bondgenootschap te Lande en den Agent van oorlog ingediend (1796—1801); eene dergelijke over de Verdediging van Amsterdam van 1801 tot 1810, waaronder de rappor-

Digitized by Google

ten van SIDERIUS, DEMARÇAY, DUMONCEAU, KRAYENHOFF; de *Extraits des régistres du Comité central des fortifications à Paris relativement à la défense de la Hollande, séances du 26 et 27 Février* 1812; de Journalen van de belegering van Naarden in 1814, door VAILLANT en VAN DEN BOSCH. Wat VAN BRIENEN VAN RAMERUS voor Zutphen deed, deed in 1814 J. D. PASTEUR voor Breda door het schrijven eener Memorie over die vesting, „bevattende de geschiedenis „van haren aanleg, doorgestane belegeringen en beschrijving „der werken." Evenzoo heeft in den jongsten tijd de kundige en ijverige Kapitein Ingenieur, Jhr. J. W. VAN SYPESTEYN, het Archief der genie met eene uit oorkonden geputte en door oorkonden gestaafde Geschiedenis van de bevestiging van den Helder verrijkt.

Uwe Commissie heeft hare aandacht gevestigd op een derde Staats-Archief als voor haar onderwerp van belang: het Archief van het Hoog Militair Geregtshof te Utrecht. De beschrijving daarvan door wijlen den Heer J. HORA SICCAMA in de sectievergadering van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap in den jare 1846 geleverd, heeft haar de taak gemakkelijk gemaakt. Uit hetgeen wij u reeds mededeelden omtrent dossiers van militaire strafzaken in andere Archieven voorhanden, niet minder dan uit de beschrijving van den Heer SICCAMA, blijkt het, dat ook dit Archief de vereischte volledigheid mist. Intusschen mag het voor het voorgestelde doel niet ongebruikt blijven. De partijboeken, bevattende de resolutiën, indagingen en sententiën van den Raad van State, als oppersten regter in krijgszaken, vangen aan met het jaar 1593 met een veelbelovenden naam, dien van den dapperen, maar roekeloozen HERAUGIÈRE, en loopen door tot 1607; vervolgens van 1621 tot 1645, van 1653—1657, van 1673—1681. Ook uit het tweede stadhouderlooze tijdperk zijn over een twaalftal jaren dergelijke registers voorhanden, en sedert 1784 tot op de slooping van

Digitized by Google

het Gemeenebest zijn de handelingen van den Raad ten opzigte der regtspraak vrij volledig. De partijboeken van den Raad van State worden afgewisseld door de registers van zijnen mededinger, den Grooten Krijgsraad of Hoogen Krijgsraad der Vereenigde Nederlanden, al naar deze, vooral onder bescherming der Stadhouders, meer gezag aan zich trok. Die registers zijn van 1607—1609, van 1624—1629, in welke laatste ons de krijgsraden vertoond worden, zitting houdende in de legers zelve, van MAURITS voor Breda in 1625, van FREDERIK HENDRIK voor 's Hertogenbosch in 1629. Bejammerenswaardig blijven de gapingen van de jaren 1641—1652 en van den eersten regeringstijd van WILLEM III, waardoor wij de processen van MONTBAS en PAIN-ET-VIN missen; en het uiteenliggen der plaatsen, waar de Archieven van den Raad van State en het Hoog Militair Geregtshof bewaard worden, heeft tot dusverre verhinderd, te onderzoeken in hoeverre de leemten van het eene uit het andere kunnen worden geheeld. Sedert 1674 begint eene jaarlijks doorloopende reeks van Stukken van onderscheidenen aard: sedert 1682 registers van notulen en sententiën voor elken veldtogt; voorts missiven, en van 1696 adviezen op rekwesten. Uit het volgend tijdperk, beroemd door de namen van EUGENIUS en MARLBOROUGH zijn stukken van dien krijgsraad, notulen, sententiën en adviezen voorhanden, welke doorloopen tot aan den vrede van Utrecht. WILLEM DE IV herstelde den Hoogen Krijgsraad niet, welke onder het bestuur van HEINSIUS en SLINGELANDT had opgehouden te bestaan; maar verving dien door afzonderlijke hooge krijgsraden, waarvan een aanmerkelijk aantal stukken nog aanwezig is. Doch eerlang werd de Hooge Krijgsraad hersteld, en zoowel onder het bestier van de Prinses ANNA als onder de voogdij van den Hertog van Brunswijk en tot in het jaar 1783 treft men van dien raad wel de meeste bescheiden aan. Ongelukkig-

Digitized by Google

lijk zijn de notulen slechts over zes jaren behouden; talrijk echter zijn de dossiers van anderen aard, helaas! over een tijdvak, dat in onze krijgsgeschiedenis weinig beteekende, maar te vruchtbaarder was in redeneringen en ontwerpen ook over de regtspraak over het krijgsvolk. Sedert 1795 bevat het Archief van het Hoog Militair Geregtshof een aantal stukken, het regtsbeheer van het Comité tot het Bondgenootschap te Lande betreffende. Na 1798 volgen de notulen enz. van 's Lands Advokaten, aan welke de militaire jurisdictie toen was overgegaan; behalve hunne gewone notulen zijn hier secrete notulen en stukken, rakende den Generaal DAENDELS en zijne bekende onderneming van 12 Junij 1798 voorhanden. Van de opvolgende Hooge Vierschaar van 1799, van de Hooge Militaire Vierschaar van het krijgsvolk beide te water en te lande van 1801, tot op de oprigting van het Keizerlijk Geregtshof te 's Hage in 1812 zijn de meeste oorkonden nog aanwezig.

Uwe Commissie is insgelijks in de gelegenheid geweest, zich te vergewissen wat de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage voor onze krijgsgeschiedenis nog ongedrukts zou kunnen opleveren. Zoo hare verwachting hier over het geheel is teleurgesteld, zij moet echter als op iets hoog belangrijks uwe aandacht vestigen op de memoriën van den lateren Raadpensionaris ANTHONY DUYCK, die destijds Prins MAURITS als Secretaris in het leger vergezelde en naauwkeurig aanteekening hield van alles wat hij in den veldtogt zelf zag en hoorde. Hoe goed hij dit deed mag blijken uit het bekende feit, dat de veldheer zelf DUYCKS verhaal van den slag van Nieuwpoort als het meest juiste prees. Die memoriën vullen in zeer klein net schrift zes kwarto boekdeelen en loopen van de jaren 1593 tot 1602. Een band over de jaren 1598 en 1599 was reeds voor de Koninklijke Bibliotheek het HS. aankocht, vermist geraakt. Het is mogelijk, dat DUYCKS memoriën aan BOR en VAN

Digitized by Google

METEREN niet ten eenen male onbekend zijn gebleven; maar bij de erkende bekwaamheid van den schrijver, bij de zekerheid van hier goede berigten van een ooggetuige aan treffen, zou uwe Commissie niet ongeneigd zijn, den wensch te uiten, dat mogt, op welk eene wijze dan ook, aan het plan van ons medelid KNOOP uitvoering worden gegeven, de proefneming werd begonnen met dit belangrijk handschrift van MAURITS vriend en krijgsmakker. Onder de bescheiden op de Koninklijke Bibliotheek voorhanden troffen wij voorts onderscheidene afbeeldingen van marschen slagorders en van legerkwartieren uit den Kleef-Gulikschen oorlog; *mémoires des choses qui se sont passées durant le siége de Bois le Duc* van 1629, reeds door den Heer DE BORDES voor zijn werk gebruikt; een *mémoire de ce qui s'est passé de plus considérable aux Pays-Bas durant la campagne de* 1709, *par* Mr. VAN DE WERVE, die niet onbelangrijk schijnt; eene verzameling papieren van DE ROY uit de jaren 1737—1743 over het formeren van de Grebbelinie; een verbaal van VAN IDDEKINGE over de verdediging van Zwolle van 1755; eindelijk het journaal en rapport van den Prins van Hessen aan Z. H. over de belegering van Maastricht in 1794.

Hoe schraal de oogst, op geringe uitzondering na, op de Koninklijke Bibliotheek ook zij, uwe Commissie wenscht er uwe aandacht op te vestigen dat ook de handschriften van andere openbare bibliotheken voor het ontwerp van ons geacht medelid een gezet onderzoek vereischen, en herinnert U dat b. v. de Provinciaal Friesche Bibliotheek zich onlangs verrijkt heeft met hetgeen door wijlen den ijverigen VAN LEEUWEN over den beroemden COEHOORN was bijeengebragt. Volgens welwillend verstrekte opgave bezit ook de Bibliotheek der Militaire Akademie te Breda eenige handschriften welke een nader onderzoek zouden verdienen. Daartoe behoort een band met kopijbrieven van DIJKVELD, tijdens het beleg van Namen

Digitized by Google

geschreven, en met een tweetal brieven betrekkelijk den bekenden strooptogt van GROVESTINS in den jare 1711. De laatste zijn echter afgedrukt in den Almanak der K. M. A. van 1830. Voorts hebben wij een boekdeel opgeteekend, getiteld rapporten en ordonnantiën uit den oorlog van 1703. Eenige handschriften zijn verders ingevoegd in drie foliobanden, ten opschrift dragende: *Militaire zaken*, en loopende over de jaren 1651 tot 1761.

Na deze opgave van de bronnen, welke onder het bereik van het onderzoek uwer Commissie waren, wenscht zij U kortelijk eenige aanwijzing te geven omtrent die, welke voor het oogenblik buiten haar bereik zijn.

Wat wij u van de belangrijkheid van het Archief der voormalige Staten van Holland en Westvriesland mededeelden is evenzeer, zij het dan ook naar gelang van haren minderen invloed, toepasselijk op de overige provinciën, en voorzeker hebben Gelderland, Utrecht, Overijssel, Groningen en Noord-Brabant sterker in het lijden des oorlogs gedeeld dan Holland. Voor Groningen en Friesland zal wel het meeste wat de krijgsgeschiedenis betreft in het Archief der Stadhouderlijke Secretarie vereenigd zijn geweest, en het zal dus vooral noodig blijven de verstrooide ledematen van dat ligchaam weder bijeen te gaderen. Voor Utrecht weten wij, dat door den Heer DE BORDES voor zijne Geschiedenis der verdediging van Nederland in 1629 de notulen van Staten en Gecommitteerde Raden dier provincie zijn geraadpleegd geworden. Van alle provinciën mogen wij verwachten dat zoowel om de betrekking, waarin haar archiefwezen tot het Rijk staat, als ten gevolge der welwillendheid en belangstelling van Heeren Griffiers, Gedeputeerde Staten en Archivarissen, het onderzoek der bouwstoffen voor de krijgsgeschiedenis gemakkelijk zal zijn. Van de provinciale Archieven tot de afgesloten en bijzondere Archieven vormen die onzer gemeenten den overgang,

Digitized by Google

indien zij niet veeleer tot de laatste behooren, zoolang de ondoordachte bijvoeging van het tweede lid van artikel 103 onze gemeentewet ontsiert, en die oorkonden aan willekeur en bekrompenheid prijsgeeft. Onze talrijke stedenbeschrijvingen zijn rijk aan bewijzen van hoeveel belang die gemeente-archieven ook voor de gebeurtenissen van den oorlog zijn: eenige belangrijke monographiën over de verdediging van Staats-Vlaanderen in 1672, zoovele beschrijvingen van het beleg van Leiden hebben geene andere bron. Wij weten, dat o. a. uit de Archieven der gemeente Hasselt eene beschrijving van den belagchelijken burgeroorlog, te midden van vredestijd door de andere leden van Overijssel tegen die stad gevoerd, is zamengesteld, welke nog in handschrift ligt. Wij moeten echter onze aanstaande onderzoekers en zelfs den geachten voorsteller voor eene teleurstelling waarschuwen, die zich herhaaldelijk zal voordoen. In de hagchelijkste oogenblikken van de belegeringen werden de notulen van den raad het slechtst en het ongeregeldst gehouden; soms zijn zij geheel verdwenen en vullen slechts stedelijke rekeningen de gedachtenis van niet of kwalijk geboekte feiten aan. Of de drang der gebeurtenissen zelf overrompelde de pen van den stadsschrijver, of bij de hagchelijkheid van den uitslag zochten de partijen, die nimmer in een gemeentebestuur ontbraken, hare verwachtingen en angsten, hare neigingen en de ingevingen van haar belang, des noods door het vernietigen der oorkonden voor den overwinnaar of voor de nakomelingschap te verbergen. Een archief als dat van Kuilenburg, waar al de papieren van den Graaf GEORGE FREDERIK VAN WALDECK, die in de zeventiende eeuw aan het hoofd van ons leger stond, nog vereenigd zijn, is eene uitzondering, welke wij ons niet mogen vleijen dat zich dikwerf herhalen zal.

Aan het hoofd der archieven, welke als bijzonder eigendom moeten worden beschouwd, verdient Zijner Majesteits

Digitized by Google

Huisarchief geplaatst te worden. Wij bezitten van dat Huisarchief geen volledig verslag; maar wij mogen te minder over dat gemis klagen, omdat wij de vruchten van dat Archief volop mogen plukken. Uwe Commissie kan ter dezer plaatse niet verzwijgen hoezeer zij het betreurt, den voortreffelijken man, wien het beheer van dat Archief is toevertrouwd, niet meer als medelid dezer Akademie te mogen interpelleren, ten einde haar ook bij dit rapport omtrent den hem toevertrouwden schat van inlichting te dienen. Met dankbaarheid herdenkt zij echter hoeveel licht uit de Archives, door hem uitgegeven, over de militaire plannen en ondernemingen van WILLEM I in de eerste jaren van onzen vrijheidsoorlog is opgegaan. Berust zij ook ten volle in zijne verzekering, dat voor de regering der volgende Stadhouders de bronnen niet zoo rijkelijk en onregelmatiger vloeijen, zij mag niet onopgemerkt laten, dat het Archief der Friesche Stadhouders, hetwelk oorspronkelijk zoo volledig en voor de krijgsgeschiedenis zoo belangrijk was, voor het grootste, ja wij durven zeggen, voor het beste gedeelte, daar berust. Een onzer gaf in zijne ambtelijke betrekking omtrent de bij het Huisarchief overgeplaatste stukken breeder inlichting, en dat hij zich in de belangrijkheid van deze niet bedroog, mag blijken uit de opgave van bronnen, welke de Heer DE BORDES voor zijne meermalen aangehaalde geschiedenis heeft geplaatst. „De vier paketten: allerhande militaria „van Graaf ERNST CASIMIR over de jaren 1628 tot 1630," zegt hij, „bevatten eene groote menigte brieven van krijgs„bevelhebbers, regeringen van steden, spionnen enz. aan „den Graaf. Sommigen zijn geheel of gedeeltelijk in cijfer„schrift, doch is bij velen het letterschrift boven de cijfers „gesteld. Deze en andere stukken van ERNST CASIMIR, in „het Huisarchief berustende, zijn hoogst belangrijk, vooral „voor de geschiedenis van de provinciën Groningen en „Friesland." Wij doen deze aanhaling te liever, omdat, ter-

Digitized by Google

wijl zij het gewigt der bedoelde oorkonden staaft, zij tevens eene proeve levert, met hoeveel welwillendheid de Heer GROEN VAN PRINSTERER de behoeften van wetenschap en onderzoek te gemoet komt: eene welwillendheid, die, wij zijn er van overtuigd, bij de belangrijke onderneming door den Heer KNOOP voorgeslagen, niet in gebreke zou blijven.

Voor de geschiedenis van den Hollandschen veldtogt in 1672 zijn wij in staat in een ander bijzonder Archief belangrijke bouwstoffen aan te wijzen. Het zijn de rapport-verbalen en correspondentiën der Hollandsche Gedeputeerden te velde, zoo wij meenen, van een hunner, den bekwamen Leidschen Pensionaris BURGERSDYCK, herkomstig. Het strekt den tegenwoordigen bezitter, den Heer Procureur Generaal bij den Hoogen Raad, Mr. G. A. G. VAN MAANEN, tot eer, dat hij deze belangrijke oorkonden voor de Heeren VAN SYPESTEYN en DE BORDES bij hunne bearbeiding van de geschiedenis der verdediging des Lands in 1672 beschikbaar heeft gesteld.

Voor de oorlogen van WILLEM III en den Successie-oorlog berusten vele bescheiden in handen van bijzondere personen. Is uwe Commissie wel onderrigt, dan was de onlangs overleden Lt. Generaal Graaf VAN LIMBURG-STYRUM in het bezit van een veel talrijker en belangrijker verzameling stukken van en over COEHOORN, dan die door den Heer VAN LEEUWEN is bijeengebragt. Naar aanleiding van de uitgegeven *Mémoires* van GOSLINGA deed de Heer Adjunct-archivaris der provincie Gelderland aan het Provinciaal Utrechtsch Genootschap eene mededeeling omtrent de belangrijke papieren van GOSLINGA's Medegedeputeerden te velde, ADOLF Graaf VAN RECHTEREN-ALMELO, door hem bij de inventarisatie van het Archief van diens afstammelingen ontdekt. De Oud-hoogleeraar P. BOSSCHA te Deventer bereidt eene uitgave voor der brieven en aanteekeningen van den beroemden GISBERTUS CUPERUS, als Afgevaardigde te velde. De Heer J. W. VAN SYPESTEYN is, meenen wij, in het bezit

Digitized by Google

van de papieren van den Generaal VAN FRIESHEIM en zeker is voor nuttig gebruik die nalatenschap aan geene handen beter dan aan de zijne toevertrouwd. Vooral echter hebben wij voor het geheele tijdvak van den successieoorlog de nalatenschap van den grooten Raadpensionaris HEINSIUS te vermelden, welke thans nog onder den Heer Commissaris des Konings in Zuid-Holland, Jhr. VAN DER HEIM VAN DUIVENDIJKE, berust. Hoe belangrijk zij is kan iedereen bevroeden, die weet hoeveel aan de eerste Ministers van onzen Staat ook van officiëele zijde in handen kwam, dat niet in verbalen opgenomen of aan hunne meesters werd overgelegd. Met hoeveel liberaliteit die verzameling ten dienste der wetenschap wordt gesteld heeft de Hoogleeraar VREEDE getuigd, toen hij in 1850 daaruit zijne *Correspondance diplomatique et militaire de Marlborough, Heinsius et Hop* in het licht gaf. Dat vele papieren van den Generaal FR. FAGEL nog onder zijne afstammelingen berusten, is zeer vermoedelijk; terwijl wij voor lateren tijd meer bepaaldelijk kunnen verzekeren dat de Lt. Generaal Graaf DUMONCEAU in het bezit is van het Archief zijns vaders, den Veldmaarschalk, waaruit hij aan den Heer VAN SYPESTEYN voor diens levensbeschrijving belangrijke bijdragen heeft verstrekt.

II. Wij hebben u met eenige uitvoerigheid de bronnen opgegeven, welke hier te lande voor onze krijgsgeschiedenis worden aangetroffen; wij kunnen niet verzekeren in hoeverre onderzoekingen buitenslands, hetzij in die van Staten waarmede wij oorlog hebben gevoerd, zooals Frankrijk en Munster, hetzij in die der talrijke Duitsche Vorsten, welke in onze dienst eenig bevel hebben gevoerd, nieuwe bijdragen zouden kunnen leveren. Volledigheidshalve verdiende echter ook dit onderzoek te worden gedaan, en zeker behoort dan Brussel niet vergeten te worden, waar de berigten der Spaansche veldheeren, welke gedurende den vrijheidsoorlog tegen ons over stonden, waar dikwijls on-

Digitized by Google

derschepte brieven van onze eigene legerhoofden worden gevonden. Doch reeds deinst gij met eenige huivering terug voor die menigte bouwstoffen, bouwstoffen, waarvan slechts weinige zoo zijn toebereid, dat zij zonder verdere bewerking tot den bouw kunnen gebezigd worden. Memoriën als die van DUYCK en GOSLINGA zijn de *rari nantes in gurgite vasto.* Het meeste is ongeschikt om zooals het daar ligt te worden uitgegeven: het moet eerst *geschift* worden door een deskundige, die den regel verstaat van GOETHE:

„Das grosse schätzt er gross, das kleine klein."

Daarbij hebben onze Gedeputeerden te velde veelal een stijl gevoerd, om hare stadhuizige deftigheid onleesbaar — en onze legerhoofden waren minder mannen van de pen dan van den degen. De onderwerpen zelve, het administratieve van ons krijgswezen, het defensiewezen, de inrigtingen onzer armeekorpsen enz. hebben uit hunnen aard weinig aantrekkelijks. Die degelijke spijs moet tot een smakelijk geregt worden verarbeid, zal het publiek, door onze boeken te lezen en te koopen, zijn zegel hechten aan de onderneming.

Wij hebben U reeds gezegd dat sommige belangrijke oorkonden zich in handen van bijzondere personen bevinden. Wij hebben de welwillendheid moeten roemen, waarmede velen die voor het onderzoek hebben beschikbaar gesteld; doch wij mogen ons niet ontveinzen, dat er sommigen zullen worden aangetroffen, die meenen dat hun schat zijne waarde verliest, wanneer hij aan het licht gebragt wordt; enkelen, zeer enkelen hopen wij, die voor de mededeeling geldelijke vergoeding verlangen. Vindt het zoo weinig edelmoedig als gij wilt, hun regt is niet te betwisten. Bovendien het voor ons defensiewezen zoo belangrijke Archief van het Topographisch Bureau is ontoegankelijk. Eene strenge instructie voor de dienst van het korps Ingenieurs, voor den Directeur en voor den Archivist van het Archief van Oorlog, sluit den toegang voor allen, die niet met eene au-

Digitized by Google

torisatie van Z. M., van den Kroonprins, van Prins FREDERIK, van het Departement van Oorlog, van den Inspecteur generaal der Genie of van den Generaal-kwartiermeester zijn gewapend. Aan de Akademie, zegt gij, zal zulk eene autorisatie niet worden geweigerd. Wij gelooven het met U; maar zoo zij voor de uitvoering van haren arbeid de sanctie, de ondersteuning der Regering niet missen kan, dan vraagt uwe Commissie zich af: of het niet doeltreffender zou zijn, indien de arbeid van de Regering zelve uitging en de Akademie zich bereid verklaarde, die medewerking te schenken, welke de Regering van haar zou vorderen.

Wij hebben het U gezegd, de oogst is groot, te groot voor de krachten der Akademie, die niet bij magte is de arbeiders te leveren, de arbeiders te beloonen, den volbragten arbeid zonder groote opoffering ter markt te brengen. Zal zij voor de uitgave der Documents militaires nieuwe subsidiën bij de Regering aanvragen, die te hooger moeten zijn, daar eene dergelijke verzameling niet elks mans gading is en de koopers zich tragelijk zullen opdoen? Waarlijk M. H. het is tijd dat wij minder aan vragen dan aan leveren denken. En voorzeker zou de Regering, eer zij onze aanvrage in overweging nam, van ons de opgave vorderen van den vermoedelijken omvang van ons plan, van de bewerkers en de wijze van bewerking. Het geheele eerste deel van ons rapport heeft gestrekt om U den indruk te geven, dat de omvang groot en nog onberekenbaar is; dat een slecht weg afdrukken van oorkonden eene onsmakelijke kost zal opleveren; dat er derhalve eene omwerking gevorderd zal worden, die bij groote kundigheden uitgebreide studie zal vereischen. Van wie is die te vergen? Meer dan ooit mogen wij ons verheugen in den wetenschappelijken zin, die bij onze officieren levendig is, en schoon *primus inter pares* is de geachte voorsteller niet onder zijne krijgsmakkers de eenige, die een onuitwischbaren naam in de

Digitized by Google

geschiedenis onzer letterkunde zal nalaten. Misschien zal het zelfs gelukken, in de residentie officieren aan te wijzen, die voor de bedoelde taak onmiskenbaar zouden geschikt zijn; maar om hen de uren, welke hun van werkelijke dienst overschieten, aan die taak doen te wijden, moet aan die taak genoegen, eer of voordeel verbonden zijn. Wij geven het toe: er kan genoegen bestaan ook in den meest dorren arbeid, wanneer die met onze liefhebberij strookt; maar de spontaneiteit van het zelf werken, het redigeren, is ook zelfs dan de hoofdbron van het genoegen. Men kan smaak vinden in een enkel vak der krijgsgeschiedenis, in een enkel tijdperk, in een enkel veldheer: daaraan hebben wij goede monographiën te danken; maar die liefhebberij op te offeren aan den stelselmatigen arbeid, dien de Akademie zou voorschrijven; waarlijk, wij zouden vreezen daarmede een onredelijken eisch te doen. Het bijeenzoeken van bouwstoffen, het afschrijven, het nazien der afschriften is een noodzakelijk, maar zoo weinig aangenaam werk, dat SCALIGER daarop niet minder dan op het woordenboeken schrijven het bekende:

Si quis parentis olim impia manu
Senile guttur fregerit

zou hebben kunnen toepassen. En de eer! — Zeer dubbelzinnig is de eer, verzamelaar geweest te zijn, indien niet de zelfwerkzaamheid des verzamelaars in inleidingen, rangschikking der stukken, of begeleidende aanmerkingen de uitdrukking zijner individualiteit vindt. Voordeel, wij herhalen het, weten wij niet te beloven, en wij vreezen of de speciale uitgave van oorkonden voor de krijgsgeschiedenis, uitgevers en koopers zou vinden, indien er al velen mogten zijn, die eene afgewerkte krijgsgeschiedenis zouden willen uitgeven en koopen.

De uitvoering van het plan van ons geacht medelid is, onzes inziens, alleen mogelijk, indien zij de vervulling wordt

Digitized by Google

van een pligt, waaraan een geldelijk voordeel verbonden is. Wij drukken te meer op dit denkbeeld, omdat de ons ten voorbeeld aangehaalde uitgave der *Documents militaires* in Frankrijk geen anderen oorsprong heeft. Er bestaat daar bij het Departement van Oorlog eene *section historique*, waaromtrent BORDIER in zijne *Archives de la France, p.* 295 het volgende berigt: „Le dépôt general de la guerre est divisé „en deux sections dont la seconde est appelée section histori- „que. Cette section embrasse: le service de la bibliothèque; „2°. le service des archives historiques militaires; 3°. celui „du dépôt des cartes manuscrites ou gravées. Ces trois subdivi- „sions sont intimement liées entre elles, et se prêtent une assis- „tance mutuelle pour les recherches historiques, relatives aux „guerres de la France depuis LOUIS XIV jusqu'à nos jours. „Les ouvrages imprimés resument les faits épars dans les ma- „nuscrits; les cartes et plans forment l'immense atlas destiné à „faire suivre sur le terrain même les opérations militaires.

„La seconde section a pour chef un colonel d'état-major, „ayant sous ses ordres six officiers supérieurs du même „corps, pour conservateur un colonel d'état-major en re- „traite. Le personnel des employés civils de la seconde „section, trop restreint pour tous les travaux de recherches, „de classement et de catalogue à faire, s'élève seulement „au nombre de six, dont un traducteur spécialement chargé „de l'examen des livres étrangers.

„Toute personne, curieuse d'éclaircir un fait de guerre „ou d'étudier telle ou telle période de notre histoire mili- „taire, peut, sur sa demande adressée au directeur, être ad- „mise a travailler (deux jours par semaine) dans le dépôt."

In den annuaire militaire van 1857 zien wij als onderdeelen dezer sectie genoemd:

2°. Rédaction des opérations militaires depuis 1792.

3°. Histoire des régiments depuis leur création et généralement tous les travaux historiques.

Digitized by Google

6°. Rédaction de la partie historique et militaire du mémorial de ce dépôt.

Omtrent de uitkomst der werkzaamheden dezer sectie geeft BORDIER, die niet gewoon is veel goed te keuren, het volgende berigt, p. 293:

„De 1802 à nos jours, les archives du dépôt de la guerre „ont été, suivant les époques, un centre de travaux plus „ou moins actifs; mais elles n'ont pas cessé de grandir en „importance comme en étendue. Sous la seconde restaura„tion la période républicaine, embrassant un ensemble de „700 cartons, a été par les soins de plusieurs officiers, „l'objet de grands travaux d'analyse, et dans le courant de „l'année 1850 une commission nommée par le ministre de „la guerre procéda à l'inventaire général et numérique des „volumes, régistres, cartons et liasses, dont se composent les „correspondances et les mémoires historiques et statistiques „de 1791 à 1810."

Zoo uwe Commissie eene dergelijke inrigting bij ons Ministerie van Oorlog (zij meent dat zoo iets ook in Oostenrijk en België bestaat) wenschelijk acht, zij doet dit behoudens de wijzigingen, welke de, Gode zij dank, mindere voet van oorlog hier te lande, en de mindere uitgebreidheid onzer krijgsgeschiedenis vereischen. De archieven onzer krijgsgeschiedenis berusten voorts slechts voor een klein gedeelte bij het Departement van Oorlog, en de ambtenaren, aan zulk eene afdeeling te verbinden, zouden naar elders moeten gedetacheerd worden ten einde hunne taak te verrigten. Als eerste doel van hunnen arbeid zouden wij het opnemen der bouwstoffen en het kalenderen daarvan, zooals thans in de Engelsche archieven volgens het plan van Sir JOHN ROMILLY geschiedt, kunnen aanbevelen. De arbeid zou voorts niet behoeven beperkt te worden tot één tijdvak, b. v. van WILLEM III. Doch wij zouden met den geachten voorsteller niet het jaar 1568 als punt van aan-

Digitized by Google

vang kunnen aanbevelen. Dat punt is of te laat of te vroeg. Te laat, wanneer men over het geheel de meer wetenschappelijke krijgvoering in de Nederlanden in het onderzoek wil opnemen. Men zou dan moeten aanvangen met de inrigting der staande legers onder KAREL DE STOUTE, en niet mogen vergeten dat FILIPS VAN KLEEF, Heer van Ravestein, tot de eerste schrijvers over krijgskunst behoord heeft, op het standpunt der wetenschappen in zijnen tijd, en dat FL. VAN EGMONT VAN IJSSELSTEIN, de Prins van Sulmone, FIL. DE LANNOY, HENDRIK VAN NASSAU en anderen stelselmatig hebben krijg gevoerd. De eerste oorlogsdaden in onzen vrijheidsoorlog zijn daarentegen onzamenhangende, hoezeer dan ook schitterende, heldenfeiten; en zoo wij de wetenschappelijke krijgsgeschiedenis tot die van ons Vaderland in engeren zin moesten beperken, wij zouden dan bij voorkeur met een later tijdvak aanvangen, dat van MAURITS b. v., toen zich, ook deels onder den invloed van de Engelsche en Duitsche legerhoofden, eene eigenaardig Nederlandsche krijgsschool heeft ontwikkeld.

Wij mogen in geene verdere bijzonderheden treden over de inrigting eener zoodanige historische afdeeling aan het Departement van Oorlog. Dit is allerminst van onze bevoegdheid: het verblijve aan het hoofd van het Departement. Ook hij beslisse over hetgeen uitgegeven zal en kan worden. Ons dunken voorshands kalendaren of registers het meest wenschelijk.

Nog een enkel woord tot aanprijzing van ons denkbeeld. Het is bij ons noch nieuw noch vreemd. Toen de kundige KRAYENHOFF in 1807 door Koning LODEWIJK met het ontwerpen van de organisatie van het dépôt generaal van oorlog werd belast, sloeg hij de aanstelling van een historiograaf voor, wiens werkzaamheid dus werd omschreven:

„L'historiographe s'occupera d'écrire l'histoire militaire du

Digitized by Google

„Royaume; il se mettra a même de connaître tout ce qui „peut la completer; il est en même temps chargé de la „recherche et du recueil de tout ce qui peut avoir rapport „à la tactique générale et particulière."

Zijn voorstel werd goedgekeurd en in de organisatie opgenomen, welke bij besluit des Konings op den 20sten December 1807, N°. 11 werd gearresteerd. Schoon als historiograaf zeker Oudkapitein der Graauwbunders, HORACE GEORGY werd aangewezen en hem de gewis te schrale bezoldiging van *f* 1600 toegekend, trad hij echter, om andere redenen, niet in functie. De historiograaf bestond alleen op het papier; maar de zaak was zoo weinig vergeten, dat in de overigens weinig vrijgevige instructie voor het korps Ingenieurs van 14 Januarij 1815, toch nog het volgende artikel wordt aangetroffen, V Hoofdstuk, art. 14.

„De Kommandant — en — Chef van de genie te velde „zal aan het Departement van Oorlog na elke afgeloopene „belegering het journaal van dezelve, in de vereischte de„tails geschreven en vergezeld van de daartoe betrekke„lijke plans en teekeningen, binnen den kortst mogelijken „tijd moeten toezenden. Gelijkerwijze zal hij handelen ten „aanzien der gebeurtenissen bij het eindigen van elke „campagne, ten einde die journalen in het archief van „oorlog te kunnen doen opleggen *om te eeniger tijd te „dienen als bijdragen tot de militaire geschiedenis van den „Staat.*"

Die tijd zij thans onder de verlichte bescherming van het geachte hoofd van het Departement van Oorlog gekomen, nu het voorstel van ons medelid het bewijs levert, hoezeer de zin voor wetenschap in de rangen van ons leger is ontwaakt en wij het geluk mogen hebben, in vrede de kunsten des vredes te beoefenen, al hebben die den oorlog tot onderwerp.

Uwe Commissie heeft derhalve de eer, U voor te stellen

Digitized by Google

ook ditmaal gebruik te maken van het regt van initiatief, aan de Akademie tot het doen van voorstellen aan de Regering, in het belang der wetenschap bij Koninklijk besluit toegekend, en alzoo te besluiten, dat:

1°. deze Afdeeling verklaart, overtuigd te zijn van den voorraad van belangrijke bouwstoffen voor onze krijgsgeschiedenis aanwezig, en het van dringend belang acht die nader te onderzoeken en, zoo verre noodig, bekend te maken;

2°. dat zij echter meent, dat de vervulling van dezen wensch boven hare middelen en krachten is, en hoofdzakelijk van de Regering zou moeten uitgaan;

3o. dat het ook ter bereiking van dit doel haar wenschelijk voorkomt, dat er bij het Departement van Oorlog eene historische afdeeling worde ingerigt, zooals die te Parijs bij het Dépôt général de la guerre bestaat;

4o. dat Z. Exc. de Minister van Binnenlandsche Zaken worde verzocht, zijnen ambtgenoot van Oorlog van dit besluit te willen kennis geven, met mededeeling tevens van het voorstel en de nadere toelichtingen van den Heer KNOOP, benevens van het rapport daarop door uwe Commissie uitgebragt.

Digitized by Google

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 14den JUNIJ 1858.

Tegenwoordig de Heeren: J. VAN HALL, H. J. KOENEN, J. G. HULLEMAN, T. ROORDA, S. KARSTEN, J. A. C. VAN HEUSDE, M. DE VRIES, L. J. F. JANSSEN, H. C. MILLIES, C. LEEMANS, R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, W. J. KNOOP, J. DIRKS, J. HOFFMANN, J. DE WAL, IS. AN. NIJHOFF, G. H. M. DELPRAT, J. ACKERSDIJCK, J. C. G. BOOT, W. C. MEES, J. H. SCHOLTEN, L. PH. C. VAN DEN BERGH, W. MOLL, A. C. HOLTHUS, en van de Natuurkundige Afdeeling de Heer W. C. H. STARING.

De Heeren BAKE en VAN ASSEN hebben kennis gegeven, dat zij deze vergadering niet zouden kunnen bijwonen.

Het Proces-verbaal van de vorige vergadering wordt voorgelezen en vastgesteld.

Wordt voorgelezen eene missieve van den Heer MEES, meldende, dat hij thans het lidmaatschap der Akademie kan aanvaarden. De Voorzitter neemt uit dit schrijven aanleiding om den Heer MEES, die ter vergadering is opgekomen, met het hem opgedragene lidmaatschap geluk te wenschen.

Wordt voorgelezen eene missieve van den Heer BOONZA-

Digitized by Google

JER te Gorinchem, met bijgevoegd uittreksel uit het tweede nog onuitgegevene gedeelte van den *Teuthonista* van VAN DEN SCHUEREN, hetwelk in zijn bezit is. Dit tweede gedeelte bevat het Latijn en Hollandsch, en de verklaring daarin voorkomende van het woord *piscatio* is niet geheel overeenkomstig met hetgeen daaromtrent het eerste gedeelte, door den Hoogl. DE VRIES aangehaald, bevat. Deze mededeeling wordt gesteld in handen van den Heer DE VRIES, ten einde daarvan bij zijn verder onderzoek gebruik te maken.

De Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK leest, namens de Commissie benoemd ter zake van het voorstel van den Heer KNOOP, een uitvoerig rapport voor over de bronnen en bouwstoffen, vooral in het Rijksarchief voorhanden en dienstig ter bearbeiding van de *krijgsgeschiedenis* onzes Vaderlands. Dit rapport stelt voor: den Minister van Oorlog in overweging te geven, om, even als dit in Frankrijk en België sedert eenigen tijd is ingevoerd, eene historische afdeeling bij het Departement van Oorlog in te richten, en aan die afdeeling het werk, waarop de Heer KNOOP gedoeld heeft, op te dragen.

De Heer KNOOP, wien het woord over het rapport verleend wordt, drukt zijne ingenomenheid uit met dit belangrijke en veel omvattende verslag. Alleen ten aanzien der gepastheid, om onze nieuwere krijgsgeschiedenis met het jaar 1568 te doen aanvangen, moet hij, in spijt van het oordeel der Commissie, bij zijn gevoelen blijven volharden, daar de tactiek, van dien tijd af, een nieuw en eigenaardig karakter heeft aangenomen. Overigens kan hij zich geheel met de conclusiën van het rapport vereenigen. Al moge de daarin aanbevolene maatregel tot eenige geldelijke opofferingen leiden, die uitgaven zullen wel besteed zijn. Hij zou met een verslag van soortgelijke strekking, in Frankrijk uitgebracht, waarin gezegd wordt: „La France est assez riche

Digitized by Google

pour payer sa gloire," ook hier te lande aanraden, om voor zulke opofferingen niet terug te deinzen.

De Heer VAN DEN BERGH kan zich mede zeer goed met het rapport vereenigen. Hij had daarin alleen nog willen vermeld zien de stukken wegens de procedure ter zake van de overgave van Brazilië, en die betrekkelijk de verdediging van Ceylon, welke alle nog voorhanden zijn. Ook de Heer MILLIES komt nog eens, na hetgeen hij reeds in eene vorige vergadering heeft in het midden gebracht, op het aanbelang der krijgsbedrijven onzer voorvaderen in de overzeesche gewesten terug, welke nog veel minder volledig bekend zijn dan de europesche. De Heer VAN DEN BRINK doet opmerken, dat het gewaagd zou zijn het onmetelijk veld der overzeesche krijgsgeschiedenis te gaan betreden. Indien de Commissie haar onderzoek zoo verre had willen uitstrekken, zoo zou zij al lichtelijk aan het opmaken van haar rapport een twee- of drietal jaren hebben kunnen besteden.

De Heer ACKERSDIJCK is van meening, dat onze krijgsgeschiedenis zoo naauw met die onzes Vaderlands in het algemeen, bepaaldelijk met die van ons zeewezen en van onze overzeesche bezittingen, zamenhangt, dat zij daarvan niet wel kan worden afgescheiden, en dus niet als eene afzonderlijke afdeeling behoort behandeld te worden. Vele belangrijke bronnen voor de eene afdeeling zullen evenmin voor eene andere kunnen gemist worden. Ook bij het Departement van Marine en bij dat van de Koloniën zoude hij wenschen, dat dergelijke historische sectie opgericht wierde, als die welke men bij het Departement van Oorlog wil zien inrichten. De Heer VAN DEN BRINK antwoordt, dat de Commissie van de juistheid dier aanmerking overtuigd is, maar dat zij vreest, door nog grootere uitbreiding aan het ontwerp te geven, de uitvoering onwaarschijnlijk, zoo niet onmogelijk te maken. Eenmaal op dien weg gekomen, weet hij niet, waar zij stil zou staan; want ook met de geschie-

Digitized by Google

denis van onzen waterstaat, ja met die van de staatsinrichting onzer voormalige Republiek hangt de krijgsgeschiedenis ten naauwste zamen. Hieruit volgt wel, dat wie het eene gedeelte zal bearbeiden, in het andere vak geen vreemdeling mag wezen, maar geenzins, dat men al die vakken te gelijk zoude moeten bewerken. Daarenboven bestaan er bij het Departement van Oorlog antecedenten, die der Commissie bij de Departementen van Marine en Koloniën niet bekend zijn. — Het amendement van den Heer ACKERSDIJCK wordt in stemming gebracht en met 12 tegen 11 stemmen verworpen. De conclusiën van het rapport worden met algemeene stemmen aangenomen. Het rapport zal in de *Verslagen en Mededeelingen* der Afdeeling worden opgenomen.

De Voorzitter doet opmerken, dat er weinig tijds overschiet voor de verdere behandeling van het onderwerp der *visscherijen* door den Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK. De Heer VAN DEN BRINK zegt, dat hij zijn vertoog geheel afgedrukt ter vergadering had willen inleveren, doch dat hem dit niet had mogen gelukken; weshalven hij de reeds afgedrukte bladen aan eenigen zijner medeleden, met name aan den Heer DE VRIES, had toegezonden, ten einde reeds nu hunne tegenbedenkingen te vernemen. De Heer DE VRIES verklaart, dat hem van onderscheiden kanten bedenkingen tegen zijn gevoelen zijn ter hand gekomen, die hij alle wenscht in ernstige overweging te nemen, om daarna den uitslag van zijn nader onderzoek bekend te maken; doch hij wil voor het oogenblik de behandeling van het vraagstuk in deze vergadering laten rusten. De Heer DELPRAT belooft ook nog nadere opgaven uit onuitgegevene oorkonden der XIV^de^ eeuw, die hem voorkomen ter beslissing van dit vraagstuk afdoende te zijn.

De Heer JANSSEN doet eene mededeeling over een keurig

Digitized by Google

bewerkt beeld te Xanthen gevonden, hetwelk hem voorkomt van niet mindere kunstwaarde te zijn dan de bekende „biddende knaap" te Berlijn. Men heeft het gezegde beeld tot dusver meestal voor eenen Bacchus of wel voor eene bacchante gehouden. Spreker zou er eerder toe overhellen om er een jeugdigen Vertumnus in te zien; doch wil de zaak gaarne aan de beoordeeling der bevoegdste deskundigen overlaten. Hij heeft intusschen gemeend, de aandacht op dit uitmuntende kunstwerk te moeten vestigen, en behoudt zich voor, hierop nader terug te komen, wanneer het onderzoek tot rijpheid zal zijn gebracht.

De Heer JANSSEN biedt voorts, namens den Heer WIERDSMA te Leeuwarden, der vergadering een fragment aan, behoorende bij het vroeger ter tafel gebrachte Handschrift van CANNEGIETER *over de Domburgsche oudheden.* Het stuk zal worden geplaatst in de bibliotheek.

De Heer DIRKS brengt de eerste *lijst van penningen* ten behoeve der voortzetting van het werk van VAN LOON ter tafel, en zal exemplaren daarvan aan al de leden der vergadering doen ronddeelen; waarna de vergadering, dewijl het uur van sluiting daar is en niemand iets verder te berde brengt, door den Voorzitter wordt gesloten.

Digitized by Google

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN.

GEHOUDEN DEN 13den SEPTEMBER 1858.

Tegenwoordig de Heeren: J. BAKE, J. C. G. BOOT, T. ROORDA, L. J. F. JANSSEN, T. W. J. JUYNBOLL, G. H. M. DELPRAT, J. DE WAL, C. W. OPZOOMER, J. G. HULLEMAN, H. C. MILLIES, S. KARSTEN, L. PH. C. VAN DEN BERGH, G. DE VRIES AZ., J. A. C. VAN HEUSDE, R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, J. HOFFMANN, W. C. MEES, N. C. KIST, A. C. HOLTIUS.

De Heer BOOT opent de vergadering, en deelt mede waarom hij door den Secretaris is uitgenoodigd om diens plaats te vervullen. Een sterfgeval in zijne familie heeft hem verhinderd zijne gewone functiën waar te nemen, en daar tevens de Voorzitter door ongesteldheid en de Vicepresident door uitlandigheid verhinderd worden tegenwoordig te zijn, heeft de Spreker alleen plaats genomen aan het bureau. De Heer BOOT stelt dien ten gevolge voor, het voorzitterschap op te dragen aan den Heer BAKE, als oudste der aanwezige leden, en vroeger Voorzitter. Dit voorstel wordt met algemeene stemmen aangenomen, en de Heer BAKE neemt het voorzitterschap op zich.

De waarnemende Secretaris deelt mede, dat, behalve de Heeren VAN HALL en KOENEN, ook de Heeren LEEMANS en

Digitized by Google

BRILL zich verontschuldigd hebben wegens verhindering om aan de vergadering deel te nemen.

Het Proces-verbaal der vorige vergadering wordt voorgelezen en vastgesteld.

Wordt voorgelezen eene missieve van den Minister van Binnenlandsche Zaken, daarbij mededeelende een brief van Z. Ms. Gezant te Madrid en er bij behoorende bijlagen. Daaruit blijkt, dat krachtens een Koninklijk Besluit het gebruik der *Archieven en Boekerijen in Spanje* op een voor het onderzoek gunstiger voet is gebracht, en dat derhalven ook voor de nederlandsche geleerden de moeilijkheden worden opgeheven, welke vroeger tegen de volvoering hunner taak in den weg stonden. De Gezant deelt tevens eenige bijzonderheden mede omtrent die moeilijkheden, welke nog onlangs door den Heer VAN HERWERDEN waren ondervonden. Wordt besloten, dezen brief te stellen in handen der Commissie voor de wetenschappelijke zending in Spanje, ten einde deswege rapport te doen.

Wordt gelezen eene missieve van den Heer BOONZAJER te Gorinchem, daarbij aanbiedende drie uitvoerige lijsten van *Munt- en Penningverzamelaars* in Nederland, België en andere landen van Europa. De vergadering besluit, het een en ander te verzenden naar de Commissie voor het Penningwerk.

Aan de vergadering wordt door den waarnemenden Secretaris medegedeeld, dat tijdens 's Konings jongste verblijf in de Hoofdstad eene Commissie, bestaande uit de Heeren VAN HALL en SIMONS Voorzitters, MATTHES Ondervoorzitter, en KOENEN en STAMKART, de laatste in stede van den Secretaris der Natuurkundige Afdeeling, Z. M. op de audiëntie hebben begroet.

Digitized by Google

Nog deelt de Heer BOOT mede, dat naar aanleiding van het besluit der buitengewone vergadering van Mei l.l. zoowel de *Brieven van* LIPSIUS als de Inleiding en Bijlagen door hem en den Heer DELPRAT zorgvuldig verbeterd zijn, en dat het laatste blad ter perse is; zoodat nog in deze maand de rondzending aan de leden zal kunnen geschieden.

Verder zijn gelezen missieves van de Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Koloniën ten geleide van een brief van den nederlandschen Commissaris in Japan. Deze deelt daarin mede, dat het hem niet dan met veel moeite gelukt is, iemand te vinden, in staat om de door de Akademie verlangde *Sineesche typen* te snijden. Wat die typen betreft, de Heer HOFFMANN deelt mede, dat zij 15 in getal zijn, en hem voorkomen uiterst slordig te zijn bewerkt. Ook de lettergieter, aan wien hij ze had toegezonden, had schriftelijk verklaard, dat zij ongeschikt waren om er galvano-plastieke matrijzen naar te vervaardigen. Hij legt eenige proeven over van den afdruk, en stelt voor, den Minister van Binnenlandsche Zaken te advizeren, om het bij de genomene proeve te laten, en aan het voorstel der Afdeeling geen verder gevolg te geven. Dienovereenkomstig wordt besloten; doch op verzoek van den Heer HOFFMANN zal de brief van den Nederlandschen Commissaris benevens een afdruk der typen in de *Verslagen en Mededeelingen* worden opgenomen. Voorts deelt dat Lid nog mede, dat, volgens bericht met de jongste landmail uit Sina ontvangen, een zijner vroegere kweekelingen, de Heer C. F. M. DE GRIJS, thans nederl. Viceconsul te Amoy, bereidwillig op zich genomen heeft, een stel van 6500 uitmuntende sineesche typen voor rekening van Spreker aan te koopen en naar Nederland over te zenden, waardoor binnen weinige maanden in de bestaande behoefte genoegzaam zal voorzien zijn.

Digitized by Google

Ter tafel worden gebracht zeven portefeuilles met ingekomene mededeelingen van Gemeentebesturen uit de Provinciën Gelderland, Zuid-Holland, Noord-Holland, Utrecht, Overijssel, Groningen, Drenthe en Limburg, over de *plaatsnamen in ons Vaderland.* Nadat eene missieve dienaangaande van den Heer LEEMANS is gelezen, die der Afdeeling aanbeveelt deze stukken met behoedzaamheid te gebruiken, wordt besloten, de ingekomene mededeelingen te stellen in handen der daartoe benoemde Commissie.

Bij afwezigheid van den Heer VAN LENNEP, die eene Bijdrage had toegezegd, is het woord aan den Heer JANSSEN. Deze betoogt de belangrijkheid maar onzekerheid van de nasporingen naar de oud-etrurische taal, en vestigt de aandacht der vergadering op het onlangs uitgekomen werk van Prof. STICKEL van Jena: *Das Etruskische durch Erklärung von Inschriften und Namen als Semitische Sprache erwiesen.* Leipz. 1858. Spreker geeft een overzicht van den inhoud des werks, en treedt in eene beoordeeling van STICKELS stelsel, voor zoo verre etruskische inscriptiën uit het Museum te Leiden in het werk verklaard worden. Daarna beschouwt hij ook de verklaring van enkele losse woorden die dikwijls voorkomen. Hij zet onderscheidene bezwaren uitéén tegen de methode van STICKEL, en oppert het vermoeden, dat het etruskisch verwant is met het oud-lydisch en assyrisch.

Deze bijdrage lokt eenige opmerkingen uit van de Heeren ROORDA, JUYNBOLL en MILLIES. De beide eersten hechten geen gewicht aan de ontcijferingen van Prof. STICKEL, en zijn overtuigd dat de gewaagde stellingen van den Schrijver krachtige tegenspraak zullen vinden. De Heer MILLIES vindt eenigen grond voor des Schrijvers gevoelen in den semietischen oorsprong der etruskische letterteekens.

Digitized by Google

Hij gelooft, dat voor het Etruskisch licht kan worden ontstoken uit de oude gedenkteekens van Klein-Azië.

De Heer JANSSEN zal zijne bijdrage afstaan voor de *Verslagen en Mededeelingen.*

Vervolgens doet de Heer JANSSEN eene mededeeling omtrent de *oudheden*, onlangs door hem *te Katwijk* ontdekt, volgens een rapport, door hem aan den Minister van Binnenlandsche Zaken ingezonden, aangevuld met het later nog ontdekte. Ook deze mededeeling is de Heer JANSSEN bereid voor de *Verslagen en Mededeelingen* te bewerken.

De Heer VAN DEN BRINK vestigt de aandacht zijner medeleden op een *beeldje van toetssteen* bij Noordwijk, dat misschien tot versiering van een sarcophaag gediend heeft, en beveelt dit aan het nader onderzoek van den Heer JANSSEN, die wellicht eerlang daaromtrent naar gelang zijner bevinding nader mededeeling zal doen.

De Heer JUYNBOLL vestigt voorloopig de aandacht der vergadering op den Catalogus der *Hebreeuwsche Handschriften* te Leiden, door Dr. STEINSCHNEIDER vervaardigd, die eerlang in het licht zal verschijnen.

Als geschenken der Schrijvers worden voor de bibliotheek aangeboden: *De Ned. Boerenstand historisch beschreven door Mr.* H. J. KOENEN; — *Epigraphisches von* C. L. GROTEFEND, — en ADR. DE LONGPÉRIER, *Notice sur Cent deniers.*

Daarna wordt de vergadering gesloten.

Digitized by Google

B IJ L A G E

BEHOORENDE BIJ HET

PROCES-VERBAAL DER GEWONE VERGADERING VAN DE LETTERKUNDIGE AFDEELING VAN 13 SEPTEMBER 1858.

BRIEF VAN DEN NEDERLANDSCHEN COMMISSARIS IN JAPAN WEGENS DE CHINESCHE TYPEN.

(*Zie bladz.* 89.)

AFSCHRIFT
N°. 68.
BIJLAGEN:
15 *Chin. Drukletters.*

Desima, 17 November 1857.

In voldoening aan den last, mij gegeven bij missive van den Eersten Gouvernements-Secretaris, dd. 1 Mei 1857, N°. 1140, heb ik de eer Uwe Excellentie te berigten, dat ik met veel moeite een persoon gevonden heb, die de door Professor HOFFMAN opgegevene Chinesche karakters aannam te graveren. Vijftien stuks daarvan worden hierbij aangeboden *).

Daarvoor is betaald ℔ 8,3 of *f* 13,$\frac{72}{100}$.

*) Zie hier den afdruk dezer proefletters. Eenige daarvan zijn in twee bestanddeelen gesplitst, geschikt om tot zamenvoeging met andere bestanddeelen te worden gebezigd.

順頁上載婦中寺禾竹刂雚力亻弗

Digitized by Google

Op dit loon zou nog wel wat af te dingen vallen, indien de aanmaak van al de karakters werd toegezegd, doch ik twijfel zeer, dat die zoo goedkoop zouden te verkrijgen zijn als de Hoogleeraar zich voorstelde. Ik ben tot de aanbesteding dan ook niet overgegaan, en heb mij bepaald met de evengenoemde 15 karakters aan te bieden, om het gevoelen van deskundigen vooraf te leeren kennen.

De Nederlandsche Commissaris in Japan,

(*w. g.*) J. H. DONKER CURTIUS.

Voor eensluidend afschrift:

De Gouvernements-Secretaris,

(*w. g.*) W. W. DIEPENHEIM.

Aan

Z. Excell. den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië.

Digitized by Google

UITTREKSEL

UIT DE MEDEDEELING VAN DEN HEER

L. J. F. JANSSEN,

OVER

ETRUSKISCHE OPSCHRIFTEN.

(IN DE ZITTING DER KONINKL. AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, AFDEELING LETTERKUNDE, DEN 13den SEPT. 1858.)

Geen der oude taaltakken heeft zoo lang weêrstand geboden aan de onvermoeide inspanning der taal- en oudheidkundigen als het etruskisch. Geleerden uit bijna alle oorden der wereld hebben vruchteloos de verklaring beproefd; zij hebben de oude en nieuwere europesche, zelfs aziatische talen vergeefs te hulp geroepen, ofschoon zij waanden daarin den sleutel gevonden te hebben. Voor weinige jaren verklaarde daarom een hunner te regt, dat men van het etruskisch eigenlijk nog slechts twee woorden verstond, te weten, het op grafsteenen meermalen voorkomende ⋮IIQVA ⋮IIQ (*vixit annos*), zie *Edinburgh Review*, April 1841, en een der uitstekende hedendaagsche kenners van oud-etruskische monumenten schrijft, dat alle ontcijferingsproeven geheel mislukt zijn, „dat de tuskische taal dáár staat eenig in hare soort, als de baskische, eene volslagen vreemdelinge naast elken anderen bekenden taalstam;" DENNIS, *die Städte und Begräbnispll. Etruriens; deutsch von Meissner*, Leipzig 1852, S. XIX. Een vreemd verschijnsel op letterkundig gebied. Over het oud-egyptisch, babylonisch, zelfs assyrisch,

Digitized by Google

is veel of veelbelovend licht opgegaan, in weêrwil dat zelfs het alphabet dier talen onbekend was, met verbazende inspanning moest gezocht worden en zelfs heden nog niet volkomen bekend is. Op het etruskisch daarentegen blijft dikke duisternis rusten, in weêrwil dat het alphabet nimmer onbekend is geweest. Die vruchteloozе pogingen konden minder bevreemden zoolang zij in tijden vielen waarin men met valsche of te korte teksten, of met gebrekkige afschriften te worstelen had; maar meer bevreemden moesten ze in een tijd, waarin men echte en onechte opschriften met tamelijke zekerheid kon onderscheiden, waarin men uitvoerige opschriften had leeren kennen, waarin men palaeographisch juiste afschriften voor zich had of hebben kon. Zoo was b. v. de in 1824 te Perugia ontdekte steen, wiens opschrift 46 regels telt, reeds aan c. o. MÜLLER bekend, vóór hij zijn geleerd prijsantwoord over de Etruskers in het licht gaf. Intusschen werd, vooral door het bekend worden van die uitvoerige opschriften de hoop verlevendigd dat eindelijk de sleutel zou gevonden worden, en zulks vooral in een tijd gelijk de tegenwoordige, waarin diep indringende, kritische en vergelijkende studie van talen, van geschiedenis en van kunstoverblijfselen reeds zoo menige wetenschappelijke verovering op het gebied der oude wereld gemaakt heeft. Sedert VERMIGLIOLI in het jaar 1824 het voormelde opschrift van Perugia trachtte te verklaren, heeft menig geleerde op nieuw zijne krachten aan de opheldering van het etruskisch beproefd, en al bleven ook die latere pogingen zonder gevolg, zij bewezen toch dat de hoop ter verklaring levendig bleef, dat bevoegden er zich aan bleven vastklemmen. En zeker niet zonder gewigtige redenen. Het gold immers de kennis van het leven, vooral het geestelijk leven van een volk, dat in de keten der beschaving, die het westen met het oosten vereenigt, eene onmisbare schakel was geweest, dat aan Romes vestiging, ontwikkeling,

Digitized by Google

bloei, grootheid, veel aandeel had gehad; terwijl het van de andere zijde, reeds in de eerste eeuwen van Romes bestaan, zich zoo vatbaar had getoond voor den invloed der griekische beschaving, dat uit zijne monumenten ons overal griekische mythen, symbolen, ornamenten, kunststijl, te gemoet treden. Zou men niet vurig blijven wenschen, dat een volk van zoo roemvolle en schoone herinneringen, eindelijk eens door eigen taalklanken van zich getuigen, en de gebrekkige traditiën, door de Romeinen over zijne zeden, godsdienst en lotgevallen overgebragt, verbeteren en aanvullen mogt?

Aan dien wensch schijnt eindelijk voldaan te zullen worden. Een met roem bekend taal- en oudheidkundige heeft daartoe dezer dagen hoop gegeven, ja wat meer is, hij is met de gemotiveerde verklaring opgetreden, dat het etruskisch niet slechts kan, maar bij uitsluiting behoort verklaard te worden uit het semietisch. Prof. J. G. STICKEL, hoogleeraar in de oostersche talen te Jena, heeft, bij gelegenheid van het derde eeuwfeest der jenasche hoogeschool, een geleerd werk aan haar opgedragen en uitgegeven onder den titel: *Das Etruskische, durch Erklärung von Inschriften und Namen als semitische Sprache erwiesen; mit Holzschnitten und drei Bild- und Schrifttafeln.* (Leipzig, ENGELMANN, 1858, 8°. VIII en 296 bladz.), en hij is zoo overtuigd van de juistheid zijner verklaring, dat hij de *vier-en-dertig* etruskische opschriften, die hij in dat boek behandeld heeft, volgens *hun inhoud* geklassificeerd, vertaald en uitgelegd heeft.

Ik heb gewenscht zoo dra mogelijk uwe aandacht op dat merkwaardig verschijnsel te vestigen, om er de belangstelling van die onzer leden voor in te roepen, die als kenners der oostersche talen er ons eene wetenschappelijke waardeering van kunnen schenken. In die hoop en met dat oogmerk breng ik het geschrift hier ter tafel, en waag het, hoewel niet zonder eenige aarzeling, u er eene korte be-

Digitized by Google

schouwing van te geven. Zeker zou ik daartoe niet besloten hebben, zoo ik er in had mogen slagen een bevriend kenner van het oostersch in ons midden, die mij vóór eenige dagen het werk van STICKEL ter inzage gaf, tot eene mededeeling er over te bewegen. De reden dat door mij bijzonder eene wetenschappelijke waardeering er van gewenscht wordt is, dat voor omstreeks twintig jaren vele etruskische opschriften door mij zijn uitgegeven (*Mus. Lugd. Bat. Inscriptiones Etruscae*, en *Additamentum*, Lugd. Bat. apud LUCHTMANS, 1840, 4°.), en er zich daaronder bevinden, die nu ook door Prof. STICKEL behandeld, maar geheel anders vertaald en verklaard zijn dan toen door mij (in navolging van C. O. MÜLLER en anderen) beproefd is. Het zal u daarom niet bevreemden, dat ik zeer verlangend was met STICKELS arbeid kennis te maken, vooral met die gedeelten, waarin hij de door mij uitgegevene en enkel in ons land voorhandene opschriften behandeld heeft, alsmede enkele etruskische woorden, die eveneens in opschriften bij ons te lande voorkomen. Deze laatstgemelde opschriften en woorden heb ik tot nog toe ook alleen in STICKELS werk nagegaan, en al had de korte tijd vergund zijne overige opschriften mede te onderzoeken, zou zich evenwel mijne mededeeling enkel tot de genoemde bepaald hebben. Mogt u blijken, dat zij een te gebrekkig denkbeeld gaf van de door STICKEL aangewende methode, dan zult gij mij wel eenige verschooning willen verleenen wegens de kortstondige kennismaking met een arbeid, die den schrijver zeker langen tijd van voorbereiding gekost heeft, en dan hoop ik dat zulks te eerder aanleiding zal geven, dat spoedig een meer bevoegde mijne taak verbetert en aanvult. De bedenkingen, die bij mij gedurende het onderzoek van zijn arbeid opgerezen zijn en die ik aan uwe overweging zal onderwerpen, zullen zich, wegens den beperkten kring mijner

Digitized by Google

wetenschap, niet veel verder uitstrekken dan de palaeographische of epigraphische zijde.

STICKEL heeft, gelijk gezegd is, de door hem behandelde opschriften naar hun inhoud geklassificeerd; te weten in:

1) politieke, 2) mythologische en ethische, 3) funerale en 4) huisraad-opschriften. Daarna heldert hij eenige plaatsnamen en getalteekens op; gaat dan over tot eene beschouwing van het alphabet en de grammatikale zamenstelling der tuskische taal, en besluit met eene (op de door hem vertaalde opschriften gegronde) woordenlijst van het semietisch-tuskisch en van het tuskisch. Van deze opschriften zijn er vier van politieken inhoud, vijf van mythologischen en ethischen, zeventien van funeralen inhoud en zeven aan huisgereedschap ontleend. Allen zonder uitzondering waren reeds vroeger door onderscheiden geleerden uitgegeven, als door DEMPSTER, GORI, PASSERI, LANZI, MICALI, INGHIRAMI, FABRETTI, VERMIGLIOLI, C. O. MÜLLER, UHDEN, LEPSIUS, GERHARD, MOMMSEN, KOLLÁR en anderen.

Tot de *vier* politieke opschriften brengt hij het reeds genoemde groote opschrift uit Perugia. Het bevindt zich op een langwerpig vierkanten travertijn-steen (hoog 1,57 el, breed 0,55 en dik 0,23) uitgegeven door VERMIGLIOLI, *saggio di congetture sulla grande iscrizione etrusca ecc. Perugia* 1824, voorts door MICALI, KOLLÁR en anderen, en dezer dagen nogmaals in het Julij-nummer der *Revue archéologique*. Deze laatste uitgaaf bleef STICKEL nog onbekend, doch is opmerkenswaardig, omdat de mededeelaar, Pater TARQUINI, even als STICKEL, het semietisch tot verklaring en vertaling te hulp geroepen heeft. Ik maak van dit opschrift enkel gewag wegens het zeer in het oog vallend verschil van opvatting van beide geleerden; daar TARQUINI in dat opschrift een klaagzang ziet, van een vader (Veltina) om zijn gesneuvelden zoon, met

Digitized by Google

tegenzang en slotzang; STICKEL daarentegen eene memorie over de landverhuizing van eenige Raseners, ten gevolge van geweld en vexatiën van de zijde der Veltiniërs. De vertaling van TARQUINI is vermoedelijk eene herhaling van die, welke volgens STICKEL (Einleit. S. XIV) door TARQUINI in het italiaansche tijdschrift *La civilta cattolica* 1857, Dec. en 1858 Febr. geplaatst werd, maar die aan STICKEL eerst bekend geworden was toen het laatste vel van zijn werk ter pers was, en door hem voor geheel mislukt gehouden wordt. (Einleit. l. c.)

Tusschen de *vier-en-dertig* door STICKEL behandelde opschriften zijn er slechts *twee* uit het Museum te Leyden, het eene tot de mythologisch-ethische, het andere tot de huisgereedschaps-klasse gebragt. Bij zijne verklaring daarvan staan wij in de eerste plaats stil.

Het mythologisch-ethische opschrift is dat van den kleinen bronzen griffioen uit Cortona, eertijds een sieraad van het Museum der Prinsen CORAZZI aldaar, en door STICKEL op nieuw uitgegeven naar GORI II, p. 292 Tab CLV, MICALI, Tab. XLII, N°. 4 en KOLLÁR, Taf. XIX, N°. 2. Zijne afbeelding van het opschrift echter zou in palaeographisch opzigt naauwkeuriger geweest zijn, wanneer hij de door mij bezorgde uitgave (Inscrr. Etruscae Tab. III, 34) tot grondslag gelegd had. Op zijne lezing is evenwel niets aan te merken; het opschrift is: ІІІƎMИІІ+

STICKEL merkt te regt op, dat hetzelfde opschrift zich ook bevindt op de beroemde Chimäre te Florence; maar het is hem ontsnapt, dat het zich ook nog op twee andere etruskische monumenten bevindt, te weten, op een bronzen hond, in het Museum *Coltellini*, en op een beslagje van een vierkant handvatsel of *tenon*, in het Museum te Cortona; zie de schrijvers, aangehaald in mijne *Inscrr. Etruscae* p. 24, vooral UHDEN, in *Berlin. Akad. Abhandll.* 1828, S. 243. Dit voorbijzien is, gelijk ons

Digitized by Google

straks blijken zal, van nadeeligen invloed geweest op zijne beoordeeling van den inhoud van het opschrift.

Door C. O. MULLER was vermoed, dat het eene toewijdingsformule was, b. v. *sacrum;* door mij, dat er de naam van den dedicant in schuilen zou, b. v. *Tinnius*. Doch dit waren slechts vermoedens. STICKEL gaat betoogend te werk. Volgens hem moet het woord 𐤉𐤄𐤌𐤍𐤉𐤕 in twee deelen gesplitst worden; hetzij in 𐤉𐤄 en 𐤌𐤍𐤉𐤕, of in 𐤉 en 𐤄𐤌𐤍𐤉𐤕. Naar de eerstgenoemde splitsing beteekent het: *gij bijt verschrikkelijk;* naar de tweede, *gij wordt neêrgeveld, sterke!* Naar de eerste splitsing is, volgens STICKEL, het woord 𐤌𐤍𐤉𐤕 = תִּנְשָׁךְ (van נָשַׁךְ, *momordit*), de 2e. pers. masc. of de 3e. pers. fem. van den imperfec. vorm van Peal; en 𐤉𐤄 is òf = בָּחִיל, de Peïlvorm van בָּחַל, *timore perculsus est* (dus *terribilis*), òf eene zamenstelling uit הִל en ב d. i. *cum tremore.*

Naar de tweede splitsing is 𐤄𐤌𐤍𐤉𐤕 = תִּנְשְׁכַּב, 2e. pers. in Niphal van שָׁכַב *liggen* (dus: *gij wordt neêrgeworpen*); 𐤉 = אֵל d. i. *sterke, krachtige.*

Hij meent evenwel dat de eerste splitsing behoort gevolgd en de vertaling *gij bijt verschrikkelijk* aangenomen te worden; omdat het opschrift hoogst waarschijnlijk te beschouwen is als eene uitspraak tot het monster gerigt, waarop het zich bevindt, en de woorden: *gij wordt neêrgeveld, o sterke!* niet wèl passen zouden op de Chimäre, die uit leeuw en geit (en slang) bestaat, en men de geit althans niet zou kunnen toeroepen: *gij wordt neêrgeveld, o sterke!* Maar, wanneer aan de overblijfsels, waarop dit opschrift herhaaldelijk voorkomt, zooveel invloed op de ontcijfering van het opschrift moet toegekend worden, dan vragen wij, of de verklaring: *gij bijt verschrikkelijk,* wel aanbeveling verdient, dewijl die uitroep bezwaarlijk kan worden toegepast op een *beslagje* van een handvatsel of *tenon*, waarop hetzelfde opschrift, en wèl met nog een gedeelte van een

Digitized by Google

uitvoeriger, gelezen wordt; zie UHDEN l. c. Hoe men nu ook over STICKELS beide verklaringen oordeele, er zal toch wel dit uit blijken, dat zij geene zekerheid geven, en nog niet van toepassing zijn te maken op andere soortgelijke woorden of opschriften, dewijl zij in beteekenis ver uiteenloopen, en nogtans elke door gelijksoortige philologische argumenten gestaafd wordt.

Het andere door STICKEL verklaarde en vertaalde opschrift uit het Museum te Leyden, bevindt zich op een bronzen kandelaber uit Cortona. STICKEL voert de uitgaven daarvan aan, bij LANZI, II, Pl. XIV, 2, MICALI, l. c. N°. 1 en KOLLÁR, Tab. XIX, 7. Maar de vroegere uitgave van COLTELLINI, *due ragionamenti sopra quattro-bronzi antichi*, Venezia 1750, had hier wel vermelding verdiend; en wanneer hij klaagt, „dat hij tot zijn leedwezen geene aanwijzing van de grootte van dezen kandelaber gevonden had," blijkt daaruit dat hij noch den catalogus van het Leydsche Museum, noch onze *Inscriptiones Etruscae*, waarin de grootte (0,53 el) opgegeven is, gekend heeft. Zoo hij laatstgenoemd geschrift geraadpleegd had, zou hij ook niet noodig gehad hebben eene geheele bladzijde aan de vaststelling van den waren tekst te wijden. Het opschrift luidt (volgens het door mij *Inscrr. Etrr.* Tab. III, 35, gegeven facsimile):

·ΗΑΜΑ·ΜΑΟΝΙΝΟ·ΖΥΟ·ΖΛΕΓΑ
ΕΔΟΛΥΤ.

en wordt door STICKEL aldus in 't semietisch overgeschreven:

אָבִי לזכוכת אפלת עָשָׁא לפֵן
רוֹכִי

d. i. „Ik maak tot helderheid het nachtelijk duister voor het aangezicht der gaanden." In der daad eene niet ongepaste spreuk op een kandelaber, die, gelijk hij wèl opmerkt,

Digitized by Google

bestemd was om er eene brandende toorts op te plaatsen *). Men ziet uit deze vertaling, dat hij het etruskisch opschrift in zes semietische woorden herleid heeft; hij ging daarmede dus te werk:

אבא = אָבָא, of אֲבָא van het hebr. chald. בוא *komen*, Aphel *brengen*, dus *ik breng, ik breng aan* (1e pers. imperf.).

לזכוכת. Dit woord is volgens STICKEL foutief gegraveerd, en had behooren te zijn: לזכוכת = לְזִכּוּכַת, *tot verheldering*. Zamenstelling uit ל *tot* en זִכּוּכִית *helderheid*. זך heeft, volgens S., de beteekenis van reinheid, helderheid.

אפלת = אפלת, *duisterheid;* het fem. van אֶפֶל.

עשא = עָשָׁא, *nachtelijk;* hier als adjectief, eigenl. part. fem. (עָשׁ is het part. masc.).

Het verwante, in 't arabisch nog overige wortelwoord beteekent *noctu obivit*, ook *obscurus fuit.*

לפן = לְפַן, *voor het aangezicht.* Zamenstelling uit פָּנִי *aangezicht* en het voorzetsel ל, dus gelijk aan het hebr. = לְפָנַי. Inmiddels is in het hebr. het enkelvoud פַּן niet bekend.

Eene eerste bedenking tegen deze verklaring is van algemeenen aard; zij betreft de meeste zijner verklaringen, te weten: dat op de scheidingsteekens der opschriften niet behoorlijk acht geslagen is, ja, dat die meerendeels als niet aanwezig beschouwd worden, gelijk dan ook bij dit opschrift, op eene enkele uitzondering na, geschied is. Wel is waar scheidingsteekens zijn in oude, ook oud-italische, opschriften, niet altijd juist geplaatst, er zijn zelfs vele voorbeelden van willekeurige of onhandige plaatsing. Intusschen zijn die voorbeelden steeds uitzonderingen, en geven geen regt om van den epigraphischen regel zoo af te wijken als

*) Voor zijne verdere gissing, dat die kandelaber zou gestaan hebben „op eene donkere plaats of op den huisvloer," is geen andere grond dan dien hij mogelijk uit *zijne* vertaling van het opschrift ontleent.

Digitized by Google

STICKEL doet, die deze uitzonderingen zoo al niet tot regel maakt, dan toch met den regel gelijk stelt. Het bedenkelijke van dit niet achten der scheidingsteekens valt juist bij dit opschrift te meer in het oog, omdat er twee door scheidingsteekens afgezonderde woorden in voorkomen, die in een ander etruskisch opschrift, eveneens uit Cortona en in het Museum te Leyden bewaard, op dezelfde wijze door scheidingsteekens afgezonderd voorkomen; en op grond daarvan heeft men te minder regt, die woorden zóó te versnijden als de heer STICKEL doet. Het zijn de woorden MAMA en MAONIVO, beiden eveneens voorkomende op den bekenden bronzen knaap met de eend, en als facsimile uitgegeven in onze *Inscrr. Etrr.* III, 35. Wel is waar, in dat opschrift is in het woord MAONIVO de scherpe I door de zachtere 8 vervangen, maar die kleine variant kan hier niet als tegenwerping gelden, omdat volgens STICKELS eigen verklaring beide etruskische letterteekens, I en 8, niet zelden als synoniem, als van geheel gelijke kracht, gebruikt worden.

Ten tweede is het bedenkelijk, met STICKEL in het door hem tot tweede woord gemaakte OZVDZI, eene fout van den graveur te veronderstellen, die volgens hem OCVDZI had behooren te graveren; omdat (gelijk hij schrijft) het opschrift anders niet uit het semietisch zou kunnen verklaard worden (dewijl er geen semietische wortel זבד bestaat). Ook heeft de graveur (gelijk S. opmerkt) door het omgekeerd plaatsen van de derde letter (E in plaats van Ǝ), getoond niet zeer naauwkeurig te zijn, zoodat hij ook wel de fout kon begaan hebben van eene verkeerde letter te schrijven. Ofschoon dit laatste toestemmende, is er toch nog onderscheid tusschen de fout van eene *omgekeerde*, en die van eene *verkeerde* letter te schrijven. Maar STICKELS eisch, dat er eene fout in dat woord *moet* schuilen, *omdat het anders niet uit het semietisch kan verklaard worden*, is voor ons

Digitized by Google

niet ontvankelijk, die nog eerst overtuigd moeten worden dat het etruskisch uit het semietisch *behoort* verklaard te worden. Die eisch kan alleen geldigheid hebben voor hen, die, gelijk STICKEL, daarvan reeds overtuigd zijn.

Hieraan sluit zich eene derde bedenking, ontleend aan het woord ΗΑΝΑ, in twee onderscheidene opschriften door scheidingsteekens van andere woorden afgezonderd, en dus met de grootste waarschijnlijkheid als één dus te schrijven woord te beschouwen. Nu heeft men reeds erkend, dat de oud-sabijnsche taal veel overeenkomst had met de tuskische; b. v. de oud-sabijnsche *zongod* heette AUSEL, en de etruskische USIL (zie kortheidshalve ABEKEN, *Mittel-Italien*, S. 82); ook weet men dat het woord *alpan* (ΗΑΝΑ) in het oud sabijnsch bestond, en daar *albus* beteekende (volgen PAULUS DIACONUS, edit. O. MULLER, p. 4). Het zou ons daarom veel waarschijnlijker voorkomen, dat men in ΗΑΝΑ eene met *albus* verwante beteekenis te zoeken had, dan, met STICKEL er de eerste letter Α van af te scheiden (en met het voorafgaande woord te verbinden) en zoo in ΗΑΝ eene zamenstelling te zoeken van het voorzetsel ל, en het (in 't enkelvoud in het hebreeuwsch niet aanwezige) woord פָּנִים (*aangezicht*).

Ten vierde is het bedenkelijk, om het laatste woord (ΞΟΡΥΤ) door het sem. דּוֹכִי weder te geven; vooral om deze twee redenen: 1) omdat hetzelfde woord met een variant (ΞΟΥΟΥΤ) voorkomt in een ander opschrift, waar die variant STICKEL's verklaring (door דּוֹכִי) bezwaarlijk toelaat. Het komt namelijk aldus voor op den *staanden* bronzen krijgsman (zoogenoemden MARS) uit Ravenna, mede in het Museum te Leyden, door COLTELLINI, GORI, MICALI, LANZI, MÜLLER e. a. uitgegeven, en het opschrift, als facsimile, in onze *Inscrr. Etrr.* Tab. III, 32. — 2) omdat dit woord herhaaldelijk als een *naam* voorkomt in de eugubinische tafelen, namelijk Taf. IV. 19, VII[a] 41, 53 edit.

Digitized by Google

Leps.; en ofschoon die tafels umbrisch zijn en dus voor de etruskische taal geene opheldering geven, zullen zij toch, wanneer in etruskische opschriften geheel gelijkluidende woorden voorkomen, wel aanleiding mogen geven om te vermoeden dat zulke woorden van gelijke kracht zijn. Dit is misschien ook de reden, waarom het woord ƎƆϤVϮ tot dus ver door alle geleerden als een eigennaam beschouwd is, en zulks heeft, op grond van het aangevoerde, meer voor zich dan STICKELS vertaling רוֹכִי.

Eindelijk is ook in het oog te houden, dat de etruskische woorden, die door STICKEL vertaald zijn *nachtelijk duister voor het aangezicht* (namelijk *verhelder ik*) wel passen in een opschrift op een kandelaber, maar niet in den mond van een knaap die met eene eend speelt, en waarop, gelijk wij gezien hebben, dezelfde woorden voorkomen.

Ten besluite nog een paar voorbeelden van etruskische woorden, in opschriften bij ons te lande voorkomende, en door STICKEL uit andere opschriften verklaard en vertaald.

Onder de woorden, die op etruskische grafmonumenten dikwerf en bepaaldelijk vóór getalmerken voorkomen, behoort ꓘIꓟ. Men vindt het dan ook op het grafmonumentje van wijlen den heer VAN WESTREENEN VAN TIELLANDT te 's Hage, door mij uitgegeven in *Additament. inscriptt. Etrusc.*, fig. 1 *); men las het *ril*, en heeft tot dus ver vermoed, dat het *annos* (sc. vixit) zou beteekenen. STICKEL leest dit woord niet *ril* maar *qil*, en heeft daardoor het vermoeden dat het *annos* beteekenen zou voor zoo ver bevestigd als hij het hebr. קִיל = *annus* daarmede identificeert. In de grondsyllaben קל, כל, גל en חל ligt, zegt hij, de beteekenis van *draaijen, wentelen;* de daaruit ontstane wortels zijn קלל *celer, levis fuit* (van 't verloopen der jaren bij Job VII, 6 en IX, 25) en חיל, חול *verti, circumagi;* ook

*) Thans in het *Museum Meermanno-Westreenianum* te 's Gravenhage.

Digitized by Google

bij de Semieten werd het jaar naar eene doorgaande draaijing of omloop aldus genoemd, enz. Maar de hoofdzaak komt hier aan op de vraag, of hij (in afwijking van alle vroegere epigraphen) regt had de letter ϙ in het woord ᐧᐧᐧϙ als eene *q* (koppa), en niet als eene *r*, te beschouwen? Hij heeft hieraan een opzettelijk betoog gewijd, en daarvoor drie hoofdbewijzen aangevoerd, die mij evenwel niet overtuigd hebben. Zijne thesis is: dat het letterteeken ϙ in tuskische opschriften *soms* als eene *q* (koppa), soms als eene *r* behoort beschouwd te worden. Zijn eerste bewijs is: dat verscheidene tuskische opschriften, waarin dat letterteeken voorkomt, niet verklaard kunnen worden, wanneer men het niet als eene *koppa* opvat; die voorbeelden haalt hij aan, S. 17, 36, 204, 214, 267 en *Einl.* S. XII. Zij konden nog niet door mij onderzocht worden, en zouden natuurlijk eerst bewijskracht voor mij hebben, wanneer zij mij overtuigd hadden, dat STICKEL ze volkomen goed verklaard en vertaald had. Voorshands moet ik mij dus bepalen bij de opmerking, dat het van voren beschouwd zeer onaannemelijk is, dat in een opschrift, door één en hetzelfde letterteeken twee zoo geheel verschillende letterklanken zouden uitgedrukt zijn als de *r* en de *q*. Zijn tweede bewijs is: dat in der daad een gelijksoortig letterteeken als de ϙ, in het phoenicisch voorkomt, en wel in dezelfde tweeledige kracht van *r* en *q*, in het woord *melqar*, uitgegeven door GESENIUS, *Mon. Phoen.* Tab. 16, aldus:

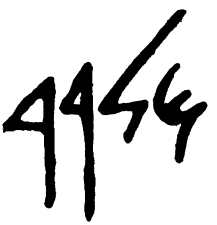

Wij merken hiertegen aan, dat zelfs in dit opschrift de

Digitized by Google

beide laatste karakters niet geheel gelijk zijn; voorts, dat dit het éénige voorbeeld is van alle phoenicische door GESENIUS uitgegeven opschriften, waarin hij aan twee in vorm gelijksoortige letterteekens een verschillenden klank heeft toegekend, en dat hij dit ééne voorbeeld zelfs niet aangevoerd heeft op zijne vergelijkende *letter-tafel* (*Script. ling. Phoen. monn.* Part. III, Tab. I[a]); zoodat het bijna geoorloofd zijn zou te twijfelen òf aan de zekerheid van dat opschrift òf aan de juistheid der lezing, waarvan mij evenwel het onderzoek niet doenlijk is. Zijn derde bewijs is: dat het letterteeken ϙ, als *koppa*, ook in het oud-dorisch of aeolisch bestaan heeft, „blijkens het oude syllabarium, uitgegeven o. a. door FRANZ, *elem. epigr. gr.* p. 21." Hiertegen merken wij aan, dat de oud-grieksche *koppa*, zoowel in vermeld syllabarium als in vele andere oud-grieksche opschriften voorkomende, niet dienzelfden vorm heeft, maar dezen ϙ, en dat, zoo zij *soms* tot den vorm eener ϙ nadert, zulks een misslag is, aan haast of onhandigheid van graveur of teekenaar te wijten; voorts, dat het hier bepaaldelijk de vraag geldt naar *twee verschillende beteekenissen* van *één gelijken letter* in *één* of *meer gelijktijdige opschriften*, en niet in opschriften die eeuwen van elkander verwijderd zijn. Dat men overigens in de oudste grieksche opschriften den vorm der *koppa* (*q*) van dien der *ro* (*r*) wèl pleegde te onderscheiden, behoeft onze aanwijzing niet; uit vele voorbeelden wijzen wij op het korte opschrift van Thera, o. a. bij denzelfden FRANZ, l. c. p. 51, fig. 1*b*., waarin de ϙ en ϙ naast elkaâr, doch in verschillende kracht, voorkomen.

Een ander, door STICKEL uit het semietisch ontcijferd woord komt ook voor op een kalksteenen doodkistje, bij Mont' Alcino opgegraven, in het Leydsche Museum gemerkt I. 420, uitgegeven in onze *Inscrr. Etrusc.* Tab. II. 22, en luidende:

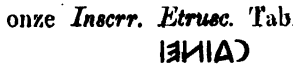

Dat woord staat op ons doodkistje geheel alleen, doch komt meermalen in andere etruskische opschriften voor, en was tot dus ver algemeen voor een naam gehouden, overeenkomende met *Caja*. STICKEL oordeelt er anders over. Bij zijne verklaring van een drieregelig grafschrift uit LANZI II. 420, N°. 306, waarvan dit woord den eersten regel uitmaakt, vertaalt hij het door: *zij is als niets*, het woord aldus splitsende:

𐌊𐌀𐌉𐌍 = כַּאִין d. i. *als niets*, en 𐌉𐌄 = הִי d. i. *zij is*.

Hiertegen is vooreerst aan te merken, dat deze splitsing willekeurig is, omdat het in andere opschriften éénen, geïsoleerden regel uitmaakt, en dus eer als één, dan, gelijk STICKEL wil, als twee woorden schijnt beschouwd te moeten worden.

Gesteld echter dat de splitsing in twee woorden vereischt werd, wie geeft dan nog zekerheid, dat die twee woorden juist met de door STICKEL opgegevene semietische behooren te corresponderen? Met hetzelfde regt als STICKEL ze door כַּאִין הִי (*zij is als niets*) vertaalt, zou men ze door קַאִין הִי (*zij is Caïn*) kunnen opvatten, en er zóó een zeer bekenden semietisch klinkenden naam in kunnen zoeken. Voor het overige is ter beoordeeling van STICKELS vertaling *zij is als niets*, nog in het oog te houden, dat zulk eene uitspraak aangaande eene overledene, niet wel strookt met het vaste geloof der Etruskers aan eene individuëele onsterflijkheid.

Een derde woord is het op etruskische grafmonumenten dikwijls voorkomende 𐌋𐌀𐌅𐌏𐌓𐌀𐌍, door C. O. MÜLLER en anderen, ook op grond van tweetalige opschriften, steeds gelezen *Larthal*, en verklaard als *zoon van Larthia* (Larthia natus), gelijk 𐌋𐌀𐌍𐌉𐌀 door *zoon van Caja*, maar door STICKEL gelezen *Laqtal* en overgebragt tot een semietisch woord, לַאקטַל, hetwelk zou beteekenen *tot moorden* of *om te moorden*. Op etruskische opschriften, in

Digitized by Google

ons vaderland aanwezig, komt dit woord slechts voor zonder het affix ⋀A, als IOQAN, als ⋊⋊⋀N, en verkort als O⋀; zie *Inscrr. Etrr.* N°. 1, 8, 12, 15, 17, 26.

Men ziet dat STICKELS verklaring wederom grootendeels rust op zijne opvatting als *koppa* (in dit woord) van het letterteeken Q. Dat hij zich echter in die opvatting bij dit woord vergist, is niet twijfelachtig, omdat in hetzelfde woord, het letterteeken Q soms door het verwante, maar in kracht gelijke C of ⊂ vervangen wordt; zie *Inscrr. Etrr.* N°. 17*a*, 17*c*, 26.

Wanneer ik deze bedenkingen kort zamentrek, komen ze hoofdzakelijk hierop neder:

STICKEL heeft zich vooraf nog niet genoeg in bezit gesteld van palaeographisch naauwkeurige teksten, in weêrwil dat hij van het gewigt daarvan, als eerste voorwaarde voor eene goede ontcijfering, volkomen overtuigd was.

Hij heeft te weinig in aanmerking genomen de scheidingsteekens in de etruskische opschriften voorkomende, en is daardoor niet vrij te pleiten van willekeur in het overbrengen van semietische woorden op tuskische.

Hij heeft niet volledig genoeg de in druk uitgegeven opschriften (vooral de tweetalige) geraadpleegd, en is daardoor onbekend gebleven met gewigtige bedenkingen, die uit sommige dier opschriften tegen zijne verklaringen noodzakelijk moeten oprijzen.

Hij heeft soms een semietisch woord ter verklaring en vertaling van een tuskisch bijgebragt, waar met hetzelfde regt een ander semietisch woord, gelijkluidend, doch verschillend van beteekenis, zou kunnen bijgebragt worden.

Eindelijk is het vreemd, dat hij slechts vier-en-dertig van de vele honderde etruskische opschriften behandeld en tot aanbeveling zijner zoogenoemde ontdekking uitgekozen en opgehelderd heeft, vooral, omdat tot de niet door hem aangeraakte opschriften nog al uitvoerige behooren, en tevens

Digitized by Google

zulke, die op wereldberoemde beeldwerken gegrift zijn (b. v. het grafschrift uit Tarquinium, uit 105 letters bestaande, in *Bulletino del Inst. di corr. arch.* 1855, Fasc. I, p. VII, en de opschriften N°. 32—33 onzer *Inscrr. Etrr.* Als zijne methode de ware, zijne ontdekking geene illusie is, behoorde zij, onder zeker voorbehoud, van toepassing kunnen gemaakt worden op alle tuskische opschriften, zeker op een veel grooter tal dan wij hier voor ons zien. Wilde de schrijver die toepassingsproeve aan anderen overlaten, of wachten wij haar nog van hem zelven? Hij heeft zich daarover, zooveel ik mij na het doorbladeren van zijn geschrift herinner, niet uitgelaten.

Mogt bij nader onderzoek blijken, dat de verklaring van het etruskisch uit het hebr. chald., volgens STICKELS methode, niet ontvankelijk, of slechts voor een zeer klein gedeelte aannemelijk was, dan zouden wij daarom toch nog niet wanhopen aan de eindelijke gelukking eener verklaring. Daar we met de meeste waarschijnlijkheid de afkomst der Etruskers in Klein-Azië te zoeken hebben en ze, gelijk THIERSCH reeds voor vele jaren aantoonde, voor eene lydische kolonie meenen te mogen houden, en daar de verwantschap der Lydiërs met de oude Assyriërs boven bedenking verheven schijnt, zullen wij misschien, ter verklaring van de etruskische taaloverblijfselen, niet zonder grond eens hulp vinden in de oud-assyrische taaloverblijfselen, waarvan men in onze dagen den sluijer begint op te ligten.

Digitized by Google

NASCHRIFT.

(MEDEGEDEELD IN DE ZITTING VAN DEN 8sten NOVEMBER 1858.)

Aan den wensch, in de Vergadering van den 13den Sept. ll. door mij uitgedrukt, dat STICKELS werk door een bevoegd kenner der oostersche talen mogt beoordeeld worden, is thans reeds voldaan, ofschoon buiten onze Akademie. In de *Gött. gel. Anzeigen* van den 4den en 7den Oct. ll., heeft Prof. EWALD er zijn oordeel over uitgesproken; dat oordeel is zeer ongunstig en scherp, maar daar het strekken kan tot bevestiging en vooral tot uitbreiding en aanvulling der door mij medegedeelde bedenkingen, voel ik mij gedrongen er opmerkzaam op te maken en U den hoofdinhoud er van zoo kort mogelijk mede te deelen.

EWALDS stellige overtuiging is, dat het tuskisch niet uit het semietisch kan verklaard worden, en hij houdt dan ook de jongste pogingen daartoe, zoowel die van STICKEL als van TARQUINI voor mislukt. TARQUINIS opstel (in de *Revue archéologique*, Juillet 1858) wordt als „volslagen onwetenschappelijk" gekenmerkt; maar die arbeid heeft boven dien van STICKEL dit meer aantrekkelijke, dat TARQUINI zijn gevoelen op slechts *negen* bladzijden heeft bekend gemaakt, terwijl STICKEL er een geheel boek mede gevuld heeft (p. m. 300 bladzz. *f* 8,75), er eene groote „menigte van woorden bijvoegende, die tot staving van de juistheid zijner methode niets bijdragen."

EWALDS aanmerkingen zijn hoofdzakelijk deze:

Het tuskisch, zegt E., is even als het grieksch en latijn, een klinker-schrift; daarvoor wordt het door STICKEL zelf ook gehouden. Maar aangezien er nu geene oud-semietische taal bekend is, die zich van zuiver klinkerschrift bediend heeft,

Digitized by Google

zou hierin reeds een grond gelegen zijn tegen het beweeren, dat het tuskisch van semietische afkomst zijn zou. E. wil hierop echter geen te groot gewigt leggen, omdat het *voorstelbaar* is, dat de Etruskers het klinkerschrift in hunne semietische taal ingevoerd of overgebragt hebben. Maar strenge afkeuring verdient volgens E. het beweeren, dat dezelfde letterteekens die klinkers voorstellen, in het etruskisch tevens hunne semietische kracht van adspiratiën zouden behouden; b. v. dat het teeken A niet enkel den klinker zou aanduiden, maar tevens de adspiratie, ja zelfs in plaats van eene ע zou voorkomen, en dat het teeken Ǝ tevens eene bloote *h* kan veerbeelden. Op die wijze zou er, volgens EWALD, eene zoo verwarde en van allen regel en wet verstoken schrift ontstaan, als er nog nimmer geweest was en ook nimmer een wezen kon.

Ten aanzien van de medeklinkers kan ook E. niet toestemmen, dat het etruskische teeken Q ook wel eens *q* beteekent. „Hier staat STICKEL niet slechts zonder eenigen voorganger, maar hij heeft ook, door al wat hij op bl. 267 enz. aanvoert, de mogelijkheid der zaak niet eens bewezen." Voorts kan, volgens E., uit het gemis van de medeklinkers ר en ל in het etruskisch, reeds het onsemietische dier taal eenigermate afgeleid worden.

Vervolgens acht E. het mede berispelijk, dat door STICKEL weinig of geen acht geslagen is op de scheidingsteekens tusschen de etruskische woorden, — dat hij die woorden alzoo dikwerf geheel willekeurig afdeelt, zich daardoor den arbeid wel gemakkelijk makende, maar hem niet aanbevelende.

E. verklaart de gansche wijze van STICKELS spreken en handelen over het semietisch voor niet wetenschappelijk genoeg, en zegt, dat het er niet beter uitziet met STICKELS behandeling der andere talen waarop hij den blik vestigt, en besluit dit gedeelte zijner aanmerkingen (scherp genoeg) aldus:

Digitized by Google

„Om uit eene nog niet eens volkomen zeker gelezen taal allerlei geluiden te wringen, die semietisch, of veeleer half hebreeuwsch en half chaldeeuwsch, schijnen te klinken, en daarna uit die geluiden, zoo goed als het met behulp van eenige niet goed begrepene taalregels gaan wil, eenige volzinnen te maken, die een zekeren *voorstelbaren* zin schijnen te bevatten, moge (volgens des schrijvers eigenaardige wijze) menigerlei moeite veroorzaken, de schrijver laat den lezer meêdogenloos in die moeite deelen; maar — het is toch wel wat veel gevergd (indiscreet), den lezer met *zoo veel moeite die niets oplevert* lastig te vallen."

Eindelijk voegt EWALD er nog eenige voorbeelden bij, ten bewijze, dat STICKEL ook de beeldwerken, waarop zich sommige etruskische opschriften bevinden, niet oordeelkundig aangevoerd, verklaard en aangewend heeft, bij zijne zoogenaamde ontcijfering der opschriften. Zoo werd de bekende etruskische redenaar, omdat hem thans de oogen ontbreken, door STICKEL voor een *geblinde* verklaard, terwijl het ontbreken der oogen, die oorspronkelijk uit glas, pâte of steen zullen geweest zijn, aan toevallige beschadiging van het beeld toe te schrijven is.

Ten aanzien van STICKELS ontcijfering van het groote opschrift van Perugia, die wel $\frac{1}{5}$ gedeelte van zijn geheele werk beslaat, merkt E. aan, dat die zoo duister en gekunsteld is, — de inhoud zoo onwaardig en onbeduidend voor een openbaar gedenkteeken, dat dit op zich zelf reeds voldoende zijn zou, om de onjuistheid der verklaring uit het semietisch te bewijzen.

Meer klemmend is zijne aanmerking, dat STICKEL het hulpmiddel der tweetalige (etruskisch-latijnsche) grafopschriften, ter verklaring van het etruskisch, versmaad heeft. Ofschoon die grafopschriften uitsluitend namen en jaartallen bevatten, blijven zij toch tot hiertoe nog steeds het krachtigste hulpmiddel. Maar voor STICKEL hebben de latijn-

Digitized by Google

sche teksten zoo weinig waarde, dat hij doet als of ze niet aanwezig waren, en in die grafopschriften „algemeene uitspraken (in plaats van namen van overledenen) leest, die men niet beseft hoe ze op grafmonumenten komen, of passen zouden."

„*Ook hij is opgevaren,*" aldus vertaalde STICKEL bl. 181 een door VERMIGLIOLI uitgegeven grafschrift van dien aard. „Op die wijze," zegt EWALD, „kan men wel getroffen, geroerd, worden, dat de Etruskers reeds iets van eene hemelvaart wisten," — „STICKEL wil aantoonen, dat de Etruskers, volgens die grafschriften, eene fijn en diep ontwikkelde godsdienst gehad hebben, en kent hun zelfs de hedendaagsche christelijke geloofsleer toe." — Door ons werd vroeger (bl. 108) op een bijna tegenovergesteld voorbeeld gewezen, waardoor naar STICKELS vertaling (*zij is als niets*) den Etruskers het geloof aan individuëele voortduring na den dood scheen ontzegd te moeten worden.

Digitized by Google

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN.

GEHOUDEN DEN 11den OCTOBER 1858.

Tegenwoordig de Heeren: J. BAKE, H. J. KOENEN, J. DIRKS, R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, J. C. G. BOOT, W. G. BRILL, G. H. M. DELPRAT, J. HOFFMANN, J. G. HULLEMAN, L. J. F. JANSSEN, S. KARSTEN, C. LEEMANS, J. VAN LENNEP, W. C. MEES, H. C. MILLIES, IS. AN. NIJHOFF, J. H. SCHOLTEN en M. DE VRIES.

De Secretaris geeft te kennen, dat de Voorzitter wegens nog steeds voortdurende ongesteldheid, en de Vicepresident wegens noodzakelijke afwezigheid, verhinderd worden deze vergadering te leiden, en stelt voor, deswege wederom, even als dat bij de vorige vergadering heeft plaats gehad, den Heer BAKE, oudste lid en voormalig Voorzitter, het voorzitterschap ook voor ditmaal op te dragen; met welk voorstel de vergadering zich vereenigt, waarna de Heer BAKE aan het bureau plaats neemt.

De Heer SLOET heeft zich wegens zijne afwezigheid van deze vergadering verontschuldigd.

Het Proces-verbaal der vorige vergadering wordt voorgelezen en vastgesteld.

Digitized by Google

Bij gelegenheid van het daarin vermelde omtrent den afloop van het vervaardigen van *Sinesche typen* in Japan, geeft de Heer HOFFMANN te kennen, dat de nieuwe karakters, door hem voor zijne rekening uit Sina ontboden, bereids in Augustus zijn afgezonden en eerlang verwacht worden.

Wordt voorgelezen eene missieve van Z. Exc. den Minister van Oorlog, zijne erkentelijkheid betuigende voor het belangrijke van de Afdeeling ontvangene rapport wegens het voorstel van den Heer KNOOP, en zich bereidvaardig verklarende, om in ernstige overweging te nemen, op welke wijze aan den uitgedrukten wensch der Afdeeling best zoude kunnen worden voldaan.

Wordt voorgelezen een brief van den Heer FRIEDERICH te Batavia, waarin deze de hem opgedragene betrekking als Correspondent der Afdeeling met erkentelijkheid aanvaardt. — Deze missieve wordt voor kennisgeving aangenomen.

Wordt voorgelezen eene missieve van den Heer BOSSCHA, waarin dat lid te kennen geeft, dat, ofschoon hij verhinderd wordt in de vergadering tegenwoordig te zijn, zijn medegecommitteerde, de Heer DE VRIES, in beider naam een voorstel zal doen betrekkelijk de hun toegedachte lastgeving. De Heer DE VRIES, na inlichting te hebben gevraagd omtrent den omvang der hem opgedragene lastgeving, verklaart zich, ook namens den Heer BOSSCHA, bereid om een plan tot de verdere bearbeiding der in hunne handen gestelde stukken en bescheiden in te leveren; maar zoude zich niet zelf met die bearbeiding kunnen belasten. In eene volgende vergadering zal het nadere rapport aan de orde worden gesteld.

Digitized by Google

De Heer BAKE geeft te kennen, dat het rapport der Commissie wegens *de wetenschappelijke zending in Spanje* door toevallige omstandigheden wordt vertraagd. Hij is echter bereid, persoonlijk dienaangaande eenige inlichtingen te geven. De Spreker schetst de bezwaren en verhinderingen, die ook aan onze Nederlandsche geleerden aanvankelijk werden in den weg gelegd, en verblijdt zich deswege te meer, dat in Spanje eene nieuwe regeling van deze geheele aangelegenheid schijnt tot stand te zijn gekomen. In de eerstvolgende vergadering zal, zoo mogelijk, het meer volledige officiële rapport worden uitgebracht.

De Heer VAN LENNEP deelt eenige bijzonderheden mede omtrent de beraadslagingen en besluiten van het onlangs te Brussel gehouden Congres tot regeling van den *letterkundigen eigendom*. De Spreker heeft betreurd, dat de Akademie zich in die belangrijke vergaderingen niet op eene meer rechtstreeksche wijze heeft doen vertegenwoordigen. Dit besluit, in zijn afwezen genomen, is zijns inziens daaraan te wijten, dat men in den waan verkeerde, alsof het Congres was zaamgeroepen om een vooraf beraamd stelsel door te zetten. Dit vermoeden was echter ongegrond: de meest mogelijke vrijheid is op het Congres gelaten, om het gevoelen, dat men meende te moeten aankleven, voor te staan en te verdedigen. Hoe het zij, Nederland heeft, ofschoon niet zeer talrijk vertegenwoordigd, toch op het Congres geene ongunstige figuur gemaakt. Men heeft toch aldaar erkend, dat, terwijl al de andere afgevaardigden met groote theoriën waren ter baan gekomen, de Nederlanders een groot feit hadden medegedeeld, te weten: de allezins vrijgevige bepalingen van het jongste, door het Nederlandsch Gouvernement met België gesloten tractaat, welke onder algemeene toejuiching door den vertegenwoordiger der Nederlandsche Regering ter kennis van de vergadering waren

Digitized by Google

gebracht. Voorts hebben ook de Nederlandsche leden van het Congres niet zonder vrucht betoogd, dat het vooral in kleinere landen ondoenlijk was, den vreemden schrijver recht te geven op al de vertalingen van zijn werk, in die landen verschijnende. Een der voornaamste drijvers van zoodanig recht heeft zelf den Spreker verklaard, dat de onuitvoerbaarheid daarvan door de Nederlandsche leden overtuigend was betoogd.

Het ligt, naar de overtuiging van den Spreker, in de roeping der Akademie, om zich nopens den verderen loop dezer aangelegenheid niet onverschillig te betoonen, en hij verlangt, dat deze Afdeeling op dat onderwerp nader moge terugkomen.

Voorts draagt de Heer VAN LENNEP eenige beschouwingen mede, opzichtelijk de *Wetgeving hier te lande op de Drukpers*, waarvan zijns bedunkens het gebrek is, dat de rechten des schrijvers bijna geheel worden ter zijde gesteld. Men zou zelfs kunnen zeggen, dat wij eigentlijk geene wetgeving op de drukpers hebben, daar dit onderwerp beheerscht wordt door twee verschillende wetten, die elkander op eenige punten tegenspreken; eene reden te meer voor de Akademie, om dit onderwerp tot een punt van ernstige overweging te maken. Hij laat het gaarne over aan den Heer VAN DEN BRINK, die de Nederlandsche Regering op het Congres moest vertegenwoordigen, en dat met uitstekend gevolg gedaan heeft, om aangaande het daar verhandelde nadere mededeelingen te doen.

De Heer VAN DEN BRINK voldoet aan de uitnoodiging van den vorigen Spreker. Hij geeft te kennen, dat de redenen van den Heer VAN LENNEP, die met veel genoegen zijn aangehoord, niet weinig tot inlichting en overtuiging der vergadering hebben bijgedragen.

Spreker dringt het voorstel van den Heer VAN LENNEP

Digitized by Google

aan, inzonderheid op grond dat het traktaat over den boekhandel, met Frankrijk gesloten, in 1859 moet worden hernieuwd; dat het dan mogelijk ware, dat men ten opzichte van het vertalingsrecht van de zijde van Frankrijk op bepalingen aandrong, zoo als die daar werden gewenscht en gedeeltelijk op het Congres waren aangenomen, en dat het dan te meer van belang was, dat er dezerzijds een vast stelsel bestond.

De Heer BAKE brengt eenige opmerkingen in het midden, om het gevoelen van zijnen discipel RINKES ten opzichte der onechtheid van de eerste *redevoering tegen Catilina* te staven. Het opstel is bestemd en wordt afgestaan voor de *Verslagen en Mededeelingen.*

De Heer BOOT drukt zijne bevreemding uit, dat deze mededeeling door den waarnemenden Voorzitter niet in beraadslaging is gebracht, en geeft zijn voornemen te kennen om later daartegen zijne bedenkingen voor te dragen.

De Heer JANSSEN deelt zijne beschouwingen mede ten aanzien van *het beeldje te Noordwijk Binnen,* waarop de Heer VAN DEN BRINK zijne aandacht gevestigd heeft. Het is eigentlijk eene console met beeldwerk, waarschijnlijk van een kloosterschoorsteen afkomstig, en er is een wildeman op afgebeeld. Bij een bezoek, dat de Spreker te Noordwijk gedaan heeft, bezichtigde hij ook de kerk aldaar, waar zijne aandacht door merkwaardige praalgraven getrokken werd.

De Heer KOENEN deelt mede, dat hij met den Heer KIST en eenige andere belangstellende personen een *bezoek aan de beide Egmonden* heeft gebracht, waar men verlangde te onderzoeken, of er nog belangrijke oudheden te vinden waren. Bij die gelegenheid werd ook het zoogenaamde huld-

Digitized by Google

tooneel, niet ver van Castricum, bezocht, hetwelk gezegd wordt, thans den Heer GEVERS VAN ENDEGEEST toe te behooren. Door de leden JANSSEN en VAN LENNEP worden aangaande die merkwaardige plek eenige bijzonderheden medegedeeld.

Ten slotte worden door de Heeren DIRKS en BRILL voor de Bibliotheek der Akademie de door hen in den laatsten tijd uitgegeven geschriften ten geschenke aangeboden, waarna de vergadering, daar niemand verder het woord vraagt, door den waarnemenden Voorzitter wordt gesloten.

Digitized by Google

VERSLAG

VAN DE HEEREN

J. BOSSCHA EN M. DE VRIES,

OMTRENT

HET PLAN

TER ALGEMEENE REGELING VAN

DEN VORM EN DE SPELLING DER NEDERLANDSCHE PLAATSNAMEN.

Toen in den aanvang van dit jaar de Letterkundige Afdeeling der Koninklijke Akademie door de Regering was geraadpleegd omtrent de spelling van eenige Nederlandsche plaatsnamen, en uwe vergadering aan de beide ondergeteekenden den last had opgedragen, de gestelde vraag te overwegen en daarover verslag uit te brengen, hebben zij — gelijk men zich herinneren zal — gemeend, zich niet te moeten bepalen tot de behandeling dezer zaak in dien beperkten omvang, die misschien voldoende ware geweest om de aanschrijving van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken te beantwoorden. In de overtuiging, dat elk afzonderlijk vraagpunt, de spelling betreffende, altijd in naauw verband staat met de algemeene beginselen der orthographie, en doordrongen van het belang der zaak, waarop de aandacht der Akademie gevestigd was geworden, hebben zij hunne beschouwingen verder uitgestrekt, en in korte trekken een overzigt gegeven van de leidende beginselen, die naar hun oordeel, bij de vaststelling van den vorm en de spelling der plaatsnamen tot leiddraad behooren te verstrekken. Aan het slot van hun verslag gaven zij in bedenking, „of het niet raadzaam ware, aan de Regering het voorstel te onderwer-

Digitized by Google

pen, dat eene afdoende regeling door openbaar gezag mogt worden tot stand gebragt;" en drukten hunne meening uit, „dat het ter bereiking van dit oogmerk dienstig zou wezen, van Regeringswege alle plaatselijke besturen te doen uitnoodigen tot het inzenden van de vereischte inlichtingen, die voor eene juiste beslissing noodig zijn."

Het verslag, door uwe gecommitteerden uitgebragt, heeft de goedkeuring dezer Afdeeling mogen verwerven. Zij heeft aan de beginselen, die daarin waren uiteengezet, haar zegel gehecht, zich met het gedane voorstel vereenigd, en besloten, het verslag, als de uitdrukking van het gevoelen der Afdeeling, aan den Minister van Binnenlandsche Zaken toe te zenden. Weldra mogt zij van dit besluit het gewenschte gevolg ondervinden. De Regering heeft, naar aanleiding van het verslag, aanstonds maatregelen genomen, om aan den daarin uitgedrukten wensch te voldoen. Bij missive van 20 April l.l. werd door Zijne Excellentie den Minister aan deze Afdeeling berigt, dat overeenkomstig haar verlangen „de Heeren Commissarissen des Konings in de provinciën waren uitgenoodigd, de in het verslag gestelde vragen aan de gemeentebesturen ter beantwoording op te zenden." Zijne Excellentie voegde er de toezegging bij, de antwoorden, zoodra die zouden ingekomen zijn, aan de Afdeeling te zullen toezenden, „ten einde daarvan, ingevolge het bij het verslag voorgestelde, gebruik te maken tot bewerking van een plan ter algemeene regeling van den vorm en de spelling der Nederlandsche plaatsnamen." Die toezegging werd dan ook spoedig vervuld. Achtereenvolgens ontving onze Afdeeling de antwoorden der gemeentebesturen uit de gewesten *Overijsel*, *Utrecht*, *Drenthe*, *Gelderland*, *Noord-Holland*, *Groningen*, *Zuid-Holland* en het Hertogdom *Limburg*, terwijl men de gegronde hoop mag koesteren, dat de nog ontbrekende inlichtingen uit *Friesland*, *Zeeland* en *Noord-Brabant* eerlang zullen volgen.

Digitized by Google

Eene nieuwe en belangrijke taak is derhalve door de Regering aan de Koninklijke Akademie opgedragen, eene taak door welker gelukkige volbrenging voorzeker aan het vaderland eene nuttige dienst kan worden bewezen. Maar om die wenschelijke uitkomst te verzekeren, is het in de eerste plaats noodig, een bepaald plan te ontwerpen, en de wijze vast te stellen, waarop het werk tot stand zal kunnen komen. De beide ondergeteekenden, door uwe vergadering uitgenoodigd om haar in deze voorloopige overwegingen van voorlichting en raad te dienen, hebben thans de eer zich van dien last te kwijten, door U het volgende voor te dragen.

Drie vragen zijn hier te beantwoorden:

1°. Welke arbeid behoort te worden tot stand gebragt?

2°. Aan wien zal de bewerking worden opgedragen?

3°. Hoe zal die bewerking nader worden geregeld?

1°. De Regering verlangt een *Plan ter algemeene regeling van den vorm en de spelling der Nederlandsche plaatsnamen*, ingerigt naar de beginselen in het vroegere verslag ontvouwd en door uwe goedkeuring bekrachtigd, en bewerkt met gebruikmaking van de bouwstoffen, in de antwoorden der gemeentebesturen vervat. Ten einde aan dit verlangen op de volledigste wijze te voldoen, en tevens de bewerking zooveel mogelijk aan het belang der wetenschap dienstbaar te maken, wordt, naar ons oordeel, een drieledige arbeid vereischt.

a. Een voorloopig verslag omtrent den inhoud en het gehalte van de opgaven der gemeentebesturen, strekkende vooral om te bepalen, in hoeverre die opgaven voor eene behoorlijke beslissing voldoende mogen geacht worden, in hoeverre het daarentegen noodig zal zijn nog nadere inlichtingen te vragen.

De behoefte aan zulk een voorafgaand onderzoek vloeit reeds uit den aard der zaak voort, maar blijkt nog te meer uit de opmerkingen, door de Koninklijke Commissarissen van som-

Digitized by Google

mige gewesten aan de ingezondene antwoorden toegevoegd. Zoo meldt de Commissaris des Konings in het Hertogdom *Limburg*, „dat vele gemeentebesturen de gedane vragen slechts gedeeltelijk of onvolledig hebben beantwoord, hetgeen hoofdzakelijk moet worden toegeschreven aan onbekendheid met den oorsprong en de beteekenis der plaatsnamen; dat echter, zoo de toegezondene berigten niet al de vereischte inlichtingen behelzen, men zulks wenscht te vernemen, ten einde ze nog zooveel mogelijk te kunnen doen aanvullen." In gelijken zin schrijft 's Konings Commissaris in de Provincie *Groningen:* „deze berigten zijn zeer uiteenloopende, vooral wat betreft de uitvoerigheid en belangrijkheid; want terwijl vele met zorg zijn bewerkt, zijn weder een aantal hoogst oppervlakkig. Wil men dus nopens dit punt van alle gemeenten degelijke en oudheidkundige inlichtingen ontvangen, dan zoude het doelmatig zijn, hieromtrent den Heer Archivaris dezer provincie te hooren." Den hier gegeven wenk acht uwe Commissie alleszins der behartiging waardig, en het komt haar dus wenschelijk voor, dat in het verslag, aan uwe vergadering in te dienen, bepaalde opgave worde gedaan van die namen in de verschillende gewesten, bij welke nadere ophelderingen mogten verlangd worden. Die opgave zal dan aan de Regering kunnen medegedeeld worden, ten einde door hare tusschenkomst de gewenschte inlichtingen van de respective Heeren Archivarissen te verkrijgen, en zoo de bouwstoffen volledig te maken, die voor den arbeid onmisbaar zijn.

b. Nadat de zaak op deze wijze genoegzaam voorbereid zal zijn, kan tot de eigenlijke bewerking worden overgegaan. Er behoort dan in de tweede plaats voor elk gewest afzonderlijk eene volledige alphabetische lijst te worden opgemaakt van alle plaatsnamen, in dien vorm en die spelling, die na rijp beraad en naauwkeurige toetsing van alle inlichtingen door den bewerker zal zijn vastgesteld,

Digitized by Google

in overeenstemming met de eenmaal aangenomene beginselen van ons vroeger verslag. Aan elke dezer elf lijsten zal een aanhangsel toegevoegd moeten worden, bevattende de opgave van die namen, die naar de nieuw ontworpene spelling eene andere plaats in het alphabet zullen bekomen, met verwijzing naar de letter, waaronder zij gerangschikt zijn geworden.

c. Eindelijk zal, in de derde plaats, de in elf deelen gesplitste naamlijst moeten vergezeld gaan van eene memorie van toelichting, al datgene behelzende wat ter regtvaardiging en verklaring van den hoofdarbeid dienstig zal zijn. Eene nadere ontvouwing van de algemeene beginselen, waarvan in ons vroeger verslag uit den aard der zaak slechts eene korte schets werd gegeven; een overzigt van de toepassing dier beginselen op de afzonderlijke namen, in zoodanige groepen gerangschikt als de analogie zal vereischen; eene opgave van de redenen, die in twijfelachtige gevallen tot deze of gene beslissing hebben geleid; eene opzettelijke beschouwing vooral van die namen, die in eenig opzigt bijzondere aandacht verdienen: — ziedaar in korte trekken den inhoud der toelichtende verhandeling, die ons onmisbaar toeschijnt om van de geheele bewerking der zaak behoorlijk rekenschap te geven. Maar nog één vereischte moeten wij hierbijvoegen. Het laat zich verwachten, dat in den rijken schat van berigten, door de gemeentebesturen ingezonden of later van de Heeren Archivarissen in te winnen, veel zal gevonden worden, dat wel niet regtstreeks van toepassing zal zijn op de bepaling van den vorm en de spelling der namen, maar niettemin van belang kan worden geacht, hetzij uit een historisch of geographisch, hetzij uit een etymologisch oogpunt. Dergelijke kostelijke bijdragen tot uitbreiding der wetenschap mogen niet in de lijvige portefeuilles blijven sluimeren, maar moeten algemeen bekend worden gemaakt,

Digitized by Google

opdat ieder in staat zij er zijn voordeel mede te doen, bij wetenschappelijk onderzoek op taal- of oudheidkundig gebied. Het zal dus noodig zijn, dat al deze bijdragen, die werkelijk in eenig opzigt belangrijk mogen heeten, voor zooverre zij niet in de verhandeling zelve in den loop des betoogs hare plaats vinden, opzettelijk worden verzameld, ten einde, bij wijze van aanhangsel, de toelichtende memorie te besluiten.

2°. Nadat wij U zoo een bepaald bestek hebben aangewezen van den drieledigen arbeid, dien de voorgenomene taak zal vereischen, komen wij tot de vraag: Aan wien zal de bewerking worden opgedragen? Eene hoofdvraag voorzeker, van welker behoorlijke oplossing de goede uitslag der zaak bijna geheel zal afhangen.

Als eerste en voornaamste voorwaarde, moeten wij al aanstonds één punt op den voorgrond stellen, t. w. de noodzakelijkheid, dat de zaak worde toevertrouwd aan een enkel persoon, aan één man, die in elk opzigt de noodige kennis en bekwaamheid bezit; die, ja, waar hij het wenschelijk mogt achten, de medewerking of den raad van anderen zal kunnen inroepen, maar vrij moet zijn om zelf naar eigen wetenschappelijk inzigt te handelen, zonder door verpligte zamenwerking met een ander in den voortgang van het werk te worden belemmerd. Maar welken naam hier te noemen? Mijne Heeren, wij onthouden ons voor alsnog van eenigen naam te vermelden. Want, mogt ons plan uwe goedkeuring verwerven, dan behoort natuurlijk in de eerste plaats aan de Leden dezer Afdeeling, wier hoofdstudie met de ons opgedragene taak het naauwst in verband staat, de gelegenheid te worden gegeven om zich te verklaren, wie hunner bereid is zich aan te gorden om den grooten arbeid te ondernemen. Maar uwe Commissie heeft zich de mogelijkheid, ja de waarschijnlijkheid voorgesteld, dat de oproep: *Exoriare aliquis!* in onze vergadering onbeantwoord zou

Digitized by Google

moeten blijven. Zij heeft overwogen, dat de Leden dezer Akademie veelal in de maatschappelijke en wetenschappelijke betrekkingen, die zij bekleeden, zoodanig met praktische bezigheden zijn overladen, dat er weinig tijd voor de beoefening der wetenschap beschikbaar blijft, laat staan voor het ondernemen eener zoo uitgebreide taak, als waarvan hier sprake is. Zij heeft daarom gemeend, in geval hare vrees mogt worden bewaarheid, en geen Lid der Akademie zich vrijwillig aanbood om den waarlijk niet geringen last op zijne schouderen te laden, alsdan aan uwe vergadering het voorstel te mogen onderwerpen, om de zaak door de Akademie, behoudens nadere bekrachtiging door den Minister van Binnenlandsche Zaken, te doen opdragen aan een ervaren taalkenner, niet tot de Leden dezer Koninklijke Instelling behoorende, maar door zijne studiën volkomen bevoegd en bekwaam om zich met de bewerking der taak te belasten. Aan den letterkundige, dien men hiertoe geschikt en geneigd mogt bevinden, zou natuurlijk door de Regering een honorarium moeten worden toegelegd, als schadeloosstelling voor de ruime toewijding van tijd en arbeid, en tevens als billijke belooning voor eene belangrijke dienst, den lande te bewijzen. Uwe Commissie acht zich te eerder geroepen, U dit voorstel te doen, omdat zij gegronde reden heeft om aan te nemen, dat er werkelijk gelegenheid zou bestaan, om buiten de Leden dezer Akademie eene uitstekende keuze voor te dragen. Zij meent te mogen verzekeren, dat zij in staat zou wezen, U onder de beoefenaren onzer taalkunde den man aan te wijzen, wiens naam alleen eene afdoende aanbeveling mag heeten, en die — wat hier vooral van gewigt is — bereid zou zijn de taak te aanvaarden, indien zij hem door de Koninklijke Akademie, met goedvinden der Regering, mogt worden opgedragen. Het is ons bekend, dat de geleerde, dien wij bedoelen, zich volkomen vereenigt met de beginselen, die voor den aanstaanden arbeid zijn vastgesteld, en derhalve

Digitized by Google

de uitvoering zou kunnen leiden zonder de minste krenking zijner wetenschappelijke overtuiging. Mogt hij werkelijk met die taak worden belast, wij twijfelen er niet aan, of de Akademie zou alle reden hebben om zich geluk te wenschen met eene keuze, die voor het welslagen harer verwachtingen zóózeer tot een deugdelijken waarborg zou verstrekken.

3°. Nog enkele punten, de nadere regeling der zaak betreffende, moeten wij kortelijk vermelden.

De groote omvang van den arbeid, die zal moeten verrigt worden, maakt het ondoenlijk, dat de bewerker alleen alles in eigen persoon zou verrigten. Daarenboven moet de tijd van een geacht letterkundige als te kostbaar beschouwd worden, dan dat men den geheelen arbeid, ook voor zooverre die van materiëelen aard is, van hem alleen zou mogen vergen. Den bewerker behoort derhalve de bevoegdheid te worden toegekend, zich een medearbeider te kiezen, om onder zijn toezigt hem behulpzaam te wezen, en hem den last van het werk te verligten, waar dit zonder schade voor de hoofdzaak zal kunnen geschieden. Hij moet verder in staat worden gesteld, voor het rangschikken, overschrijven en soortgelijke bezigheden, zich van een bezoldigden klerk te bedienen.

Op deze wijze gelooft uwe Commissie, dat de zaak werkelijk binnen een niet te ruim tijdsverloop zal kunnen tot stand komen. Hoeveel tijd de bewerking zal vorderen, laat zich natuurlijk vooraf niet met zekerheid bepalen; evenwel, bij eene oppervlakkige raming, komt het ons voor, dat een tweetal jaren wel denkelijk voldoende zal blijken. Is eenmaal de arbeid voltooid, dan zal die aan uwe vergadering ter goedkeuring worden aangeboden door de Commissie, die door U met het toezigt op de bewerking zal belast zijn. Zulk eene Commissie althans mag niet ontbreken, wanneer de bewerker niet tot de Leden dezer Akademie behoort. Aan de Akademie is de zaak door den Minister in handen

Digitized by Google

gesteld; wordt zij door haar aan een ander opgedragen, het zal altijd onder haar toezigt en hare verantwoording moeten geschieden. De Commissie, daartoe door U te benoemen, zal zich dan met den bewerker nader verstaan omtrent de geheele uitvoering der zaak; twijfelachtige punten met hem bespreken en in gemeen overleg vaststellen; waar het noodig mogt zijn, uw oordeel en uwe inlichting vragen; zorg dragen dat de arbeid geregeld worde voortgezet; en van tijd tot tijd U een kort verslag overleggen, waarin de bewerker rekenschap geeft van zijne verrigtingen: — kortom, zij zal voor al dàtgene waken, wat strekken kan om de goede leiding, den geregelden voortgang en den gelukkigen uitslag der zaak te verzekeren.

Ziedaar, Mijne Heeren, het door ons beraamde plan, dat wij aan uw oordeel onderwerpen. Hecht uwe vergadering er hare goedkeuring aan, dan stellen wij U voor, dit verslag in afschrift te verzenden aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, ten einde daarop de gewenschte bekrachtiging te erlangen. Tevens zal dan van den Minister de toezegging moeten gevraagd worden, dat de Regering zal willen voorzien in het geldelijk bedrag, dat ter uitvoering van den door haar verlangden arbeid zal worden vereischt; een bedrag, dat wel eene betrekkelijk geringe som zal uitmaken, maar uit den aard der zaak in geen geval ten laste kan komen onzer waarlijk niet te ruim vloeijende en daarenboven tot andere oogmerken bestemde Akademische inkomsten.

Er is nog eene laatste opmerking, die wij niet mogen verzwijgen, omdat zij als het ware de hoofdvoorwaarde der geheele onderneming betreft. Zal de Akademie de haar opgedragene taak met belangstelling en ijver ter harte nemen en ernstig streven om de zaak tot een goed einde te brengen, dan behoort zij vooraf verzekerd te wezen, dat aan den arbeid, door haar geleid en bestuurd, werkelijk

Digitized by Google

die praktische bestemming ten deel zal vallen, die er het voornaamste belang van uitmaakt. Eene algemeene regeling van de spelling der plaatsnamen met gemoedelijke zorg te bewerken, zonder het vaste vertrouwen, dat die regeling door openbaar gezag bekrachtigd en van staatswege ingevoerd zal worden: ziedaar iets, wat niet alleen geheel doelloos en ijdel zou zijn, maar ook strijdig met de roeping der Koninklijke Akademie, wier werkkring binnen het gebied der wetenschap is besloten, en zich alleen dàn daarbuiten uitstrekt om de wetenschap toe te passen op de praktijk, wanneer men vooraf mag verwachten dat die toepassing zal leiden tot een stellig resultaat. Is derhalve de taak, die de Akademie thans zal aanvaarden, eenmaal voltooid en door de Letterkundige Afdeeling goedgekeurd; voldoet zij aan de billijke eischen der Regering, en zijn de bedenkingen, die welligt bij deze mogten oprijzen, door onderling overleg opgelost; is alzoo aan het in de Akademie gestelde vertrouwen op zoodanige wijze beantwoord, als de Regering regt heeft te verlangen: dan behooren ook de vruchten van den arbeid niet achterwege te blijven. Het schijnt ons dus geraden, bij de inzending van dit verslag, tevens van de Regering de bepaalde toezegging te verzoeken, dat zij bereid is de aanstaande regeling van den vorm en de spelling der Nederlandsche plaatsnamen, zoodra die tot haar volkomen genoegen tot stand zal zijn gebragt, ook werkelijk door openbaar gezag in alle staatsstukken te doen invoeren, en aldus de wetenschappelijke bemoeijingen der Akademie met een praktisch resultaat te bekroonen. Met die verwachting voor oogen, zal de Akademie de zaak met opgewektheid aanvangen en met ijver ten einde toe vervolgen. Daartoe de eerste schrede te doen door de beraadslaging over den inhoud van dit verslag: ziedaar, Mijne Heeren, thans *uwe* taak.

Digitized by Google

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 8sten NOVEMBER 1858.

Tegenwoordig de Heeren: J. VAN HALL, J. H. SCHOLTEN, J. BAKE, H. J. KOENEN, L. A. J. W. SLOET, L. J. F. JANSSEN, H. C. MILLIES, R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, M. DE VRIES, J. DIRKS, G. DE VRIES, J. VAN LENNEP, T. ROORDA, W. MOLL, G. H. M. DELPRAT, J. DE WAL, S. KARSTEN, J. C. G. BOOT, J. A. C. VAN HEUSDE, N. C. KIST, J. G. HULLEMAN, J. ACKERSDIJCK, L. PH. C. VAN DEN BERGH.

De Heeren JUYNBOLL, LEEMANS, OPZOOMER en GODEFROI hebben den Secretaris gemeld, dat zij verhinderd werden deze vergadering bij te wonen. Ook van wege den Heer VAN ASSEN wordt gelijke kennisgeving door den Heer DE WAL gedaan.

Het Proces-verbaal der vorige vergadering wordt voorgelezen en vastgesteld.

De Heer BAKE leest, namens de Commissie voor de wetenschappelijke zending in Spanje, een verslag voor van het meest merkwaardige, door de beide nederlandsche geleerden in de *Spaansche bibliotheken* gevonden, vooral be-

Digitized by Google

staande in meestal nieuwere handschriften van onderscheiden oude schrijvers. Dit verslag bestaat grootendeels uit enkele uittreksels van brieven, door de Heeren HALBERTSMA en VAN HERWERDEN aan den Spreker geschreven; weshalve de Heer DELPRAT, medelid der Commissie, doet opmerken, dat zoodanig verslag moet worden aangemerkt als alleen van den Heer BAKE uitgegaan, terwijl ook de Commissie nog niet heeft kunnen bijeenkomen, om een volledig verslag te bespreken. De Heer BAKE, deze opmerking bevestigende, belooft, dat hij het verslag nader in overleg met zijne medeleden voor de *Verslagen en Mededeelingen* zal leveren.

De Heer JANSSEN vraagt naar de afschriften, die de beide geleerden van latijnsche inscriptiën moeten vervaardigd hebben. Hij zou het wenschelijk vinden, daarmede de berlijnsche uitgevers van het groote *Corpus Inscriptionum omnium Latinarum* te gerieven, hetwelk onder toezicht van den bekenden MOMMSEN zal in het licht verschijnen. Zoodanige beleefdheid zoude de banden tusschen de genoemde oudheidkenners en onze vaderlandsche geleerden kunnen vermeerderen en bevestigen. Hierop wordt echter aangemerkt, dat de uitgevers der bedoelde berlijnsche verzameling zich op andere wijze door hunne correspondenten in den vreemde in het bezit gesteld hebben van hetgeen hun voor hunnen arbeid kon te stade komen.

De Heer DE VRIES brengt, ook namens den Heer BOSSCHA, een uitvoerig en beredeneerd verslag uit, wegens de wijze, waarop naar het oordeel van die beide leden de regeling der *vaderlandsche plaatsnamen* zoude behooren tot stand te worden gebracht. De Commissie verlangt daartoe een verdienstelijken geleerde te benoemen, die zich op kosten der Akademie door medehelpers zou kunnen doen bijstaan, en niet alleen voor de spelling der namen van steden, dorpen, vlekken, enz., maar ook voor de etymologie en arche-

Digitized by Google

ologie de voornaamste bijzonderheden, uit de mededeelingen der gemeentebesturen en archivarissen voortvloeiende, tot een belangwekkenden arbeid zou kunnen bewerken. De Spreker gaat in dit voorstel van de onderstelling uit, dat het vorige verslag, door hem te dier zake uitgebracht, in alle zijne deelen, ook wat de beschouwingen die daarin voorkomen betreft, door de vergadering aangenomen en als haar gevoelen erkend is. Daartegen doet de Heer VAN DEN BRINK opmerken, dat hij voor zich, alleen met de conclusiën van het eerste rapport zich heeft vereenigd, maar dat hij geenzins alle de redeneringen die daarin voorkomen tot de zijne kan maken. Zoo kan hij zich bij voorbeeld geenzins met het gevoelen van den Rapporteur vereenigen, dat de spelling der plaatsnamen op openbaar gezag zou kunnen of moeten worden vastgesteld. Even als elk zijn eigen naam kan spellen zoo als hij goedvindt, zoo behoort ook aan de gemeentebesturen te worden overgelaten, hoe zij den naam hunner plaats willen spellen. Het Rijk moge al beschikken over de rivier- en waternamen, die tot het domein van den Staat kunnen geacht worden te behooren: dit geldt niet ten aanzien van plaatsen, die elk haar eigen bestuur hebben, waaraan de huishoudelijke belangen der gemeente zijn opgedragen. Ook is dit onderwerp tijdens de spelregeling in het begin dezer eeuw, in zoover het met de algemeene beginselen der spelling zamenhangt, niet geheel en al uit het oog verloren. SIEGENBEEK heeft ook de spelling van *Amsterdam*, *Utrecht*, *Leyden*, *Lochem*, behandeld, en die plaatsen, althans gedeeltelijk, in zijn Woordenboek opgenomen.

De Heer DE WAL maakt opmerkzaam op hetgeen reeds eenige jaren geleden door het Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, op voorstel van een geacht lid van dat Genootschap, ontworpen en op het getouw gezet is, en op hetgeen zeer onlangs de werkzame Secretaris van

Digitized by Google

het Noord-Brabantsche Genootschap heeft begonnen daaromtrent te leveren.

De Heer L. PH. C. VAN DEN BERGH drukt zijne bevreemding uit over het besluit, waartoe de Commissie gekomen is. Hij zegt, dat hij meende in dezen tijd zulk een voorstel niet te kunnen verwachten. De taalregeling van 1805 heeft de wetenschap der taal gedurende meer dan het vierde eener eeuw doen stilstaan. De ontkenning van dat overheerschend gezag heeft eerst weder aan de vrije ontwikkeling der Taalwetenschap haren natuurlijken loop hergeven. De vernieuwde vaststelling van een dwingend gezag zou een allerverderfelijksten invloed hebben. De spelling moet niemand voorgeschreven worden, allerminst door onze Akademie, welke daardoor geheel hare roeping zoude miskennen, en de Hooge Regering op hetzelfde dwaalspoor terugvoeren, als vroeger door het Bataafsch Gemeenebest bewandeld werd.

De Heer G. DE VRIES verklaart zich tegen dat beweerde. Men behoort onderscheid te maken tusschen de Regering, de Overheid, en het publiek of de individuën. Bij de eerste behoort toch eene zekere regelmatige eenheid te bestaan, welke hare beambten moeten in acht nemen; anders zoude het Staatsblad weldra eene wereld van verwarring worden. Het publiek daarentegen wordt door niemand gedwongen. Er zijn sedert 1805 altoos geweest, en er zijn nog onderscheiden geleerden en dichters, die van de officiële spelling meenen te moeten afwijken, en dit vrijelijk doen kunnen. Ten aanzien der burgerlijke gemeenten doet hij den Heer VAN DEN BRINK opmerken, dat elke gemeente bestaat krachtens de wet, zoo als dan ook, wanneer tot eene splitsing of vereeniging van gemeenten besloten is, de wet, welke de splitsing of vereeniging vaststelt, den plaatsnaam en het wapen bepaalt. Dit behoort tot de tegenwoordige

Digitized by Google

wettelijke orde van zaken, zeer verschillende van diegene, welke voorheen bestond.

Deze aanmerkingen doen den Heer VAN LENNEP het woord opvatten, om te wijzen op het onderscheid tusschen historische en staatsrechtelijke namen. De eerste hebben een verkregen recht om te worden in stand gehouden, al wordt ook, ten gevolge van eene nieuwe wettelijke regeling, eene plaats als zelfstandige gemeente opgeheven. Hetzelfde geldt ten aanzien der geslachtsnamen, ook wanneer eene familie, ten gevolge van een Koninklijk Besluit, een anderen naam aanneemt. Geene wetten of Koninklijke Besluiten kunnen de geschiedenis veranderen.

Nadat de Heer M. DE VRIES deze onderscheidene bedenkingen nog kortelijk heeft beantwoord, vraagt de Voorzitter, of de zaak nog wel voor eene beslissing rijp is, en stelt voor, dit verslag zoodra mogelijk te drukken en in eene volgende vergadering in behandeling te brengen. De vergadering besluit conform daarmede; de Heer DE VRIES, die in deze verdaging het doodvonnis van het voorstel ziet, verzoekt aanteekening, dat hij zich met dat besluit niet heeft vereenigd, en dat hij thans niets meer van de verdere behandeling verwacht.

De Secretaris wordt verzocht, het verslag der Commissie, zoo mogelijk nog vóór de volgende vergadering, gedrukt aan de leden te doen geworden.

De Heer VAN LENNEP zegt, uit naam van den eigenaar der plek, waar voorheen het *Huldtooneel der Hollandsche Graven* zou geweest zijn, dat hij het voornemen heeft, die aangelegenheid in den geest der Akademie te behandelen, en dat hij er op bedacht is, de herinnering aan die merkwaardige bijzonderheid op eene of andere gepaste wijze te vereeuwigen.

Digitized by Google

De Heer JANSSEN biedt, uit naam van den Heer SWALUE, diens *Justinus van Nassau,* benevens het portret van den held voor de Boekerij der Akademie aan; alsmede eene bijlage tot zijne voordracht over het werk van Prof. STICKEL, voor de *Verslagen en Mededeelingen,* welke daarin zal worden opgenomen.

De Heer ROORDA geeft insgelijks voor de Bibliotheek een exemplaar van zijn werk *over de Spreek- en Schrijftaal,* alsmede van de 2de editie zijner *Arabische Grammatica.*

Daar niemand iets verder heeft ter tafel te brengen, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

Digitized by Google

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 13den DECEMBER 1858.

Tegenwoordig de Heeren: J. VAN HALL, J. A. C. VAN HEUSDE, G. H. M. DELPRAT, T. ROORDA, M. DE VRIES, C. LEEMANS, W. MOLL, H. C. MILLIES, L. A. J. W. SLOET, G. DE VRIES AZ., J. BAKE, W. J. KNOOP, H. J. KOENEN, L. J. F. JANSSEN, J. H. SCHOLTEN, C. J. VAN ASSEN, J. C. G. BOOT, J. G. HULLEMAN, J. ACKERSDIJCK, J. VAN LENNEP.

De Heeren DE WAL en OPZOOMER hebben kennis gegeven, dat zij verhinderd worden de tegenwoordige vergadering bij te wonen. Ook de Heer DIRKS doet zich bij monde van den Heer VAN LENNEP verontschuldigen.

Het Proces-verbaal der vorige vergadering wordt voorgelezen en vastgesteld.

Worden gelezen twee missieven van den Heer Minister van Binnenlandsche Zaken, mitsgaders eene van den Provincialen Archivaris van Zeeland, alle betrekkelijk de ingezondene mededeelingen der Gemeentebesturen van Friesland en Zeeland. — Aangenomen voor kennisgeving.

Wordt voorgelezen eene missieve van Dr. L. A. TE WIN-

Digitized by Google

KEL, waarbij deze, ook namens zijnen medearbeider, Dr. A. DE JAGER, verzoekt „dat het hun geoorloofd zij, met toestemming der Schrijvers, uit de *Verslagen en Mededeelingen* der Koninklijke Akademie in hun Tijdschrift over te nemen enkele stukken onze taal betreffende, die geacht mogen worden van algemeen belang te zijn en te verdienen ook buiten den kring der Akademie gekend te worden." De Secretaris, ofschoon van meening dat dit verzoek bij de Akademie, tot wier roeping het behoort, ook aan andere wetenschappelijke vereenigingen en ondernemingen de behulpzame hand te bieden, weinig bezwaar zal vinden, doet opmerken, dat de Heer TE WINKEL van de onderstelling schijnt uit te gaan, dat de *Verslagen en Mededeelingen* niet evenzeer voor het publiek verkrijgbaar zouden zijn als het door de beide geleerden ondernomen Tijdschrift: hetgeen blijkbaar eene dwaling is. De Heer VAN LENNEP, de gemaakte opmerking beamende, is uit een finantiëel oogpunt tegen het verleenen van het verlof; daar eene zoodanige overneming van merkwaardige stukken niet anders kan ten gevolge hebben dan een verminderd debiet van de *Verslagen en Mededeelingen* der Afdeeling. Na eenige woordenwisseling stelt de Voorzitter voor, en besluit de vergadering, den brief van Dr. TE WINKEL te stellen in handen van den Heer VAN LENNEP en den Secretaris om daarop in de volgende vergadering te rapporteren.

Door den Secretaris wordt nog als ingekomen vermeld een Latijnsch carmen, hem uit Rome geworden, onder den titel *De Proditione Judae,* ter mededinging naar den prijs uit het legaat van HOEUFFT. De Voorzitter stelt voor, en de vergadering besluit, dit Dichtstuk te stellen in handen derzelfde leden, die ten verleden jare de ingekomene prijsverzen hebben beoordeeld.

Digitized by Google

De Commissie voor de *wetenschappelijke zending in Spanje* verzoekt voor diligent te worden gehouden. Zij is door ongesteldheid van een harer leden tot dus ver verhinderd geworden, het uit te brengen verslag te bespreken.

De Heer DE VRIES stelt voor, het rapport over de *plaatsnamen* nog niet in deze vergadering te behandelen, aangezien de Heeren BAKHUIZEN VAN DEN BRINK en L. PH. C. VAN DEN BERGH, die eene bepaalde van het gevoelen der Rapporteurs afwijkende zienswijze hebben voorgestaan, ditmaal verhinderd zijn de vergadering bij te wonen. De Voorzitter doet opmerken, dat eene soortgelijke verdaging om de afwezigheid van enkele leden, in den regel niet is toe te laten, maar voor ditmaal wenscht daarin te berusten. De Secretaris stelt voor, eerst de overige onderwerpen die aan de orde zijn te behandelen, en te zien of er dan beschikbare tijd overblijft. Dienovereenkomstig wordt besloten.

De Heer BAKE erlangt het woord tot nadere handhaving der methode, die hij meent dat in het onderzoek naar de echtheid der eerste *Catilinaria* moet gevolgd worden. Die methode is: het uitsluitend afgaan op de inwendige bewijzen, vooral van taalkundigen aard. De getuigenis van oude schrijvers meent hij te moeten afwijzen, vooral wanneer die zich zoo weinig tot kritisch oordeel bevoegd toonen als een QUINTILIANUS en andere van die soort. Al kon men zulke getuigen uit het graf oproepen, en al beweerden deze de echtheid nog zoo stellig, hij zou hun vrijmoedig toevoegen: gij droomt of gij houdt u met den tafeldans bezig; ik weet wel beter wat er van is. Alles komt hier op de interne bewijzen aan; en dat voelt ook MADVIG, die voor de echtheid ijvert, zoo goed, dat hij om die houdbaar te maken, zijne toevlucht moet nemen tot onderscheidene, hoezeer toch nog onvoldoende verbeteringen van den tekst. Het is ech-

Digitized by Google

ter den Spreker volstrekt onbegrijpelijk, hoe het een man, wien het toch waarlijk aan gezond taalgevoel en takt niet ontbreekt, een helderdenkend philoloog, in het hoofd kan komen, de *Catilinariae* in eene uitgave der *Orationes selectae* van CICERO eene plaats te geven tusschen de *Maniliana* en de *Miloniana*. Dit verschijnsel laat zich enkel uit de psychologische opmerking verklaren, die zich ook zoo dikwijls op godsdienstig en staatkundig gebied heeft bewaarheid, dat, waar men eenmaal partij gekozen heeft, ook helderdenkende mannen op enkele punten voor de kracht der klaarste bewijzen onvatbaar worden.

De Spreker heeft zich voorgenomen, dit in de tegenwoordige vergadering door een paar kleine proeven in het licht te stellen. Hij kiest daartoe het slot der vierde en eene merkwaardige plaats uit de derde redevoering tegen Catilina, en hij toont aan, hoe allerongelukkigst een man, die anders van zijn fijn gevoel voor zuivere latiniteit zoovele bewijzen heeft gegeven, geslaagd is in het verbeteren en verdedigen van onechte stukken, en dat, terwijl hij zich met eenige bitterheid uitlaat tegen de bestrijders der echtheid. Zelfs de paraphrase, die MADVIG van de bedoelde plaats geeft, levert, naar het oordeel des Sprekers, geen gezonden zin op.

Deze bijdrage van den Heer BAKE wordt aangeboden voor de *Verslagen en Mededeelingen*, als zijnde de voorlooper van eene breedere behandeling dezes onderwerps.

De Heer JANSSEN vestigt de aandacht der vergadering op *Muurschilderijen, te Emmen in Drenthe* ontdekt, waarvan hij eerst sedert eenige dagen kennis gekregen heeft. Naauwkeurige mededeelingen dienaangaande, mitsgaders afteekeningen van het gevondene, is hij verschuldigd aan de voorkomende bereidwilligheid van den Burgemeester dier plaats, den Heer GRATAMA TONCKENS. Daaruit bleek, dat toen de kerk dier plaats in 1855 afgebroken werd en men met

Digitized by Google

het wegnemen der gewelven van het koor bezig was, men gedeelten van een tafereel ontdekte, dat het laatste oordeel scheen voor te stellen. De Burgemeester gaf aanstonds den last om niets te vernielen. De slooping moest echter haren gang gaan, en nu gelastte de Heer TONCKENS een nader onderzoek, waarvan het gevolg was, dat er afteekeningen van het gevondene werden vervaardigd, die door den Spreker aan de leden der vergadering, als niet onbelangrijke proeven van middeneeuwsche kunst, worden vertoond; terwijl de Heer JANSSEN ook zijne gissingen en die van den Heer LEEMANS over de beteekenis van enkele beeldtenissen mededeelt. Naar het gevoelen van die beide leden zijn het tooneelen uit de Lijdensgeschiedenis van CHRISTUS.

Over die mededeeling grijpt eene gedachtenwisseling plaats tusschen den Heer MOLL en den Spreker. Eerstgenoemde heeft voor eenige jaren de kerk te Emmen bezocht, en heeft toen opgemerkt de groote steenen, welke in den muur der kerk gemetseld waren, veel overeenkomst hebbende met de gesteenten waaruit de Hunnebedden zijn zamengesteld. Hij vraagt, of die steenen ook vroeger tot Hunnebedden kunnen behoord hebben. — De Heer JANSSEN zegt, dat dit niet onwaarschijnlijk is, daar men te Odoorn op soortgelijke in de kerkmuren gemetselde steenen dezelfde kuilen aantreft, die men ook op de steenen der Hunnebedden vindt. Ook bij de Romeinen was het gewoonte, om de steenen van afgodstempels te bezigen bij het opbouwen van kerken, welke die tempels vervangen moesten. — De Heer MOLL vond voor eenige jaren in zekere kerk eene eivormige vaas van 6 of 7 palmen lengte, waarvan het boveneind was afgesneden, en die hij voor eene doopvont hield. Hij vraagt of ook zulke oudheden in de kerk te Emmen gevonden zijn? De Heer JANSSEN verwijst den Spreker voor nadere inlichtingen tot den zeer hulpvaardigen Burgemeester der plaats.

Digitized by Google

De Secretaris deelt mede, dat de Heer DE WAL, die niet verschenen was, het voornemen had gekoesterd, eene bijdrage te leveren over *Ulrik Zasius* en zijn boek *De parvulis Judaeorum baptizandis.* De vergadering uit den wensch, dat zij van deze bijdrage niet moge verstoken blijven. Ook de Heer KIST heeft, benevens den Heer DE WAL, aan den Voorzitter eene mededeeling wegens onuitgegevene brieven van KAREL V toegezegd, waarop de vergadering met belangstelling blijft wachten.

Alsnu wordt, daar de tijd nog eene behandeling van het rapport der Heeren BOSSCHA en DE VRIES toelaat, door den Voorzitter de beraadslaging hierover geopend. — De Heer SLOET deelt eenige opmerkingen mede over de al of niet bij voortduring verbindende kracht van het spellingsbesluit van het Bataafsche Staatsbewind, welks bestendige geldigheid door de Commissie als onbetwistbaar was aangenomen. Spreker betwijfelt de gegrondheid dezer onderstelling. Immers bij het organiek decreet, waarbij de inlijving van het Koninkrijk Holland in het Fransche Keizerrijk was vastgesteld, wordt de Hollandsche taal, tot dus verre de officiële, nog slechts gedoogd; later, na 31 December 1813, zou het gebruik der Nederlandsche taal in openbare stukken hebben moeten vervallen. Hierdoor is het genoemde besluit als van zelve opgeheven, en na het herstel van zaken is het niet hernieuwd geworden. — Voorts vindt de Heer SLOET, dat de Afdeeling zich niet volkomen is gelijk gebleven. Eerst heeft de Minister de voorlichting der Akademie gevraagd opzichtelijk de spelling van eenige plaatsnamen. De Afdeeling heeft die gelegenheid gretig aangegrepen, om de medewerking der Hooge Regering tot eene antiquarische en etymologische behandeling der plaatsnamen te verzoeken, en nu deze door den Minister ruimschoots verleend is, doet men dat verschaffen van bouwstoffen als eene be-

Digitized by Google

paalde lastgeving door de Regering voorkomen, en verlangt, daar de taak voor de leden dezer vergadering te zwaar schijnt, een bureau in te stellen, en iemand te benoemen om dezen arbeid gedurende twee jaren te bewerken. De Spreker kan zich met deze handelwijze niet vereenigen. — Eene tweede opmerking geldt de wijze van behandeling. Niet enkel de taalkunde, maar ook en vooral de kennis der natuurlijke gesteltenis van den bodem en der geschiedenis moet daarin hare stem hebben. Hij wijst ten deze op het voorbeeld van een werk van PAULUS CASSEL, getiteld *Thüringische Ortsnamen*, uit hetwelk de gegrondheid van zijn beweren zeer kennelijk in het oog valt. Ten overvloede zal de Spreker ook uit de geographie van Gelderland eenige voorbeelden aanhalen, ten blijke, hoe de taalkunde, die niet steunt op historische en topographische nasporingen, zeer vaak het spoor bijster wordt. In het Maas- en Waalsche *Burgharen* heeft men uit onkennis der localiteit eene prachtige burg gezocht, en inderdaad het woord schijnt daartoe te leiden; maar de geschiedenis leert, dat daar ter plaatse een heuvel was, waar weleer recht gesproken is geworden, en de naam luidt dus eigentlijk *Bergharen*. — Niet ver van Zutphen ligt het dorp *Gorsel*; dit heeft men op taalkundige gronden verklaard een *grasrijk bosch* te beteekenen. IJdele inbeelding! Er is daar niets dan een kale heide te vinden, zonder boom of kruid. De naam was voorheen *Coersel* of *Coerslo*, en daar dichtebij stond een gebouw, nog lang geheeten het *Coerhuis*, een wachttoren, waarvan het dorp zijnen naam ontleend heeft. — Zoo was het ook met den plaatsnaam *Voorst*, waarin men het woord *forestum* gezocht heeft. De Heer SLOET meent echter, dat het met de benaming van een woud niets gemeen heeft. De vorm was voorheen *Op-vuorst*. Ofschoon hij nu de etymologie van dit laatste woord niet stellig kan bepalen, het verschilt in allen gevalle veel meer van *forestum* dan *Voorst*. Soortgelijke

Digitized by Google

opmerkingen maakt de Heer SLOET ten opzichte der namen *Engelanderhout* en *Ravenswaai*, die almede uit gebrek aan genoegzame kennis der oudheid en der topographie geheel verkeerd zijn verklaard geworden. Ten gevolge dezer opmerkingen verlangt de Heer SLOET, dat men de stukken der Gemeentebesturen aan den Minister zal terugzenden, met verzoek om die te stellen in handen der provinciale Archivarissen, om uit de oude charters en oorkonden nader te worden toegelicht.

Uit deze beschouwingen ontwikkelt zich eene breede woordenwisseling, waaraan onderscheidene leden deelnemen. De Heer DE VRIES merkt op de gezegden van den Heer SLOET aan, dat een taalkundige, die de geschiedenis niet raadpleegt, den naam van een wetenschappelijk taalkenner geheel onwaard is. Datzelfde geldt ook van geographie en topographie. — De Heer LEEMANS wil, dat eenige leden der Afdeeling zelve de bearbeiding der elf portefeuilles ter hand nemen. — De Heer KOENEN stelt voor, dat men met eene enkele Provincie, b. v. Noord- of Zuid-Holland, eenen aanvang make. — De Heer MILLIES wil, dat, alvorens tot de bewerking worde overgegaan, door gecommitteerden een verslag worde opgemaakt over het al of niet voldoende der mededeelingen van de Gemeentebesturen. — De Heer VAN LENNEP doet opmerken, dat ook de namen der rivieren en wateren niet mogen worden uit het oog verloren. — De Heer ROORDA zal een paar opmerkingen mededeelen, waartoe hem de beide ingeleverde rapporten aanleiding geven.

In het eerste rapport heeft hem bevreemd de spelling *Brytseradeel*. In onze spelling komt hier de ygrec als *ie* voor. Maar de Hollander zou dit op zijne wijze als *ei* uitspreken. Wil men nu hier de locale uitspraak bewaren, dan zoude het beter met een enkele *i* geschreven worden.

Ten tweede: De Commissie zegt, dat men doorgaans de eenmaal door eene oude gewoonte ingevoerde spelling zal

Digitized by Google

ontzien, maar hij vreest, dat men lichtelijk en ongemerkt sommige plaatsnamen naar de Siegenbeeksche spelling zal hervormen; waartoe hem aanleiding geeft het kennis nemen van een onlangs te Leiden uitgekomen boekje, waarin niet behoorlijk is opgemerkt, dat *ng* niets dan de gutturale neusklank is, en dus als een enkele letter moet worden beschouwd. Evenzoo is het met de klanken *ch* en *ph;* weshalve *gch*, b. v. in *lachen* eene misselijke spelling is, even verkeerd alsof men het HD. woord *apfel* met *pph* schreef. Voor zulke wanspelling, die b. v. in *Lochem* zou kunnen insluipen, behoort men zich zorgvuldig te wachten. Eene soortgelijke opmerking is, dat men de spelling *ÿi* en die van *g* met een opgevolgde *t*, zoo het heet op grond van de afleiding van een woord waarin de *g* voorkomt, moet verwerpen; daar die afleiding somtijds onzeker is, en ook wel eens in woorden zou kunnen opgemerkt worden, die SIEGENBEEK met *ch* doet spellen.

Ten slotte wordt door den Voorzitter voorgesteld, dat de leden deze onderscheidene voorstellen mogen in overweging nemen, en zich voorbereiden om in de volgende vergadering tot een bepaald besluit te komen. Daartoe wordt besloten; edoch de Heer DE VRIES verklaart, dat hij vreest alsdan niet te zullen kunnen tegenwoordig zijn.

De Secretaris vermeldt een hem uit naam van Curatoren der Leidsche Hoogeschool van den Heer JUYNBOLL geworden exemplaar van eenen Catalogus der Hebreeuwsch-rabbijnsche HSS. te Leiden voorhanden, ten behoeve der Bibliotheek. — De Heer SCHOLTEN biedt tot hetzelfde einde aan, een exemplaar van zijne *Historisch kritische beoordeeling van het vraagstuk nopens den vrijen wil.* — Daarna geeft de Heer ROORDA eenige inlichtingen over de wijze van bewerking der onlangs aan de Akademie aangebodene tweede uitgave zijner *Grammatica Arabica,* waarin vooral het stuk der Prosodie

Digitized by Google

en Metriek op nieuw en met zorg bewerkt is. Daar hij voornemens is diezelfde beginselen eerlang in deze vergadering op de Nederlandsche Prosodie en Metriek toe te passen, zoo roept hij daarop de aandacht der leden in. Daar er van een Arabisch gedicht eene Hoogduitsche bewerking in hetzelfde metrum in dat werk voorkomt, zoo zullen ook leden, die geen Arabisch verstaan, daarvan genoegzame kennis kunnen nemen.

Daar de tijd voor het houden der vergadering verstreken is, en niemand verder iets ter tafel brengt, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

Digitized by Google

ETRUSKISCHE OPSCHRIFTEN.

DOOR

L. J. F. JANSSEN.

(TOEVOEGSEL TOT BL. 114 VAN DL. IV, ST. 1).

1. In onze mededeeling *over etruskische opschriften* werd ook gesproken over twee woorden, die meer dan eens op niet-sepulchrale etruskische monumenten voorkomen, te weten ƎƆϤVϮ ΛΑΝΑ. Bij de bestrijding van STICKELS meening aangaande de beteekenis, werd opgemerkt, dat ΛΑΝΑ vermoedelijk met *albus* overeenkomstig zijn en ƎƆϤVϮ eer een eigennaam dan de beteekenis van *gaande* bevatten zou.

Sedert werden mij nog twee etruskische opschriften bekend, waarin beide woorden eveneens voorkomen, en die vermeld zijn in het jongst verschenen nommer van het *Bulletino dell' Instituto di corr. arch.* 1857, p. 175. Beide woorden leest men in twee opschriften op twee bronzen beeldjes, in 1847 even buiten Cortona opgegraven. De beeldjes (ruim drie palm hoog) stellen een naakten, baardeloozen jongeling voor, met dubbel aangezigt en de horens van Ammon; om hun hals hangt eene *torques* en zij zijn gelaarsd, en één hunner draagt op het hoofd een *tutulus*, die in een leeuwenkop eindigt (denkelijk een *Janus bifrons*). Volgens mededeeling van den Heer E. HÜBNER, t. a. pl., luidt het eene opschrift:

ΜΑΙϮΝϤΑ·ΙϮΝΙƎ·Ǝ
ƎƆϤVϮ ΛΑΝΑ·ΙΜΝΑΙΝƆ

en zou behooren vertaald te worden:

Velius Quintus Aruntia (natus) expiando suam culpam (hoc) candidum donum (posuit).

Digitized by Google

Het andere luidt:

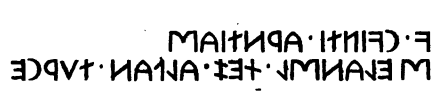

d. i. volgens HÜBNER: Velius Quintus Aruntia (natus) salvatus posuit (hoc) candidum donum.

Daar nu deze beeldjes, even als de andere beeldjes en gereedschappen waarop beide woorden voorkomen, *hoogstwaarschijnlijk* votief-beeldjes zijn, en nu diezelfde woorden zoo dikwijls als slotwoorden, voorkomen, schijnt de verklaring van HÜBNER, door *candidum donum*, de juiste te zijn: zoodat hierdoor de vertaling van ANANA, door *albus* of *candidus*, zou versterkt worden; terwijl daarentegen mijn vermoeden, dat in ƎDQVT een eigennaam zou schuilen, op den achtergrond treedt, en daarvoor *donum*, of iets dergelijks, in de plaats zou komen.

2. Te onregte werd door mij bl. 106 eene kleine twijfeling geuit, of het opschrift (lees: het punische woord) מלקר, bij GESENIUS, *Script. ling. Phoen. monn.* Tab. 16, juist gelezen of zeker genoeg was. Dat woord toch, even als het geheele opschrift waartoe het behoort, is ontwijfelbaar echt; de steen waarop het staat en die uit Carthago afkomstig is, bevindt zich in het Museum te Leyden, gemerkt C. A. *a.* 1, en is ook beschreven door Dr. LEEMANS in zijne *Beredeneerde beschrijving der Aziatische enz. monumenten*, bl. 56—57 (Leiden 1842). De door GESENIUS uitgegeven afbeelding van dat woord is vrij naauwkeurig; slechts had het been der laatste letter (*resch*) iets lager behooren te vallen dan dat van de voorlaatste letter (*koph*), zijnde dat woord op den oorspronkelijken steen aldus gegraveerd:

Digitized by Google

4454

Hierbij had door ons nog kunnen opgemerkt worden, dat de in dit woord voorkomende *koph*, juister gegraveerd en gemakkelijker van de *resch* te onderscheiden is op een anderen carthaagschen steen, doch in hetzelfde woord מלקר, afgebeeld bij GESENIUS l. c. Tab. 14, N°. XLVII, regel 2.

Terwijl ik verschooning vraag voor eene onoplettendheid, die mij te laat bijgevallen is om nog onder het afdrukken van het vroeger opstel te verbeteren, veroorloof ik mij slechts de opmerking, dat daardoor niets ontnomen wordt aan de overige bedenkingen, tegen het gevoelen van STICKEL bijgebragt, nopens de gewaande kracht der *q*, aan de Etruskische ϥ toe te schrijven; een gevoelen, dat zeker nog met meer gronden dan door mij vroeger aangevoerd zijn zou kunnen weêrsproken worden, en dat sedert dan ook uitvoeriger bestreden is door een ongenoemde in eene recensie van STICKELS werk, voorkomende in N°. 50 van het *Literarisches Centralblatt*, 1858; welke recensie zich in de hoofdzaak aan die van EWALD aansluit.

Dec. 1858.

Digitized by Google

EEN PAAR AANMERKINGEN

BETREKKELIJK

DE JONGSTE POGINGEN VAN *TARQUINI* EN *STICKEL*

TOT VERKLARING VAN

ETRUSKISCHE OPSCHRIFTEN.

DOOR

C. LEEMANS.

Wanneer ik tegenwoordig ware geweest in de vergadering onzer Afdeeling, waarin ons geacht medelid JANSSEN het onlangs door den Jenaschen Hoogleeraar STICKEL uitgegeven werk over de *Etruskische taal* ter sprake bragt, zou ik aan de gedachtenwisseling, waartoe dit onderwerp onder mijne medeleden aanleiding gaf, gaarne hebben deelgenomen. Wel was ik toen met den inhoud van STICKELS boek nog niet bekend — welligt was dit ook met de meeste mijner medeleden het geval —; maar de mededeeling van den Heer JANSSEN was volkomen voldoende, om over de verklaringswijze van den Duitschen geleerde een oordeel te vellen en met ons geacht medelid tot het besluit te komen, dat zij voor onze kennis van de Etruskische taal, de lezing en het verstaan van Etruskische opschriften, geene vruchten kon opleveren; dat zij mitsdien niet ontvankelijk, of slechts voor een zeer klein gedeelte aannemelijk was.

Wat door TARQUINI in de *Revue archéologique* van Julij j.l. op het door STICKEL betreden gebied geleverd was, had mij geen hoop gegeven, dat door hem de sluijer eenigszins opgeheven en over de kennis van de Etruskische taal eenig

Digitized by Google

licht verspreid zoude worden. Ik wantrouw die doorloopende vertalingen van eenigszins uitgebreide teksten, wanneer de taal, waarin deze laatste bevat zijn, ons zoo volkomen onbekend is gebleven als die der oude Etruskers. Ik duizel bij de halsbrekende sprongen, waarmede de vertolker over alle bezwaren voortsnelt, en ik beef terug van de dikwerf bloedige bewerkingen, waaraan hij zijnen armen lijder onderwerpt, om hem tot spreken te nopen. Bij opschriften in talen, die wij gedeeltelijk hebben leeren kennen, en waarbij wèl de beteekenis van vele woorden geen raadsel meer is gebleven, doch verreweg het grootste gedeelte van den woordenschat nog onvertolkt voor ons ligt, is het reeds ondenkbaar, dat teksten van eenige uitgebreidheid geheel en al verstaan en verklaard kunnen worden; en ik acht het daarom eenen zeer onbillijken eisch, wanneer men van den vertolker de doorloopende vertaling, een aaneengeschakeld geheel verlangt, voordat men hem als vertrouwden wegwijzer op het vreemde gebied erkennen of volgen wil. Maar hoeveel grooter moet het wantrouwen worden, wanneer men ons de vertaling biedt van teksten in eene taal, die als de Etruskische, met uitzondering van eenige eigennamen, en de (bovendien bestreden) verklaring van slechts twee woorden, nog geheel en al in het duister ligt, tot nog toe aan alle pogingen, om in hare geheimen in te dringen, weêrstand heeft geboden. De vertolking van het beroemde Perugiasche opschrift door den Italiaanschen geleerde, zou ons eene proeve leveren van hetgeen wij ondenkbaar achten; en al ware de Jenasche Hoogleeraar, die evenmin op onoverkomenlijke zwarigheden bij het verklaren der teksten schijnt te hebben gestooten, niet tot geheel andere opvatting van hetzelfde opschrift gekomen, toch zouden wij den eenen evenmin als den anderen ons vertrouwen durven schenken.

Beiden houden het Etruskisch voor eenen tak van den Semitischen stam, en hebben dus de Semitische talen voor

Digitized by Google

hunne vertolkingen te hulp geroepen. Of de hoop, door enkelen opgevat, zal worden bevestigd, zoodat wij eenmaal door meerdere kennis van oude Aziatische talen, en bepaaldelijk uit de Oud-Assyrische taaloverblijfselen, of uit de verklaring der oude gedenkteekens van Klein-Azië, voor het Etruskisch een nieuw en lang verwacht licht ontstoken zullen zien, en de sleutel tot ontcijfering der Etruskische opschriften ons dan zal worden aangeboden? Onmogelijk is het voorzeker niet; maar wij durven voor als nog in dit opzigt en van dien kant ons niet met levendige verwachtingen vleijen. De Semitische oorsprong der Etruskische letters moge het vermoeden van den Semitischen oorsprong der taal zelve schijnen aan te bevelen, maar die aanbeveling zou door andere, meer zekere afkomstbrieven moeten versterkt worden. Immers ook het Grieksche letterschrift, en ook het Latijnsche, ofschoon met meerdere wijzigingen, levert gelijke kenmerken van Semitischen oorsprong. Toch zou ik zeer twijfelen, of voor het verstaan van Grieksche en Romeinsche opschriften, wanneer de kennis dier talen, even als die van het Etruskisch, was verloren gegaan, ook zelfs de volledigste Semitische taalschat ons eenig licht zou kunnen aanbrengen. Bovendien heeft EWALD, in zijne beoordeeling van STICKELS werk, reeds gewezen op het kenschetsende onderscheid tusschen Oud-Semitisch en Etruskisch schrift in het gebruik der klinkers, waarvan dit laatste, even als het Grieksch en Latijn, zich bedient.

De waarde der Etruskische letterteekens is thans met genoegzame zekerheid bekend; ook omtrent de verschillende vormen, die de teekens door verschil van tijd, plaats of welke redenen ook, erlangden, is men het thans, voor zoover mij bekend is, vrij wel eens geworden. Aan den Italiaanschen geleerden LUIGI LANZI danken wij eene vrij volledige opgaaf van verschillende lettervormen van het Etruskisch alphabet, en eene tafel van vergelijking met de vormen

Digitized by Google

van de Grieksche, Umbrische, Oskische, Samnitische, Latijnsche en Phoenicische schrijfteekens. Maar zijne vertalingen van Etruskische opschriften, waarbij hij de beteekenis van het Etruskische woord ontleende van het Grieksche of Latijnsche, dat in getal en volgorde der medeklinkers de meeste overeenkomst met het, dikwerf verkorte, Etruskische aanbood, hebben op dit gedeelte van het gebied der wetenschap, geene nieuwe ontdekkingen aangebragt. Hij schreef zijn werk, dat in 1824 en 1825 door ZANONI, onder den titel van *Saggio di lingua Etrusca,* te Florence in 3 deelen in 8°. is uitgegeven, reeds omtrent 1787; ZANONI's uitgaaf verscheen 14 jaren na den dood van den schrijver, die in 1810 overleden was. De vergelijkende tabel bij het werk gevoegd, heeft dit gebrek, dat de letters der verschillende alphabetten niet in eene overeenstemmende volgorde geplaatst zijn, en bij eene onvoorzigtige vergelijking men al ligtelijk tot dwaling zou geraken. Ik maak deze opmerking, omdat, zooals ik hieronder zal aantoonen, de Heer STICKEL, door het onvoorzigtig raadplegen van eene diergelijke tabel, tot een schromelijken misslag is vervallen. In 1825 leverde CHAMPOLLION FIGÉAC, in zijn *Resumé complet d'archéologie* in de *Encyclopédie portative* van BAILLY DE MERLIEUX, eene zeer goede en beter geschikte tabel van het Oud-Grieksche, Etruskische, Umbrische, Oskische en Samnitische en het Oud-Latijnsche alphabet. Kort daarop K. O. MÜLLER, in zijn beroemd werk *Die Etrusker*, te Breslau 1826—1828 uitgegeven. Vervolgens, doch meer uitsluitend voor het Umbrisch, leverde LEPSIUS eene nieuwe bijdrage in zijn akademisch proefschrift *De tabulis Eugubinis* (Berlijn 1833). Vier jaren later werd de wetenschap door den Halleschen Hoogleeraar GESENIUS verrijkt met het geleerde werk, dat onder den titel van *Scripturue linguaeque Phoeniciae monumenta quotquot supersunt* te Leipzig (2 Deelen 4°.) in het licht kwam, en waarin de schrijver ook opzettelijk zijne

Digitized by Google

aandacht heeft geschonken aan de vergelijkende oud-schriftkunde, bepaald ook die der Phoenicische, met die der Grieksche en der Oud-Italiaansche schriftteekens. In de vergelijkende tabellen zijn de teekens der verschillende talen zoo geplaatst, dat zij met elkander overeenstemmen, en dus de vergelijking, ook voor den vlugtigen en oppervlakkigen beschouwer, vrij gemakkelijk maken. Jammer is het, dat aan den zoo bedachtzamen en naauwkeurigen geleerde in zijne tweede tabel eene fout is ontsnapt, die in het gebruik wel niet vele nadeelige gevolgen zal te weeg brengen, maar toch den Heer STICKEL van den weg heeft gebragt. Door onachtzaamheid van teekenaar, afschrijver of graveur, zijn namelijk drie van de vier vormen der Etruskische *r*, in de voor hen bestemde kolom éénen regel te hoog geplaatst, en daardoor op ééne lijn gekomen met de *koph* van het Semitische, de *koppa* van het Oud-Grieksche en het Celtiberische, en de Q van het Oud-Latijnsche alphabet. De vergissing, die ook zonder verdere aanwijzing, aan ieder, slechts eenigermate vertrouwd met de Etruskische lettervormen, terstond in het oog moest vallen, kon geen enkelen oogenblik duren, wanneer men de tabellen van de door GESENIUS in zijnen tekst als zijne bronnen aangehaalde werken raadpleegde. Daar echter de Duitsche geleerde de fout niet schijnt bemerkt te hebben, is het welligt niet volstrekt ondienstig, dat wij voor hen, die zich met dit onderwerp en de vergelijkende schriftstudie onledig houden, er in het voorbijgaan de aandacht op vestigden. De Heer STICKEL geraakte er door van het pad, toen hij voor het, tot dus ver vrij algemeen gelezene Etruskische *ril*, de nieuwe lezing *qil* voorsloeg, en daartoe aan hetzelfde Etruskische letterteeken nu eens de waarde eener *r*, dan weder die eener *q* toekende. Hij beroept zich daarvoor ook op een der door GESENIUS afgebeelde en verklaarde Phoenicische opschriften, waarin hij het voorlaatste letterteeken van den meermalen voorkomenden eigennaam

Digitized by Google

ABDMILQAR, de *q* uitgedrukt vindt met nagenoeg denzelfden vorm als die van het laatste letterteeken, de *r*.

Ons geacht medelid JANSSEN merkte reeds op, „dat zelfs „in dit opschrift de beide laatste karakters niet geheel ge„lijk zijn; voorts, dat dit het éénige voorbeeld is van alle „Phoenicische door GESENIUS uitgegeven opschriften, waarin „hij aan twee in vorm gelijksoortige letterteekens een ver„schillenden klank heeft toegekend, en dat hij dit ééne „voorbeeld zelfs niet aangevoerd heeft op zijne vergelijkende „*letter-tafel* (*Script. ling. Phoen. monum.* Tab. I, *a*), zoodat „het bijna geoorloofd zijn zou, te twijfelen òf aan de ze„kerheid van dat opschrift, òf aan de juistheid der lezing, „waarvan" dus vervolgt de Heer JANSSEN „mij evenwel het „onderzoek niet doenlijk is."

Ons geacht medelid heeft zijne vergissing met betrekking tot het bedoelde Carthaagsche monument reeds bemerkt; maar ik moet hier als verdediger van GESENIUS optreden, al is het, dat de door hem geleverde afbeeldingen van Phoenicische en verwante opschriften nog eenen hoogeren graad van naauwkeurigheid hadden moeten en ook kunnen bereiken. Het hier bedoelde opschrift, door GESENIUS op plaat 16 afgebeeld, bevindt zich op eenen uit den omtrek van Carthago afkomstigen grafsteen, en behoort onder die monumenten, die ons Nederlandsch Museum voor de studie der Carthaagsche oudheid, boven andere verzamelingen zoo belangrijk maken. In de *Beredeneerde beschrijving der Asiatische monumenten enz.*, is het op blz. 56 onder de merken C. A. N°. 1 uitvoerig omschreven. Wij bezitten dus eene uitmuntende gelegenheid tot nader onderzoek en opheffing van de onzekerheid. De beschouwing van het monument zelf levert de overtuiging dat het, wat zorgvuldige bewerking en fraaije uitvoering betreft, geene aanspraak op hooge waardering kan laten gelden. De stof zelve, een niet zeer harde kalksteen, en de wijze waarop de teekens er zijn

Digitized by Google

ingegrift, bragten wel eenigszins mede, dat deze laatste zich niet door fraaiheid en zuivere vormen kenmerken. Het besproken woord is het laatste van den laatsten regel, welks teekens, naarmate zij het einde naderen, om plaatsgebrek al meer en meer ineen werden gedrongen. Hierdoor is het voorlaatste teeken, dat der *q*, met dat van de voorafgaande *l* bijna in aanraking gekomen, en van het kenschetsende uitstek der eerstgenoemde letter naar de zijde der *l*, niets of bijna niets uitgedrukt. Van daar dat de *q* in vorm schijnbaar eene groote overeenkomst met de *r* toont. GESENIUS achtte de zaak zoo natuurlijk, dat hij, het opschrift verklarende, pag. 168—173, niet eens van het gebrekkig gevormde teeken gewag maakt. Maar hij had het denkelijk op het oog, toen hij onder de onderscheidene vormen, waarin de oorspronkelijke *q* of *koph* van lieverlede en door verschillende omstandigheden gewijzigd werd (in het hoofdstuk *over de Phoenicische schriftteekens*, p. 43), in de zesde plaats eenen vorm aanhaalde, zooals die op het besproken monument voorkomt. Het is duidelijk, dat hij in zijne *tabel* der Phoenicische (en Carthaagsche) schriftteekens, alleen de geldende en juiste vormen opnam, met weglating van zulke, die slechts door toevallige omstandigheden gewijzigd waren. Aan de juistheid van de lezing, zooals die door GESENIUS van het teeken is gegeven, kan geen twijfel bestaan; de afbeelding die hij leverde, geeft het oorspronkelijk wel vrij goed, doch niet volkomen naauwkeurig weder. HAMAKER had onze *koph* voor eene *daleth*, en de voorafgaande *lamed* als eene *nun* gelezen; zoo kreeg hij in plaats van de drie laatste teekens van den eigennaam MILQAR, het gemeen zelfstandig naamwoord נדר, *gelofte*. Maar HAMAKER verliet zich wel wat te veel op de onnaauwkeurige, hem verstrekte, teekeningen, en bekommerde zich, ook toen de oorspronkelijke steenen reeds in Leiden waren, te weinig, om deze laatste.

Digitized by Google

Ook de Deensche geleerde LINDBERG, wiens korte verklaring van eenige in het Carthaagsche gebied opgedolven Punische opschriften, de Heer FALBE achter zijne *Recherches sur l'emplacement de Carthage,* (Paris 1833, 8°. av. tables de planches) heeft bekend gemaakt, werd door den gebrekkigen vorm van het teeken, en hoogstwaarschijnlijk door een evenzeer gebrekkig afschrift van het geheele opschrift van den weg geleid, en las in plaats van ABD-MILQAR, AB-AMNARD; hij zag dus het teeken ook voor eene *r* aan.

Ik meen te hebben aangetoond, dat de Heer STICKEL zich geheel ten onregte voor zijne meening, omtrent de dubbele beteekenis van de Etruskische letter, op GESENIUS heeft beroepen; en heb dan een bewijs te meer aangebragt bij de vele, die ons geacht medelid op eene vorige vergadering opnoemde, tot staving van het afkeurend oordeel, dat hij over den arbeid van den Duitschen geleerde meende te moeten uitspreken.

Digitized by Google

OVER
MUURSCHILDERIJEN
TE
EMMEN ONTDEKT.

DOOR

L. J. F. JANSSEN.

Daar reeds meermalen in deze Akademie de aandacht op middeleeuwsche, in ons land ontdekte muurschilderijen gevestigd werd, kan het wel niet ongewenscht zijn, hier zooveel mogelijk op de hoogte gehouden te worden van hetgeen van dien aard, van tijd tot tijd aan het licht komt, om de bouwstoffen te verzamelen, waaruit later misschien weder eene niet onbelangrijke bijdrage tot de geschiedenis onzer middeleeuwsche kunst zou kunnen gevormd worden. Het is vooral uit dit oogpunt, dat ik mij veroorloof uwe aandacht met een enkel woord te bepalen bij middeleeuwsche muurschilderijen, te Emmen, in de Prov. Drenthe, voor eenige jaren ontdekt, doch welke ontdekking mij tot voor weinige dagen onbekend gebleven is. Of zij ter tijd in dagbladen vermeld is, weet ik niet, maar wel, dat geen mijner oudheidkundige vrienden er mij immer over gesproken heeft. In het pas uitgekomen deel der *Verhandelingen van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde* (1858, bl. 60) vindt men de aanteekening, dat een lid der Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde bij die Maatschappij, in eene bijeenkomst teeke-

Digitized by Google

ningen heeft ter tafel gebragt van „muurschilderijen, in de gewezene, afgebrokene kerk van Emmen." Aangaande de soort, de voorstelling, den ouderdom of dergelijke, leest men er niets. Dit gaf mij aanleiding, den Hr. burgemeester dier plaats te verzoeken mij aangaande die muurschilderijen te willen inlichten, en zoo mogelijk copijen, facsimile's of wat er van dien aard nog in zijn bereik mogt wezen, over te zenden. De Heer burgemeester, GRATAMA TONCKENS, voldeed met de meeste bereidwilligheid aan dit verzoek, en onder toezending van *deze* verkleinde teekeningen der muurschilderijen, verstrekte hij mij over de ontdekking er van eenige ophelderingen, die hoofdzakelijk hierop nederkomen. Toen de kerk te Emmen in het jaar 1855 afgebroken werd en men met de gewelven van het koor bezig was, ontdekten de werklieden, door het afvallen der kalk, dat het gansche gewelf beschilderd was geweest met figuren, die hen zeer getroffen hadden, daar zij het „laatste oordeel schenen te verbeelden," terwijl men „zeer duidelijk duivels zag en figuren met blaasinstrumenten, beter en fraaijer bewerkt, dan de *hier bijgaande*" (d. i. de teekeningen door den Heer GRAMATA TONCKENS overgezonden).

In weêrwil dat er door den burgemeester last gegeven was niets te verniclen, van hetgeen er bijzonders ontdekt mogt worden, werd door de werklieden met de slooping en nederlating van het gewelf voortgegaan, zonder dat de burgemeester er kennis van kreeg en zonder dat van het ontdekte eene teekening gemaakt werd. Zoodra hij echter van die ontdekking en vernieling vernomen had, begaf hij zich ter plaats, en gelastte dat de nog staande muren van het koor zouden onderzocht worden, of zich daarop misschien eveneens schilderijen mogten bevinden. Dit onderzoek had ten gevolge, dat men „op den zuidelijken muur de schilderijen ontdekte die op teekening N°. 1 voorkomen, en op den noordelijken, die van teekening N°. 2."

Digitized by Google

Daar het koor vermoedelijk driezijdig gesloten zal geweest zijn, schijnt het dat men op den oostelijken muur niets ontdekt heeft. Ook bleek bij dat onderzoek, dat alle hoekbanden der gewelven „slangsgewijs, geel en rood" beschilderd waren, en dat „over het geheele koor, op de muren, plaatsen waren waar verw gezeten had."

De eenige schilderijen, die de moeite waardig geoordeeld werden af te teekenen, waren die van beide genoemde teekeningen, en die teekeningen zijn, volgens verzekering van den burgemeester, „zoo gelijk mogelijk aan de origineelen, ook wat de kleuren en bijzaken betreft." Intusschen is duidelijk, dat de schilderijen zeer geschonden zijn geweest, omdat verscheidene voorstellingen oogenschijnlijk bedorven, verminkt en daardoor moeijelijk te verklaren zijn. Hetgeen daarover met zekerheid gezegd en met waarschijnlijkheid vermoed kan worden, komt hierop neder:

Op teekening N°. 1 bevinden zich vier paneelen, die 4 tafereelen uit de lijdensgeschiedenis van CHRISTUS voorstellen. 1) CHRISTUS met den rietstaf in den arm, gehoond en bespot door twee personen; 2) CHRISTUS door twee personen weggeleid; 3) CHRISTUS liggende in het graf, waarbij twee vrouwen, MARIA en MAGDALENA, en mogelijk een derde persoon (JOSEPH VAN ARIMATHEA?); 4) CHRISTUS na zijn dood, doch voor zijne wederverschijning op aarde, de afgestorvenen verlossende uit de hel, waarvan de ingang en uitgang door den opengesperden muil van een monster voorgesteld is.

De vrouwen bij het graf schijnen te weenen. Daar er, naar de teekening te oordeelen, duidelijk een liggende persoon op het deksel afgebeeld is, is het vermoeden gegrond, dat de schilder het graf van CHRISTUS zich zoo heeft voorgesteld, dat CHRISTUS zelf op het deksel uitgebeiteld was. Dit vermoeden is van den Heer LEEMANS, en is het juist, dan is deze voorstelling niet alleen gewigtig voor de tijdsbepaling, maar ook voor het karakte-

Digitized by Google

ristieke der kunstrigting, die dan ook hier, even als bij de muurschilderijen te Gorinchem, zich van de traditie verwijderd heeft en liever de vormen van haren tijd gevolgd is.

Aangaande de zes paneelen op teekening N°. 2, heb ik slechts een paar gissingen. Daar de zuidmuur tafereelen uit de passie bevatte, is te vermoeden dat de tafereelen van den noordmuur ook tot de passie behoord zullen hebben, en in die veronderstelling zou ik vermoeden, dat paneel 1 de afneming van het kruis bevatte: eene persoon wordt door eene andere gedragen, en links daarvan staat een derde. Paneel 2 bevat vier personen, twee gaande mannen en twee staande vrouwen (de eene van eene aureool voorzien) bij een vierkant; misschien het grafbezoek. Op paneel 3 ziet men nog slechts eene zeer verduisterde persoon. Paneel 4 is fragmentarisch en bevat niets. Paneel 5 schijnt de hemelvaart voor te stellen; de Heer LEEMANS giste, CHRISTUS aan het kruis. In dit laatste geval zouden de twee kleine personen mogelijk voorgesteld zijn als de spons met edik aan den lijder toereikende.

Slechts drie kleuren, geel, groen en rood, schijnen er aangewend te zijn; rood schijnt de kleur der muur geweest te zijn; sommige wit uitgespaarde figuren werden later geel en groen geverwd. Zwart is slechts tot omtrekken gebezigd. Op de tafereelen van N°. 1 ziet men groepjes (meest van drie) versieringen, die misschien vliegende duifjes verbeelden. Over den ouderdom weet ik, uit gebrek aan bepaalde kenmerken, niets met zekerheid te zeggen, en vermoed slechts, dat zij tot het laatst der 12e eeuw behooren, en dus niet veel jonger zijn dan de kerk, die uit den aanvang dier eeuw schijnt geweest te zijn.

De kerk was ook merkwaardig, omdat een gedeelte van den toren, uit zware veldsteenen, deels misschien hunebedsteenen, zamengesteld was, even als de (thans mede afge-

Digitized by Google

broken) kerk van Odoorn gedeeltelijk uit zulke veldsteenen opgetrokken was.

Dat tot de Odoornsche kerk wezenlijk steenen van hunebedden gebruikt zijn, bleek mij uit de ronde kuiltjes, die in sommigen te zien waren, en die men thans nog in deksteenen van hunebedden aantreft. Die kuiltjes zijn daarin opzettelijk aangebragt, en klimmen onzes oordeels tot den stichtingstijd dier steengraven op.

Digitized by Google

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10den JANUARIJ 1859.

Tegenwoordig de Heeren: J. VAN HALL, H. J. KOENEN, J. BAKE, R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, J. C. G. BOOT, L. PH. C. VAN DEN BERGH, W. G. BRILL, G. H. M. DELPRAT, M. H. GODEFROI, J. A. C. VAN HEUSDE, J. G. HULLEMAN, L. J. F. JANSSEN, C. LEEMANS, J. VAN LENNEP, W. C. MEES, H. C. MILLIES, W. MOLL, A. RUTGERS, G. DE VRIES AZ., J. DE WAL, L. A. J. W. SLOET TOT OLDHUIS.

De Heer HOFFMANN heeft schriftelijk kennis gegeven dat hij door ongesteldheid verhinderd werd de vergadering bij te wonen. Ook de Heeren KARSTEN, OPZOOMER en M. DE VRIES hebben van hunne verhindering, om aan de vergadering deel te nemen, kennis gegeven.

Het Proces-verbaal der vorige vergadering wordt voorgelezen en vastgesteld. Bij die gelegenheid geeft de Heer BAKE te kennen, dat hij zijne bijdrage over de eerste *Catilinaria* heeft omgewerkt en uitgebreid, om te kunnen worden geplaatst in de quartowerken der Afdeeling. De Voorzitter benoemt eene Commissie, bestaande uit de leden

Digitized by Google

HULLEMAN en KARSTEN, om verslag over dit werk uit te brengen.

De Secretaris geeft te kennen, dat hij na de ontvangst van het reeds in de vorige vergadering vermelde Latijnsche gedicht nog vier dichtstukken, bestemd om naar den prijs van het Hoeufftiaansch legaat te dingen, ontvangen heeft.

1°. Uit Rome. *De Proditione Judae Carmen.*

2°. Uit Italië. *Ad Aloisium Philippum Orleanensem, Gallorum Regem, Cineres Napoleontis M. ab Helenâ Insula Lutetiam Parisiorum translaturum* (met eene Italiaansche vertaling).

3°. *Carmen latinum apud Batavos redivivum* (uit Parijs).

4°. *Ad Principem Arausiacum, cum duodevicesimum aetatis annum impleret* (uit Rotterdam).

5°. *Lofdicht op* WILLEM III *en zijn legertocht naar Groot-Brittanje* (uit Parijs).

De Voorzitter stelt voor, en de vergadering besluit, al deze dichtstukken te stellen in handen derzelfde Commissie, die ten vorigen jare de Prijsverzen beoordeeld heeft, bestaande uit de leden DELPRAT, HULLEMAN en KARSTEN.

Wordt voorgelezen eene Missieve van den Heer BOONZAJER *te Gorinchem,* betreffende het *Gemeentehuis* aldaar. Dat gebouw zal eerlang worden afgebroken. De schrijver wenscht, dat alvorens het verdwijnt, voldoende afteekeningen er van mogen vervaardigd worden. Indien de Akademie daartoe mocht besluiten, is hij bereid er de behulpzame hand toe te bieden. De Secretaris deelt mede, dat hem van den Heer JANSSEN eene soortgelijke mededeeling is geworden, waarbij ook zijn persoonlijke invloed ter zake van dit plan werd ingeroepen. De Heer VAN LENNEP geeft te kennen, dat, zijns inziens, deze bemoeienis tot den werkkring der Maatschappij van Bouwkunst behoort, die zich

Digitized by Google

vroeger dergelijke belangen reeds een en ander maal heeft aangetrokken, en verklaart zich bereid, het Bestuur dier Maatschappij op dit onderwerp opmerkzaam te maken; een aanbod, waarmede de vergadering gaarne genoegen neemt. Aan den Secretaris wordt opgedragen, den Heer BOONZAJER van dit besluit te doen kennis dragen.

Van den Algemeenen Secretaris der Akademie is ingekomen eene Latijnsche Missieve van de *Koninklijk Beijersche Akademie* te Munchen, met uitnoodiging, om aan het door haar op den 28sten Maart aanstaande te vieren eeuwfeest, hetzij door de zending van afgevaardigden, hetzij op eene andere wijze deel te nemen. De Algemeene Secretaris meldt, dat de Natuurkundige Afdeeling deze Missieve aan het Bestuur der Akademie heeft in handen gesteld, om te beslissen, hoe het in dezen oordeelt te moeten handelen. De vergadering neemt, op voorstel van den Secretaris, een besluit van gelijke strekking.

De Heer JANSSEN heeft aan den Secretaris eenige nadere ophelderingen en toevoegselen tot zijne vroeger geleverde *Bijdrage* wegens het werk van den Hoogleeraar STICKEL *over het Etruskisch* toegezonden, en verzoekt thans van de vergadering verlof, om zijn opstel voor de *Verslagen en Mededeelingen* daarmede te vervolledigen. De vergadering neemt daarmede genoegen.

De Voorzitter brengt nog ter tafel een werk van den Graaf NAHUYS, hem voor de Akademie ter hand gesteld, getiteld *Histoire numismatique du royaume de Hollande sous le règne de S. M. Louis Napoléon.* Amst. 1858; hetwelk de vergadering met dankzegging aanvaardt.

Aan de orde is een rapport wegens de *aanvrage van de*

Digitized by Google

Heeren DE JAGER *en* TE WINKEL, om eene verhandeling van de Heer DE VRIES uit de *Verslagen en Mededeelingen* in hun tijdschrift te mogen overnemen. Op voorstel van eenige leden beslist de Voorzitter, dat dit verzoek, als van huishoudelijken aard, in eene buitengewone zitting zal worden behandeld.

Daarna wordt door den Voorzitter in behandeling gebracht het *Rapport van de Heeren* BOSSCHA *en* DE VRIES, waarover in de vorige vergadering nog geen besluit is gevallen. De Heer VAN DEN BRINK ondersteunt het voorstel, in de vorige vergadering door den Heer MILLIES gedaan, om, alvorens de conclusie der Commissie, wegens opdracht der bewerking van de nederlandsche plaatsnamen, worde aangenomen, allereerst een onderzoek in het werk te stellen naar den aard en omvang der bouwstoffen en bijdragen, welke van de Gemeentebesturen ontvangen zijn. De Heer MILLIES licht zijn voorstel nader toe. Hij betreurt, dat de Afdeeling eigentlijk nog geen kennis draagt van den inhoud der elf voorhanden portefeuilles met bouwstoffen voor den te ondernemen arbeid, en dat men dus niet weet, of die verzameling daartoe voldoende is. De Heer LEEMANS ondersteunt het voorstel, en zou dat werk gaarne onder de leden der Afdeeling verdeelen. De vergadering besluit bij meerderheid van stemmen, dat men tot het voorloopig onderzoek zal overgaan. De Heer VAN LENNEP doet opmerken, dat het voegzaam ware, dit onderzoek aan dezelfde Commissie op te dragen, die de beide vorige rapporten heeft uitgebracht. Op de aanmerking, dat de Commissie verklaard heeft, tot een zoo veel omvattenden arbeid geen beschikbaren tijd te hebben, stelt de Heer DE WAL voor, de Commissie te machtigen, zich tot de volvoering harer taak zoo vele leden der Akademie toe te voegen, als zij noodig oordeelt. Dit voorstel wordt aangenomen, en aan het Bureau wordt opgedra-

Digitized by Google

gen, de beide gecommitteerde leden met de zienswijze der Afdeeling bekend te maken.

De Heer LEEMANS komt nader terug op de vroeger medegedeelde *Beoordeeling van het werk van* STICKEL, en voegt daaraan nog nadere bijzonderheden toe. STICKEL heeft zich ongetwijfeld op vele punten vergist, en is thans ook door EWALD te recht gewezen. Waarlijk, reeds C. O. MULLER en LIPSIUS hadden betere Etruskische alphabets geleverd dan STICKEL thans doet. In deze mededeeling van den Heer LEEMANS wordt ook gewaagd van de min juiste lezingen, die HAMAKER van de opschriften heeft gegeven. De Heer MILLIES gelooft, het voor dien uitstekenden geleerde te moeten opnemen, en zegt, dat het antiquarisch Museum destijds nog niet met onbekrompenheid toegankelijk werd gesteld, zoo als dit later is geschied. De Heer LEEMANS daarentegen verdedigt het bestuur van het oudheidkundig Museum tegen den blaam, als had men den toegang tot die verzameling niet dan met bekrompenheid toegestaan. — De bijdrage des laatstgenoemden sprekers zal in de *Verslagen en Mededeelingen* worden opgenomen.

De Heer DE WAL draagt zijne aangekondigde bijdrage voor over den persoon en het werk van den Rechtsgeleerde ZASIUS *De parvulis Judaeorum baptizandis.* Deze zeer uitvoerige en belangwekkende mededeeling wordt door den Spreker afgestaan voor de *Verslagen en Mededeelingen,* waarin zij zoodra mogelijk zal worden opgenomen.

De Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK legt twee kleine werkjes over, voor de Bibliotheek der Akademie, t. w. zijn verslag wegens het onlangs te Brussel gehouden Congres ter zake van den *Letterkundigen eigendom,* en zijn geschrift over de *Piscatio* of *Visscherië;* welk laatste werkje

Digitized by Google

hij te eerder aan de Afdeeling aanbiedt, daar het oorspronkelijk voor eene voordracht in hare vergaderingen bestemd was, waar het ook gedeeltelijk is voorgelezen.

Nadat nog de Heer MOLL gewezen heeft op den belangrijken inhoud van het onlangs uitgekomene 1ste gedeelte van den *Catalogus der HSS. van de Munchener bibliotheek*, wordt de gewone vergadering, daar er nog eene buitengewone moet worden gehouden, door den Voorzitter gesloten.

Digitized by Google

OVER
OUDE MEERWONINGEN
(*PFAHLBAUTEN; HABITATIONS LACUSTRES*)
IN ZWITSERLAND.

DOOR

L. J. F. JANSSEN.

(MEDEGEDEELD IN DE VERGADERING VAN DE LETTERK. AFDEELING DER KONINKL. AKAD. VAN WETENSCHAPPEN, DEN 12 FEBR. 1859).

De vroegste bewoners van Europa hebben niet *allen* den vasten aardbodem tot woonplaats gekozen, om daar in kuilen, holen of hutten veiligheid en genot des levens te vinden; *velen* hebben op het water hunne woningen opgeslagen, boven den spiegel van meren op paalwerk van gekloofde boomstammen hunne hutten opgetrokken, en zich zóó tegen plotselinge aanvallen van vijanden en van wilde dieren beveiligd, terwijl zij door vischvangst, jagt, zelfs door veeteelt en akkerbouw, naar het schijnt, zich de geriefelijkheden des levens verschaften. Hiervan is uit historische overlevering weinig *), maar uit opgedolven monumenten veel bekend; de ontdekking er van bleef grootendeels aan onzen tijd voorbehouden, en behoort zeker tot de belangrijkste, die op het gebied der europesche oudheidkunde (de grieksch-romeinsche uitgezonderd) in den jongsten tijd plaats gehad hebben. Overblijfselen dier vroegste europesche meerwonin-

*) Zie *Toevoegsel.*

Digitized by Google

gen en meerbewoners zijn nog wel niet in ons vaderland gevonden, maar toch in een land, waaraan het onze, wat den bodem betreft, zijne afkomst grootendeels verschuldigd is — Zwitserland; en de kennis daarvan is ook voor onze vroegste vaderlandsche oudheden belangrijk, omdat vele gereedschappen en overblijfselen dier zwitsersche meerwoningen overeenkomen met in Nederland ontdekte, en omdat onze vaderlandsche terpen punten van vergelijking aanbieden met die oude zwitsersche woonplaatsen. Over het algemeen helderen die meeroverblijfselen door nieuwe bescheiden het leven der vroegste europesche bewoners op, grijpen diep in het betwiste vraagstuk van Celten en Germanen, en geven uitzicht, dat er ook buiten Zwitserland, in Duitschland b. v. en zelfs in ons vaderland soortgelijke ontdekkingen zullen gedaan worden, niet slechts in meren, maar ook in rivieren. De weinige bekendheid daarenboven, die deze ontdekkingen tot dus ver schijnen verkregen te hebben (zoodat zij niet eens in de rijke *Kostümkunde* van WEISS zijn aangestipt) gaf mij aanleiding er uwe opmerkzaamheid eenige oogenblikken bij te bepalen.

De lage waterstand, waardoor in de laatste jaren reeds zooveel belangrijks uit de europesche rivieren aan het licht gebragt is, gaf aanleiding tot de ontdekkingen die wij bedoelen. Het is ruim vijf jaren geleden, dat de eerste overblijfselen dier vroegste meerwoningen en meerbewoners in Zwitserland gevonden, immers als zoodanig erkend zijn. Sedert is men echter steeds, bij lage waterstanden, met de nasporingen bezig gebleven, en zijn er ook gedurig nieuwe vondsten aan het licht gekomen; zoodat thans in de meeste zwitsersche meren, op meer dan zestig onderscheidene plekken, de resten van aloude bewoning, beschaving en verkeer gevonden zijn.

De eerste en voornaamste berigten er over heeft men te danken aan den zwitserschen geleerde FERD. KELLER; latere,

Digitized by Google

zoover mij bekend is, aan zijne oudheidkundige landgenooten TROYON, JAHN, UHLMANN en MEYER. KELLER leverde zijne eerste berigten in de *Mittheilungen der Antiquar. Gesellschaft in Zürich* B. IX, waarin hij de tot in 1854 ontdekte overblijfselen beschreven en toegelicht heeft *). Ik breng zijne belangrijke verhandeling hier ter tafel; zij draagt den titel: *Die keltischen Pfahlbauten in den Schweitzer Seën*, en is vergezeld van afbeeldingen van constructiën en gevonden gereedschappen, en tevens van vernuftige reconstructiën der woningen, naar aanleiding van soortgelijke waterwoningen, thans nog in Nieuw Guinea bij het dorp Doreï in gebruik. Wij volgen in onze opgave van het ontdekte vooral deze verhandeling van KELLER, die zich hoofdzakelijk bepaalt tot hetgeen in het Zuricher en Bielermeer gevonden is; ofschoon soortgelijke ontdekkingen, die men toen reeds begon te maken in de meren van Geneve, Sempach, Greifen, Pfaffiker en Walenstad, door hem niet geheel onver-

*) KELLERS latere verhandeling, die als *Zweiter Bericht* in dezelfde *Mittheilungen* B. XII moet voorkomen, is mij tot mijn leedwezen nog niet geworden. Hetzelfde geldt van de mededeelingen van JAHN en UHLMANN, *die Pfahlbau-alterthümer von Moosseedorf, im Kanton Bern*, 1857, en TROYON *Lettre à Mr. Pictet*, in de *Bibliothèque universelle de Geneve* 1857, *Mai*, aangevoerd door RAWLINSON in zijne aanteekeningen op *Herod.* V. 16. Misschien is dit laatstgenoemde opstel hetzelfde, als hetgeen ik onder den titel van *Ossements et antiquités du lac de Moosseedorf dans le Canton de Berne* aangevoerd gevonden heb. Van den Heer TROYON werd mij, over dit onderwerp, slechts bekend een geniaal opstel in *Le Bon Messager* pour 1858 (Lausanne et Geneve), p. 52, getiteld: *Habitations lacustres de la Suisse*, hetgeen ik ook als een afzonderlijke verhandeling aangevoerd vond. Van Dr. MEYER, te Zürich, ontving ik een kort opstel over die oudheden, getiteld: *Alterthümer zu Biel*, denkelijk in 1858 gedrukt. Indien er in de thans nog niet door mij geziene geschriften nog bijzonderheden van aanbelang over deze meerwoningen mogten voorkomen, zullen zij later door mij aangestipt worden. De voordracht van Prof. RITTER, te Berlijn, den 5 Febr. l.l. in de *Gesellschaft für Erdkunde* gehouden, *Ueber die Pfahlbauten aus der Stein- und Bronzezeit an den Seeufern der Schweitz*, schijnt, naar het berigt deswege gegeven in de *Kölnische Zeitung* van den 24 Febr. l.l. niets nieuws bevat te hebben.

Digitized by Google

meld gelaten zijn. Het opstel van TROYON in *Le Bon Messager* van 1858, zal ons, bij tijdelijke ontstentenis der andere genoemde geschriften, stof tot aanvulling geven. In het Zurichermeer vond men de overblijfselen van oude meerwoningen te Meilen en Mahnedorf, vooral echter te Meilen.

De lage waterstand van dat meer in het jaar 1854 (zoo laag als hij volgens historische berigten nimmer geweest was) werd door de oeverbewoners te baat genomen, om hunne tuinen aan de meerzijde door muren te beveiligen, tot wier bouw zij leem gebruikten, dat uit den gedeeltelijk droogen meerbodem uitgestoken werd. Dit leem werd op tamelijk verwijderden afstand van den oever opgegraven. Tot op de diepte van 2 voet bestond de bodem uit enkel dikke slib, met rolsteenen vermengd; van 2 tot 4½ voet diepte vond men humus-achtigen grond, en daarin ontdekte men koppen van in den grond gedreven palen, benevens vele gereedschappen van techniek, uit steen, been, gebakken aarde enz. vervaardigd; daaronder eindelijk den gewonen, ongeroerden meerbodem, waarin echter de ondereinden van het paalwerk bevestigd waren. Nadat alles uitgediept en blootgelegd was, bleek, dat de palen, op tamelijk evenwijdigen afstand van 1 tot 1½ voet van elkander staande, regelmatige vierkanten (in het Bielermeer soms cirkels) vormden, welke vierkanten door smaller paalwerk (even als grondslagen van bruggen) met den oever in verband gestaan hadden. Ook werden er horizontaal liggende balken en planken gevonden, die tot grondslagen en bevloeringen der woningen moesten gediend hebben. De palen stonden parallel met den oever, en waren van eiken-, beuken-, berken- en dennenhout, hadden de dikte van p.m. ½ voet, waren gemaakt uit boomstammen, op ⅓ of ¼ gespouwen, hadden de lengte van p.m. 8 voet (in het Bieler- en andere meren waren ze langer, soms 25 tot 30 voet), en hadden oorspronkelijk ver boven den hoogsten

Digitized by Google

waterspiegel uitgestoken. De bewerking der palen, balken en planken was zeer ruw; men had er, volgens KELLERS onderzoekingen, scherp geslepen *steenen wiggen* en *aksen* toe gebruikt; het spitse in den grond gedreven einde was door *verbranding*, in het Bielermeer met steenen aksen, aangescherpt; de planken waren gedeeltelijk verbrand, allen aangebrand, en de groote menigte gevonden houtskolen hierbij in aanmerking genomen zijnde, bleef er geen twijfel over, dat de houten woningen door vuur vernield moesten zijn.

Naar den stand van het paalwerk heeft KELLER de woningen deels als langwerpig vierkante gereconstruëerd. De tot dusver tot ons overgekomen monumenten hadden geleerd, dat de woningen der oude Celten en Germanen een ronden vorm gehad hadden. Maar tusschen die overblijfselen had men ook fragmenten van gebakken klei gevonden, waarin de afdruksels van gevlochten teenen te zien waren, kennelijk van de verbrande wanden der woningen of hutten, gelijk er ook wel in ons vaderland, b. v. bij Wijk bij Duurstede, opgegraven zijn. Uit fragmenten van verbrande wanden, in het Bielermeer gevonden, heeft TROYON opgemaakt, dat de hutten dáár cirkelrond geweest zijn, en eene middellijn van 12 tot 15 voet moeten gehad hebben. Maar belangrijker waren de werktuigen van steen, been en andere stoffen daartusschen gevonden. De *steenen* werktuigen en gereedschappen waren veelvuldig, en verscheiden van vorm en bestemming. Men vond op eene uitgestrektheid van slechts weinig ellen, méér dan 100 stuks, die echter gedeeltelijk als onnutte werktuigen door de gravers weggeworpen werden. Van de bewaarden heeft KELLER er beschreven en afgebeeld. Het waren wiggen (bijlen en aksen), lans- en pijlpunten en mesjes van vuursteen, priemen, slijpsteenen, maal- of molensteenen en haardsteêplaten. Van been vond men o. a. bijlen, beitels, messen, priemen,

Digitized by Google

haar- en naainaalden, en hertshoornen handvatsels van bijlen. Ook werden er beenderen van menschen en dieren gevonden; de menschenbeenderen waren van meer dan een menschengeraamte. Het is slechts te betreuren dat over hoeveelheid, ras, grootte en toestand dier beenderen geen berigt gegeven is. Van de dierenbeenderen waren er reeds velen door de gravers weggedaan voor deskundigen er bij kwamen; men had toen nog slechts beenderen kunnen erkennen van zwijnen, herten, steenbokken, vossen en beeren. Daar er geene van paarden, runderen of andere huisdieren tusschen waren, vermoedde KELLER dat die niet zouden gevonden zijn. Later heeft men intusschen, op soortgelijke plekken, eene menigte beenderen van huisdieren gevonden, als van paarden, koeijen, kalveren, schapen, honden van velerlei soorten, en katten. Die beenderen werden gedeeltelijk als overblijfselen van maaltijden beschouwd; en daar de kat zich meer hecht aan het huis dan aan den mensch, meende men ook daaruit te mogen besluiten, dat die oude meerbewoners geen nomadenleven meer geleid hebben *). Voorts vond men nog: eene kraal van barnsteen, eene bracelet van koper of brons, en een knods van hout. Van gebakken aarde werden er zeer vele scherven van keukengereedschap gevonden, als van kookpotten, bewaarpotten, borden en bekers, deels grof, deels fijn van stof; doch alles uit de hand, niet op eene schijf gedraaid, en slechts bij vuur, niet in ovens gebakken. Het leem was met klein gestooten kei-, kwarts- en granietsteentjes (in het Bielermeer ook met gruiskolen) vermengd, en van buiten waren ze met rootaarde, die in die streek gevonden wordt, geverwd. Hieruit schijnt te blijken, dat het aardewerk overeenkomstig was met het oudste vóór-romeinsche in grafheuvelen,

*) Het is intusschen niet zeker, dat die kattenbeenderen van tamme, en niet van wilde, katten geweest zijn.

Digitized by Google

zoowel in Zwitserland als in Duitschland, Frankrijk, Engeland en ook in ons land opgegraven, en door dezen aan de Celten, door anderen aan de Germanen toegeschreven. Later heeft men echter op zulke plekken (nevens voorwerpen van brons) ook aarden potten gevonden die op eene schijf gedraaid waren; sommige waren blijkbaar kinderspeelgoed, andere echter hadden de verbazende grootte van 2 tot 3 voet middellijn, en liepen van onderen puntig bij, zoodat zij niet alléén staan konden, weshalve men giste, dat zij op ronde ringen van gebakken aarde, die eveneens gevonden werden, zouden gestaan hebben (TROYON in *Le Bon Messager*).

Uit het plantenrijk werd slechts eene massa hazelnootschillen gevonden, waaruit men meende te mogen besluiten, dat hazelnoten het voornaamste voedsel uit het plantenrijk voor die bewoners geweest waren. Straks zal ons blijken, dat zij ook andere vruchten gekend hebben.

Van de ontdekkingen in het Bielermeer is die van den Steinberg, bij Nidau, de belangrijkste. In het bekken van dat meer, dat gemiddeld 20 voet diep is, bevindt zich eene uit rolsteenen zamengestelde hoogte van 3 morgen oppervlakte, doch die bij gewonen waterstand nog wel 7 tot 8 voet diep onder water staat. Die hoogte wordt door schippers de Steinberg geheeten. Bij lagen waterstand ontdekte men dat de rolsteenen kwartsen en granieten waren, die volstrekt niet eigen zijn aan het Bielermeer, maar op de hoogten bij Nidau, met moeite verzameld en hier met schuiten moesten aangevoerd zijn. In dien steenbodem vond men soortgelijk paalwerk als in het Zurichermeer, en zelfs meer balken, die horizontaal, soms kruislings, soms hoekig, over den grond verspreid lagen.

Tusschen die palen en steenen werd eene groote menigte gereedschappen gevonden, in stof, vorm, soort en bestemming zeer overeenkomstig met de Meilensche in het Zurichermeer,

Digitized by Google

doch aan de buiten- en bovenzijde met eene kalklaag overtogen en daardoor uitmuntend bewaard gebleven.

Opmerkelijk echter was dit onderscheid tusschen de Meilensche ontdekking en deze, dat in den Steinberg behalve voorwerpen van steen, been en gebakken aarde, ook eene groote menigte werktuigen van brons, enkelen zelfs van ijzer, gevonden werden. Sedert heeft men ook in andere zwitsersche meren metalen gereedschappen nevens en tusschen de steenen gevonden, als in de meren van Yverdun en Leman, in het laatstgemelde op niet minder dan 30 onderscheiden plekken. De bronzen voorwerpen van den Steinberg waren: sikkels (om te maaijen), bijlen, beitels, hamers, priemen, messen, lanspunten, haarnaalden en oorringen. (Elders vond men er ook naainaalden en vischhoeken tusschen). Van ijzer vond men zes voetstukken van lansen, naar het schijnt *), en een bandje, dat nog om een slingersteen bevestigd was. Slingersteenen van steen, met eene geul voorzien, en die te Meilen niet gevonden waren, werden hier verscheidene ontdekt. Onder het aardewerk verdienen vooral de aandacht bovengenoemde ringen van 3 tot 8 duim middellijn, en waarin men voetstukken voor vazen meende te moeten zien. Mogelijk zijn deze dezelfde, die in de *Allgem. Zeitung*, 1858, N°. 182, S. 2950 genoemd worden „doorboorde kogels van gebakken aarde," en die door den berigtgever aldaar gehouden worden „niet voor vischnet-verzwaringen, maar vermoedelijk voor gloeijend gemaakte brandkogels, die met een stok ge-

*) Deze althans meen ik er in te zien, naar de afbeelding bij KELLER. Het ijzer, hier vermeld, wordt door TROYON vermoed er later bij toeval tusschen geraakt te zijn, waarvoor echter onzes inziens geen genoegzame grond is; integendeel, de slingersteen, waar het ijzeren bandje nog om bevestigd was en die bij KELLER is afgebeeld, schijnt op hooge oudheid te wijzen. De voorwerpen, door ons voor voetstukken van lansen gehouden, komen zeer overeen met soortgelijke bij Wijk gevonden en uit merovingischen of karlovingischen tijd.

Digitized by Google

slingerd zijnde, de met loover, droog mos en stroo gedekte daken in brand staken." Deze werden in groot aantal ontdekt en zijn zeker overeenkomstig met de bij ons te lande, vooräl bij Wijk bij Duurstede opgegravene. Voorts kleine doorboorde schijfjes, algemeen onder den naam van spinsteentjes bekend. Het belangrijkste echter waren schuiten, uit één eiken boom, door middel van vuur en steenen aksen uitgehold en van denzelfden vorm als er, volgens verzekering van den Heer KELLER, voor 100 jaren nog in die streken in gebruik waren. (Zie de afbeelding bij KELLER, Pl. IV, 21). Zeer opmerkenswaardig is echter, dat in hetzelfde Bielermeer, en wel op denzelfden Steinberg, ook brokstukken van *romeinsche tegels* gevonden werden, en eenige honderden schreden daarvan verwijderd *volledige romeinsche daktegels*. In weerwil echter van deze romeinsche voorwerpen, houdt KELLER met alle andere zwitsersche oudheidkundigen die oude constructiën en de daartusschen gevonden gereedschappen voor niet-romeinsch, voor inheemsch-celtisch. Deze celtische afkomst betwijfelen wij, althans bij de steenen gereedschappen; er zijn ook eenige voorwerpen van andere stof tusschen, die ons toeschijnen onder invloed van romeinsche techniek bewerkt te zijn; enkelen zelfs, die met late, uit de Vde tot de VIIIste eeuw, overeenkomst hebben. Intusschen bleek aan KELLER, TROYON en anderen, dat de meerwoningen zelve tot eene hooge, vóór-romeinsche, oudheid moesten opklimmen. Dat evenwel de Romeinen er soms naast hebben gewoond en gehuisd, is blijkens het aangevoerde wel niet te ontkennen. De oudste waren echter waarschijnlijk reeds voor den romeinschen tijd verlaten en vernield.

De zwitsersche oudheidkundigen, vooral TROYON, stellen de stichting, zelfs de verwoesting, dier meerwoningen eeuwen vóór onze jaartelling; TROYON tracht dit door allerlei, zelfs door geologische gronden te betoogen. Wij zijn daardoor nog

Digitized by Google

niet overtuigd geworden en zouden, om deswege een bepaald oordeel uit te brengen, naauwkeuriger kennis moeten dragen aan al het gevondene, en aan de wijze hoe het op onderscheiden diepte ontdekt was geworden. Opmerkelijk is zeker, dat er nergens munten, of zelfs maar ring-geld, gevonden zijn. Hieruit heeft men mede de hooge oudheid afgeleid; maar het is voorstelbaar, dat er later nog enkele munten, diep in de slib verzonken, gevonden worden, en ook, dat de munten door de uit hunne brandende hutten vlugtende bewoners grootendeels zijn medegenomen. Zeer aannemelijk toch is, dat het meerendeel der woningen plotseling door brand vernield is, en te regt heeft men daarvoor aangevoerd, dat er anders niet zoo vele, en daaronder fraaije gereedschappen zouden gevonden zijn, die door de bewoners klaarblijkelijk tegen wil en dank achtergelaten waren.

Dat de bewoners niet enkel het jagers-, visschers- of nomadenleven geleid hebben, is uit het aangevoerde duidelijk genoeg. De gevonden metalen sikkels hebben zeker tot maaijen gediend, en klimmen tot zeer hooge, denkelijk vóór-romeinsche, oudheid op; zij zijn niet romeinsch van maaksel. Ook de maal- of molensteenen zouden daarvoor misschien kunnen pleiten. Maar dit wordt ook bevestigd door de ontdekking van de vele beenderen van verschillende huisdieren, en vooral door het vinden van welbewaard graan, deels van verkoolde korenaren, in groote ruw bewerkte aarden potten bewaard, en tusschen de overblijfselen dier meerwoningen opgehaald. Er wordt gemeld, dat in het *Lac de Constance* (bij Lindau en Bregenz), waar reeds op 17 onderscheidene plekken overblijfsels dier meerwoningen, nevens steenen en beenen gereedschappen (met uitsluiting van metalen) gevonden zijn, zulke potten met graan ontdekt werden, en daarbij tevens *pitten van kersen* en *bremmen* (*Himberen*); zie *Allgem. Zeitung* 1858, N°. 182

Digitized by Google

Beilage, S. 2950. Men heeft daaruit besloten, dat die oude meerbewoners toen zij nog enkel steenen, beenen en houten werktuigen gebruikten en nog geene metalen kenden, reeds landbouw gedreven hebben. Hoe uiterst vreemd dit zij, hoe aandruischend tegen al wat tot hiertoe nopens de zoogenaamde steenperiode der europesche volkeren aangenomen is (op grond waarvan wij vermoed hebben dat dit graan bij ruil of roof van de Romeinen zou ontleend zijn), is het toch niet mogelijk het feit tegen te spreken, een feit, dat nog gestaafd wordt door eene andere ontdekking, in 1856 te Moosseedorf, 2 uur van Bern gedaan, waar, tusschen overblijfselen van meerwoningen een *duizendtal* steenen gereedschappen (met uitsluiting van metalen), eene massa dierenbeenderen, waaronder van allerlei huisdieren, als: paarden, ossen, zwijnen, schapen, katten, honden, en daarbij tevens granen gevonden zijn. Opmerkelijk was bij deze vondsten nog, dat geen enkele der steenen bijlen van een gat voorzien was (om er een steel in te bevestigen), waaruit men te meer tot hunne hooge oudheid besloot; alsmede, dat vele gereedschappen niet afgewerkt, maar onvoltooid in het water geraakt waren, waaruit men afleidde, dat er eene fabriek van soortgelijke gereedschappen moest geweest zijn; zie TROYON in: *Le Bon Messager,* 1858, p. 56.

Het feit, dat huisdieren reeds aan sommige oud-europesche stammen, die het metaal nog niet kenden, bekend waren, was in ons vaderland reeds opgemerkt bij de hilversumsche haardsteden, waarin, gelijk men weet, beenderen van huisdieren gevonden zijn; zie onze *Hilversumsche Oudheden,* bl. 8, 11, 15 (Arnhem 1856, 4°.).

Tot de belangrijkste voorwerpen, tusschen de steenen gereedschappen ontdekt, behooren nog bogen en knodsen van hout; zagen van vuursteen, nog in hout ingevat, even als er in Scandinavië en aan de Oostzee ontdekt zijn; alsmede één of meer beitels van eene steensoort, die, naar men meldt,

Digitized by Google

niet in Zwitserland gevonden wordt, maar in Azië te huis behoort.

Onder de metalen voorwerpen zijn als eenig te beschouwen twee gouden „lamelles" (die echter niet nader beschreven zijn), en enkele glazen kralen van een collier, die door TROYON gehouden worden door handel met de Phoeniciërs aangevoerd te zijn. Volgens denzelfden geleerde, bestaan de bronzen voorwerpen uit een mengsel van koper en tin, en zou het koper uit Phoenicië, het tin uit Engeland afkomstig zijn. Het meerendeel der bronzen voorwerpen was gegoten, meestendeels in het land zelf waar het gevonden werd. Dit blijkt hieruit, dat men tusschen oude palen (overblijfsels van meerwoningen) tegenover Morges, de helft van een gietvorm eener bijl gevonden heeft, en dat er in 't kanton Zürich en bij 't kasteel van Echallens overblijfselen van oude bronsgieterijen ontdekt zijn.

In het meer van Constanz heeft men nog slechts op ééne der vele bewoonde plekken zulke oude gereedschappen aan het licht gebragt; zooveel daarvan bewaard en verzameld kon worden, bevindt zich te Siegmaringen, in het Museum van den vorst ANTON VON HOHENZOLLERN-SIEGMARINGEN, en zal, naar wij hopen, eerlang in een afzonderlijk werk besproken worden.

De meergemelde TROYON stelt, te regt naar het schijnt, dat de overblijfselen der zwitsersche meerwoningen tot twee verschillende tijdperken behooren, tot een ouder en een later. Tot het oudere behooren de steenen gereedschappen en die overblijfsels van woningen, waarbij geene metalen gevonden zijn; tot het latere behooren de bronzen gereedschappen, wier bewerking hij het eerst uit Azië naar Zwitserland overgebragt oordeelt „door de groote celtische „invasie, die ook de primitieve bewoners voor het grootste „gedeelte zou vernietigd hebben." Hoe dit laatste zij, zeker is, dat natuurkenners onze huisdieren, waarvan in die meren

Digitized by Google

zoo vele beenderen gevonden zijn, uit Middel-Azië afkomstig achten, ofschoon dan ook reeds in vóórhistorische tijden naar Europa overgekomen. Het feit echter, dat de meerbewoners huisdieren gehad en geïtilizeerd hebben, getuigt (evenzeer als de overblijfsels van akkerbouw, nijverheid, waterbouwkunde en handel) voor eene veel hoogere beschaving, dan men immer aan een nomadisch volk zou mogen toekennen. Door afwezigheid van munten wordt de bepaling der oudheid mede zeer bemoeijelijkt; maar uit die afwezigheid met zwitsersche oudheidkundigen te besluiten tot eene oudheid, die vele eeuwen voor onze jaartelling zou opklimmen, aangezien er reeds celtische munten bestaan hebben een paar eeuwen vóór onze jaartelling, komt ons nog te bedenkelijk voor: 1) omdat er betrekkelijk nog slechts weinig plekken, waar overblijfsels van meerwoningen bestaan, onderzocht zijn; 2) omdat niet blijkt, dat die plekken zóó geheel, volledig en grondig onderzocht zijn, dat niet enkele munten (kleine stukjes metaal) in de diepte van de slib konden verzonken en verborgen zijn, en 3) omdat de bewoners dier meerwoningen, bij het vernielen hunner woningen door vijandelijk vuur, zooveel mogelijk zullen gezorgd hebben (gelijk nog steeds pleegt te geschieden) het kostbaarste en gemakkelijkst te vervoeren te redden en op de vlugt mede te nemen. Zonder nu te willen beweren, dat er bij verder onderzoek nog munten zullen gevonden worden, achten wij het toch, wegens de vele andere blijken eener ver gevorderde beschaving, niet onwaarschijnlijk. De kundige zwitsersche geleerden, die de lage waterstanden dier meren zeker zullen utilizeren om de onderzoekingen voort te zetten, zullen gewis op dit punt hunne aandacht wel gevestigd houden, en zullen de oudheidkundigen naar die mate meer verpligten, als zij meer gevonden overblijfselen in juiste afbeeldingen in het licht geven.

Digitized by Google

TOEVOEGSEL.

Toen bovenstaande mededeeling voorgedragen werd, was door mij voorbijgezien, dat in de oude europesche traditie één voorbeeld van een meerbewonenden volksstam bekend is, te weten, een deel der macedonische Paeoniërs, waarvan HERODOTUS l. V. 16 woningen en levenswijs beschreven heeft. Ons geacht medelid BAKE, die er in de vergadering de aandacht op vestigde, had daartoe te eer aanleiding, omdat door mij de meening was uitgesproken, dat die oud-europesche meerwoningen enkel uit monumenten bekend geworden waren. Intusschen was die plaats van HERODOTUS, gelijk mij later bleek, ook reeds door een der zwitsersche oudheidkundigen bijgebragt, en hadden zelfs de jongste vertalers van HERODOTUS, RAWLINSON en WILKINSON (wier werk tot opheldering van het *zakelijke* bij HERODOTUS zoo uiterst belangrijk is) reeds de zwitsersche meerwoningen tot opheldering van HERODOTUS t. a. p. aangevoerd.

Nadat HERODOTUS over de Thraciërs in 't algemeen, en de wijze hoe DARIUS ze door zijn veldheer MEGABAZUS onderworpen had, gehandeld heeft, vaart hij dus voort (Cap. 16): Οἱ δὲ περὶ τὸ Πάγγαιον ὄυρος, καὶ Δόβηρα, καὶ Ἀγριᾶνας, καὶ Ὀδομάντους, καὶ ἀυτὴν τὴν λίμνην τὴν Πρασιάδα, οὐκ ἐχειρωθησαν ἀρχὴν ὑπὸ Μεγαβάζου. ἐπειρήθη δὲ καὶ τοὺς ἐν τῇ λίμνῃ κατοικημένους ἐξαιρέειν ὧδε. ἰκρία ἐπὶ σταυρῶν ὑψηλῶν ἐζευγμένα ἐν μέσῃ ἕστηκε τῇ λίμνῃ, ἔσοδον ἐκ τῆς ἠπείρου στεινὴν ἔχοντα μιῇ γεφύρῃ. τοὺς δὲ σταυροὺς τοὺς ὑπεστεῶτας τοῖσι ἰκρίοισι τὸ μέν κου ἀρχαῖον ἕστησαν κοινῇ πάντες οἱ πολιῆται· μετὰ δὲ, νόμῳ χρεώμενοι ἱστᾶσι τοιῷδε. κομίζοντες ἐξ ὄυρεος, τῷ ὄυνομά ἐστι Ὄρβηλος, κατὰ γυνᾶικα ἑκάστην ὁ γαμέων τρεῖς σταυροὺς ὑπίστησι· ἄγεται δὲ ἕκαστος συχνὰς γυναῖκας. οἰκεῦσι δε τοιοῦτον τρόπον. κρατέων ἕκαστος ἐπὶ τῶν ἰκρίων καλύβης τε ἐν ᾗ διαιτᾶται, καὶ θύρης καταπακτῆς διὰ τῶν ἰκρίων κάτω φερούσης ἐς τὴν λίμνην. τὰ δὲ νήπια παιδία δέουσι τοῦ ποδὸς σπάρτῳ,

Digitized by Google

μὴ κατακυλισθῇ δειμαίνοντες. τοῖσι δὲ ἵπποισι καὶ τοῖσι ὑποζυγίοισι παρέχουσι χόρτον ἔχθυς. τῶν δὲ πλήθός ἐστι τοσοῦτον, ὥστε ὅταν τὴν θύρην τὴν καταπακτὴν ἀνακλίνῃ, κατίει σχοίνῳ σπυρίδα κείνην ἐς τὴν λίμνην· καὶ οὐ πολλόν τινα χρόνον ἐπισχών, ἀνασπᾷ πλήρεα ἰχθύων *).

Het lijdt wel geen twijfel, dat dit kort berigt van HERODOTUS meer opheldering erlangt uit onze zwitsersche meerwoningen, dan dat het daaraan opheldering bijzet. Daar echter die macedonische volksstam mede reeds huisdieren had en in waterbouwkunde (blijkens hunne woningen) en ook in spinnen †) niet ongeoefend was, zal hij, even als de zwitsersche meerbewoners, toen reeds (VIe eeuw vóór onze jaartelling) de nomadenperiode achter zich gehad en mogelijk op een soortgelijken beschavingstrap gestaan hebben, als wij van vele der zwitsersche meerbewoners mogen veronderstellen. Opmerkelijk is zeker de bijzonderheid,

---

*) „Maar die om den berg Pangaeus (wonen) benevens de Doberen, Agrianen en Odomanten, en die het meer Prasias zelf (bewonen) zijn niet geheel door MEGABAZUS onderworpen geworden. Hij heeft evenwel beproefd ook hen ten onder te brengen die op deze wijze het meer bewonen. Midden in het meer staan vlonders, op hooge palen bevestigd (en) die door middel eener brug een smallen toegang van het vaste land hebben. De palen, die deze vlonders schragen, werden eertijds door alle burgers gemeenschappelijk geplaatst; later echter is het gewoonte geworden, ze op de volgende wijze te plaatsen. Zij halen ze van den berg Orbelus, en ieder plaatst drie palen voor elke der vrouwen die hij getrouwd heeft (want zij nemen vele vrouwen ten huwelijk). Zij wonen dan op deze wijze: op de vlonders heeft ieder eene hut, waarin hij huist, en die in den vlonder eene valdeur heeft naar beneden naar het meer leidende. Daarom binden zij de kleine nog onnoozele kinderen een touw aan het been, uit vrees dat zij anders naar beneden tuimelen. De paarden en de runderen voederen ze met visch; daarvan toch is zulk eene menigte, dat, wanneer iemand de valdeur opent en eene ledige mand aan een touw naar beneden laat, hij zebinnen korten tijd vol visschen ophaalt.

†) Zie Herod. V, 12.

Digitized by Google

dat die Paeoniërs, volgens HERODOTUS, hunne paarden en lastdieren met visschen voederden; doch het is reeds door de commentatoren op deze plaats, vooral WESSELING, BAEHR en RAWLINSON, opgemerkt, dat hiervan meer voorbeelden bestaan, dat volgens TORFFAEUS, in *Hist. Norv.* Part. I Lib. II, 24, in koude en aan zee gelegen landen van Europa het vee met visschen pleegt gevoederd te worden. Toen ik in de vergadering der afdeeling Natuurkunde, op den 26sten Februarij l.l., deswege om nadere inlichting vroeg, werd hierop door de leden W. VROLIK, SCHRÖDER VAN DER KOLK en J. VAN DER HOEVEN bevestigend geantwoord, door de beide eersten onder aanvoering van nieuwe voorbeelden in Perzië in Schotland; terwijl mij later nog andere voorbeelden welwillend verstrekt werden door de leden STARING en SCHLEGEL, vooral door den laatsten, onder aanvoering van (voor Perzië) FRORIEPS *Notizen* B. X. N°. 21, (voor Arabië) TAVERNIER *Reise nach Persiën* Cap. VIII, 93 en XXIII, 287, (voor Noorwegen) PONTOPPIDAN *Versuch einer natürl. Hist. von Norwegen* (1753) II, 11, (zoor IJsland) PENNANT *Thiergeschichte* u. f. *übers. von Zimmermann* (1787) IV, abth, I, 10, (voor Schotland) PRITCHARD; steeds echter bij gebrek aan genoegzaam voedsel uit het plantenrijk en bij overvloed van visch. Daar overigens de Paeoniërs op het meer huisden, en de visschen, waarmede zij paarden en koeijen voederden, in de huizen door de vlonders vingen, is het aannemelijk dat zij die huisdieren (althans voor een gedeelte des tijds, b. v. des nachts, of bij vijandelijke aanvallen) op de vlonders zelve zullen gestald hebben, en alsdan hunne *stalvoedering* gedroogde visch zal geweest zijn. Iets dergelijks vermoeden wij van de huisdieren, waarvan bij de zwitsersche meerwoningen beenderen gevonden zijn.

Eene gelijksoortige wijze van vischvangen als HERODOTUS van de Paeoniërs beschrijft, is door RAWLINSON medegedeeld

Digitized by Google

als nog gebruikelijk in de Wolga, volgens KIRBY's *Bridgewater Treatise* II, I p. 108. Dezelfde wijze van wonen op het water, zou, volgens BAEHR ad Herod. l. c. nog plaats vinden bij de donsche Kozakken, wier hoofdstad Tscherkask op eene snelstroomende rivier gebouwd is, in dier voege, dat elk huis op palen bevestigd is. Buiten Europa treft men, gelijk de Heer LEEMANS opmerkte, soortgelijke meerwoningen aan in onze oostindische bezittingen. De Heer VAN OLDEN, oud-resident alhier, zeide mij ze o. a. gezien en naauwkeurig opgenomen te hebben op de *Segara anak-an* (d. i. *binnenzee*, oneigenlijk de *kinderzee* genoemd) die het eiland *Noesa Kembang-an* van de vaste zuidkust van *Java* scheidt.

RAWLINSON en WILKINSON houden de Paeoniërs bij HERODOTUS voor een volk van turanischen stam en dus van aziatische afkomst; eene afkomst, die ook wel aan de zwitsersche meerbewoners, zelfs op grond van sommige der gevonden overblijfselen, toegeschreven is. Maar omtrent de gewigtige vraag naar volksstam of stammen, waarvan die zwitsersche meerwoningen afkomstig zijn, kan onzes inziens nog niets met genoegzame zekerheid gezegd worden; daartoe worden omvattender opdelvingen, rijkere bouwstoffen dan waarover tot nog toe kan beschikt worden, en naauwkeuriger, op bezigtiging der oorspronkelijke voorwerpen gegronde, onderzoekingen vereischt, dan tot dusver in het werk gesteld zijn. Dat de zwitsersche oudheidkundigen, die deze constructiën, immers die welke bij uitsluiting nevens steenen en beenen gereedschap gevonden zijn, — tot eene verbazingwekkende vóórchristelijke oudheid opvoeren en van de Celten afkomstig achten, behoeven wij naauwelijks aan te stippen, omdat die geleerden alle heidensche overblijfselen van Zwitserland, voor zoo ver ze niet kennelijk romeinsch zijn, aan de Celten plegen toe te schrijven. Ten aanzien van dit vraagstuk vereenigen wij ons daarom meer met eenige opmer-

Digitized by Google

kingen van een ongenoemden oudheidkundige in de *Allgem. Zeitung* van 1858 N°. 182 *Beilage,* aan het einde van een berigt over dezelfde zwitsersche meerwoningen. Wij veroorloven ons met enkele dier opmerkingen te besluiten.

„De vraag, door welken volksstam die hutten vóór een niet te berekenen aantal jaren bewoond zijn geweest, sluit zich tevens aan de nog hangende onderzoekingen over de Celten en Germanen aan. Van den kant der zuid-duitsche geleerden kan het antwoord niet twijfelachtig zijn; omdat men daar gewoon is, alle, in die landen gevonden, oudheden voetstoots voor de Celten in beslag te nemen. Bij onze buren aan de overzij van het meer van Constanz, is nog minder een ander antwoord te verwachten, omdat men zich daar zelfs op het gebied der oudheidkunde van ons tracht af te scheiden, en, althans ten aanzien van den vroegen voortijd, de beschaving der celtische Helvetiërs tegenover die der ruwe Germanen tracht te verheffen. Daar nu, gelijk men als zeker beweert, de Celten de kennis van metalen en het erts zelve reeds uit Azië overgebragt hebben, en „de Celt, waar hij hij ook aangetroffen wordt, metaalbewerker is", vragen wij met betrekking tot ons onderwerp, „waar is, tusschen deze gereedschappen van been en steen, dat beroemde celtische erts?" — Maar daarvoor is reeds raad gevonden, nu men nevens de metaalkennende, beschaafde, Celten, ook ruwe troglodytische oer-Celten ontdekt heeft, en men bewezen heeft dat juist het gemis van de kenteekenen die den eenen als Celt kenmerken, den anderen eerst tot een waren Celt maakt."

„Een zoo handig aangelegd systeem, dat zich iedere nieuwe ontdekking weet aan te passen, kan, gelijk men begrijpt, het meest verschillende in zijn kring opnemen, van de eerste proeven eener beenen en steenen wig af, tot op de de smaakvolste lanspunten van erts, waarvan de versieringen zoo nabij grieksche of etruskische komen, dat men

Digitized by Google

ze er mede zou kunnen verwisselen; terwijl ze ter andere zijde de sterkste tegenstelling vormen met sieraden uit den burgundischen en allemannischen tijd, maar die toch eveneens celtisch moeten zijn!"

„Beschouwingen, die zoo vastgeworteld zijn, laten zich bezwaarlijk bestrijden, en wel het minst op deze plaats. Eene geheel onbevangen beoordeeling dezer omstandigheden kan slechts verwacht worden, wanneer behalve de taalkundige, ook de overige hulpmiddelen van navorsching eene diepere waardering gevonden hebben. Aan het getuigenis van taal en schrift zal steeds (hoewel onder voorwaarde dat de bron volkomen te vertrouwen en van genoegzame oudheid is) het grootste gewigt behooren toegekend te worden; maar wanneer de kennis van alle zaken aan schriftelijke documenten en aan de uitlegging daarvan zou gebonden worden, behoorden de gewigtigste uitkomsten der menschelijke navorsching naar het rijk der twijfelachtige fantaziën verwezen te worden."

„Daar men in de oudste werkplaats der schepping het vroegere van het later ontstane, de werking van de oorzaak, reeds heeft kunnen onderscheiden, zullen zich ook de voortbrengselen van menschenhanden, al klom hun ouderdom vele duizenden jaren op (tot een tijd waaruit geen geluid meer vernomen wordt), zich op den duur ook niet aan eene stellige beoordeeling kunnen onttrekken. De gedenkteekenen en graven der voorwereld gelijken op de verzonken en weder om hoog gehaalde schatten der sage. Uit de diepte opgehaald door de geestelijke aantrekkingskracht van onzen vaderlandschen zin, herrijzen die dooden, om getuigenis af te leggen voor de geschiedenis van den voortijd. Onverziens en verassend is meestal hunne verschijning, even als de schatten, die, bij de tooverroede onbeweeglijk, van zelve geheimzinnig omhoog stijgen. Menschelijke taal heeft hier zoo weinig kracht en werking, dat zelfs op een enkel ge-

Digitized by Google

sproken geluid het goud van den hoeder (Hort) zich in asch en kolen verandert; en zoo zijn ook de schatten onzer graf-oudheden door het voorbarig geschreeuw van het Celticismus, voor de wetenschap tot broze beenderen en stof zonder waarde vervallen.

Hier geldt het boven alles: ophalen, aan het licht brengen, bewaren, en daarna met bedachtzaamheid den inhoud van het gevondene met alle mogelijke beproevingsmiddelen uitvorschen. Gelijk de fossiele overblijfselen van den voortijd, als getuigen der verschillende periodes van de vorming der aarde zich niet uit hun geïsoleerd of groepsgewijs voorkomen, maar slechts uit de wetten van den ontwikkelingsgang van het gansche wereldligchaam laten ophelderen, zoo wordt ook tot verklaring van de getuigen der oude volkerengeschiedenis een hooger standpunt vereischt, een standpunt, dat verheven boven den beperkten gezigtskring hunner ontdekkingsplaats, een overzigt toelaat over alle voor ons oog bereikbare plaatsen en voorwerpen dier vreemdsoortige en ververwijderde voorwereld; ten einde eens, door de massa der enkele verlichte punten, een zamenhangend beeld van het geheel, zoo ver zulks mogelijk is, te erkennen. Daarom is ook de overtuiging gevestigd geworden, dat in de chaotische verwarring der meeningen over de gedenkstukken van onzen oudsten voortijd, slechts dan orde en licht kan aangebragt worden, wanneer alles vereenigd wordt, niet slechts wat tot de kennis van hunnen vorm, hun karakter, hunne uitbreiding naar tijd en ruimte, betrekking heeft, maar ook wat het inzigt betreft van alle die eigenaardige kenmerken, die de navorscher behoort te weten, om hetgeen bij elkander behoort en zich zelfstandig ontwikkeld heeft, te kunnen afzonderen van het vreemde en van buiten aangebragte."

Digitized by Google

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 14den FEBRUARIJ 1859.

Tegenwoordig de Heeren: J. VAN HALL, H. J. KOENEN, L. J. F. JANSSEN, W. C. MEES, R. DOZY, C. J. VAN ASSEN, J. G. HULLEMAN, C. LEEMANS, J. C. G. BOOT, A. RUTGERS, M. DE VRIES, J. BAKE, J. DIRKS, J. ACKERSDIJCK, S. KARSTEN, J. VAN LENNEP, J. A. C. VAN HEUSDE, J. DE WAL, W. MOLL.

De Heeren BRILL, MILLIES en HOFFMANN hebben zich, wegens hunne afwezigheid, schriftelijk verschoond; de Heer JUYNBOLL heeft mondeling doen kennis geven, dat hij de vergadering niet zou kunnen bijwonen.

Het Proces-verbaal der vorige vergadering wordt voorgelezen en vastgesteld.

De Secretaris deelt mede, dat bij hem is ingekomen eene Missieve van een der inzenders van *Latijnsche Prijsverzen*, gedagteekend van Rome, waarin de verbetering van eenen misslag in het ingezonden dichtstuk wordt verzocht. De Secretaris heeft dit stuk verzonden aan de Commissie voor de Prijsverzen.

Nog deelt de Secretaris mede eenen brief van den Heer

Digitized by Google

NIJHOFF, waarbij het nieuw uitgegeven deel van des Schrijvers *Gedenkwaardigheden der Geschiedenis van Gelderland* voor de boekerij wordt aangeboden. — Aangenomen met dankzegging.

De Voorzitter brengt ter tafel een onlangs uitgekomen werk, door het Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in het licht gezonden, hetwelk voor de bibliotheek der Akademie wordt aangeboden. Hij doet hulde aan de werkzame bemoejingen van dat genootschap, waarvan dit stuk eene nieuwe proeve oplevert.

De Predikant E. B. SWALUE heeft eene rede ingezonden *Over den maatschappelijken toestand der R. C. en der Protestantsche natiën, onderling vergeleken.* — Voor de boekerij.

Eindelijk brengt de Secretaris ter tafel een breedvoerig rapport eener Commissie in België, belast met het opsporen der aan te wenden middelen, om aan *de Vlaamsche taal* in dat land gelijke rechten met de Fransche te waarborgen. Dit belangwekkende rapport, hem door tusschenkomst van den nederlandschen Gezant te Brussel verstrekt, bevat eene uitvoerige historische ontwikkeling van de maatregelen, in de verschillende eeuwen in de belgische gewesten genomen tot bescherming en handhaving der landstaal; en daarin worden voorts aangewezen de maatregelen om in het openbaar onderwijs, in de diplomatische betrekkingen, in het leger, bij de rechtspleging en in het administratieve, aan de aloude landstaal gelijke rechten met het Fransch te verzekeren. Vooral met het oog op de gebeurtenissen in de jaren die de belgische revolutie voorafgingen en in het jaar 1830, noemde de Spreker dit stuk een hoogstmerkwaardig gedenkstuk. — Het stuk zal in de boekerij der Akademie worden geplaatst.

Digitized by Google

Wordt gelezen eene Missieve van de Heeren BOSSCHA en DE VRIES, waarin die leden zich verschoonen van de nieuwe hun opgedragene lastgeving wegens een verslag, des noods met toevoeging van andere leden der Akademie uit te brengen, over de ingekomene elf portefeuilles met opgaven der gemeentebesturen betreffende de *plaatsnamen* hier te lande. Deze Missieve wordt voor kennisgeving aangenomen, en de zaak verder aangehouden voor de buitengewone vergadering

---

De Heer KARSTEN brengt, ook namens Prof. HULLEMAN, verslag uit over de Verhandeling van den Heer BAKE ten betooge der onechtheid van de *Eerste Catilinaria van Cicero.* De Commissie geeft den wensch te kennen, dat deze Verhandeling eerlang in de werken der Afdeeling eene plaats erlange, maar gelooft, dat er op de bewijsgronden van den geachten Schrijver nog wel iets is af te dingen, en dat eenige zijner grammaticale redeneringen voor wederlegging vatbaar zijn. Men zou, door soortgelijke bewijsvoering, zich meer Ciceroniaansch dan CICERO zelf kunnen betoonen. In elk geval is de Commissie van oordeel, dat men niet met algeheele ter zijde stelling van uitwendige bewijzen alleen op taalkundige redeneringen behoort af te gaan.

Na eenige beraadslaging wordt besloten, dat de Verhandeling van den Heer BAKE in de quartowerken der Afdeeling, en het verslag der Commissie (echter niet vóór dat de *Verhandeling* in het licht verschijnt) in de *Verslagen en Mededeelingen* zal opgenomen worden.

De Heer JANSSEN leest zijne bijdrage voor over *de oude Meerwoningen* (*habitations lacustres*) der vroegste bewoners van Zwitserland en andere naburige gewesten. FERDINAND KELLER was de eerste, die deze in Zwitserland ontdekte oudheden opmerkte en beschreef. Deze overblijfselen werden ontdekt in het Zuricher, Bieler en Geneefsche meer; waar-

Digitized by Google

toe de buitengewoon lage waterstand van het jaar 1854 aanleiding gaf. Die oudste woningen zijn meestal rond, gelijk trouwens veelal de woningen der Kelten waren. Zij schijnen door de oude bewoners verlaten en daarna door brand verwoest te zijn geworden. De Spreker vermoedt, dat soortgelijke overblijfselen ook nog wel eens in Nederland konden gevonden worden. Op voorstel van den Voorzitter wordt de Heer JANSSEN verzocht, zijne bijdrage te willen afstaan voor de *Verslagen en Mededeelingen.*

De Heer BAKE merkt op deze voordracht aan, dat deze meerwoningen volgens den Spreker de oudste van die soort zouden zijn; doch dat uit het 5de boek van HERODOTUS het 16de Cap. blijkt, dat zulke meerwoningen nog veel vroeger in Thracië aanwezig waren. En de Heer LEEMANS doet opmerken, dat in de O. I. buitenbezittingen onzes Vaderlands soortgelijke woningen boven moerassen en langs meiren en rivieren, mede zeer veelvuldig voorkomen. De bijdrage van den Heer JANSSEN zal in de *Verslagen en Mededeelingen* geplaatst worden.

De Heer BAKE draagt eenige opmerkingen voor omtrent den aard van het *Corps Ruiterij te Athene,* bijzonder tijdens het schrikbewind van de Dertigmannen, alsmede omtrent den finantiëlen toestand van den Staat gedurende dat tijdperk en met het herstel der democratie. Daaruit neemt hij aanleiding, om eene plaats bij LYSIAS *pro Mantitheo* op eene andere wijze te verklaren dan tot nu toe door de latere geleerden gedaan is; gezwegen nog van de misvatting aan welke zich de oude Lexicographi hadden schuldig gemaakt. Naar het gevoelen van den Heer BAKE was zoowel het verstrekken van de *catastasis* als het later terug vorderen, als exceptioneel uit de omstandigheden te verklaren.

De Heer KOENEN leest zijne *Opmerkingen over de Neder-*

Digitized by Google

landsche Synonymiek voor, tot welke hij aanleiding heeft gekregen uit het voor twee jaren door den Bibliothecaris aangekochte handschrift over dat onderwerp. De Spreker toont, hoe de beide werken vóór het derde deel eener eeuw over de Ned. Synoniemen uitgegeven (van BRUINING en van WEILAND en LANDRÉ) geenzins kunnen geacht worden aan de eischen der taalwetenschap te voldoen. Hij behoudt zich voor, later eene tweede voordracht over dit onderwerp te houden, en het alsdan aan de vergadering over te laten, of zij voor die bijdragen eene plaats in de *Verslagen en Mededeelingen* wil bestemmen.

De Heer VAN LENNEP deelt mede, dat van het *Gemeentehuis te Gorinchem* nog tijdig eene voldoende afteekening is vervaardigd, en dat daardoor aan den wensch, door de Heeren BOONZAJER en JANSSEN geuit, zal voldaan zijn.

De Heer JANSSEN geeft te kennen, dat de Akademie eerlang een exemplaar te wachten heeft eener nieuwe uitgave van *de Paleographische werken van* GIAMBATTISTA VERMIGLIOLI, die te Perugia in 4 quartodeelen zullen worden uitgegeven door de ijverige bemoeienissen van den Graaf GIANCARLO CONESTABILE, Hoogleeraar aan de Universiteit aldaar; een werk, waardoor de etruskische overblijfselen gewis nog nader zullen toegelicht worden.

De Heer LEEMANS doet *hulde aan de twee allerverdienstelijkste mannen* die onlangs overleden zijn, en van wie de één een alleruitstekendste beoefenaar was der toonkunst, de ander zich niet minder in de graveerkunst onderscheidde. Hij noemt hun afsterven een onherstelbaar verlies voor de schoone kunsten, die nog altoos in deze Akademie hare vertegenwoordigers missen; en hij verheft zijne stem te eerder tot hunnen lof, daar beiden behoord hebben tot de ver-

Digitized by Google

dienstelijkste leden der Vierde Klasse van het voormalig Kon. Ned. Instituut.

De Heer M. DE VRIES biedt de 5de aflevering van MAERLANTS *Spieghel Historiael* voor de bibliotheek der Akademie aan. Hiermede is nu de tekst geheel afgedrukt. Eerlang zullen ook de aanteekeningen in het licht worden gezonden. De Voorzitter brengt der Leidsche Maatschappij den dank der vergadering voor dezen verdienstelijken arbeid, tot welken (de Heer JANSSEN doet dit opmerken) Prof. DE VRIES uitnemend veel heeft bijgedragen.

De vergadering wordt daarop gesloten.

Digitized by Google

RAPPORT

VAN DE HEEREN

S. KARSTEN EN J. G. HULLEMAN,

OVER DE VERHANDELING

VAN DEN HEER J. BAKE,

OVER DE

ORATIONES CATILINARIAE.

Reeds vóór een geruim aantal jaren waren door Duitsche philologen bedenkingen geopperd tegen de echtheid der Catilinariae, ten gevolge waarvan allengs eerst één, vervolgens een tweede, daarna een derde van die oraties in verdenking waren gebragt. Dit heeft een pennenstrijd uitgelokt, waaraan de meest bevoegde critici — onder dezen ORELLI en MADVIG, de eerste als bestrijder, de laatste als verdediger der echtheid, — hebben deel genomen. Hierbij was het gebleven, toen onlangs een onzer jeugdige philologen te voorschijn trad met een Academisch proefschrift, waarin ook tegen de eerste Catilinaria, de eenigste dier redevoeringen, welke tot nog toe onaangetast was gebleven, het banvonnis werd uitgesproken. Dit proefschrift heeft niet weinig opziens gebaard en een warmen strijd doen ontstaan, waaraan wij, behalve meer dan ééne geleerde recensie, ook belangrijke monographiën, met name van Prof. BOOT en Dr. EPKEMA te danken hebben, die

Digitized by Google

beiden als verdedigers der echtheid zijn opgetreden. Een zoodanige strijd heeft altijd zijn nut: of de onechtheid wordt daardoor te helderder in het daglicht gesteld, of de echtheid wordt er door gestaafd; en in elk geval scherpt hij de opmerkzaamheid en strekt daardoor om taal en stijl van het besprokene geschrift fijner te beoordeelen en juister te waarderen. Wat aan dat Academisch proefschrift te meer gewigt bijzette, was dat door den Schrijver, Dr. RINKES, als ὁ πατὴρ τοῦ λόγου werd aangeduid zijn leermeester Prof. BAKE, wiens schrander oordeel en fijne kennis van de Ciceroniaansche latiniteit algemeen bekend zijn. Het kon dus aan deze vergadering niet anders dan aangenaam wezen, dat ons geeerd medelid opentlijk voor zijn gevoelen optrad en de gronden, waarop zijne overtuiging rustte, op zijne eigene wijze uitéénzette. Dat het onderwerp op ons aller belangstelling aanspraak mag maken, zal ieder erkennen, die met den Heer BAKE instemt, „dat de aesthetische waardering van de lettervruchten, die wij uit den klassieken tijd bezitten, tot de eerste en belangrijkste eischen behoort van den philoloog."

Terwijl de Heer B. zich als hoofddoel heeft voorgesteld de onechtheid der eerste Catilinaria te bewijzen (waarmede de echtheid der overige van zelve moet vallen), en ons belooft daarbij te zullen aantoonen „dat er in dat zoo al„gemeen bewonderd kunststuk geen enkele periode, bijkans „geen drie nevens elkander geplaatste woorden zijn, die het „gehalte hebben waaraan men het talent van CICERO her„kent," zoo levert ons deze verhandeling eene inleiding of voorbereiding daartoe, waarin de methode, bij de behandeling dier kwestie door de critici gevolgd, ter toetse wordt gebragt. De Schrijver treedt hier in een uitvoerig onderzoek omtrent de juistheid der gronden, waarmede de echtheid der overige Catilinariae door AHRENS e. a. bestreden en door MADVIG verdedigd is geworden: waarbij het oordeel van den eerste grootendeels beaamd, dat van den laatste wederlegd wordt.

Digitized by Google

Uwe Commissie acht het onnoodig, in haar verslag den inhoud dezer verhandeling in het breede uitéén te zetten, te meer daar een goed gedeelte der argumenten aan deze vergadering reeds uit de mondelijke mededeeling van ons medelid bekend is. Evenmin verwacht gij van ons eene kritiek van het door den Heer B. geleverde betoog, de vrucht van rijpe studie en zelfstandig onderzoek. Wij zouden echter naar onze meening aan uwe verwachting te kort doen, wanneer wij ons, bij een zooveel bestreden onderwerp, tot eene bloote aanbeveling bepaalden. Daarom achten wij het niet ongepast, in eenige algemeene beschouwingen te treden, die, naar ons gevoelen, bij de behandeling dezer kwestie niet uit het oog dienen verloren te worden.

Drie punten zullen daarbij ter sprake komen:

1. Welk gewigt is te hechten aan de testimonia der oude schrijvers, die tot staving der echtheid worden aangevoerd?

2. Welk gewigt is toe te kennen aan feitelijke onnaauwkeurigheden, die als bewijzen tegen de echtheid worden bijgebragt?

3. Leveren taal en stijl onbetwistbare kenmerken op van onechtheid?

Wat het eerste punt betreft, de bedoelde testimonia zijn, om die kortelijk op te sommen, deze: twee getuigenissen van CICERO, het eene voorkomende in een brief, ongeveer drie jaren na zijn consulaat geschreven (*Ep.* II, 1, 3), waarin hij aan ATTICUS meldt, dat hij hem eenige onlangs bewerkte oraties, daaronder de vier Catilinariae, die ieder afzonderlijk genoemd worden, zal zenden. Het tweede komt voor *Philipp.* II, § 119, twintig jaren na CICERO's consulaat geschreven, waarin eene toespeling of liever eene terugwijzing voorkomt op een gezegde, hetwelk *Catil.* IV, § 3 te lezen staat. Eene derde plaats, namelijk *ad Att. Ep.* XII, 21, gaan wij met stilzwijgen voorbij, omdat zich daaruit ten aanzien van onze kwestie niets bepaalds laat opmaken. Na deze getuigenissen van CICERO volgt een berigt van SALLUS-

Digitized by Google

TIUS, waarin hij, van de eerste redevoering tegen CATILINA gewag makende, zegt, dat CICERO die later in het licht heeft gegeven (*Cat.* 31). Vervolgens eene plaats van SENECA den Rhetor, (*Suas.* VII, p. 44 ed. Burs.) die, naar het schijnt, der aandacht van den Heer B. ontglipt is. Aldaar wordt een gezegde aangehaald van M. CICERO, den zoon, waarin deze van den aanhef der eerste Catilinaria „Quousque tandem" op eene puntige wijze gebruik maakt. Verder eene aanteekening van ASCONIUS PEDIANUS (p. 6. ed. Or.), een jongeren tijdgenoot van dezen, een vlijtig lezer en uitlegger van CICERO's redevoeringen, die op eene plaats, *Catil.* I, § 4 voorkomende, aanteekent, dat CICERO daar het ronde getal van XX dagen voor XVIII gebruikt heeft, — zeker niet vermoedende, dat deze vrijheid na 1800 jaren voor de critici zulk een steen des aanstoots zou zijn. Eindelijk de getuigenis van QUINCTILIANUS, die op meerdere plaatsen van zijne *Institutio Oratoria* voorbeelden uit de Catilinariae aanhaalt. — Wij zullen niet bij elk dezer testimonia stilstaan, om het gewigt er van te toetsen; echter kunnen wij niet nalaten in het voorbijgaan op te merken, dat het ons verrast heeft, dat het in de eerste plaats hier boven vermelde testimonium uit den brief van CICERO aan ATTICUS, hetwelk de bestrijders der echtheid als een voornaam struikelblok hebben pogen uit den weg te ruimen, door het voor een ondergeschoven tusschenzin te verklaren, — dat de echtheid van die getuigenis door ons geëerd medelid ter naauwernood betwijfeld wordt. „Zoodanige interpolatie," zegt hij, en wij beamen dit ten volle, „zou, ik moet het bekennen, tot het „meest ongehoorde en onverwachte behooren." Doch zonder omtrent de gehalte van elk dezer getuigenissen in een bijzonder onderzoek te treden, — toegegeven zelfs, dat eenige dier getuigen, zooals ten aanzien van QUINCTILIANUS door den Heer B. klaar is aangetoond, op zich zelven weinig of geen gezag bezitten, — willen wij alleen dit opmerken, dat zij

Digitized by Google

allen te zamen eene aanéengeschakelde reeks vormen, waarvan het gewigt zich niet zoo gemakkelijk laat wegcijferen. Of is het wel aannemelijk, dat de Catilinariae door QUINCTILIANUS gelezen, andere waren dan die van zijn ouderen tijdgenoot ASCONIUS; deze andere dan die welke SENECA las; en dat de rede met den alom bekenden aanhef „Quousque tandem" door dezen aangehaald, eene andere geweest is dan die, beginnende met dezelfde woorden, waarop CICERO de zoon eene toespeling maakte? Nog minder aannemelijk zal het wel geacht worden, dat oraties van CICERO, die in aller handen waren, die de jonge lieden als het ware van buiten leerden *), reeds tijdens zijn leven of dat van zijnen zoon verdonkerd en door onechte stukken vervangen zouden zijn geworden, zonder dat de talrijke lezers en uitleggers van den redenaar daarvan iets zouden bespeurd hebben? Dit argument weegt, naar het oordeel Uwer Commissie, zwaar, en het gewigt er van wordt niet opgeheven door de aanaanmerking van den Heer B. „dat de beoordeeling daarvan behoort tot de intieme kennis van den toestand der literatuur in die tijden." Beteekent dit, met andere woorden, dat dit behoort tot de geheime kunsten der falsarii, zoo meenen wij hierop hetzelfde te moeten antwoorden wat de Heer B. ten aanzien van de onderstelde interpolatie van den boven vermelden brief aan ATTICUS zeide: dat zoodanige geheime kunst, men zou haast zeggen, goochelarij, „tot het meest onverwachte en ongehoorde" in de geschiedenis der literatuur zou moeten gerekend worden.

Wij gaan over tot het tweede punt. Bij eene naauwkeurige lezing doen zich in deze oraties deels enkele feitelijke onnaauwkeurigheden voor, deels sommige voorstellingen, die met den toestand van het oogenblik, waarop zij uitgesproken werden, niet volkomen strooken. Daarin

*) Zie *Epp. ad. Qu. fratrem*, III, 1, 11.

Digitized by Google

heeft men een bewijs meenen te vinden, dat zij niet van CICERO's hand herkomstig kunnen zijn. Om het gewigt van deze tegenwerping te beoordeelen, meenen wij nader te moeten aandringen op de omstandigheid, waarop reeds MADVIG opmerkzaam heeft gemaakt. Uit den aangehaalden brief aan ATTICUS blijkt namelijk, hetgeen ook door B. wordt aangenomen, dat deze redevoeringen door CICERO geschreven en in 't licht gegeven zijn ongeveer drie jaren na zijn consulaat. Nu kon het wel niet anders, of hier moesten gedachten, gevoelens, voorstellingen, die bij hem oprezen of levendig waren toen hij deze oraties schreef, ongemerkt zamenvloeijen met hetgeen hij gevoeld en gedacht had toen hij ze uitsprak. De politieke stelling van CICERO was in dien tusschentijd eenigzins gewijzigd. Door den roem, dien hij zich in zijn consulaat had verworven, en niet minder door zijn bovenmatige roemzucht was de vriendschap van velen zijner staatkundige partijgenooten bekoeld, en daarentegen de haat zijner tegenpartij in dezelfde mate geklommen. Het was de Clodiaansche factie, die alle middelen te werk stelde om CICERO ten val te brengen. Deze spande hiertegen natuurlijk al zijne krachten in om zijne tegenpartij te bestrijden en zijn eigen aanzien te handhaven. Het krachtigste middel, dat hij daartoe bezat, was, de herinnering aan zijn roemrijk consulaat bij den senaat en het volk te verlevendigen, zijne toenmalige verdiensten als redder des vaderlands te verheffen, en zijne handelingen als magistraat te regtvaardigen. Daartoe moest de uitgaaf dezer oraties vooral medewerken. Zij zijn dus niet te beschouwen als eene eenvoudige afspiegeling van hetgeen hij toen in den senaat en voor de concio gesproken had, maar tevens als *vindiciae*, waardoor hij zich ten doel stelde, zijne in die gevaarlijke oogenblikken aan den dag gelegde veerkracht en beleid, zijne zelfopoffering voor het algemeene welzijn, zijne maatregelen voor het behoud van de stad in een helder dag-

Digitized by Google

licht te stellen, en tevens zijne handelingen tegen de aantijgingen van zijne belagers en benijders te verdedigen. Zulk eene stof was, vooral op zoodanig oogenblik, meer dan eenige andere in staat den redenaar in eene opgewonden stemming te brengen; en niemand, die de zelfingenomenheid van CICERO met zijne „onsterfelijke verdiensten" (om zijne eigene woorden te gebruiken) kent, zal zich verwonderen, zoo hij zich hier tot een toon van grootspraak of overdrijving liet vervoeren, zooals wij die in zijne andere redevoeringen doorgaans niet aantreffen. Daaruit nu laat zich zeer goed verklaren, dat in deze redevoeringen hier en daar phrasen en gezegden voorkomen, die op het oogenblik, toen hij ze voor de vuist uitsprak, minder gepast waren geweest, maar die zeer passend waren op het tijdstip, toen hij ze in 't licht gaf; bijv. die perioden, waarin de redenaar de deelneming van den senaat en de Quiriten voor zich tracht op te wekken bij de gevaren, die hem als consularis zouden bedreigen, en waarin hij zijn hulpeloos zoontje in hunne bescherming aanbeveelt. (*Cat.* III, § 28. IV, § 3 en 23). Ook enkele historische onjuistheden, die worden opgemerkt, laten zich uit dat oogpunt gemakkelijk verklaren. Om een voorbeeld aan te halen: *Catil.* III, § 26 vermeldt CICERO, op zijn consulaat doelende, als eene bijzonderheid, dat „in één en „hetzelfde jaar twee mannen waren opgetreden, van dewelke „de een de grenzen van het Romeinsche gebied van het Oosten „tot het Westen had uitgebreid, de ander den zetel van dat „gebied voor den ondergang had bewaard." („Uno tempore „in hac rep. duos viros exstitisse, quorum alter fines ves„tri imperii non terrae, sed coeli regionibus terminaret, „alter ejusdem imperii domicilium sedemque servaret.") Deze „duo viri" zijn CICERO en POMPEJUS. Wij stemmen het den Heer B. volkomen toe, dat dit gezegde op dat tijdstip een anachronismus was: want vooreerst waren die grootsche overwinningen van POMPEJUS op het oogenblik dat CICERO

Digitized by Google

tegen Catilina te veld trok, nog niet voltooid; ten andere is, gelijk de Heer B. juist opmerkt, deze phrase eene toespeling op een hoffelijk gezegde van POMPEJUS, eenigen tijd na de onderdrukking der Catilinarische zamenzwering door dezen staatsman jegens CICERO geuit. Maar is dat daarom een bewijs van onechtheid? Onzes inziens, in geenen deele. Want vooreerst, al had CICERO dat gezegde toen niet gebezigd, was het daarom echter niet ongerijmd: er ligt geene rhetorische onwaarheid in; en ten anderen, op het tijdstip, waarop CICERO deze oraties schreef, was een zoo vleijend compliment jegens POMPEJUS te meer gepast, daar CICERO juist toen al zijne pogingen inspande om met dien zoo vermogenden als eerzuchtigen staatsman op een goeden voet te zijn en hem ten naauwste aan zich te verbinden. (Zie *ad Att. Ep.* I, 19). In plaats van dus in deze woordenpraal een blijk van onechtheid te zien, meenen wij daarin veeleer de hand van CICERO te erkennen; daar het bijna onbegrijpelijk zou zijn, hoe iemand anders dan de redenaar zelf zulk een passend anachronismus zou hebben kunnen bezigen.

Wij komen tot het derde punt, betreffende de taal en den stijl. Dit is volgens den Heer B. de hoofdzaak, waarvan de beslissing der kwestie afhangt. Wij stemmen dit gaarne toe, mits de testimonia en argumenta externa daardoor niet geheel op den achtergrond worden geschoven. Hier is de vraag: doen zich in taal en stijl duidelijke kenmerken voor, waaruit de onechtheid kan blijken? Wanneer hieromtrent zoo fijne Latinisten als de HH. BAKE en MADVIG van oordeel verschillen, zal men het ons ten goede houden, zoo wij hier geene partij kiezen, maar ons tot eenige algemeene aanmerkingen bepalen. Het is niet te ontkennen, dat in de Catilinariae over het algemeen zekere gezwollenheid en hoogdravendheid heerscht, die bij den toon van andere soortgelijke oraties en invectiven eenigermate afsteekt; maar ligt hierin een voldoende maat-

Digitized by Google

staf om over de echtheid te beslissen? MADVIG merkt op, dat de Romeinsche welsprekendheid, — wij mogen er ook de poëzij bijvoegen — over het geheel niet vrij is van declamatie; en ook bij CICERO kan, naar het oordeel van dien criticus, de vloed van woorden niet altijd den strengen toets der logica doorstaan. BAKE beperkt dat oordeel in zoo ver, dat hij beweert dat bij CICERO de declamatie-toon nooit tot ijdele woordenpraal overslaat. Het komt hier dus aan op het bepalen van de juiste grenzen, van de „certi „fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum." Dit is eene hoogst moeijelijke zaak. In taal en stijl grenst het krachtige zeer na aan het hoogdravende; zoodat het niet te verwonderen is, zoo kundige critici in hun oordeel daaromtrent kunnen verschillen.

De Heer B. neemt als maatstaf van beoordeeling aan „het ideaal van den Orator, zooals dat in de redevoeringen „van CICERO afgedrukt en door hem zelf in zijn *Orator* be„schreven is." Wij achten dit volkomen juist; evenwel moeten wij opmerken dat een zoodanig idee of ideaal uit zijn aard algemeen is, en daarom zal ons geacht medelid ons zeker toestemmen, dat daarnevens in aanmerking moet genomen worden het bijzonder karakter van elk stuk, de omstandigheden en de indrukken waaronder het geboren is. De Catilinariae waren improvisaties, door CICERO in den senaat en voor de concio uitgesproken, en wel als Consul; invectiven, waarin hij zijne tegenpartij onverhoeds als door eene hagelbui van woorden en zinnen moest overrompelen en verpletteren. Dat doel heeft hij bereikt. Zoo ergens, was hier declamatie op hare plaats. Later, bij het schrijven of uitwerken dezer redevoeringen, heeft hij ze zooveel mogelijk die kleur van improvisatie laten behouden. Nu vragen wij, of zich daaruit niet verklaart eensdeels eene zekere affectatie van graviteit, waarin wij den Consul herkennen,

Digitized by Google

anderdeels die vloed van krachtige woorden en phrasen, waardoor hij zijne partij overstelpt en zijne hoorders medesleept. Verlangt men een bewijs, dat CICERO en zijne tijdgenooten in dergelijke improvisatiën niet zelden den toon van declamatie aansloegen, hooren we wat hij zelf aan ATTICUS schrijft, bij gelegenheid van eene redevoering door CRASSUS in den senaat uitgesproken, waarin deze CICERO's verdiensten in het dempen der Catilinarische zamenzwering hoog had opgehemeld. *Ep. ad Att.* 1, 14: „Totum hunc „locum (zegt hij), quem ego varie meis orationibus soleo „pingere, de flamma, de ferro (nosti illas ληκυθούς) valde „graviter pertexuit. . . . . Quid multa? Clamores. Etenim „haec erat ὑπόθεσις, de gravitate ordinis, de equestri concor„dia, de consensione Italiae, de immortuis reliquiis conjura„tionis, de vilitate, de otio. Nosti jam in hac materie *sonitus* „*nostros;* tanti fuerunt, ut ego eo brevior sim, quod eos „usque istim exauditos putem." En in een anderen brief aan dienzelfden vriend (1, 16), waarin hij van zich zelven meldt met hoeveel heftigheid hij de Clodiaansche factie in den senaat heeft bestreden, zegt hij: „dii immortales! quas „ego pugnas et quantas strages edidi! qui impetus in Piso„nem, in Curionem, in totam illam manum feci!" In gelijken toon zijn de Catilinariae gehouden, en daarin is, onzes inziens, de maatstaf te vinden, waarnaar de stijl dier redevoeringen moet beoordeeld worden.

Maar ontmoeten wij welligt in de taal, in woorden en uitdrukkingen, groote afwijkingen van de Ciceroniaansche latiniteit? Wij kunnen niet ontkennen, dat, als men elke periode ontleedt, ieder woord zift, en als met den mikroskoop in de hand alles haarfijn uitpluist, het der kritiek hier niet aan stof tot aanmerkingen zal ontbreken. Maar evenmin zal men ontkennen, dat dit ook bij vele andere hetzij oratorische of philosophische geschriften van CICERO, hier

Digitized by Google

meer, daar minder, het geval is. Maar klare, onwederspreekbare bewijzen van onechtheid treffen wij er niet aan. Daarentegen hebben wij wel onder de aanmerkingen, die op de latiniteit gemaakt zijn, er meer dan ééne aangetroffen, welker juistheid wij betwijfelen, of die althans van al te groote gestrengheid niet is vrij te pleiten. Tér proeve enkele voorbeelden. *Catil.* IV, § 13, komt de uitdrukking voor, ***vereamini censeo***, in ironischen zin, waarvoor gewoonlijk ***veremini, credo***, of ***verendum est, credo***, gebruikt wordt. Is die zegswijze af te keuren? Beide drukken hetzelfde uit, maar op eene verschillende wijze: ***vereamini censeo*** is, om mij kortheidshalve in het latijn uit te drukken, ironice suadentis; ***veremini credo*** ironice opinantis. In gelijken zin lezen wij bij SALLUSTIUS ***misereamini censeo.*** Ook hier komt deze zegswijze éénmaal voor. Hebben wij nu regt dezelfde uitdrukking bij SALLUSTIUS te dulden, bij CICERO te verwerpen? Evenmin komt ons de uitdrukking ***remissio poenae***, voor ***verzachting van straf*** of ***bepaling van eene zachtere straf***, berispelijk voor. Zij strijdt noch met de analogie noch met het gebruik; wij twijfelen zelfs, of CICERO er eene betere uitdrukking voor konde gekozen hebben. Als aan 't einde van diezelfde oratie gezegd wordt (IV, § 23): „Quodsi meam spem vis improborum *fefellerit*", in dezen zin: „indien het geweld der boozen mijne hoop (t. w. mijn hoop op behoud, gegrond op de regtvaardigheid mijner zaak) zal ***te niet gedaan hebben:***" dan is *fallere spem* hier eveneens gebezigd als *de Or.* I, princ. „Quam spem consiliorum meorum varii nostri casus *fefellerunt.*" De aanmerking gemaakt op het gezegde „habetis eum consulem qui parere vestris decretis ***non dubitet,***" zal, meenen wij, vervallen, zoo men daarmede vergelijkt het gezegde *de Rep.* 1, 4: „Is fueram qui ***non dubitaverim*** me gravissimis temporibus obviam ferre." Dat de formule *de* of ***pro aris et focis*** geene toevoeging van soortgelijke woorden zou toelaten, laat zich door voorbeelden, zooals *Phil.* VIII, 3,

Digitized by Google

Nat. Deor. III, extr., wederleggen *). Bij dergelijke aanmerkingen is bij ons wel eens onwillekeurig de gedachte opgekomen, of de critici niet soms meer Ciceroniaansch zijn dan CICERO zelf. Dit neemt intusschen in ons oog de waarde dier kritiek niet weg. Dat ontleden en ziften van de gedachten en woorden scherpt het oordeel, loutert den smaak en strekt tevens om de monumenten der klassieke oudheid naar hare waarde te schatten, als modellen, waaruit wij het „quid sequendum, quid vitandum sit" kunnen leeren.

Dat dáartoe deze verhandeling van ons hooggeschat medelid, de vrucht van zelfstandig onderzoek, eene belangrijke bijdrage levert en een sieraad van de werken onzer Akademie zal uitmaken, behoeft wel geene verzekering. Evenmin behoeven wij den Heer B. de bevestiging te geven, dat, zoo wij onze zienswijze omtrent dit onderwerp onbewimpeld hebben opengelegd, wij daarbij geenszins geleid zijn geweest door een overdreven zucht tot behoud, veel minder door een geest van tegenspraak, maar alleen door belangstelling in eene kwestie, die slechts door veelzijdige beschouwing tot klaarheid kan gebragt worden, en tevens in de overtuiging, dat niemand meer dan ons geëerd medelid bevoegd is, het gewigt der in 't midden gebragte bedenkingen naar juistheid te schatten.

---

*) De eerstaangehaalde plaats luidt aldus: „Nos deorum immortalium templa, nos muros, nos domicilia sedesque populi Romani, penates, aras, focos, sepulcra majorum; nos leges, judicia, libertatem, conjuges, liberos, patriam defendimus." In de andere leest men: „est enim mihi tecum pro aris et focis certamen et pro deorum templis atque delubris proque urbis muris" cet.

Februarij, 1859.

Digitized by Google

RAPPORT

VAN DE HEEREN

J. G. HULLEMAN, G. H. M. DELPRAT EN S. KARSTEN,

AANGAANDE DE

LATIJNSCHE DICHTSTUKKEN,

INGEZONDEN

TER MEDEDINGING NAAR DEN PRIJS UIT HET

LEGAAT VAN *HOEUFFT.*

M. H.!

Vijf dichters dingen dit jaar naar den prijs van HOEUFFT: *een* uit Nederland, *twee* uit Frankrijk, *twee* uit Italië. Ons is het opgedragen, over hunne gedichten verslag uit te brengen, en tot het verrigten van die taak zijn wij thans gereed. Zoo in het overzigt, dat wij U schenken zullen, sommiger inhoud en zamenhang minder volledig, die van andere meer uitvoerig zijn opgegeven, gij zult dan, naar wij vertrouwen, inzien, dat afdoende redenen ons daartoe hebben geleid.

I. *Ad Principem Arausiacum, cum duodevicesimum aetatis annum impleret*, is het opschrift van een gedicht, hetwelk uit 130 elegische verzen zamengesteld en ingezonden is onder de spreuk: *Nunc dicenda bono sunt bona verba die.* Op de keuze van het onderwerp dingen wij niets af. Integendeel gelooven wij, dat het tot eene dichterlijke be-

Digitized by Google

handeling meer dan bruikbaar is, dàn vooral, als de dichter zich niet bepaalt tot de gebeurtenis van den dag en den persoon des Prinsen, maar tevens aan voortijd en voorgeslacht licht en gloed weet te ontleenen. Op de vraag, of ònze dichter hierop bedacht is geweest, mag het antwoord niet volstrekt ontkennend zijn. Zoo zingt hij vs. 33 vlgg.:

Talis erat iuvenis, Carolus quem Caesar amabat,
Unica post Batavis ara reperta suis.
Talis Mauricius, patrii cum sanguinis ultor,
Exitiosa, tibi, bella moveret, Iber.
Talis avus, densis cum praebens pectora telis,
Arceret patrio Gallica vincla solo.

Maar noemen wij nu nog vs. 75 vlg., waar andermaal van Koning WILLEM II gewaagd wordt, en enkele zeer algemeene verwijzingen op 's Prinsen voorouders, wij hebben dan ook naauwkeurig alles vermeld, wat de rijkdom onzer geschiedenis ter opluistering dezer verzen heeft bijgedragen. Zoo houdt zich de dichter schier uitsluitend bezig met hetgeen wij noemden de gebeurtenis van den dag en den persoon des Prinsen, wiens uiterlijk vooral hem niet weinig schijnt getroffen te hebben. Hij maakt er althans tot vier of vijf malen toe eervolle melding van. Doch volgen wij den gang zijner denkbeelden, en zien wij, op welke wijze hij ze ons mededeelt.

Tot hoofdtooneel heeft de dichter, wat trouwens natuurlijk was, Amsterdam gekozen. Hoe dáár op den feestdag aan pleinen en in straten de vlaggen waaijen, alle huizen met groen getooid zijn, des avonds de geheele stad schitterend verlicht is, wordt vs. 11 vlgg. niet kwaad geschilderd.

Per fora perque vias fluitant pendentia signa;
Tortilibus sertis non domus ulla caret.
Mox nova, cui stellae cedant fulgore corusco,
Pignora laetitiae, plurima flamma dabit.

Digitized by Google

Terwijl ieder op de been is, komt de Prins, door zijne Ouders vergezeld, de stad binnen. Men kan het hem aanzien, dat hij van vorstelijken bloede is. De menigte staart hem met bewondering aan, ziet in zijn' persoon een' waardigen telg van den edelen Oranjestam, en doet van haar gejuich de lucht weêrgalmen. Ja zelfs (vs. 48):

Commoti populus fervet ut unda maris.

Evenwel, aan *die* baren kan de Prins zich veilig toevertrouwen. Hier worden geen dolzinnige oproeren ontworpen, geen listige aanslagen als die van een' ORSINI gesmeed. Gerust kan hij onder al dat gewoel zich wagen. De beste wenschen voor zijn levensgeluk zal hij uit aller mond vernemen en op aller aangezigt kunnen lezen.

Tot zoo verre, dat is, tot de tweede helft van het gedicht, loopt, op enkele uitzonderingen na, alles vrij wel af. 't Is waar, *gratia plena quidem est aevi crescentis* (vs. 25) mag geen fraai vers heeten, en voor *aevum crescens* zou OVIDIUS liever *crescentes anni* gezegd hebben; *hoc similive modo loquuntur* (vs. 45) klinkt nog al prozaïsch; het straks aangehaalde vers *commoti populus fervet ut unda maris* is wel wat kras, en het daarop volgende pentameter (vs. 50) *Hoc vento regum quam bene cymba natat,* wat waterachtig; een oproer eindelijk, vooral een dolzinnig oproer, wil zoo noode *gekoesterd* zijn (*fovet insanos terra tumultus,* vs. 53); — maar deze vlekjes mogen ontsieren, er staat te veel goeds tegenover, dan dat wij dáárom alleen een minder gunstig oordeel zouden uitspreken. Doch voornamelijk met het laatste gedeelte kunnen wij geen' vrede hebben. In plaats daarvan verlangden wij weinige, doch krachtige verzen. Wat vinden wij nu? Nadat de dichter den Prins heeft toegewenscht, dat de gebeden, welke voor hem ten hemel worden opgezonden, mogen verhoord worden, begint hij den jeugdigen Vorst mede te deelen, dat deze thans

Digitized by Google

zijne meerderjarigheid bereikt heeft en elk oogenblik tot het Koningschap kan geroepen worden. Wij willen niet zeggen, dat de Prins dit óók wel wist, maar kunnen toch de groep niet als hoog dichterlijk roemen, en evenmin de wijze goedkeuren, waarop de zaak in woorden is uitgedrukt: (vs. 69 vlgg)

Haec est nempe dies, qua te toga libera sumta
Ex puero factum iam notat esse virum.
Nunc et consilii pars incipis esse paterni,
Et dare sceptra tibi quaelibet hora potest.

Nempe is niets dan hetgeen men een *stoplap* pleegt te noemen. *Toga libera* zal welligt kunnen beduiden *quae liberum reddit*, wat voor eene minder goede uitlegging vatbaar schijnt; maar de hier bedoelde *toga* noemden de Romeinen *pura* of *virilis*. *Notat* zullen wij laten rusten, om den gedachtengang van den dichter verder te volgen. Het zal voor den Prins eene moeijelijke taak zijn; maar hij moet het voorbeeld zijns Grootvaders zich voor oogen stellen, en, even als SALOMON, den Hemel bidden om wijsheid. De dichter gelooft, dat de Prins dit doet (vs. 77 vlgg).

Quodque sibi optavit Davidis filius olim,
Credibile est a Dîs te tibi quaerere idem:
Ut tibi contingat summum Sapientia munus
Fortunis ut non sis minor ipse tuis.

Dat het laatste pentameter schoon is, durven wij niet beweren, noch het gebruik van *quaerere*, in dézen zin, verdedigen. Ook achten wij het niet noodig, den Prins, te gelijk met den SALOMON van *dien* tijd in bescherming te nemen tegen de verdenking van het polytheïsmus te zijn toegedaan. Intusschen kan het wel verlegenheid verraden, maar tact is het naar ons inzien niet, zoo men, om zulke denkbeelden uit te drukken, aan de Romeinen, bij het gebruik

Digitized by Google

hunner taal, Goden en Godinnen gaat ontleenen, en hier spreken van *a Dis quaerere*, elders (vs. 121) wenschen *sic tibi Dî faveant!* — 's Prinsen bede zal niet onverhoord blijven (vs. 81 vlg.).

Macte istis votis! nec erunt ea vana: quod optas
Qua petitur, dudum iam tibi trita via est.

En zoo komt de dichter tot de voortreffelijke opvoeding, welke de Prins aan de zorg van zijn' Koninklijken Vader te danken heeft. Van de 22 aan dit onderwerp gewijde verzen verdienen sommige lof, zijn andere niet onberispelijk, b. v. vs. 87:

Aeternum decus est patri *patriaeque* tuoque,

en vs. 95:

Quid iuvat augusto descendere sanguine *regum?*

Eindelijk wordt in 13 disticha de Prins aangespoord om den weg van braafheid en deugd te blijven bewandelen, opdat hij eenmaal, onder den goddelijken zegen, zelf gelukkig, het geluk van Nederland helpe bevorderen.

Wij hebben bij deze verzen wat langer stil gestaan, M. H.! om zoowel hunne goede als hunne kwade zijde in het licht te stellen, en U meer naauwkeurig de gronden te doen kennen, op welke de uitspraak berust, die wij hier laten volgen. Al is de opvatting niet hoog, en straalt van het dichterlijk vuur geen groote warmte ons tegen, van verdiensten is het gedicht, bepaaldelijk in het eerste gedeelte, niet ontbloot. De eene gedachte ontwikkelt zich gemakkelijk uit de andere; de taal is slechts hier en daar onzuiver; de versificatie, in het algemeen, vloeijend; tegen de maat is niet gezondigd. Daarentegen schijnt ons de laatste helft veel te gerekt, over het geheel krachteloos, soms zelfs mat, meer afdalende tot het lage proza dan op-

Digitized by Google

klimmende tot de verhevenheid der poëzij, kortom van dien aard, dat zij de waarde, die wij anders nog aan het eerste deel zouden toekennen, zoo zeer vermindert, dat wij U moeten voorstellen dit gedicht niet te bekroonen.

II. Datzelfde voorstel wordt u gedaan omtrent 297 hexametri, welke het Horatiaansche *Multa renascentur quae iam cecidere* tot spreuk voeren. Doch het voorstel gaat uit van slechts één Lid uwer Commissie; het oordeel der beide andere Leden is gunstiger. Dit maakt de taak van verslaggever noch kort noch gemakkelijk. Wij zullen evenwel trachten U niet langer bezig te houden dan volstrekt noodig schijnt om U behoorlijk in te lichten, opdat gij straks met eenigen grond voor U zelven uw ABSOLVO of CONDEMNO kunt uitspreken, en niet verpligt zijt uwe toevlugt te nemen tot het redenlooze NON LIQUET.

Het gedicht is op de instelling van den wedstrijd zelven toepasselijk, zooals reeds de naam *Carmen Latinum apud Batavos redivivum* aanduidt. De inhoud komt op het volgende neêr. Tegen den avond wandelt de dichter in een bosch. Verdiept in het lezen van HORATIUS, wordt hij door de duisternis overvallen, en, ook te zeer vermoeid om verder te gaan — hij noemt dat (vs. 15):

Defessique pedes ultra atque ultra *ire recusant* —,

vleit hij zich, gelijk weleer zijn HORATIUS aan den Vultur in Appulie, bij eene murmelende beek neder, en valt daar, niet zonder den invloed van dat gemurmel te ondervinden, langzamerhand in slaap (vs. 25 vlg.):

Coepit grata quies paulatim in *membra iacentis*
Serpere, dum tacito strepitu *mens* murmurat *intus.*

Aan welken god of dichter hij dien slaap te danken had, weet hij niet. (De minderheid uwer Commissie twij-

Digitized by Google

felt er aan, of de dichter al was uitgeslapen, toen hij het in dit Latijn opteekende:

Quis Deus aut vates somno mea lumina pressit
Nescio.)

Al slapende schijnt hij sprakeloos gesproken te hebben. In ieder geval is het wonderlijk toegegaan, wordt het althans wonderlijk uitgedrukt. Wij zullen den kamp, welken de dichter verklaart toen te hebben moeten verduren, om de eigenaardige voorstelling des te beter te doen vatten, met zijne eigene woorden U beschrijven. (vs. 30 vlgg).

Ac velut Aeolio resonantes pectine nervi,
Os loquitur mutis aegre illuctantia labris
Fragmina, *dulcisonos fundens de pectore versus.*

Vermoedelijk moet hierin eene navolging worden gezocht van STATIUS' vers (Theb. IV, 790): *Et teneris meditans verba illuctantia labris.* — Intusschen, van slapen komt het al ligt tot droomen, vooral bij dichters; en zoo ging het ook den onzen. Hooren wij, wàt zich in dien droom aan hem voordeed.

Hij ziet de kruin van den Pindus, en daarop een onnoemelijk aantal dichters,

Quorum dissimiles vultus variasque loquelas
Quis numerare queat? (vs. 35 vlg.)

Voorop staat de Romeinsche phalanx in twee gelederen, fiksche kerels (*grandes viri*, vs. 42), Latijnsche dichters van den ouden en van den nieuwen tijd. Genen staan regts, en hebben VIRGILIUS in hun midden. ENNIUS steekt boven al de ouden uit; maar zijne kleeding is niet heel oogelijk: *squalet!* En toch, hoe vreemd! bij dien *squalor*

teretes sublucent stercore gemmae (vs. 50).

Naast hem bevinden zich jongeren, en wel in de eer-

Digitized by Google

ste plaats LUCRETIUS, vergezeld van PETRONIUS (vs. 58 vlg.):

Cui comes exhaustus generoso sanguine venas
Additur, infectum maerens liquisse poema.

Maar de naamlijst van hen, die zich om VIRGILIUS als middenpunt bewegen, is te groot om ze hier geheel op te geven. Genoeg zij het te zeggen, dat tot IUVENALIS toe onze Fransche dichter geen' enkelen zijner Romeinsche kunstgenooten van eenige vermaardheid onvermeld gelaten, en met een' enkelen trek, dikwijls heel gepast, hen zelven of den aard hunner zangen geschetst heeft (vs. 60—97).

Links op de kruin van den Pindus, onder een aantal anderen uit alle werelddeelen,

quorum vix inclyta dicere possem,
Nomina, si centum patuissent vocibus ora,

merkt de dichter de *turma Batavorum* op,

qua non praestantior unquam
Ulla fuit;
more novos Romano excudere versus
Docta cohors, Flacci genus, et cognata Maroni.

De *grandis facies* van ERASMUS treft het eerst zijn oog (vs. 113).

ille pedestri
Parnassi solitus culmen conscendere Musâ,
Pegaseasque movet nullo *discrimine pennas;*

voor welk *nullo* meer overeenkomstig de waarheid *magno* zou kunnen staan. (Vgl. het bekende werk van PEERLKAMP, bl. 46.) Dan ziet de dichter NANNIUS, JUNIUS en eene reeks anderen, waaronder TORRENTIUS en LIPSIUS (vs. 128 vlgg),

assueti priscos evolvere libros,
Et versus conflare *pares, atque abdita rerum*
Pandere.

Digitized by Google

Zelfs (vs. 131 vlg.)

optima quaeque
MEURSIUS *amplectens libro cui nomen* Athenae,

en SCHREVELIUS (vs. 139) zijn er bij. Verder de *aemula Graecorum turba*, met GROTIUS en Mevrouw GROTIUS in het eerste gelid (vs. 146 vlgg.). Achteraan komt de *sacrata phalanx* der Jezuïten: BECANUS, WALLIUS, ZYLIUS en HOSSCHIUS.

Daar treedt eensklaps VIRGILIUS te voorschijn. Ernstig en somber ziet hij er uit. Hij gebiedt stilte, en gereedelijk wordt aan het bevel voldaan.

summum simul excita vatem
Turba salutavit prona cervice, parantque
Auribus argutum bibulis haurire Maronem.

Stout gezegd! De hoofdinhoud van de rede, door VIRGILIUS gehouden, is eene klagt over de verwaarloosde beoefening der Latijnsche poëzy, die aan geld- en gewinzucht is ten offer gebragt (vs. 211 vlgg.).

Romani-iacent versus; ingloria sordet
Musa, Latinorum quondam laus inclyta. Pauci
Versibus indulgent patriis veniamque merentur.
At plures hodie dirus tenet ardor habendi;
Mercurii comites iam deseruere Minervam.

Eén land plagt er nog te zijn, dat eene gunstige uitzondering maakte, (vs. 222)

Vicinus Belgis, immensique accola Rheni
Angulus;

maar hij meent, dat thans ook dáár de Latijnsche Muze zwijgt (vs. 225).

iam dicite, cari,
Dicite iam comites, et nostras pellite curas.

Digitized by Google

Geen van al de dichters weet hierop iets te zeggen. Doch weldra vat GROTIUS het woord op, en verklaart (vs. 231):

Nil desperandum Phoebo duce et auspice Phoebo.

Niet lang geleden is in Nederland een aanzienlijk man gestorven, (vs. 237 vlgg.)

Egregias artes opibus scriptisque tueri
Suetus, amans vatum, pronusque ad munera, versus
Dummodo desuetos foveat *Musasque iacentes.*

Door de milddadige beschikking van dien man zal jaarlijks een wedstrijd plaats hebben, in welken dichters uit alle oorden om den prijs kunnen kampen. Derhalve, goeden moed gehouden, kameraden! (de dichter noemt dat *macte animis,* vs. 257),

Et tu, docte Maro, nimios compesce dolores,
Usque novos pariet generosa Batavia vates.

Dat berigt doet algemeen genoegen. Een glimlach vertoont zich om VIRGILIUS' lippen. Bloemkransen worden vervaardigd, en gejuich vervult het gansche woud. Ten laatste heft de geheele rei een' lofzang aan op Nederland, als van alle landen het eenige, dat naast den koophandel de Muzen in eere houdt.

Dat daarop de dichter ontwaakt, in de duisternis langzaam naar huis terugwandelt, en besluit, die droomverschijning in een Latijnsch gedicht aan ons mede te deelen, behoeft naauwelijks eenige vermelding.

Wat nu de waarde van dit dichtstuk betreft, uwe Commissie, M. H.! is het in dit opzigt onderling ééns, dat er over het geheel een klassieke tint ligt, die toont dat de dichter met den geest der Latijnsche poëzy vrij wel vertrouwd is; dat er in het gedicht leven en warmte heerscht;

Digitized by Google

de vinding niet ongelukkig mag heeten; tegen rhythmus en maat, behoudens eene enkele uitzondering (*infanticida*, vs. 173), met grond geene belangrijke bedenkingen te maken zijn. Doch ook daaromtrent is zij het ééns, dat, terwijl onder de Latijnsche dichters, die ons vaderland heeft opgeleverd, velen genoemd worden, welken die naam boven anderen of regtens niet toekomt, het geheele stuk door, de zuiverheid der Latiniteit en de juistheid van uitdrukking zeer veel te wenschen overlaten, zóó veel zelfs, dat naar hare overtuiging de gouden eerepenning aan dit gedicht niet mag worden toegewezen. Wat blijft er dan nog over, zult gij welligt vragen, waaromtrent zij het *niet* ééns is? De beslissing, M. H.! of de verdiensten, in vergelijking met de gebreken, groot genoeg zijn om den dichter een' tweeden prijs, de *zilveren* medaille, toe te kennen, doch onder de bepaling, dat hij vóór de uitgave der verzen verbeteren zal, wat hem als gebrekkig zal zijn aangewezen. Met dit denkbeeld kan één Lid der Commissie zich niet vereenigen, noch *in concreto*, noch *in abstracto*. Verleent hem, opdat hij redenen voor zijn gevoelen opgeve, eenige oogenblikken een afzonderlijk gehoor.

Het bedoelde Lid wil het den hedendaagschen Latijnschen dichter niet euvel duiden, dat hij soms met eene geleende veder zich tooit; maar het hangt er veel van af, *welke* vederen hij kiest, en *waar* hij ze aanbrengt. Als b. v. in dit gedicht GROTIUS, VIRGILIUS toesprekende, begint met een *Nil desperandum Phoebo duce et auspice Phoebo*, dan kan den laatste dit gebruik van zijn eigen vers niet ongevallig zijn, en als HORATIUS, die er bij staat, zijn *Multa renascentur quae iam cecidere* uit GROTIUS' mond hoort, kan hem dat aangenaam aandoen; maar als VIRGILIUS zelf, ten aanhoore van al wat den naam draagt van Latijnsch poëet, zijn *Auri sacra fames* te berde brengt, dan riekt dit wel

Digitized by Google

wat naar pedanterie, even als het grooten schijn van onbeschaamdheid heeft, tegenover HORATIUS voor den dag te komen met

O cives! cives! quaerenda pecunia primum,
Carmina *post nummos.*

Doch gaan wij over tot een ander, niet geringer en meer algemeen bezwaar; fouten in taal en stijl. Enkele voorbeelden zijn hierboven reeds bijgebragt, gelijk *fragmina illuctantia mutis labris*, wat, op zich zelf beschouwd, aan de gevolgen van eene andere soort van avondpartij zou doen denken; in verband met den zin, onzin is, waarop het bijgevoegde *os loquitur* de kroon zet. Den naam van onzin verdient ook een *spiramina florum naribus haurire* (vs. 5): want de *nares* zelve zijn *spiramina*, en *spiramina* nooit *odores*. Wat is een *labens* ab *aethere sol* (vs 2)? Wat een beekgemurmel, dat *arrectas* diverberat *aures* (vs. 17)? *Zoowel-als* beteekent nergens *et-atque;* maar ook is het poetastery, Latijnsche dichters uit den Romeinschen tijd en uit latere eeuw aan te duiden door (vs. 43 vlg.):

Et queis lingua fuit patrio vernacula more,
Atque Latinorum nuper sermone locuti.

Tantum-quam (vs. 49) voor *tam-quam* is niet te verdedigen. Welke beteekenis moet (vs. 53) in *iuvenis loca nullius ante Trita* solo *ingrediens* aan *solo* gehecht worden? Toch niet die van *voetzool*, als ware het *solea?* Zoo lang als *ultor* (vs. 92) geen comparativus is, zal de ablativus alleen op *e*, en niet tevens op *i* blijven uitgaan. Zoo lang als in het Latijn de namen van boomen en planten, behalve de zeer bekende uitzonderingen, vrouwelijk zijn, zal *Apollinei lauri* (vs. 280) tot de barbarismen behooren. Met geringe moeite zijn vele dezer fouten te verbeteren. 't Lijdt

Digitized by Google

geen' twijfel. Maar naar de meening van het bedoelde Lid der Commissie mag daarvan hier geen sprake zijn. Waar zal men dán eindelijk ophouden? Dat Lid stelt zich de zaak dus voor: 't is de roeping der Commissie niet, en het kan die niet wezen, om gebrekkige gedichten dragelijk te helpen maken; maar één van beiden geschiede: een ingezonden prijsdicht is, over het geheel genomen, goed, en dan worde het met *goud* bekroond, of het lijdt aan groote gebreken, en men bekroone het *niet*.

III. De ruyter en willem III zijn de hoofdpersonen, welke bezongen worden in een gedicht van 174 hexametri, dat tot kenspreuk heeft *Contemplatur ovans Rex iam sua regna futurus.* Het schijnt den dichter, een Franschman, niet gelukt te zijn, voor zijn' zang een' geschikten titel te vinden; doch het doel, dat hij zich heeft voorgesteld, drukt hij in zijne twee laatste verzen dus uit:

Sic dominos pelagi Batavus perterruit Anglos;
Nutantem Anglorum Batavus sic restituit rem.

Nederland, zegt hij, heeft zóó veel uitstekende mannen opgeleverd, dezulke namelijk, *quos terra ferax ex aequore gignit* (hoe dat kan zamen gaan, moge hij zelf verantwoorden), dat hij niet weet, wien hunner hij het eerst bezingen zal. Daar evenwel — maar 't is beter, en voor U welligt meer verstaanbaar, dat wij de drie verzen (7—9) zelven laten volgen:

Cum tamen invitâ crepat indefessa Minervâ,
Musa loquax, Batavi si iam non hospita, saltem
De Batavo, quem rite colit, facunda loquetur.

Deze *Musa loquax*, en *facunda* tevens, herinnert zich

Hunc, *ad caeruleam qui fulminat aere Tamissam,*
Illum, *omnes quem sponte vocant in regna Britanni;*

Digitized by Google

en daarop volgt eerst, na eene aanroeping van de Nymphen van den Teems, die getuigen zijn geweest van den moed der Nederlandsche helden, in een dertigtal verzen (23—52) de lof van onzen DE RUYTER. Omtrent Nederland en Engeland komen daaronder de volgende voor:

Et bella infestae gesserunt impia gentes,
Ambae *illae in pelago dominae, navalibus* ambae
Rivales opibus, ducibusque potentibus ambae.

In het gevecht wordt DE RUYTER, onder anderen, bijgestaan door den *ooijevaar,* welke bij ons tot de heilige vogels schijnt te behooren, even als bij de Romeinen de gans.

venti aspirant flantes felicibus alis,
Dî patriique Lares alesque Ciconia praesens
Et Batavis sacra er / *ut Romanis hospit*us *anser.*

Kort te voren is, naast RUYTĒRIUS, ter loops TROMPUS herdacht.

Inde ferox vili TROMPUS strigili *aequora verrit;*

welk vers onder diegenen behoort, die een oogenblik den wensch bij ons hebben doen opkomen, dat de dichter, even als een zijner Italiaansche mededingers, eene vertaling bij zijn carmen gevoegd had. *Per coniecturam* zullen wij nu *vilis strigilis* door *straatbezem* overzetten.

His ausis Batavi ducis obstupuere Britanni,

gaat de dichter voort. DE RUYTERS dapperheid *nomen Batavorum ad sidera vexit.* Doch dat is niet alles.

Sed quos fulmineo Batavus sic perculit ictu,
Relligione foci et patriis virtutibus alter
Pacavit, quem vota vocant communia gentis.

En nu wordt ons in 110 verzen eene beschrijving gege-

Digitized by Google

ven van WILLEMS togt naar Engeland, zijne ontvangst aldaar en zijne verheffing tot den troon. Wat poëtische opvatting en uitvoering betreft, is de dichter in dit tweede gedeelte, ofschoon hij zich somwijlen van woordenklank niet heeft weten vrij te houden, over het algemeen niet ongelukkig, op meer dan ééne plaats zelfs zeer goed geslaagd. Intusschen bewijzen regelen, als deze, waarin de medewerking, door wind en zee aan WILLEM geschonken, vergeleken wordt met hetgeen 100 jaar vroeger *de onoverwinnelijke vloot* ondervond:

Nec dubitat miles nec dux quin conscia coepti
Ipsa elementa, prius queis illa Hispana Britannos
Armada *invadens coeli est oppressa ruina,*
Annos post centum nunc auxilientur eisdem
Ipsa Dei credunt et iusta facessere gaudent —,

zulke regelen, zeggen wij, bewijzen genoegzaam, dat het ook den dichter zelven niet altijd *voor* den wind is gegaan, en hij zijne verzen wel eens niet zoo heel vlot heeft weten te krijgen. Doch ook behalve dit zijn de woordvoeging en de Latiniteit dikwijls van een gehalte, dat de waarde van het geheele dichtstuk zóó vermindert, dat wij U raden dit carmen eenvoudig ter griffie neder te leggen.

IV. *Soli Deo honor et gloria!* wordt ons uit Italië toegeroepen door den vervaardiger van 35 disticha *Ad Aloisium Philippum Orleanensem Gallorum Regem cineres Napoleonis Magni ab Helena insula Lutetiam Parisiorum translaturum.* Reeds dit opschrift, (waarin wij de vrijheid, om in navolging van den „Ciceroniaan" PETRUS BEMBUS hem, die LUDOVICUS heette, ALOISIUS te noemen, volstrekt niet kunnen billijken) schijnt te verraden, wat de dichter opzettelijk in eene voorrede ons mededeelt, dat zijne Elegie niet eerst onlangs vervaardigd is, maar *ex arcula*

Digitized by Google

in qua latebat prodire. Eene Italiaansche vertaling heeft hij, nog al karakteristiek, er bijgevoegd. Of zou de gissing gewaagd zijn, dat de dichter het geraden oordeelde, door eenig licht de nevelen op te klaren, die over sommige zijner verzen verspreid liggen? Was dit werkelijk zoo, dan pleit het meer voor zijne zelfkennis dan voor de voortreffelijkheid van zijn gedicht. — Doch treden wij in eene korte beschouwing van hetgeen hij te zeggen heeft.

De eerste verzen bevatten eene waarschuwing aan LODEWIJK FILIPS, dat hij NAPOLEONS asch op het onherbergzame eiland late rusten, omdat er een vuur (*flamma,* zegt de dichter) onder verborgen ligt, dat weldra een' grooten val (*ruinam*) ten gevolge zal hebben. Naauwelijks is de zee eene voldoende scheiding. Waarvan? Onmiddellijk blijkt dat: want het beeld van den afgestorvene en de gehechtheid van het volk zijn door geen water afscheidbaar. En is de genegenheid voor hem al zoo groot, als hij nog slechts (*modo*) afwezig is, wat zal het dan zijn, als iedereen denkt aan de eerbewijzingen van den held bij zijne tegenwoordigheid. Doch welligt hebben wij hier den dichter niet goed gevat, en derhalve slecht vertaald. Zijne eigene woorden zijn:

O quid erit cum quisque Viri praesentis honores
Cogitet, absentis si modo tantus amor!

Nog leeft er een van zijn geslacht (natuurlijk, van dien held), die door het lot bestemd is om over Frankrijk te regeren, en welligt leeft hij binnen uwe muren, LODEWIJK!

Eius adhuc superest, Gallis fatale regendis,
Et tua fors capiunt moenia, aluntque, genus.

In Picardie en in den Elsas heeft hij al getoond wat hij wil. Den schepter, dien gij aan KAREL ontroofd hebt, eigent hij met meer regt (*iustior*) zich toe. Aan zijn' *grootvader*

Digitized by Google

(*avus*, onvergeeflijke vrijheid voor *avunculus*, dat zelf door *patruus* moest vervangen worden) — aan zijn' *oom* dan, zeggen wij liever, is die schepter reeds gegeven door de wereld, welke hij aan zich onderworpen had. De naar zijn' oom genoemde neef poogt een tweede te zijn (wat voor een tweede, grootvader, oom of iets anders, wordt niet gemeld), en hij *zal* het zijn. LODEWIJK FILIPS zal het zich mogelijk te laat beklagen. Nu laat hij het grijze hoofd zien (*caput incanum ostendens*, vs. 19), en lacht om 's dichters woorden; nu laat hij het schip vertrekken. Weldra komt het met NAPOLEONS gebeente terug, maar barst ook een gewapende opstand uit.

Ast aliqua ut se vertit hyems, furibunda per urbem
Plebs arma arma sonat.

Den Koning, ter naauwernood aan het gevaar ontkomen, blijft niets anders over, dan te voet en van alles ontbloot naar Engeland de vlugt, te nemen, dat vrome toevlugtsoord voor alle misdadigers. Dáár zal hij sterven, maar vóór zijn' dood den neef ooms troon zien beklimmen langs den weg, dien hij, LODEWIJK, zelf gebaand heeft.

Et quae tum rabies tibi corde exaestuet imo,
Taedia cum fallens temporis exul iners,
Historias rerum volvas, quas Sequana mittet,
Noctis et illius ludicra facta legas.

De *historiae rerum* schijnen de Parijsche *couranten* te moeten zijn, en de *nox* met hare *ludicra facta* de nacht des *oproers*. Immers uit laffe vreesachtigheid heeft LODEWIJK gebukt voor de *futiles minae* van een PAUCUM *vulgus*, hetwelk hij vroeger zoo dikwijls met den stok (*fuste*) in bedwang had doen houden (vs. 39—42). — Omtrent het overige deel van deze Elegie zij slechts dit aangemerkt, dat

Digitized by Google

daarin den tegenwoordigen Keizer groote lof wordt toegezwaaid om den in de Krim tegen de ongeloovigen gevoerden oorlog, waarheen de bloem van Frankrijks jongelingschap vertrokken is,

seu vincere certa,
Seu dare pro sancta relligione animam,

en om de handhaving van de regten van PIUS IX. (De dagteekening van het stuk is 13 December!) Eene dergelijke handelwijze ware van LODEWIJK FILIPS niet te verwachten geweest. Integendeel, die listige, misdadige en trouwelooze Vorst heulde met 's Pausen vijanden, en daarom is hem ook, niet door de menschen, maar door God de kroon van het hoofd gerukt!

Zagen wij al de historische onjuistheden, die in het gedicht voorhanden zijn, over het hoofd, en stelden wij de overdreven beginselen, welke den dichter schijnen te bezielen, geheel ter zijde, dan zouden wij aan deze verzen alle verdiensten niet kunnen ontzeggen. Zekerlijk is de conceptie niet kwaad. Dan, de *aequa potestas quidlibet audendi* kunnen wij niet zoo onvoorwaardelijk huldigen. Het stuk lijdt ook buitendien, gelijk uit de aangehaalde voorbeelden duidelijk genoeg zal gebleken zijn, aan zoo grove feilen, dat de politisch-fanatische dichter niet noodig gehad had, het uit de *arcula in qua latebat* voor den dag te halen. Nu dit toch gebeurd is, en het werk (*labor*) *se haud satis iudicibus probavit,* zijn wij geneigd 's dichters uitnoodiging tot de onze te maken, en van deze Elegie te zeggen: *igni tradatur!*

V. Indien men de hoogte, waartoe een gedicht zich verheft, moet afmeten naar een telkens terugkeerend *ach! helaas! vreesselijk! schrikkelijk! ijsselijk!* en wat dies meer zij, steeds toegepast op *misdrijf* en *gruweldaad,* dán be-

Digitized by Google

hoort het lied *De proditione Iudae,* met zijne 50 verzen, zeker tot de meest verhevene. Moet men het schoone in opvatting of denkbeelden vinden, in gekuischte en sierlijke taal uitgedrukt, hier zoekt men dan ongetwijfeld te vergeefs. Van den Verradene wordt alleen in den aanhef melding gemaakt, als bij het vallen van den avond, nadat hij het laatste avondmaal gehouden had (*sacris operatus*), de bittere wilgen (*amaras salices,* erbarmelijke navolging van VIRGILIUS!) aan den Kedron (*Cedron littus*) te zijn voorbijgegaan, en vervolgens met gebogen knie in den hof van Gethsemane smeekende, dat zijne gebeden mogten verhoord worden (*placeant modo vota*); waarbij hij dacht aan de touwen (*funes*), kinnebakslagen, smaadredenen, wonden, distels en den wreeden dood (waarschijnlijk, die hem wachtten). Zijne leerlingen liggen, zonder iets te vermoeden, zoo lang als zij zijn, op het vochtige gras uitgestrekt, in diepen slaap.

oblito proflantes pectore somnum
Tota iacent udas effusi membra per herbas.

Meer werks is er van gemaakt om den verrader te schilderen. De misdaad is hem op het aangezigt te lezen. Het digte haar staat hem stijf op het voorhoofd, even als zijn ruwe baard aan zijn *bokkenkin!*

torvae cui fronti crinis inhorret
Plurimus, et barba hircino riget aspera mento.

De dichter voorspelt hem, onder anderen; „Ja, wanneer gij, stervende, in de aarde, terwijl zij onder u ligt, uwe blikken werpt (*ubi subiectam moriens spectabis* in *illam*), ook dán zal zij, gedachtig aan uwe gruweldaad, vreezen door u te worden aangeraakt, en onder uwe voeten, helaas! met verontwaardiging terugzinken."

Digitized by Google

Meer onzin, dien wij trouwens niet altijd zouden kunnen vertalen, behoeven wij voorzeker niet af te schrijven, M. H.! om ons oordeel te regtvaardigen, als wij verklaren, dat naar onze meening hetgeen de dichter aan het slot zijner Elegie omtrent JUDAS' *scelus* zegt, behoort te worden toegepast op zijn *carmen:*

refugit mens farier: huic iam
Nox, precor, *o sceleri* aeternas offunde tenebras.

Wij hebben gezegd.

14 Maart 1859.

Digitized by Google

I.

OVER HET WERELDBURGERSCHAP VAN SOCRATES.

DOOR

J. A. C. VAN HEUSDE.

Bij het herdenken van den levensloop van SOCRATES, voor zoo ver die ons uit de al te karige berigten zijner leerlingen en anderen bekend is, treffen ons geheel eigenaardige uitdrukkingen en oordeelvellingen, waaruit men kan afleiden, welke de hoofdindruk geweest is, dien zijne verschijning onder de menschen op onbevooroordeelde gemoederen heeft te weeg gebragt. Als vraagbaak in twijfelachtige gevallen, bij eene duistere toekomst, onder zorgelijke levensomstandigheden heet hij *eene aardsche godspraak van menschelijke wijsheid* [1]; meer karakteristiek komt mij echter de voorstelling van hem voor als *omwandelend beeld der wijsheid* [2], met welke benaming de vleijende en eervolle lofspraak van XENOPHON zoo schoon instemt: *nooit zag iemand Socrates in woord of daad zich aan het heilige en goddelijke vergrijpen* [3]. Eene stoute

[1]) *Val. Max.* VII, 2, 1 ext.

[2]) *Eunap. Vitt. Phil. et Soph.* I. p. 21. Ed. Boiss. — Wytt.

[3]) *Xen. Mem.* I, 1, 10. 20. — *Max. Tyr. Diss.* IX, 3: οἷος μηδὲν εἰκῇ μήτε ἔργον πρᾶξαι μήτε εἰπεῖν λόγον.

Digitized by Google

verklaring, maar eene verklaring, die het hart hoog moest doen slaan van den trouwen en dankbaren leerling, die na een' veeljarigen omgang en beproefde vriendschap zoo open en rond voor de waarheid uitkwam, eene verklaring tevens, tot wier toetsing hij, wien ze gold, met DEMOSTHENES had kunnen toevoegen: *immers ik leefde bestendig midden onder ulieden* [4]). Inderdaad, wanneer die lofrede door het geheele huisselijke, burgerlijke en maatschappelijke leven van SOCRATES bewaarheid wordt, dan mag men haar voor een even schoon grafschrift houden als de betuiging van PERICLES: *door mijn toedoen heeft geen Athener ooit het rouwkleed omgeslagen* [5]).

Wij weten 't, 't heeft niet ligt ooit aan de zoodanigen ontbroken, die hetzij uit waarheidsliefde, hetzij vooral uit bedilzucht, zijn' levenswandel scherp nagingen, en niet alleen hebben zijne tijdgenooten in woord en daad gebreken bij hem meenen te ontdekken, hoogst-laakbaar en strafbaar, maar ook in den laatsten tijd — een 20 jaar geleden — verhief zich weêr in Duitschland met nadruk eene stem, die hem tot *revolutionair* maakte en het gedrag zijner regters niet slechts trachtte te verontschuldigen, maar ook als wettig en onberispelijk te regtvaardigen, ja het over hem gevelde en voltrokken vonnis aan een vernieuwd en scherper onderzoek onderwierp, om het, zoo mogelijk, door meerdere bewijzen van schuld ook na zijn' dood te bekrachtigen [6]). Het was — gelijk wel eens meer in Duitschland — slechts eene korte razernij, waarmede men oudtijds de dronkenschap vergeleek; voor de regtbank van het gezond en nuchter verstand moest die aantijging zwichten.

---

[4]) *Dem. de Cor.* c. 5.

[5]) *Plut. Pericl.* c. 38.

[6]) *P. W. Forchhammer. Die Athener und Sokrates, die Gesetzlichen und der Revolutionär.* Berlin 1837.

Digitized by Google

Gelijk er onder SOCRATES' tijdgenooten eene menigte oor- en ooggetuigen waren opgestaan, die met gemoedelijken ernst en gepaste vrijmoedigheid hun beter inzigt in zijne levens-, ziens- en denkwijs deden blijken en gelden, zoo ook traden in onze dagen goed uitgeruste kampvechters [7]) in het strijdperk, tegen wier grondig betoog de revolutionaire poging spoedig bleek niet bestand te zijn. Ofschoon vroeger reeds LUZAC in zijne ook door Duitschers geroemde en vaak geraadpleegde redevoering *de Socrate cive* [8]) veel voldingend had bewezen van hetgeen op nieuw als ter loops werd aangeroerd, is echter na dien laatsten aanval Griekenlands wijsgeer eerst regt in zijn eer hersteld, en de in zijn' persoon beleedigde menschheid krachtig gewroken. Men is zelfs verder gegaan en heeft hem naar verdienste tot theaterheld verheven; men is ook te ver gegaan, en heeft hem met een' lichtglans omgeven, dien menschelijke beperktheid en onvolkomenheid bepaald van de hand wijzen. In vroegeren tijd verwondert 't ons niet, dat onze ERASMUS bij het beschouwen van SOCRATES' leven en karakter door geestdrift bezield kon schrijven: *bij het lezen van zulke dingen kan ik mij naauwelijks weêrhouden uit te roepen:* SANCTE SOCRATES! ORA PRO NOBIS [9]). Maar die uitroep, op een gegeven oogenblik zoo natuurlijk in den mond van ERASMUS, heeft als 't ware een prophetisch karakter gekregen. Was 't te begrijpen, dat het tragisch einde van den Griekschen martelaar DE LAMARTINE, toen hem zijne Muze nog omhoog hield, tot eene levendige dichterlijke, al was 't ook

---

[7]) Men vindt de meeste bij *Zeller, Phil. d. Gr.* II, 75, 83, 92 eld.

[8]) L. B. 1796. *Luzac, Soc. als burger beschouwd,* met aanm. en opheld. 2de Druk. Leyden 1797. Zie *Welcker ad Theogn.* p. LII.

[9]) *Colloq.* LB. et Rott. 1664 p. 149.

Digitized by Google

niet geheel zuiver Attische beschrijving uitlokte [10]), was 't geen wonder dat ook bij de Denen OEHLENSCHLÄGER zijn' reeds gevestigden roem door zijn treurspel SOKRATES [11]) verhoogd, en zijn' wensch vervuld zag door het opvoeren van zijn stuk te Koppenhagen in den winter van 1835 op 1836, er bleef voor Duitschland over, de smet uit te wisschen, zoo ligtvaardig en onberaden den man aangewreven, die de hoofdpersoon moest worden van een nieuw treurspel [12]), dat, mede voor het tooneel bestemd, deze eer reeds zou zijn deelachtig geworden, ware 't niet, dat bevoegde kunstregters geen personeel konden vereenigen, talrijk genoeg om de belangrijke rollen waardig te doen vervullen [13]). — Het ontbrak dus niet aan blijken van hooge belangstelling in het leven en lot van SOCRATES, met wien eenmaal in Griekenland de wijsbegeerte hare tweede periode, of liever haar eigenlijk leven aanving.

Intusschen met deze dichterlijke ontboezemingen, waarmede eene welverdiende hulde aan de nagedachtenis van SOCRATES werd gebragt, kon zich bezwaarlijk tevreden stel-

---

[10]) *La mort de Socrate.* In het *Avertiss.* leest men: *quoique ce morceau porte le nom de Socrate, on y sent cependant déjà une philosophie plus avancée et comme un avant-goût du christianisme près d'éclore. Si un homme méritait sans doute qu'on lui en supposât d'avance les sublimes inspirations, cet homme était Socrate.* Van daar dat *Vincent Loosjes* in zijne dichterlijke navolging (Haarl. 1828) wegliet wat aan het Christendom te sterk herinnerde. Zie *K. en Letterb.* 1828, bl. 88—92.

[11]) *A. Oehl. Dramat. Dichtungen.* Bresl. 1849. 7er. B.

[12]) *L. Eckardt, Sokrates.* Jena 1858.

[13]) *Wo sind die Schauspieler und zumal in solcher Anzahl zu finden, von einzelnen Ausnahmen vorzüglicher Begabung abgesehen, welche künstlerischer Durchbildung und inniger Durchdringung eines echten Dichtwerkes zugänglich wären! — Münchner Preisgericht.*

Digitized by Google

len alwie een bepaald, naauwkeurig-omschreven en volledig begrip van zijn leven en werken, van zijne verstandelijke en zedelijke ontwikkeling, van zijne wijsgeerige navorschingen omtrent 's menschen natuur en bestemming bovenal wenschte te erlangen. Het is voorzeker een hoogst zonderling verschijnsel, dat tot op het jaar 1858 nog geene althans bekende oordeelkundige levensbeschrijving verschenen was van den man, die in zoo hooge mate te allen tijde niet slechts in wijsgeerige schriften, maar in pleit- en raadzaal, ja zelfs op den kansel de aandacht heeft getrokken. Drie proeven zijn er van genomen. De eerste is men verschuldigd aan J. L. GUEZ DE BALZAC. Zijne *Vie de Socrate*. (Paris 1650 8°.) werd gevolgd door zijn *Socrate Chrétien* (Amst. 1662, 12°. Arnhem 1675). Na hem kwam FRANÇ. CHARPENTIER (geb. te Parijs in 1600, gest. 1702) met een *Vie de Socrate*, waarvan de 3e uitgaaf te Amst. in 1699 bezorgd werd. In 't Duitsch is het vertaald door CHRIST. THOMASIUS en te Halle in 1693 uitgegeven. Ook te Haarlem kwam er in 1710 eene Holl. vertaling van uit. Dit werk heeft dus grooten bijval te dien tijde gevonden, en moet den schrijver, die lid der *Acad. Franç*, later ook van die der *Inscr. et Bell. Lettr.* geweest is, zeer tot eer gestrekt hebben; maar hoe over den inhoud en de gehalte er van te oordeelen, daar dit werk zoo zeldzaam geworden is en uit den handel spoorloos verdwenen! Vervolgens gaf te Londen in 1749 J. G. COOPER zijn *Life of Socrates*, dat herhaaldelijk herdrukt en in het Fransch door DE COMBES (Amst. par la Compagnie 1751, 12°) vertaald is. Dat het eenige goede bouwstoffen voor eene nieuwe bewerking aanbiedt, is ontegenzeggelijk. — Buitendien menig verdacht en twijfelachtig punt in het leven des wijsgeers had men meer opzettelijk en bij voorkeur trachten op te helderen; het zonderling verschijnsel zijner *digamie* had niet te ver-

Digitized by Google

geefs de aandacht getrokken, en 't was weder onze scherpzinnige geleerde LUZAC, wien 't gelukte in zijne *Lectiones Atticae* [14]) aan alle verdere bedenkingen dienaangaande een eind te maken. Maar — behalve de *piquante* vraag, hoe SOCRATES een *individuum vitae consortium* met XANTHIPPE had kunnen aangaan — geen rijker stof bood zich aan letterkundigen, wijsgeeren en godgeleerden aan dan de reeds in de oudheid zoo vaak beproefde ontsluijering van dat bovennatuurlijk verschijnsel, dat zich in het *daemonium* of den zoogenaamden *genius* van SOCRATES voordoet, een even verleidelijk als bedriegelijk lokaas, dat niet minder veler pen oefende en geduld beproefde en gemoedsrust bestormde dan het befaamde twistgeding, wat men van 's wijsgeers *zaligheid* te denken had. Hoe geheel uiteenloopend waren hier de gevoelens van vroegeren en lateren! Terwijl JUSTINUS MARTYR niet geaarzeld had SOCRATES, even als ABRAHAM, door den invloed van den λόγος σπερματικὸς voor een' Christen te verklaren [15]), pleegde de Predikant HOFSTEDE, naar 't zeggen van KANT [16]), hoogverraad aan de menschheid met de deugd van SOCRATES te loochenen, ten einde te beletten dat iemand aan de deugd geloofde. Wat had SOCRATES zelf bij dit betwijfelen zijner deugdgezindheid, bij dit bespreken en bespotten van zijn daemonium gezegd, hij die eens gevraagd, waarom hij toch niets schreef, antwoordde: *het papier is te kostbaar voor hetgeen* IK *er op zou schrijven.* Had hij kunnen voorzien, welke stapels van dat kostbaar materiaal gewijd zouden worden aan de geleerde droomerijen over zijn' geleigeest, ik geloof niet dat hij door eene korte en bondige verklaring de brandende

---

[14]) L. B. 1809.

[15]) *Apol. pro Christ.* II, p. 153. Ook zegt hij *Apol.* I, p. 132. Χριστὸς, ὁ καὶ ὑπὸ Σωκράτους ἀπὸ μέρους γνωσθείς.

[16]) *Anthrop.* p. 45.

Digitized by Google

nieuwsgierigheid van oud en jong zou bevredigd hebben; immers wij weten, dat SIMMIAS, na eene vruchtelooze poging om achter het geheim van dat duister voorgevoel te geraken, dat zijn' leeraar telkens waarschuwend tegentrad, besloot voortaan er niet verder op aan te dringen [17]). Ik voor mij geloof veeleer, dat hij de woorden zou hebben herhaald, die hij in het begin van den Phaedrus dezen jeugdigen mythologischen ontleedkundige zoo treffend onder 't oog bragt [18]). Evenwel naast soortgelijke tijdroovende en den beuzelgeest voedende geschillen kwamen gewigtiger vragen te berde, die schooner uitkomsten beloofden en de aandacht van het publiek meer waard waren, vragen die den oorspronkelijken geest zijner leer en leermethode, zijne verhouding tot zijne tijdgenooten en tegenstanders, zijn' aanleg en karakter, de leermeesters zijner jeugd, zijn merkwaardig pleitgeding, de regtbank voor welke zijne zaak gediend heeft, en meer andere hetzij hoofd- hetzij ondergeschikte punten betroffen [19]).

Na zulke voorbereidende studieën kon men verwachten, dat in het voorgaande jaar de na eene tusschenruimte van zoo vele jaren weder opgevatte taak eener levensbeschrijving van SOCRATES aan alle wenschen en eischen der wetenschappelijke kritiek zou voldoen, en het winnen van nieuwe lichtpunten een' dieper blik in geest en gemoed van den Atheenschen wijze zou doen slaan en een' stap nader brengen tot de ontdekking van zijn nog in menig opzigt geheimzinnig wezen. Daarom moest de aankondiging van *des Sokrates Leben, Lehre und Tod, nach den Zeugnissen der Alten dargestellt von E. Von Lasaulx* een

---

[17]) *Plut. de gen. Soc.* (Opp. II, 588c. III, 372 W.).

[18]) *Phaedr.* 229 sq.

[19]) Men vindt dit alles thans meestendeels aangewezen bij *W. Engelmann, Biblioth. Scriptt. class.* Ed. 7, 1858.

Digitized by Google

verblijdend teeken des tijds en eene aangename verrassing voor hen zijn, die onderrigt werden, dat van het straks genoemde treurspel van ECKARDT hier als 't ware de weêrklank, al was 't ook niet in de taal der Muzen, vernomen werd. Het is dan ook geenszins te ontkennen, dat de schrijver eene gewigtige bijdrage tot beter overzigt en juister inzigt van wat SOCRATES was, wilde en leerde, geleverd heeft, bijzonder bij het schilderen hoe hij zijn werkzaam en merkwaardig leven door den heldendood bezegelde, eene schoone bladzijde ons ter lezing en overdenking geeft [20]). Doch wat bij het schrijven den Münchener Hoogleeraar meest ter harte ging en hem vooral tot schrijven bewoog, deelt hij ons zelf aan het slot van zijn geschrift in deze woorden mede: *ich nehme keinen Anstand offen und zuversichtlich zu behaupten, dass keiner unter allen alttestamentlichen Persönlichkeiten ein so vollständiges Vorbild Christi ist als der Griechische Sokrates, und dass eben so unzweifelhaft das Beste der Christlichen Lebenslehre dem Hellenismus ungleich näher steht als dem Judaismus.* Geest en strekking van het werk leert men hieruit genoegzaam kennen; het is min of meer eene voortzetting van een' gelijksoortigen arbeid, door BAUR te Tübingen in 1837 gegeven in zijne *religions-philosophische Untersuchung,* waar hij het Christelijke van het Platonisme door eene vergelijking van SOCRATES en CHRISTUS tracht uiteen te zetten [21]).

[20]) Zie *Heid. Jahrb.* 1858, p. 746 sqq. *Gersdorf's Repert.* 1858, N°. 2747. — Over de oorzaak zijner veroordeeling zie *Zeller* II, p. 73, die de aandacht op nieuw vestigt op *Fréret, Obss. sur les causes* etc., welk stuk met andere van *Schleiermacher, Castillon* en *Garnier,* alle op Socrates betrekking hebbende, door *F. B. Adèr* vertaald te Utr. in 1839 is uitgegeven. Mogt die arbeid voortgezet worden!

[21]) Reeds in 1835 gaf *Ackermann das Christl. in Plato und in der Plat. Phil.* te Tübingen uit. Op nieuw werd hetzelfde onderwerp in 't *Theol. Quartalschrift* van 1845 door *Mattes* behandeld.

Digitized by Google

Van SOCRATES zien wij ons dus ten slotte, in plaats van een getrouw levensbeeld, een soort van heiligenbeeld, met een' lichtglans en stralenkrans omgeven, ontworpen, terwijl aan de toevallige overeenkomst van allerlei uiterlijke verschijnselen in het leven en lot, ja in den naam van beide eene waarde wordt toegekend, die bezwaarlijk door het gezond verstand goedgekeurd kan worden. Te regt zeide TENNEMANN: *zu bedauern ist es, dass wir wohl wissen was Socrates gewesen, aber nicht wissen wie er das geworden ist.* Aan de oplossing van dezen knoop, die wel nooit bij het ontbreken van rijker voorraad van authentieke bescheiden zal kunnen gelukken, heeft de schrijver weinig gedacht. En toch zijn er voor ons enkele, hoewel hoogst zeldzame bijzonderheden, b. v. uit zijn' huisselijken kring, bewaard gebleven, die, doorgaans geheel voorbijgezien, van eene onachtzaamheid getuigen, die den schijn van onverschilligheid nabijkomt. Was SOCRATES, gelijk HEGEL zegt, *ein edler, plastisch-gebildeter Mann,* die ontzag en eerbied inboezemt [22]), dan mag ook de geringste trek, de kleinste bijzonderheid, waar ook te vinden, mits gestempeld, niet verzuimd worden, zal men tot een min of meer volledig inzigt van die *plastische Bildung*, die hem zoo kennelijk van anderen onderscheidt, geraken. Evenwel in de bronnen, die men ten opzigte van zijn leven en leer gewoon is te raadplegen, treft men de door mij bedoelde bijzonderheden en feiten niet aan; zij zijn elders

---

[22]) *Emerson* zegt in zijne *Representative men* (p. 124) van *Montaigne: his writing has no enthusiasm, no aspiration; contented, self-respecting, and keeping the middle of the road. There is but one exception — in his love of Socrates. In speaking of him, for once his cheek flushes, and his style rises to passion.* Zie de plaatsen bij *Meiners*, *Gesch. d. Wiss.* II, 466, sq. 505, 508, 515.

Digitized by Google

verspreid en moeten uit de schuilhoeken aan den dag gebragt worden. Met de aanwijzing dier nog verborgene hulpmiddelen ga ik onmiddellijk tot de behandeling van mijn onderwerp over.

Wanneer men door de schrijvers van de geschiedenis der wijsbegeerte zich in den geest van SOCRATES wil laten inwijden, dan vindt men hen vooraf ernstig bezig met de beslissing der vraag, welke bronnen men veiligst kan raadplegen. En bij de beantwoording van dit gewigtig punt wordt de gewone strijd over de meerdere of mindere geloofwaardigheid van XENOPHON en PLATO hernieuwd. De eerste, meenen vele, staat in zijne verhalen en beschouwingen te veel op een apologetisch standpunt; hij kon niet wel dieper doortasten, daar hij deels als krijgsman, deels als geschiedschrijver en romanschrijver te zeer door allerlei bezigheden werd afgetrokken om SOCRATES' wezen en leer regt te doorgronden en den grooten wijsgeer in zijne genialiteit volkomen regt te doen wedervaren. Een' beteren gids zou men hebben aan AESCHINES, wanneer zijne Socratische dialogen bewaard waren; immers deze alleen, plagt SOCRATES te zeggen, wist hem te schatten, daar hij zich nimmer van hem verwijderd had [23]). Bij het gemis dus van diens onwaardeerbare schriften blijft hun PLATO over, als zelfstandig wijsgeer groot en verheven, maar een minder veilige raadsman, te dichterlijk om als berigtgever onvoorwaardelijk geloof te verdienen; van wien SOCRATES zeide, toen hij hem zijn' dialoog LYSIS hoorde voorlezen: *bij Hercules! wat beliegt mij dat jongske!* [24]) — van wien GORGIAS na de lezing van den dialoog, die zijn' naam draagt, ten aanhoore zijner volgelingen dit getuigenis aflegde, dat hij niets van dat alles gesproken noch van SOCRATES ge-

---

[23]) *Diog. L.* II, 60.

[24]) *D. L.* III, 35.

Digitized by Google

hoord had, er bijvoegende: *wat een talent van bijtende satire in Plato!* — van wien eindelijk PHAEDO na het lezen van zijn' gelijknamigen dialoog, schoon hij zich niet gelijk GORGIAS geraakt en verongelijkt kon gevoelen, eveneens getuigde, dat hij hem een verzonnen gesprek had laten houden [25]). Bij XENOPHON dus, niettegenstaande den besten wil, gemis aan genoegzaam doorzigt, — bij PLATO sterke vermoedens van eigendunkelijke beschouwingswijs en van onzuivere voorstelling. Wat blijft er hun dus over dan de schriften van PLATO ten grondslag van hun onderzoek te nemen, met dit voorbehoud echter dat zijn medeleerling XENOPHON telkens mede geraadpleegd wordt en aldus zekere *contrôle* uitoefent. Dit is de weg, dien ZELLER en allen, die niet syncretistisch te werk gaan, meenen te moeten volgen. Intusschen, hoe verstandig deze methode ook zij, onbegrijpelijk is 't dat zij eene derde meer oorspronkelijke bron onaangeroerd laten. Ik bedoel hiermede niet alleen die talrijke plaatsen bij PLUTARCHUS, D. L. en vele anderen, die een of ander punt in 't licht helpen stellen, maar vooral dien schat van zoogenaamde *apophthegmata*, korte zinrijke gezegden, fijne opmerkingen, meestal gevatte antwoorden op vragen, die aan het aardsch orakel van menschelijke wijsheid zoo vaak werden voorgelegd, en die vooral bij STOBAEUS in menigte te vinden zijn. De eerste schrijver eener geschiedenis der wijsbegeerte, de Engelschman TH. STANLEY [26]) is die mijn 't eerst met lofwaardigen ijver gaan ontginnen, en heeft onder bepaalde rubrieken gerangschikt wat hem opmerkelijk voorkwam; onkritisch echter en onvolledig is zijn arbeid gebleven, zoodat men meer eene soort van bloem-

---

[25]) *Athen. Deipnos.* XI, 505d.e. *D. L.* III, 26.

[26]) *Hist. philos.* Lips. 1711. De oorspronkelijke uitgaaf van dit werk onder den titel van *History of Philosophy* te Londen in 1655.

Digitized by Google

lezing, met de noodige behoedzaamheid te gebruiken, dan een grondig bewerkt en goed geordend geheel bij hem aantreft. Sedert heeft BRÜCKER uit dien opgedolven schat, uit dat klein Socratisch archief, een en ander ontleend, maar de lateren hebben het uit 't oog verloren, ten minste zij hadden er meer hun voordeel meê kunnen doen. Zelfs voor opvoedkundigen van naam, bij wie SOCRATES het groote uitgangspunt hunner beschouwingen uitmaakt, bleef die bron gesloten. NIEMEIJER, die aan het slot van zijn werk *Originalstellen* geeft, en daaronder uittreksels uit PLATO en XENOPHON over opvoeding en onderwijs, had deze zijne *chrestomathie* met menigen belangrijken wenk kunnen verrijken; want inzonderheid over opvoeding en opvoedingloosheid vindt men daar veel dat behartiging verdient. Met genoegen dus ontwaarde ik, dat de waarde van dezen nog niet regt verzamelden bundel den Heidelberger Godgeleerde SCHWARZ geenszins ontgaan is. In zijne *Erziehungslehre* [27]) zegt hij: *der Unterschied zwischen Socrates und Pythagoras, in ihrem befreundeten eben diesem Schönen und Guten geweiheten Geiste, läszt sich gerade in ihren Weisheitssprüchen erkennen.* Het is dus geenszins ongepast, uit eene langdurige vergetelheid dezen verholen maar toch voor ieder toegankelijken schat aan 't licht te brengen, en de aandacht van wijsgeeren en opvoedkundigen er bij vernieuwing op te vestigen, in de overtuiging dat eene scherpe oordeelkundige toetsing van het reeds door STANLEY's zorg verzamelde, met aanvulling van het elders verspreide, eene belangrijke bijdrage kan leveren tot naauwkeuriger kennis van SOCRATES' beeld, tot dieper en zuiverder opvatting van zijn' oorspronkelijken geest. Aan voltooijing van dat beeld valt zeker bij de hulpmiddelen die wij bezitten niet te denken. Wanneer wij in den zoo even genoemden bundel als een

[27]) I, 1, 385.

Digitized by Google

echt Socratisch gezegde vermeld vinden, dat het leven *een beeld* is, en dat als van een beeld *al deszelfs deelen hetzelfde merk van schoonheid moeten dragen* [28]), — en daarmede onder andere uitspraken deze vergelijken: het menschelijk leven *een muziekstuk;* doorloopend moet het één zuiver en vol akkoord vormen [29]), — en wij dan terugkeeren tot XENOPHON's getuigenis waarvan wij zijn uitgegaan, dat niemand ooit SOCRATES in woord of daad zich aan het heilige en goddelijke zag vergrijpen, dan ondervinden wij de grootste teleurstelling bij de waarneming, dat wij dat harmonisch geheel niet bij maanden en jaren, maar zelfs niet bij geheele vijftallen van Olympiaden kunnen doorvorschen.

Uit den bundel, dien ik daar aanwees, is ook het gezegde ontleend, dat CICERO in zijne Tusculanae (V, 37, 108) voor het nageslacht heeft trachten te bewaren en dat thans verder de stof eener opzettelijke beschouwing moet zijn. Die uitspraak van SOCRATES, ons door den Romeinschen vertolker der Grieksche wijsbegeerte medegedeeld, is ieder uit zijne vroegere ontwikkelingsperiode genoegzaam bekend. Zij luidt: *Socrates gevraagd, wat voor landsman hij beweerde te zijn, zeide: Werêldburger; want hij meende bewoner en burger van de geheele wereld te zijn.* Het is opmerkelijk, dat diezelfde vraag nog eens voorkomt, in een' eenigzins anderen vorm [30]) tot DIOGENES van Sinope gerigt, die haar evenzoo beantwoordde. Ook onder de grondstellingen van THEODORUS, Deus of Atheus bijgenaamd, vindt men, dat *de wereld het vaderland is* [31]). Twee voorbeelden, waarvan het eene aan de Cynische, het andere aan de Cy-

---

[28]) *Stob.* tit. I, 33.

[29]) *Plat. Prot.* 326b.

[30]) *D. L.* VI, 63 Διογ. ἐρωτηθεὶς πόθεν εἴη· κοσμοπολίτης, ἔφη. Zoo ook *Arsen. Viol.* p. 202.

[31]) *D. L.* II, 99.

Digitized by Google

renaïsche school ontleend is. Hetzelfde gevoelen won sedert meer veld in de scholen der Stoici [32]). Met deze allen stemt dus, volgens CICERO, ook SOCRATES in. Dat *mundanus* — welk woord als zelfstandig naamwoord nergens elders door vroegeren of lateren gebezigd is — in geene andere beteekenis dan die van *wereldburger* kan genomen worden, bewijst de opheldering, door CICERO er aan gegeven en het verband, waarin dit gezegde met het voorgaande staat. Indien wij ons dus slechts bij deze plaats van CICERO moesten bepalen, zonder in verder onderzoek te kunnen treden naar zijn' zegsman, wie zou ook maar van verre op het vermoeden hebben kunnen komen, dat hij met zijn *mundanus* een geheel ander, in SOCRATES' tijd zeer gangbaar, regt nationaal woord, namelijk κόσμιος, vertolkte? Gelukkig dus, dat wij tegen alle verdere misleiding door den oorspronkelijken Griekschen tekst gedekt zijn, die ons deels bij PLUTARCHUS, deels bij ARRIANUS (die ons evenwel hunne bronnen niet noemen) bewaard is. Het is niet onbelangrijk, om hare gelijkluidendheid beide plaatsen te vergelijken. PLUTARCHUS schrijft in zijn boek over ballingschap [33]): zeer juist is opgemerkt, zegt PLATO [34]), dat de Godheid

---

[32]) *Falkenburg ad Nonni Dionys.* geeft dit grafschrift op een' marmeren zerk van Homerus: πατρὶς ἐμοὶ χθὼν πᾶσα. Dat *ballingen* en *verdrukten* zich *wereldburgers* noemden, is even bekend als begrijpelijk.

[33]) *Plut.* Opp. II, 600f. (III p. 421 sq. W.).

[34]) *Tim.* 90a. Deze plaats heb ik in haar geheel hier gegeven. De woorden van *Plutarchus* zijn duister: ὁ γὰρ ἄνθρωπος, ᾗ φησιν ὁ Πλάτων, φυτὸν οὐκ ἔγγειον οὐδὲ ἀκίνητον, ἀλλ' οὐράνιόν ἐστιν, ὥςπερ ἐκ ῥίζης τὸ σῶμα τῆς κεφαλῆς ὀρθὸν ἱστώσης, πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνεστραμμένον. Men dient te lezen ἱστάσης· de zin is dan: *de mensch is geen aardsche noch eigene bewegingskacht missende, maar hemelsche plant, daar het hoofd als uit een' wortel, het ligchaam, hemelwaarts omgebogen, regt over-*

Digitized by Google

ieder mensch de rede gegeven heeft als een' beschermgeest, wonende in het boveneind des ligchaams en van de aarde ons naar den ons verwanten hemel optrekkende. *De mensch toch is geen aardsche, maar hemelsche plant; want de Godheid, die zijn hoofd als wortel aan die plek bevestigd heeft, van waar zijn oorsprong wordt gerekend, rigt van dat punt uit zijn geheel ligchaam. Van daar* — zoo gaat PLUTARCHUS voort — *dat Herkules zeide: Argiver of Thebaner; om 't even; niet maar één vaderland, daar ik op boog; overal waar een Grieksche burg is, dáár is mijn vaderland. Beter intusschen Socrates, die beweerde niet Athener of Griek te zijn, maar* κόσμιος (*zooals men zou zeggen* Ῥόδιος, Κορίνθιος), *omdat hij noch op Sunium, noch op Taenarus, noch op de Ceraunische toppen zich opsloot. Ziet gij daarboven dat onmetelijk luchtruim, dat rondom de aarde in zijne vochtige armen omsluit*[35]*? dat zijn de grenzen van ons vaderland.* Overeenkomstig hiermede zegt ARRIANUS[36]: *als 't waar is, wat wijsgeeren over de verwantschap van het menschengeslacht met de Godheid zeggen, wat blijft er den mensch anders over, dan op de vraag, van waar zijt*

---

eind zet. Zie hier hoe *Martin* in zijne *Etudes sur le Timée*, I, p. 239 de plaats van *Plato* vertaalt: *pour ce qui concerne l'espèce d'âme la plus parfaite qui soit en nous, il faut considérer que Dieu l'a donnée à chacun de nous comme un génie divin, elle qui habite le sommet de notre corps, et de laquelle nous pouvons dire au plus juste titre, qu'en vertu de sa parenté céleste elle nous élève de terre, comme étant des plantes, non de terre, mais du ciel. En effet suspendant la tête, qui est comme la racine de l'homme, à la région d'où l'âme tire son origine première, la divinité dresse vers le ciel le corps entier.* Zie *Plut. de Pyth. orac.* c. 12. *Arist. de anim.* II, 4. *Martin* l. l. II, p. 377 sq.

[35]) *Eur. fr. inc.* 836, Ed. Did.

[36]) *Diss. Epict.* I, 9.

Digitized by Google

gij? nooit te antwoorden: van Athene, van Corinthe, maar met Socrates: κόσμιος.

Omtrent de echtheid van beide berigten kon ligt eenige twijfel ontstaan, dien wij dus aanstonds willen voorkomen. Men zou namelijk niet ten onregte kunnen vragen: SOCRATES, een Atheensch burger, met hart en ziel aan zijn Attica, aan zijn Athene verknocht, hoe kon men dien vragen, van waar hij geboortig was? Was 't moeijelijk, uit de trekken van dat Marsyas- of Silenengelaat, uit dat geheele voorkomen, uit die houding, uit dien gang te besluiten, onder welke hemelstreek hij geboren, of uit welk gedeelte van Griekenland hij afkomstig was, hij had slechts zijn' mond te openen — en die bleef zelden, wanneer hij onder menschen was, gesloten — om ieder te overtuigen, dat hij te Athene t' huis behoorde. Intusschen wij vinden vermeld, dat TYRTAMUS (later door ARISTOTELES EUPHRASTUS, ook THEOPHRASTUS genoemd), van Eresos op Lesbos geboortig, nadat hij lange jaren te Athene woonachtig geweest was, en het Attisch als zijne moedertaal sprak en verstond, eene soortgelijke hoogst onaangename en aanstootelijke ontmoeting is wedervaren. Toen hij op de markt bij eene oude koopvrouw naar den prijs van eenige koopwaar vroeg en afdong, kreeg hij dit tot bescheid: *vreemdeling! 't kan niet minder.* Tot regt verstand van het gebeurde wordt er bijgevoegd, dat de vrouw hem betrapt had op eene minder natuurlijke, al te Attische en gemaakte uitdrukking; welke is ons onbekend, en 't is moeijelijk er naar te gissen [37]). Ieder herinnert zich hierbij de *Patavinitas* van LIVIUS, hem door ASINIUS POLLIO verweten. Maar een sterker voorbeeld wordt ons van SOCRATES zelven opgedischt; iemand zou hem verweten hebben, dat hij *barbariseerde: ja,* was zijn antwoord, *ik met de tong, maar*

---

[37]) *Cic. Brut.* 46, 172. *Quinctil. Inst.* VIII, 1.

Digitized by Google

gij met uw gedrag [38]). Dit voorbeeld breng ik bij, om te doen zien, hoe voorzigtig men met die apophthegmata moet te werk gaan, om zich niet te laten verschalken. Erg genoeg, wanneer iemand een' geboren Athener op een *soloecisme* had kunnen betrappen; maar op een *barbarisme!* en dat SOCRATES, die zich bijna nooit uit Athene verroerd had! Gelukkig brengt ons STOBAEUS [39]) te regt, die al de zwaarte van het verwijt doet nederkomen op ARISTOTELES, den man van Stagira aan den Strymon, uit Macedonië. De verwarring van beide personen laat zich hier gemakkelijk verklaren. Op eenige apophthegmata van SOCRATES volgde dit van ARISTOTELES; maar, gelijk dikwerf gebeurde, het *lemma* raakte verloren — en SOCRATES moest zich nu tegen barbarismen verdedigen, en scheen door zijn antwoord schuldbelijdenis af te leggen. Het is dus, om tot onzen tekst terug te keeren, niet onwaarschijnlijk, dat bij gelegenheid der talrijke volksfeesten een of ander geheel onbekend vreemdeling tot SOCRATES de vraag gerigt heeft: van waar zijt gij? En wat krijgt hij tot antwoord? Met buitengemeene gevatheid voert hem SOCRATES te gemoet: κόσμιος, duidelijk om den schijn te geven van een op de vraag passend antwoord gereed te hebben — immers de zinspeling op κόσμος is onloochenbaar —; maar ook niet meer dan den schijn; want het woord κόσμιος herinnerde den Griek aan wet en orde, aan regelmaat en overeenstemming, aan de εὐρυθμία en εὐαρμοστία, of aan de εὐσχημοσύνη. Van daar dat PHILEMON zeide: μηδὲν ποιῶν δ' ἄσχημον, οὗτος κόσμιος [40]). Het is echter niet alleen geheel Socratisch, maar ook bij redenaars en anderen zeer gebruikelijk; b.v. LYSIAS noemt iemand κόσμιος, en laat er deze verklaring op volgen: men ziet hem

---

[38]) *Arsen. Viol.* p. 436.

[39]) *Stob. Ecl.* t. IV. Append. p. 38.

[40]) *Stob.* t. IV. App. p. 11.

Digitized by Google

nimmer doen wat anderen durven [41]). Op eene andere plaats spreekt hij van de allermoeijelijkste pligtsbetrachting, daarin bestaande, dat men ten allen tijde onveranderlijk κόσμιος en σώφρων is [42]). Wanneer dus de onbescheiden vrager eenig begrip van zedelijke wijsbegeerte had, moest hij zich terstond verwezen zien naar die zuivere overeenstemming van ziens- en denkwijs met taal en gedrag, die ons XENOPHON in den persoon van SOCRATES te bewonderen heeft gegeven. Het is de καλοκἀγαθὸς, dien wij hier voor oogen krijgen, de νόμιμος, de ἐλευθέριος, vreemd van allen slaafschen zin, de echt-humane en beschaafde, *der plastisch-gebildete*, zooals HEGEL SOCRATES noemde, „vierkant van stuk, geheel onberispelijk gevormd naar ligchaam en geest beide", gelijk de oude SIMONIDES met zinspeling op de Hermesbeelden zich uitdrukt [43]). Zou men dus wel omtrent SOCRATES' bedoeling met zijn vernuftig antwoord kunnen mistasten, wanneer men hem — of weder ARISTOTELES — bij eene andere gelegenheid gevraagd wat het schoonste voorwerp is, hoort antwoorden: *de mensch, wien beschaving siert* [44]).

Wij hebben reeds in 't voorbijgaan kunnen opmerken, hoe beide straks vermelde schrijvers, PLUTARCHUS en ARRIANUS, het woord κόσμιος kennelijk in de beteekenis van οὐράνιος hebben opgevat en aan den hemelschen oorsprong van ons geslacht gedacht willen hebben. Op geheel an-

---

[41]) *Lys. Or.* XXVI p. 175.

[42]) *Ib.* XXI, p. 163.

[43]) *Simon. fr.* p. 16 sqq. Zie over τετράγωνος *H. Brunn, Gesch. d. Gr. Künstler*, I, p. 220, sqq. 373, sq. *Schneidewin* vergelijkt dit vers van *Walter von der Vogelweide*, p. 79:

sît ich dem getriuwen friunde bin
einloetic unde wol gevieret.

[44]) *Arsen. Viol.* p. 436. *Stob.* t. IV, App. p. 38.

Digitized by Google

der terrein verplaatsen ons MUSONIUS, de leermeester van EPICTETUS, en CICERO; de eerste, wanneer hij zegt: *hoe zou niet de wereld het gemeenschappelijk vaderland van alle menschen zijn, gelijk Socrates beweerde* [45]); de laatste, die het bekende woord van TEUCER aan het gezegde van SOCRATES laat voorafgaan: *patria est, ubicumque est bene.*

Op twee bedenkingen hebben wij vooreerst nog de aandacht te vestigen. Zijn wij niet — om hiermede te beginnen — hoogst-onbillijk jegens CICERO, met te onderstellen dat hij met zijn *mundanus* het Grieksche κόσμιος, dat nimmer in die beteekenis gebruikt wordt [46]), zou hebben teruggegeven? Hier toch betrad hij niet dien moeijelijken weg tusschen doornen en distelen, waarop hij, door

---

[45]) *Stob.* t. XL p. 234. 't Kan echter zijn, dat hij, als zijn leerling EPICTETUS, onder κόσμος bijzonder *den hemel* verstaat.

[46]) De reden is zeer eenvoudig. Oudtijds beteekende κόσμος *orde*, (κατὰ κόσμ. en κατὰ νόμον *ordelijk, geregeld*), dan *opschik, sieraad*, eindelijk *heelal, wereld.* De gewone bijvoegelijke uitgang voor —ος is —ιος, als οὐράνιος, πόντιος, ποτάμιος, χρόνιος, ὅριος, ὅδιος, νότιος, δούλιος, Δήλιος, Ῥόδιος, Κορίνθιος· ook ἐντόπιος, δάμιος, ἐνδήμιος. Van daar dat bij κόσμος *orde*, κόσμιος *geregeld, fatsoenlijk* (ordentelijk), *anständig, decorus* behoort. Maar toen een PYTHAGORAS en anderen κόσμος voor *wereld* namen, kon κόσμιος, reeds in beslag genomen, niet meer dienen: men moest κοσμικὸς zeggen. Evenzoo heeft νόμος, oorspronkelijk *weide, streek* (district), ook *voeder*, νόμιος en Νόμιος (PAN, APOLLO), maar νομικὸς behoort bij νόμος, *regel, wet*, even als νόμιμος in zijne verschillende beteekenissen. Λόγος, oorspronkelijk *spraak, rede*, heeft λόγιος· maar λόγος, later als *rede, overleg* gebruikt, heeft λογικὸς. Maar λόγιμος is *de rede waard*, zooals ἀοίδιμος *den zang waard.* Meer ware daarvan te zeggen. Nu kon op ADMETUS' vraag aan APOLLO: ποδαπὸς εἶ; deze antwoorden: οὐράνιος of Δήλιος· ook VULCANUS aan de SINTIES: οὐράνιος, en SCYLLA aan ULYSSES: πόντιος. Maar SOC. gevraagd ποδαπὸς εἶ; kon niet in gelijken zin antwoorden: κόσμιος, wanneer hij *mundanus* bedoelde.

Digitized by Google

de ontrouw zijner gidsen de ἐντελέχεια met de ἐνδελέχεια verwarrende, aan eene *continuata motio et perennis* der ziel dacht [47]). Kan er dus niet, wat voor de hand ligt, een fout bij PLUT. en ARR. zijn ingeslôpen, waartoe een tijdsverloop van zoo vele eeuwen heeft kunnen medewerken? Verdient niet de lezing κοσμικὸς voor κόσμιος de voorkeur, al is 't ook niet in patristischen zin, waar κοσμικὸς hem beteekent, die *op de aarde en de vleeschelijke begeerten bouwt* [48]). Wat dan? zullen wij κοσμικὸς met νομικὸς vergelijken, den *natuurkundige* met den *wetgeleerde*, en daardoor SOCRATES eene *professie* opdringen, die hem in zijne eeuw niet voldeed, waarvoor hij in de onze zoo uitnemend ware berekend? Het kan dus weinig baten, welke proeven men ook neme. Dat echter PLUT. werkelijk κόσμιος geschreven heeft, duidt het volgende Ῥόδιος ἢ Κορίνθιος, dat hij ter vergelijking bijbrengt, ten duidelijkste aan.

Indien er echter van deze zijde geenerlei verschooning voor CICERO kan uitgedacht worden — ofschoon de willekeurige dwaling nog vrij wat onverschoonlijker wordt in Grieken, als PLUT. en ARRIANUS, — zou er integendeel omtrent onze opvatting van het κόσμιος een zeer gereede en zeer ernstige twijfel kunnen ontstaan. Zie hier dus mijne tweede bedenking, wier oplossing noodzakelijk is, zal het licht, waarin ik SOCRATES als den κόσμιος heb trachten te plaatsen, niet plotseling verdwijnen. Er staat bij ARRIANUS: πρὸς τὸν πυθόμενον ποδαπός ἐστιν, en 't is bekend, dat ποδ. met het Latijnsche *cuias* overeenkomt. Sluit zich dus als van zelfs daaraan aan Ἀθηναῖος ἢ Κορίνθιος, eene andere vraag is 't of bij mogelijkheid de εὐκοσμία, het κόσμιος er zich meê laat vereenigen, dat veeleer op een voorafgaand ποῖος schijnt te antwoorden. Bekend is de zeldzame en bewonderenswaardige

---

[47]) *Tusc.* I, 10, 22. *Madv.* ad *Cic. de Fin.* p. 501.

[48]) *Clem. Al. Strom.* II, 9, 41.

Digitized by Google

dubbelzinnigheid, waartoe soms het Grieksch niet minder dan het Fransch zich leent. Op dezelfde vraag die SOCRATES werd voorgelegd door een' vreemdeling, antwoordt DIOGENES van Sinope een' koopman: παντοδαπός. *Hoe zegt ge?* vraagt de koopman, en DIOG. antwoordt: *een' wereldburger ziet gij voor u, een' ijverig aanklever van Hercules* [49]). Dat παντοδαπὸς wenschte de koopman opgehelderd te zien, daar het gewoonlijk *qualislibet, varius, omnigenus, van allerlei aard* beteekent; παντοδαπὸς staat tot ποδαπὸς, gelijk παντοῖος tot ποῖος. Opmerkelijk is 't dat men somwijlen aantreft ποδαπὸς τὸ γένος [50]). Dat echter ook ποδαπὸς in den zin van ποδαπὸς τὴν φύσιν gebezigd wordt, blijkt wel niet uit het antwoord op deze vraag: ποδαπός; εἴπ' ἐμοί, τίς εἶ; waarop de dichter zegt: *honigzoete woorden uit ik in mijn' zang, een vlugge dienaar der Muzen* [51]); maar een ander voorbeeld is immers dit: τίς οὖν οὗτός ἐστι; κύων — τοῦ δήμου. ποδαπός; οἷος, οὓς μὲν αἰτιᾶται λύκους εἶναι, μὴ δάκνειν, ἃ δέ φησι φυλάττειν πρόβατα, αὐτὸς κατεσθίειν. [52]). Hier wordt van de *hoedanigheid*, van den *aard* van een' hond gesproken, die nu eens *mak* (ἥμερος), dan weder *wild* (ἄγριος) is, naar gelang van de personen die hij nadert. Men heeft echter vernuftig opgemerkt, dat men hier bij ποδαπὸς aan het *ras* van honden, waarmede de *geaardheid* in verband staat, kan denken, en dus een ποδαπὸς τὸ γένος; hier op den voorgrond staat, al is 't ook dat het antwoord niet regtstreeks en onmiddellijk op die vraag terugslaat. Met deze uitlegging

---

[49]) *Lucian. Vitt. Auct.* c. 8.

[50]) *Arist. Av.* 108. *Pac.* 186. *Alex. fr.* 3, 419. Mein. waar op die vraag πλούσιος volgt.

[51]) *Arist. Av.* 907. Dikwerf leest men τίς; ποδαπός; hier is 't omgekeerd; ten minste de dichter antwoordt op τίς, niet op ποδαπός.

[52]) *Demosth. in Aristog.* I, c. 9.

Digitized by Google

heb ik thans volkomen vrede. Ik zou mij dus nog alleen op het παντοδαπὸς, als eigenschap van een' Proteus of een Chamaeleon, kunnen beroepen; doch dit is minder noodig, daar ik reeds vroeger aangetoond heb, dat in κόσμιος eene blijkbare zinspeling op κόσμος ligt opgesloten, en dit bij den kwinkslag toereikend is om het ποδαπὸς zijn gewoon regt te laten behouden. Trouwens des te verrassender wordt nu de wending, die SOCRATES aan de in geheel anderen zin voorgestelde vraag geeft.

Maar hoe kon SOCRATES zich κόσμιος noemen, zonder in strijd te geraken met zijne gewone algemeen bekende bescheidenheid? Hij, die verklaarde *niets te weten*, laat zich hier op zijne εὐκοσμία voorstaan! Doch met even veel, zoo niet met meer regt, kan men aanstoot nemen aan die openlijke verklaring, die hij bij PLATO tegenover zijne regters aflegt, wanneer hij zich waardig rekent als verdienstelijk burger in het Prytaneum opgenomen en levenslang verzorgd te worden [53]). Ook blijft er ruimte van beteekenis over, om 't niet volstrekt in den hoogst-zedelijken zin te nemen. Alles hangt van den toon af, waarop het uitgesproken werd.

Met verlangen zag ik de opvatting en het oordeel der nieuweren ten aanzien van het *wereldburgerschap* van SOCRATES te gemoet. Of zij zich meerendeels verlegen gevoeld hebben met eene behoorlijke verklaring van het vreemd verschijnsel? Men zou 't haast denken. STANLEY, BRÜCKER en anderen zwijgen er geheel van; ZELLER, die van het wereldburgerschap volgens de begrippen der Stoici vrij uitvoerig spreekt [54]), herinnert ook zelfs niet met één enkel woord aan SOCRATES als voorganger in dit punt. Anderen daar-

[53]) *Plat. Apol. S.* c. 26.

[54]) *Phil. d. Gr.* III, p. 179 sqq. 649 sq.

Digitized by Google

entegen nemen gereedelijk aanleiding uit deze eenigzins *triumphale* verklaring van den wijzen, om hunne lofspraak op hem er door te verrijken, en het onpartijdige en het onafhankelijke zijner denkwijs in een glansrijk licht te stellen. MUNK zegt dit er van: *das Nationale trat dem Sok. vor dem rein Menschlichen zurück. Sein Staat ist eine auf den philosophisch-abstracten Rechtsbegriff gegründete Gesellschaft, nicht ein historisch-concretes Wesen, ein Volksindividuum, das, durch äuszere und innere Eigenthümlichkeiten von anderen verschieden, seine eigenthümliche Mission bewuszt oder unbewuszt erfüllt. Der Staat sollte nach ihm die reine Sittlichkeit, abgelöst von allem Nationalen, verwirklichen. Der edle Menschenfreund verkannte, dasz, wie in dem Individuum der persönliche Charakter, so im Staate das Nationale der Träger des geistigen Lebens des Volkes ist. Eine Lossagung des allgemeinen Menschlichen von dem Persönlichen, des absolut Sittlichen von dem Nationalen entzieht dem individuellen wie dem Volksleben jeden festen Grund und Boden, und geistige Knechtschaft des Einzelnen und hierarchische und despotische Bevormundung des Ganzen sind die unabwendbaren Folgen des Aufgebens der Persönlichkeit und der Nationalität. Sok. hatte sein tragisches Ende weniger den Intriguen und Anklagen seiner Feinde, als seinem Ankämpfen gegen die volksthümlichen Begriffe von Religion, Staat und Sitte zu verdanken.* Na deze Philippica laat hij Soc. meer regt wedervaren met te zeggen: *übrigens erfüllte er seine Bürgerpflichten auf das pünktlichste* [55]). VON LASAULX zegt bl. 98: *er bezeichnete sich gerne als einen Weltbürger. Hiemit hatte er die Schranken des Griechenthums durchbrochen, und durch seinen Tod für immer besiegelt, dass der Mensch über dem Bürger stehe, und dass des Menschen Geist seiner Natur nach frei sei*

[55]) *Gesch. d. Gr. Liter.* II, p. 245 sq.

Digitized by Google

von aller nationalen und zeitlichen Beschränkung. Ook COOPER moeten wij nog hooren: *though Soc. glowed with this most ardent love for his native country in particular, yet he did not partially confine his regards to Athens, but like the minister and servant of the great Parent of all, extended his benevolent concern to Mankind in general; and being once ask'd what countryman he was, he reply'd with the greatest energy, that he was a citizen of the world. Which conclusive apophthegm comprehended every tender duty of Humanity, by implying that, whatever our more immediate respect may be and indeed ought to be with proper restrictions, first for our own families, then cities, provinces and nations, according to that love implanted in us by nature, yet we should still extend our affections with a proportionable regulation to the whole species, and consider ourselves (to carry on his allusion) fellow-citizens of one great commonwealth, whereof God is the impartial Governor, whose divine laws are best obey'd, when we endeavor to promote one another's happiness by reciprocal acts of goodness, and mutual assistance, the need of which he has ordain'd, by his unerring legislation, should be an irrefragable chain to link all societies together* [56]).

Het is geenszins te verwonderen, dat het woord tot zulk eene rhetorisch-pathetische uitweiding aanleiding heeft gegeven. Omzigtiger echter dan alle anderen drukt zich de al te onachtzaam en ondankbaar behandelde MEINERS uit. Hij herhaalt die bijzonder merkwaardige woorden, die PLATO in den Crito (p. 52a) door de Staatswetten laat spreken: *wij hebben de sterkste bewijzen, Socrates, dat, wij u behaagd hebben; anders toch zoudt gij niet als bij uitzondering uw leven binnen de muren hebben doorgebragt. Immers verwijderdet gij u niet uit het midden uwer me-*

---

[56]) *Cooper, life of* SOC. p. 62.

Digitized by Google

deburgers om eenig volksschouwspel bij te wonen, dan eens naar den Isthmus; behalve enkele veldtogten zag men u de grenzen van Attica niet overschrijden. Hoe ook door Archelaüs en anderen aangezocht, weêrstondt gij hun aanzoek; geen' anderen staat wenschtet gij te zien, geene andere wetten te kennen; aan ons hadt gij genoeg; ons volk, ons volksbestuur voldeed u geheel. Wanneer men, zegt MEINERS, deze edele gezindheden, die soc. aan zijn vaderland en medeburgers hechtten, en de reden waarom hij bijna nooit van hen scheidde, overweegt, gevoelt men onwillekeurig eenig wantrouwen ten aanzien van de spreuk, die in den mond van ieder *republiekein*, maar vooral in den mond van soc. misstaat, dat hij geen Athener, geen Griek, maar een wereldburger is [57]). Na dus aanstoot aan CICERO's berigt genomen te hebben, slaat hij in plaats van den regten, den verkeerden weg in, met te zeggen, dat men uit deze en soortgelijke voorbeelden ziet, hoe weinig men op de echtheid dier spreuken en anecdoten kan staat maken, die zelfs bij CICERO en PLUTARCHUS voorkomen. — Hoe nuttig die wenk ook moge zijn voor menig oppervlakkig criticus, elk meer bezadigd beoordeelaar, die gaarne gouden wapentuig tegen koperen inruilt, bedenkt zich tweemaal eer hij ook het koperen wegdoet. Had MEINERS na CICERO nog even zijn Grieksch woordenboek nageslagen, hij zou misschien in beraad gestaan hebben, of hij SOCRATES' vernuftig en schrander gezegde onder de fabelen kon wegschuiven. Wij zeggen liever: οὗτοι ἀπόβλητον ἔπος.

Bij duistere plaatsen in de oudheid pleeg ik wel eens eene Fransche vertaling in te zien — zij zijn zoo gevat de Franschen! Hier echter durfde ik 't niet wagen, vreezende CICERO's misvatting door een erger calembour: *je suis mon-*

---

[57]) *Gesch. d. Wiss.* II, p. 361. Vgl. vooral *C. Ullmann die Sündlos. Jesu.* 5e Aufl. 1846, bl. 45.

Digitized by Google

dain — waarmede de latere Patres zouden instemmen — te zien vervangen.

Ik herinner mij, aan 't slot mijner verhandeling gekomen, mijne belofte van over het *wereldburgerschap van Socrates* eene spreekbeurt te zullen vervullen. Hoezeer ik wensch dat het *promissis stare* voortaan van kracht blijve, zou ik aan *deze* mijne belofte, bij den wanhopigen toestand der vraag, zoo mogelijk, niet langer verlangen gebonden te zijn. Ik geloof, dat de eer en de naam van SOCRATES er bij winnen, wanneer men voortaan deze stof geheel ter zijde laat en liever het tegengestelde behandele, door aan te toonen hoe SOCRATES te Athene zich als een' echt *patriot* levenslang heeft gedragen.

Digitized by Google

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 14den MAART 1859.

Tegenwoordig de Heeren: S. KARSTEN, L. J. F. JANSSEN, R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, M. DE VRIES, W. MOLL, G. H. M. DELPRAT, C. LEEMANS, A. RUTGERS, J. C. G. BOOT, H. J. KOENEN, G. DE VRIES AZ., J. ACKERSDIJCK, J. H. SCHOLTEN, J. A. C. VAN HEUSDE, J. G. HULLEMAN, L. PH. C. VAN DEN BERGH, J. VAN LENNEP, L. A. J. W. SLOET.

De Heeren BAKE, DIRKS, MILLIES, KNOOP en DE WAL hebben schriftelijk kennis gegeven, dat zij aan deze vergadering geen deel zouden kunnen nemen.

Het proces-verbaal der vorige vergadering wordt voorgelezen en vastgesteld.

De Secretaris bericht, dat een werkje van den Heer DIRKS voor de Bibliotheek is ingekomen. Het wordt door de vergadering met dankzegging aangenomen.

De Heer HULLEMAN draagt voor, het verslag der Commissie van beoordeeling van de *Latijnsche Prijsverzen*. Vier der vijf ingekomene dichtstukken worden door al de leden der Commissie afgekeurd. Aan het vijfde hebben twee le-

Digitized by Google

den der Commissie een zilveren eerepenning toegedacht: het derde lid wil ook het vijfde gedicht ter zijde leggen. Met 13 tegen 5 stemmen besluit de vergadering, dat ook dit dichtstuk niet zal worden bekroond. Even als in vorige jaren zal het verslag der Commissie van beoordeelaars in de *Verslagen en Mededeelingen* worden geplaatst.

De Heer VAN HEUSDE draagt zijne aangekondigde bijdrage voor over *het wereldburgerschap van* SOCRATES. Na in het breede te hebben gehandeld over hetgeen vooral in de latere tijden door onderscheiden geschiedkundigen en philologen over het leven, het karakter en de leer van SOCRATES is in het midden gebracht, bespreekt de Heer VAN HEUSDE den oorsprong en de gronden van het vermeende wereldburgerschap van den beroemden wijsgeer, en toont, dat het berust op de getuigenis van CICERO, dat de wereld het vaderland van SOCRATES was; doch dat men, de zaak wel beschouwende, die beteekenis niet aan het grieksche woord κόσμιος, hetwelk CICERO door *mundanus* vertaalt, hechten kan: zoodat men voortaan het beweerde wereldburgerschap van SOCRATES geheel moet ter zijde stellen, en hem veeleer als een waren Patriot behoort aan te merken.

Over deze verhandeling van den Heer VAN HEUSDE ontstaat eene uitvoerige wisseling van gedachten. De Heer KARSTEN geeft te kennen, dat hij voor zich geene groote waarde kan hechten aan de zoogenaamde *Apophthegmata*, waaraan de Spreker nog al eenige betrouwbaarheid toekent. Het zijn toch veelal anecdoten, die men eerst in den alexandrijnschen tijd is begonnen te verzamelen. Die anecdoten werden wel eens tot verkeerde personen teruggebracht, zooals daarvan de mededeeling van den Heer VAN HEUSDE zelven een voorbeeld bevat; want de door dat lid aangehaalde bijzonderheid wordt aan SOCRATES in plaats van aan ARISTOTELES toegekend. Het woord ποδαπὸς in de gedane vraag

Digitized by Google

kan beteekenen: „Wat ben je toch voor een man?" Voorts moet men volgens den Spreker door het βαρβαρίζειν van SOCRATES niet zoo zeer verstaan zijn gebruik maken van vreemde woorden of spreekwijzen, maar zijne ingenomenheid met vreemde of buitenlandsche instellingen.

De Heer VAN HEUSDE antwoordt, dat er in dezen veel afhangt van de beteekenis van het woord ποδαπὸς of ποταπὸς, dat beteekenen kan: van welken landaard, of ook wel: hoedanig een. Men heeft dat woord eenen tijd lang door verschillende accentuering in die onderscheiden beteekenissen willen kenmerken, doch later hebben de philologen die spitsvondigheid wederom opgegeven. Men moet dus den waren zin uit den zamenhang afleiden; en dan is het waarschijnlijk, dat naar de afkomst van SOCRATES zou zijn gevraagd geworden.

De Heer LEEMANS vraagt, wat het beteekent, gelijk hij meent dat ergens van SOCRATES gezegd wordt, wanneer iemand beschreven wordt als van gestalte τετραγωνὸς. Beteekent dit: kort en gedrongen, zooals men ook veelal ons woord *vierkant* gebruikt? Hij heeft dit woord wel eens door onderscheidene philologen verschillend hooren opvatten, en verlangt daarover het gevoelen van den Heer VAN HEUSDE te vernemen.

De Heer KOENEN vraagt, wat de studie der bronnen voor het leven van SOCRATES den Heer VAN HEUSDE heeft geleerd omtrent de inborst en het gedrag van XANTHIPPE, vooral met betrekking tot haren echtgenoot. Bij de waardering van het zedelijk karakter van den wijsgeer komt hem deze vraag niet onbelangrijk voor. Heeft SOCRATES zich in de keus eener echtgenoote ganschelijk bedrogen, wat valt er dan van zijne diepe menschenkennis te denken? Heeft hij zich in zijne keus door uiterlijke voordeelen, een rijken bruidschat, schoonheid of geboorte laten leiden, hoe zal men dan zijne onverschilligheid omtrent deze uiterlijke voorrech-

Digitized by Google

ten aannemen? Heeft hij voorbedachtelijk eene kwade en boosaardige wederhelft gekozen, kan die keus dan eene verstandige genoemd worden? De Spreker vermoedt dus, dat er op het ongelukkig karakter van XANTHIPPE wel wat af te dingen is, en dat eene onpartijdige nasporing wellicht, gelijk met opzicht tot andere historische personen, tot eene meerdere of mindere eerherstelling der zoo donker afgemaalde wederhelft van den griekschen wijsgeer zou kunnen leiden.

De Heer VAN HEUSDE kan zich, wat de uiterlijke gestalte van SOCRATES betreft, zeer goed met de opvatting van den Heer LEEMANS vereenigen, daar alle berichten overeenstemmen, om hem als eenigzins klein en inéengedrongen voor te stellen; en wat het karakter van XANTHIPPE aangaat, is hij overtuigd, dat de apophthegmata een al te ongunstig licht over haar verspreiden. Hij heeft het voornemen, dit punt zich als onderwerp van nader onderzoek voor te stellen.

De Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK zegt, dat de voorstelling van SOCRATES door ARISTOPHANES eene belangrijke bijdrage tot de kennis van 's mans karakter is. Onder hetgeen deze blijspeldichter van SOCRATES verhaalt, behoort ook, dat de antwoorden, die hij op de tot hem gerichte vragen gaf, veelal sophistisch waren. Past men dit op de aangehaalde anecdote toe, dan is waarschijnlijk de zin van zijn antwoord geweest: „Het komt er niet op aan, waar ik van daan ben. Ik ben een fatsoenlijk man."

De Heer VAN HEUSDE zegt, dat de voorstelling van SOCRATES, zooals die bij ARISTOPHANES voorkomt, een op zich zelf staand onderzoek vereischt. Hij heeft zich voorgenomen, daartoe de *Nubes* van den blijspeldichter nog eens afzonderlijk te onderzoeken. Dit behoorde minder tot het punt van zijn wereldburgerschap, maar kan toch bijdragen tot de kennis zijner verstandelijke en zedelijke ontwikkeling.

Digitized by Google

De Heer LEEMANS wenscht tot aanschaffing voor de bibliotheek aan te bevelen het werk van MANDELGRÉN, *Monumens scandinaves du Moyen-âge,* hetwelk eene allerbelangrijkste bijdrage tot de geschiedenis der christelijke kunst in Scandinavie gedurende de middeneeuwen bevat, daar men in Zweden op oude houten kerken belangwekkende fresco's gevonden heeft. De Heer ACKERSDIJCK, die zelf in Zweden merkwaardige kerkgebouwen gezien heeft, ondersteunt het gevoelen van Dr. LEEMANS, die nog op eene vraag van den Heer VAN DEN BRINK antwoordt, dat de *Suecia illustrata* op verre na niet alles bevat, wat in Zweden in dit opzicht verdient merkwaardig genoemd te worden.

Eindelijk geeft de Secretaris te kennen, dat ten gevolge van het in de vorige vergadering genomen besluit, de Heeren G. DE VRIES AZ., DELPRAT, NIJHOFF, SLOET en DIRKS zich bereid verklaard hebben, nog eenige portefeuilles met bijdragen van gemeentebesturen te onderzoeken. Op nadere uitnoodiging nemen de Heeren DELPRAT, SLOET, VAN DEN BERGH en VAN DEN BRINK op zich, om ook wegens Zeeland, Overijssel, Noord-Brabant en Utrecht verslag uit te brengen. Voorts wordt den Secretaris opgedragen, een rapporteur voor de portefeuille met bijdragen van de gemeentebesturen in Limburg te zoeken; en, daar niemand iets verders ter tafel brengt, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

Digitized by Google

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 11den APRIL 1859.

Tegenwoordig de Heeren: W. MOLL, J. C. G. BOOT, J. DE WAL, C. LEEMANS, L. A. J. W. SLOET, J. ACKERSDIJCK, J. BAKE, G. H. M. DELPRAT, H. J. KOENEN, J. H. SCHOLTEN, S. KARSTEN, J. A. C. VAN HEUSDE, G. DE VRIES AZ., J. G. HULLEMAN, J. VAN LENNEP, L. PH. C. VAN DEN BERGH, L. J. F. JANSSEN. Van de Natuurk. Afd., de Heer W. C. H. STARING.

De Heer MILLIES heeft den Secretaris geschreven, dat hij wegens de ziekte van een zijner naaste betrekkingen niet ter vergadering zal kunnen opkomen.

Het proces-verbaal der vorige vergadering wordt voorgelezen en vastgesteld.

De Secretaris bericht, dat hij aan den hem opgedragen last heeft voldaan, door aan Mevrouw de Wed. VAN HALL de deelneming der Afdeeling te betuigen, en dat hij bereid is, om, overeenkomstig het voorbeeld door den geachten Secretaris der Natuurkundige Afdeeling gegeven, een Levensbericht van wijlen den Heer VAN HALL, voor het Jaarboek bestemd, aan de vergadering voor te dragen. De Voorzitter geeft daartoe het woord, en betuigt den Secretaris

Digitized by Google

nadat hij, ook als voormalig leerling, eene warme hulde aan den Overledene gebracht heeft, namens de vergadering den dank der Afdeeling voor de wijze waarop hij zich van deze roeping gekweten heeft.

Is ingekomen eene Missieve van den Med. et Art. Obst. Doctor L. F. A. MULLER aan de Akademie, strekkende ten geleide van zijn nameloos uitgegeven werkje getiteld: *Dr. Koorders en de Katholiek, of de Vrijheidsquestie door een denkend Katholiek.* De Schrijver, het min voegzaam oordeelende, om aan de Akademie een nameloos geschrift aan te bieden, heeft gemeend zich in deze letteren te moeten noemen. — Aangenomen voor de bibliotheek.

Nog is ten geschenke voor de bibliotheek ingekomen, het derde deel van *Aemstels Oudheid* door Dr. P. SCHELTEMA Ook dit werk wordt erkentelijk aangenomen.

De Heer SCHOLTEN komt nog eens terug op hetgeen in de laatste vergadering door den Heer VAN HEUSDE in het midden gebracht is, *over het Wereldburgerschap van Socrates*, en wijst aan, dat het woord κόσμιος bij PLUTARCHUS in diens geschriften περὶ φυγῆς geen andere beteekenis heeft dan die van *wereldburger*, iemand wiens vaderland (πατρίς) de gansche κόσμος is (κόσμιος εἶναι φήσας, ὡς ἄν τις Ῥόδιος εἶπεν ἢ Κορίνθιος). Hiermede stemt overeen de redactie van hetzelfde apophthegma bij Diogenes Laërtius, bij wien het (*in Vita Diogenis*) aan Diogenes den Cynicus wordt toegeschreven, waar ter plaatse voor κόσμιος, κοσμοπολίτης wordt gevonden. Hieruit volgt, dat de vertaling van CICERO *mundanus sum* juist is. Dit neemt echter niet weg, dat Spreker met den Heer VAN HEUSDE geheel instemt, dat dit wereldburgerschap met het bekende karakter van SOCRATES in strijd is. Spreker ziet echter hierin een der gronden, waarom men aan

Digitized by Google

dit eerst later op rekening van SOCRATES en anderen gestelde apophthegma geene historische waarde zal hebben toe te kennen.

De Heer DELPRAT brengt rapport uit over den inhoud der portefeuille met de bijdragen der Gemeentebesturen van Zuid-Holland; voorts over die van Zeeland. Daarna leest de Heer G. DE VRIES AZ. zijn verslag voor over de bijdragen wegens Noord-Holland. De Heer VAN DEN BERGH draagt zijn rapport voor over de stukken der Gemeentebesturen van Noord-Brabant. De Heer SLOET, zijn verslag voor eene volgende vergadering toezeggende, geeft bericht omtrent den eenigzins van de uitgebrachte rapporten verschillenden voet, waarop hij gemeend heeft zijn onderwerp te moeten behandelen. De Voorzitter, den onderscheidenen Rapporteurs dank zeggende voor hunne belangrijke en onderhoudende voordrachten, stelt voor en de vergadering besluit, die stukken ter griffie neder te leggen tot kennisneming der leden. Wanneer al de verslagen zullen zijn uitgebracht, zal men kunnen denken aan een algemeen verslag, waarin de bijzonderheden, uit deze rapporten blijkende, zullen kunnen worden verzameld.

De Heer VAN LENNEP deelt eenige beschouwingen mede ten aanzien van de handelwijze van den Raad van Adel in het vaststellen van de wapens van eenige steden en dorpen. Hij kan die handelwijze niet zoo onbepaald afkeuren als door eenige verslaggevers schijnt gedaan te worden. Ook in andere landen kiest men voor de wapens *rebus*, zonder evenwel te willen beweren, dat de etymologie des naams daardoor met juistheid wordt teruggegeven. Spreker zal zich beijveren, dit in eene volgende vergadering nog nader in het licht te stellen. Zoo heeft men in Frankrijk eene familie AQUIN die vijf a's in haar wapenschild voert,

Digitized by Google

doch daaruit volgt niet, dat zij aan de vocalen haren geslachtsnaam te danken heeft. De Heer ACKERSDIJCK bevestigt die aanmerking met het Fransche heraldieke rijmpje:

Les armes parlantes
Sont très-bonnes ou très-méchantes.

Ook de Heer DELPRAT geeft te kennen, dat hij enkel heeft bedoeld om tegen het aanhalen van het toegekende wapen als een gezag ter afleiding van den naamsoorsprong te waarschuwen.

Eindelijk beveelt de Heer VAN HEUSDE Dr. JANSSEN aan, om op zijne voorgenomene reize naar Berlijn naauwkeurig onderzoek te doen naar het fraaie standbeeld, nabij Xanthen gevonden, en voor eene kunstverzameling in eerstgenoemde stad aangekocht, welke statue men, naar hij meent te weten, in den laatsten tijd voor een fragment eener groep van beelden heeft begonnen aan te zien.

De Heer JANSSEN verbindt zich daartoe gaarne, en bericht, dat men te Leiden een afgietsel van het schoone standbeeld voor het oudheidkundig kabinet verwacht.

Daar niemand iets verder in het midden brengt, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

Digitized by Google

II.

XANTHIPPE

IN

HARE BETREKKING TOT SOCRATES.

VOORAFGEGAAN VAN EENE
KRITISCHE ONTLEDING VAN HET VRAAGSTUK DER DIGAMIE.

DOOR

J. A. C. VAN HEUSDE.

Wanneer, zeide een wiskundige, twee zijden met den ingesloten hoek mij bekend zijn, dan is ook de tegenovergestelde zijde met de beide andere hoeken, en dus de geheele driehoek, mij bekend en ik kan dien beschrijven. Ik, zeide een anthropoloog, ben met al die gegevens niet tevreden bij de behandeling en beschouwing der menschelijke, vooral der vrouwelijke natuur: meer heb ik noodig om tot oplossing van mijn probleem te geraken. Bevat deze opmerking waarheid — en hoe zouden wij den waarheidlievenden en naauwgezetten anthropoloog niet ons volle vertrouwen schenken? — hoe jammerlijk is 't dan niet gesteld met de beoordeeling en juiste schatting van die personen onder het vrouwelijk geslacht, die voorlang bestonden, die zich aan het gewapend oog van wijsgeer en menschkundige voor altijd hebben onttrokken, die de eer

Digitized by Google

eener levensbeschrijving en karakterschildering moesten missen, omtrent wier bestaan en leven en werken slechts flaauwe, onbeduidende, soms nog zelfs tegenstrijdige berigten eenige trekken hebben aan te wijzen, of die in den strijd des levens slechts ongemerkt hare stille deugden oefenden, hare kleine pligten betrachtten. Intusschen is dit onderzoek, hoe ook aan eigenaardige moeijelijkheden verbonden, geenszins te versmaden, en wanneer wij onder de meer begaafde en hooger ontwikkelde eene SAPPHO aantreffen, die door WELCKER regt in 't licht gesteld en tegen lasterzieke tongen met een' bekroonden uitslag verdedigd is, dan kan de vraag niet ongepast heeten, wat men billijk te denken hebbe van eene dier meest bekende en befaamde vrouwen, welke Griekenland heeft opgeleverd, en die haren wijd verbreiden naam en faam zeker wel alleen te danken heeft aan de omstandigheid, dat met haar SOCRATES, *dat levend beeld der wijsheid*, eene onverbrekelijke levensgemeenschap heeft aangegaan. Hoort men de vele getuigen der oudheid, die in verschillende eeuwen haar aandenken bewaard hebben, men zou zich al ligt geneigd gevoelen om te vermoeden, dat er eene andere dan de gewoonlijk aangenomene beweegreden voor SOCRATES bestaan hebbe, om 's morgens, 's middags, 's avonds, ja soms een goed deel van den nacht dáár te gaan doorbrengen, waar geene grimmige diergestalten, maar menschen zich bijeen bevonden, dat hij aan de *rorantia pocula* bij voorkeur aandeel nam, om zoo lang mogelijk aan de voetangels, klemmen en schietgeweer te ontkomen, dat hem bij zijne intrede in huis wachtte, gelijk het *cave canem* den bezoeker van Pompeji nog uit vroegere tijden waarschuwend toeroept. Hoor, — om op dit oogenblik de overigen te laten rusten — hoor slechts even SENECA. SOCRATES heet bij hem een *perpessitius* (πολύτλας, πολυτλήμων) *senex, per omnia aspera iactatus, invictus tamen et paupertate, quam graviorem illi domes-*

Digitized by Google

tica onera faciebant, et laboribus, quos militares quoque pertulit, et quibus ille domi exercitus, sive uxorem eius spectes moribus feram, lingua petulantem, sive liberos indociles et matri quam patri similiores [1]). Wel mogt hij het contrast in denzelfden brief levendig gevoelen, wanneer hij, zijn eigen beter lot beschouwende, met vreugde en nadruk uitroept: *quid iucundius quam uxori tam carum esse ut propter hoc tibi carior fias? Potest itaque Paullina mea non tantum suum mihi timorem imputare, sed etiam meum.* In dit vreugdebesef kon SOCRATES gewis niet deelen, wanneer de berigten omtrent zijn huisselijk leven echt en geheel naar waarheid zijn opgeteekend; 't was een alles behalve benijdenswaardig lot, dat hem in zijne overdenkingen storen, zijn levensgenot vergallen, zijn' ijver verzwakken, zijne geestkracht verlammen en uitdooven moest.

Eene opzettelijke overweging is echter dit veel besproken punt dubbel waardig. De kritiek toch heeft bij het onderzoek van dit onderwerp eene zeer zonderlinge rol gespeeld; want terwijl zij gewoonlijk geheel afkeurend en veroordeelend te werk ging, zich op schijnbaar onwraakbare getuigenissen beriep en zich van de algemeene vooringenomenheid gretig bediende om haar pleit voor voldongen te houden, meende zij op een' anderen tijd een meer gematigd en verschoonend oordeel over haar te moeten vellen. Er kwamen *Ehrenrettungen der Xanthippe* tot stand [2]), die of op meer ingenomenheid met haar persoon aandrongen, of bovendien nog het beklagenswaardige van het lot, dat haar aan een' man als SOCRATES verbonden had

---

[1]) *Epist.* CIV, 4.

[2]) *Heumann. Acta philosophorum.* Halis. 1715. I. p. 103—126. *Aug. à Leyser. Meditt. ad Pand.* Lips. 1747, Vol. X, p. 769—802. *Wieland. Att. Mus.* III, 1. p. 154 sqq. *Bekker* in *Heid. Jahrb.* 1825. n°. 64. *Schuch* in *Allg. Schulztg.* 1830. II. N°. 113.

Digitized by Google

en gebonden hield, treffend wilden doen uitkomen. Deze verontschuldigers of verdedigers van haren naam stellen op den voorgrond, dat de berigten, die wij omtrent haar bezitten, wel verre van uit haar eigen leeftijd te stammen en uit de pen van SOCRATES' vrienden en aanhangers gevloeid te zijn, veelal van lateren tijd dagteekenen. Wanneer wij, zeggen zij, met THEODORETUS en CYRILLUS, dus van de vijfde eeuw na CHR. beginnende, opklimmen tot den tijd van SOCRATES, dan staan wij verbaasd hoe, naarmate de schrijvers en berigtgevers allengs meer dien tijd naderen, zij des te spaarzamer worden niet alleen in het ophef maken en het breed uitmeten van hare ondeugden, maar ook in het eenvoudig vermelden van haar persoon. Bij de daar gemelde kerkvaders en vele anderen vloeijen de bronnen rijk en overvloedig; ieder heeft zijne bijdrage, het wordt hoe langer hoe kluchtiger, en 't schijnt er op toegelegd om de waardigheid van SOCRATES slechts te schitterender te doen uitkomen als van een' *adversis rerum immersabilis undis*. Die bronnen krimpen hooger op allengs meer en meer in, totdat onder SOCRATES' tijdgenooten algemeen een achtbaar stilzwijgen dien vloed van smaadredenen weldadig komt afbreken, om geen enkele maal door tooneelen van huisselijke oneenigheid, door schampere verwijten, door eene raauwe, krassende stem te worden afgewisseld. Het sterkste en onwedersprekelijkste bewijs van de gegrondheid hunner beweringen wordt natuurlijk ontleend uit het diep stilzwijgen van den aartsvijand van SOCRATES, die op den leeraar van Griekenland zich niet ontzag een onbeschaamd paskwil te maken, en echter evenmin als zijne kunstbroeders, hetzij in zijne *Wolken* hetzij in andere blijspelen zelfs melding van XANTHIPPE gemaakt heeft. Hoe zou *hij* 't niet van DUCIS [3]), van onzen LANGEN-

[3]) *La colère de Xanth.* Compos. dramatique.

Digitized by Google

DIJK [4]) in geest en vernuft afgewonnen hebben, wanneer hij kennis van die kijf- en kloppartijen gedragen had! Wat al kortswijl, wat al tooneelen en tafereelen, die dat schaterend publiek in den schouwburg, oud en jong, vreemden en burgers, aanzienlijken en geringen, oligarchen en democraten, hadden kunnen verlustigen, vooral in dien karnevalstijd, die de lachspieren ontspande, — dat dartele publiek, dat zulk een *Jan-Steens-groepje* op het tooneel zoo gaarne had zitten aanstaren en aangapen! Maar ook zij, die den rampzaligen echtgenoot eerden en hoogachtten, van hem nimmer weken, aan zijne lippen hingen en hem nog in den kerker, zoo dikwerf 't hun vergund was, bezochten en bewonderden, hoe zouden zij zich zoo hebben kunnen bedwingen in hunne schriften, dat hun nooit ook ondanks hen zelve eenige schimpscheut tegen het verachtelijk schepsel, dat kruis van SOCRATES, ontviel? Vindt niet deze anders volkomen onbegrijpelijke houding hare eenige verklaring daarin, dat hun niets onder 't oog, niets ook ter oore was gekomen, wat hunne gramstorigheid kon opwekken en hun bloed doen koken?

Deze oordeelvelling, die regt wil doen wedervaren aan hem die er aanspraak op heeft, en eene groote onpartijdigheid verraadt, schijnt alles voor zich te hebben om eene tegengestelde overtuiging te bewerken van die algemeen erkend en gangbaar is; zij schijnt regtmatig en op de aannemelijkste gronden te rusten. En echter wordt misverstand en dwaling de erfenis van hen die er onnadenkend op bouwen. Wij hebben daarom te meer reden, om het reeds zoo dikwerf betreden voetspoor nogmaals te volgen, in 't vertrouwen, niet weder op de verborgen klippen, die menigeen deden schipbreuk lijden, te stooten, en in de hoop van,

---

[4]) *Xantippe*, of *het booze wijf des filosoofs Sokrates beteugeld.* Blijspel. Zie *Michaud*, *Biogr. univ. v. Xanthippe.*

Digitized by Google

door hunne ondervinding voorgelicht, de ware toedragt der zaak beter in te zien. Het is ons voorzeker minder om den persoon van XANTHIPPE te doen, wanneer wij onze gedachten geheel bij haar gaan bepalen, dan wel om naar aanleiding van deze beschouwing haar echtvriend in zijn levenswijs en gedrag juister en vollediger te leeren kennen. Een duister voorgevoel doet ons echter vreezen, dat hij, even als de wijze PITTACUS en CATO, 't zich te laat beklaagd hebbe, dat zijn anders onfeilbare genius hem niet bij tijds heeft gewaarschuwd, eer hij nog aan de vervolgzucht zich ter wisse prooi wijdde.

De vraag naar het eigenlijk karakter van XANTHIPPE hangt ten naauwste zamen en voert ons als van zelfs tot een niet onbelangrijk deel van SOCRATES' leven, dat nog zoo weinig in oogenschouw is genomen en 't zoo zeer verdient, namelijk het *huisselijke.* Voor zoo ver 't ons bij onzen hulpeloozen toestand vergund is, willen wij er opzettelijk bij stilstaan, willen wij hem, *qui unum hominem agebat,* aan dien huisselijken haard bespieden in gezelschap met zijne XANTHIPPE; maar vooraf nogtans ons het grooter genoegen niet ontzeggen, datzelfde huis ettelijke jaren vroeger te betreden, toen het een waardig schouwspel van *echt-christelijke deugd* en *zelfverloochening* aanbood, dat zoo schaars geëvenaard wordt. Wat toch kan inderdaad eerbiedwaardiger zijn, dan eene oude behoeftige, verlatene *weduwe* onder het gastvrij dak van SOCRATES te zien opgenomen, en dat eene dochter van den ouden braven ARISTIDES, dat toonbeeld van onbaatzuchtigheid, eerlijkheid en trouw! Wat kan ons gunstiger stemmen ten aanzien van den bewoner des huizes, dan te mogen ervaren, dat een *wees* mede dat huis, wel niet tot schuilplaats en toevlugtsoord — dat behoefde hij niet, opgenomen en opgevoed in het huis van zijn' voogd en verzorger PERICLES —, maar tot leer- en oefenschool

Digitized by Google

mogt hebben, dat aan ALCIBIADES, zeg ik, de vrije toegang er toe steeds open stond? En waarlijk, wat 't eerste punt betreft, wanneer wij dien chaos van sprookjes ontwarren, wanneer wij dien mistnevel doordringen, waarin de historische waarheid tot stikkens toe gehuld is, dan treft ons oog die hulpvaardige liefde en onderstand, dien wij den καλοκἀγαθός, den κόσμιος zien verleenen aan de dochter van hem, die, gelijk wij ons herinneren, *in tanta paupertate decessit, ut quî efferretur vix reliquerit.* Niet dat zijne dochter MYRTO met hare zusters 't *na* den dood van haren vader niet beter zouden gehad hebben: *factum est,* zegt NEPOS [5]), *ut filiae publice alerentur et de communi aerario collocarentur.* Dat was de welverdiende rente, die de met 460 talenten verrijkte schatkist, eertijds aan ARISTIDES' trouw aanbevolen, na zijn' dood aan de zijnen uitkeerde, gelijk die van Rome later een gelijk lot aan de dochters van SCIPIO deed ondervinden. [6]). Evenwel niet lang mogt de vreugde over die welvaart duren. Welke omstandigheden ook mogen medegewerkt hebben om het openbaar blijk van 's volks erkentelijkheid voor de groote diensten van zijn' belangeloozen staatsman te verslinden, genoeg, — SOCRATES zag de reeds hoogbejaarde MYRTO in armoede vervallen, haar, die in geenen deele van haars vaders adel ontaard was [7]), maar zijn beeld hem in 't geheugen terugriep en als herleefd voor oogen stelde.

Deze eerste bijzonderheid, die SOCRATES' hart zoo bijzon-

---

[5]) *Vit. Arist.* 3. *Plut. v. Arist.* 27. *Aesch. in Ctes. p.* 90, 21.

[6]) *Sen. Cons. ad Helv.* 12. *Val. Max.* IV, 4, 10.

[7]) *Arist. de Nobil.* (*Stob.* t. 86, 25): διὰ τὴν Ἀριστείδου ἀρετὴν καὶ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ γενναίαν εἶναι (ἐνόμισεν ὁ Σωκράτης). Cf. *Luz. Lectt. Att.* p. 88, 94. Het bewijs voor de onechtheid van dit geschrift, door hem p. 92 geleverd, is te zwak om in aanmerking te komen.

Digitized by Google

der tot eer verstrekt, maar nog weinig vermoed werd [8]), heb ik, gelijk ik daar zeide, aan een weefsel van fabelen ontleend, dat met de voorgegevene *digamie* van SOCRATES in het naauwste verband staat. Om mij den weg verder tot XANTHIPPE te banen, is 't noodig in dien bajert eenig licht te ontsteken, dat aan de gegrondheid mijner ontdekking tot bewijs kan strekken, en tevens tot eene hoogst merkwaardige proef kan dienen om te doen zien, hoe eene ingeslopene misvatting en dwaling voortgeplant en voortwoekerende tot de ongerijmdste uitkomsten aanleiding kan geven [9]).

LUZAC was de man, die juist vóór 40 jaren met verbazende, geenszins cyclopische geleerdheid het vraagstuk van het dubbel gelijktijdig huwelijk van SOCRATES behandelde,

---

[8]) Evenwel heb ik sedert ontdekt, dat *S—r* in *Michaud Biogr.* v. *Xanth.* p. 331, hetzelfde gevoelen reeds heeft geopperd: *Athénée affirme que cette dssertion de Ps. Aristote a donné aux Péripatéticiens occasion d'accréditer la prétendue bigamie de Socrate, niée par Panaetius, qui a été aussi cité par Plutarque comme en ayant pleinement démontré la fausseté. Le texte du traité pseudonyme ne dit pas même selon la leçon reçue, que Socrate eut épousé Myrto, mais simplement que sa descendance d'un homme de bien lui fit concevoir une idée favorable de son caractère. L'opinion, qu'il s'en était formée, peut l'avoir porté, comme quelques écrivains assurent* (dit is onjuist: PLUTARCHUS alleen meldt 't op gezag van ARISTOTELES) *à la prendre chez lui pour la tirer de l'état d'indigence où elle était tombée. Mais c'est là tout ce qu'ils nous autorisent à admettre, un asile accordé à la fille d'Aristide. A l'époque de la mort de Socrate elle devait être tellement avancée en âge, qu'il est impossible de supposer qu'elle ait eu de lui Sophronisque et Menexenus, que D. L. et d'autres prétendent avoir été fils de Myrto, et dont Xanthippe tenait le plus jeune sur ses bras lorsque les amis de Socrate entrèrent dans sa prison le jour de sa mort.*

[9]) Een merkwaardige proef vindt men hiervan ook bij *Vitringa*, *Disq. de Protagora.* Gron. 1852, p. 34 sqq.

Digitized by Google

en zoo wel de ijdelheid als onbestaanbaarheid er van zonneklaar betoogde [10]). Aan deze zijne verdienste willen wij niets te kort doen, daarentegen dankbaar erkennen, aan de herhaalde overweging zijner gronden veel verschuldigd te zijn tot diepere navorsching en verdere ontraadseling van het zoo vreemd verschijnsel, dat nog een' TIB. HEMSTERHUIS in zijne strikken verward hield. Maar op den vlijtig doorzochten akker bleef nog een klein *spicilegium* over. Met velen toch [11]) bleef LUZAC hechten aan een eerste huwelijk, dat in jeugdiger leeftijd SOCRATES met de zoo even genoemde MYRTO zou hebben aangegaan; hij liet zich daardoor verleiden tot eene geenszins aannemelijke verbetering in den tekst van ARISTOTELES' werkje *περὶ εὐγενείας*. Aldaar wordt de vraag geopperd, wie *εὐγενεῖς* zijn. De schrijver laat volgen: *οἱ μὲν τοὺς ἐξ ἀγαθῶν γονέων εὐγενεῖς εἶναι νομίζουσι, καθάπερ καὶ Σωκράτης· διὰ γὰρ τὴν Ἀριστείδου ἀρετὴν καὶ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ γενναίαν εἶναι.* IO. SELDEN zag juist in, dat *ἐνόμισε* bij het laatste lid verstaan moet worden [12]), maar LUZAC bleef volhouden, dat *γενν. εἶναι* bedorven was en *γεγαμηκέναι* moest heeten, of, wanneer de opoffering van *γενν.* te smartelijk viel, althans *γενναίαν γῆμαι* de ware lezing was. De reden waarom hij op die verandering zoo magtig gesteld was, lag daarin dat hij zich overtuigd hield, dat dit juist de door DIOG. LAËRT. [13]) bedoelde plaats moest zijn, waar ARISTOTELES verklaard had, *dat Socrates twee vrouwen gehad heeft, eerst Xanthippe, die hem Lamprocles, later Myrto, dochter van Aristides den Regtvaardigen, die hij*

---

[10]) Den gang van zijn onderzoek en de slotsom vindt men kort bij *Michaud, Biogr.* v. *Xanth.*

[11]) Ook nog *Von Lasaulx, Sok. Leb.* p. 16.

[12]) Zie bov. not. 7.

[13]) II, 26.

Digitized by Google

zonder huwelijksgift getrouwd heeft, en die hem zijne beide overige zonen, Sophroniscus en Menexenus, geschonken heeft. Dit was klaarblijkelijk eene dwaling; ARISTOTELES moet in gemeld werkje gesproken hebben van XANTHIPPE en MYRTO, en zijne woorden moeten daar minder juist en naauwkeurig, althans van dien aard geweest zijn, dat hij volgens ATHENAEUS [14]) tot erge misvatting aanleiding gaf. Schoon nu de plaats van ARISTOTELES — van wiens werkje slechts twee fragmenten overig zijn — verloren is, kunnen wij nogtans een spoor van den inhoud er van aantreffen bij PLUTARCHUS in diens leven van ARISTIDES, op het einde. Daar treden de Peripatetici DEMETRIUS PHAL., HIERONYMUS RHOD. en ARISTOXENUS met hun aanvoerder ARISTOTELES op; gezamenlijk zouden zij beweerd hebben, *dat Myrto, kleindochter van Aristides, met Socrates den Wijzen was gehuwd, die, schoon hij eene andere vrouw reeds had, haar (Myrto) nogtans nam als weduwe wegens hare armoede en omdat zij de noodigste behoeften miste.* Zoo even zagen wij, dat ARISTOTELES van eene *dochter* van ARISTIDES den Regtvaardigen sprak, zonder echter haar naam te noemen, terwijl D. L. zeide, dat MYRTO, ARISTIDES' *dochter,* volgens ARISTOTELES de tweede vrouw van SOCRATES geweest is. Het blijkt dus ten duidelijkste, dat PLUTARCHUS, door niet alleen zich op het gevoelen van ARISTOTELES te beroepen, maar tevens dat van de latere Peripatetici er meê te vergelijken en te vereenigen, onjuist dat des eersten heeft opgegeven. Het is blijkbaar merkelijk gewijzigd en vervalscht door die lateren, en al willen wij ook niet bij allen aan geheel opzettelijke verdraaijing gedacht hebben, toch komt 't ons niet twijfelachtig voor, dat zij gedeeltelijk althans ARISTOTELES zelven, gelijk ik zoo even zeide, niet regt begrepen, en in hunne

---

14 XIII, 555d.

Digitized by Google

verklaring minder kritisch zijn te werk gegaan. Waarin lag nu de aanleiding tot misverstand? Daarin dat ARISTOTELES, na van XANTHIPPE als vrouw van SOCRATES gesproken te hebben, liet volgen: ἀνέλαβεν ὁ Σωκράτης χηρεύουσαν διὰ πενίαν Μυρτὼ, τὴν Ἀριστείδου τοῦ Δικαίου. Dit ἀναλαμβάνειν — dat *opnemen, in huis nemen* beteekent, en door het bijgevoegde διὰ πενίαν nog nader bepaald wordt — is misverstaan geworden, niet alleen door BRÜCKER, die het door *connubio sibi iungere* vertaalt, maar door alwie in vroegeren tijd aan een dubbel, gelijktijdig of opvolgend, huwelijk geloof sloeg. Het verliest dan ook zijne vermeende dubbelzinnigheid bij D. L. en PORPHYRIUS [15]), waar het in λαβεῖν (*ducere uxorem*) omgeruild of verkort wordt. Dat D. L. werkelijk de plaats van ARISTOTELES voor oogen moet gehad hebben, blijkt daaruit, dat hij er καὶ ἄπροικον bijvoegt, eene omsmelting van het Aristotelische διὰ πενίαν (wat er volgt καὶ τῶν ἀναγκ. ἐνδεομ. is verklaring van διὰ πενίαν en behoort aan een' der genoemde Peripatetici toe). Maar ook nog in een ander niet minder gewigtig punt wijkt, gelijk wij zagen, de plaats van PLUTARCHUS van den door D. L. ons in zeker opzigt beter gewaarborgden tekst van ARISTOTELES af; het is hierin, dat de *dochter* van ARISTIDES in eene *kleindochter* wordt verjongd. Aan vleijerij en hoffelijkheid heeft PLUTARCHUS wel niet gedacht; neen, eene geheel andere reden bragt die verandering te weeg. Bij het berekenen namelijk van den leeftijd, dien SOCRATES en MYRTO bij het aangaan van beider tweede huwelijk moesten bereikt hebben, vertoonde zich eene onoplosbare zwarigheid; want schoon SOCRATES, wat zijne jaren betrof, geschikt voor MYRTO kon zijn, was MYRTO wegens haren hoogen leeftijd voor SOCRATES ten eenenmale ongeschikt geworden. Het ongerijmde was dus door die

---

[15]) Zie Jager bl. 276, noot. 21.

Digitized by Google

metamorphose verholpen. Anderen daarentegen — waarschijnlijk wel CALLISTHENES en SATYRUS de Peripateticus — mede een gebrek in de tijdrekening ontwarende, begrepen dat 't wat gewaagd was, τὴν τοῦ Ἀριστείδου of τὴν τοῦ Ἀριστείδου θυγατέρα in τὴν τοῦ Ἀριστ. θυγατριδῆν te veranderen, en namen hun toevlugt tot een eenvoudiger middel, daarin bestaande, dat niet de dochter van ARISTIDES *den Regtvaardigen*, maar van ARISTIDES II, kleinzoon des eersten en zoon van LYSIMACHUS, bedoeld was. Zij bedachten echter niet, dat hun middel de kwaal slecht cureerde; immers, was MYRTO vroeger te oud voor SOCRATES, nu wordt zij weêr te jong om SOCRATES te huwen, laat staan als *weduwe* een nieuw huwelijk met hem te sluiten.

De plaats bij ARISTOTELES hebben wij genoegzaam besproken en toegelicht. Doch hiermede kunnen wij het geschil nog niet voor geëindigd houden; want vooreerst hebben wij van de eigenlijke *digamie*, die ARISTOTELES, gelijk gebleken is, geenszins bedoeld heeft, nog niet gesproken, maar ook de omgekeerde voorstelling verzwegen, volgens welke MYRTO de eerst-, en na haren dood XANTHIPPE de later-gehuwde zou geweest zijn. Wie dit gevoelen ter sprake gebragt en toegedaan zijn geweest, geeft D. L., de eenigste berigtgever, niet op; wij mogen echter vermoeden, dat er eene tweeledige reden voor bestond. Het is algemeen erkend, dat LAMPROCLES, de oudste zoon van SOCRATES, uit zijn huwelijk met XANTHIPPE is voortgesproten, en hoewel de beide jongere, SOPHRONISCUS en MENEXENUS, mede uit dat huwelijk waren, worden deze echter algemeen als panden van den tweeden echt beschouwd. Vreemd kon 't nu dezen of genen voorkomen, dat niet SOPHRONISCUS, naar den grootvader genoemd, de eerstgeborene was, maar LAMPROCLES, en dit kon reeds op zich zelf op het denkbeeld brengen, dat er verwarring bestond, en SOCRATES zich eerst met MYRTO had verbonden. Eene tweede reden zal zich straks aan ons

Digitized by Google

ontdekken, wanneer wij den oorsprong der valsche voorstelling der digamie zullen hebben aangeduid. Aan deze valsche voorstelling nu zouden, volgens LUZAC, drie plaatsen uit het laatste gedeelte van PLATO's *Phaedo* ten grondslag liggen, waar van γυναῖκες, οἰκεῖαι γυναῖκες gesproken wordt [16]). Schoon hier gewone vrouwen, *slavinnen* of *verzorgsters* blijkbaar bedoeld worden [17]), meent echter LUZAC [18]), dat velen dit in de beteekenis hebben opgevat van *wettige vrouwen, uxores legitimae.* WYTTENBACH komt echter tegen deze verklaring (in zijne aanmerkingen op den *Phaedo*, bl. 326) geducht op. *Equidem*, zegt hij, *Graecum hominem, Graeca florente lingua, neminem haec verba sic accipere potuisse arbitror, quando nec recentiores Ficinus, Cornarius, Dacierius ea sic acceperunt.* Dit moge intusschen al juist zijn, toegepast op de coryphaeen — wij zagen dat ARISTOTELES ten minste zich aan het vergrijp niet heeft schuldig gemaakt — maar lateren? Het κόσμιος voor κοσμοπολίτης ligt mij nog te versch in het geheugen, om hen allen, wie zij ook mogen geweest zijn, met een *absolvo* te vereeren. Één alleen onder hen heeft volle aanspraak op onze onderscheiding, en men zou niet ten onregte vermoeden, dat hij, zoo al niet regtstreeks aan ARISTOTELES, ten minste aan PANAETIUS zijn licht heeft ontstoken, die volgens PLUTARCHUS en ATHENAEUS ἐν τοῖς περὶ Σωκράτους de valsche begrippen omtrent de vrouwen van SOCRATES weêrlegd heeft. Dien ik bedoel is SENECA, die op de reeds in het begin door mij vermelde plaats spreekt van *liberi indociles matri quam patri similiores* [19]). Misschien mogen wij ook dezelfde gunstige uit-

---

16) p. 116[b]. 117[d].

17) *Meiners Gesch. d. Wiss.* II, p. 523 meent, dat ook XANTHIPPE er bij gerekend moet worden.

18) *Luz. Lectt. Att.* p, 38 sq.

19) Geheel willekeurig is de opvatting dezer woorden bij *von*

Digitized by Google

zondering maken ten opzigte van CATO MAIOR, die bij *Plut.* c. 20 getuigt: Σωκράτους οὐδὲν ἄλλο θαυμάζειν τοῦ παλαιοῦ πλὴν ὅτι γυναικὶ χαλεπῇ καὶ παισὶν ἀποπλήκτοις χρώμενος ἐπιεικῶς καὶ πράως διετέλεσεν. Ik draag dus geenerlei bedenking, om met LUZAC de plaatsen in den *Phaedo* te beschouwen als de eerste aanleiding tot dwaling voor HIERONYMUS RH. en SATYRUS, door D. L. met name genoemd, ofschoon de eerste in het vroeger meêgedeeld berigt van PLUTARCHUS gezegd werd het gevoelen van ARISTOTELES te hebben uitgedrukt. Hoe 't zij, het denkbeeld was in iemands brein opgekomen en moest nu ook verdedigd of bewezen worden. De tweede echtgenoot kon wel geene andere zijn dan MYRTO; maar hoe het gezag van PLATO te handhaven? was digamie in Griekenland en vooral te Athene niet streng verboden? 't Lijdt geen twijfel, zegt men; maar in den tijd van SOCRATES was 't anders; ten bewijze strekke een echt Atheensch volksbesluit, door HIERONYMUS RH. uitgevaardigd. Het is uit den tijd van den Peloponnesischen oorlog, toen na de vernielende pest en ten gevolge van de aangerigte slagtingen in den krijg gebrek aan manschappen begon te ontstaan. Het luidde: γαμεῖν μὲν ἀστὴν μίαν, παιδοποιεῖσθαι δὲ καὶ ἐξ ἑτέρας. Hierdoor werd dus het onbesproken regt tot het aangaan van een concubinaat met eene vreemde toegekend aan hem die eene Atheensche burgeres gehuwd had [20]). Door deze gelukkige vondst opgevrolijkt, kon men zich

---

Lasaulx p. 16: *von seinen drei Söhnen wird ausdrücklick hervorgehoben, dass sie ihren Müttern ähnlicher gewesen seien als ihrem Vater.* Volgens D. L. II, 26 zou *Aristot.* zelf beweerd hebben, dat *Lamprocles* zoon van *Xanthippe*, de beide andere zonen van *Myrto* waren. De vergissing is ligt te verklaren.

[20]) *Athen.* XIII. 556ᵃ. D. L. II, 26, XV, 20. Zie *Luzac* p. 80 sq. 223, 316 sqq.

Digitized by Google

met het dubbel gelijktijdig huwelijk volkomen gerust stellen; alles was *optimâ formâ, pleno iure.* Maar nu kwam eerst de *vafri peritia iuris* te pas; want, ARISTOXENUS volgende, berigten ons PORPHYRIUS, CYRILLUS en THEODORETUS, dat XANTHIPPE dochter van een' Athener en dus πολῖτις was, terwijl MYRTO, als dochter of afstammeling van ARISTIDES, èn van voornamer rang was, èn gelijk regt bezat. Al is 't nu, dat eene zuiver oordeelkundige verklaring vordert, dat in het volksbesluit tegenover de ἀστὴ eene ξένη stilzwijgend ondersteld wordt, even als het γαμεῖν aan het παιδοπ. wordt tegengesteld, kon echter het vindingrijk vernuft van verlegen droomuitleggers zich en anderen diets maken, dat niet bepaald tegen ἀστὴ eene ξένη, maar eene ἑτέρα, dus eene andere ἀστὴ overstaat en men den noodigen klem moet geven aan het παιδοπ. als tegengesteld aan γαμεῖν. Door deze behendige verklaringswijs komt PORPHYRIUS tot dit gevoelen, dat beide vrouwen γαμεταὶ waren, maar dat SOCRATES nogtans τὴν μὲν Ξανθίππην προςπλακεῖσαν λαβεῖν [21]), τὴν δὲ Μυρτὼ γάμῳ. Trouwens die ongelijk mindere eer aan XANTHIPPE toegekend, kan ons geenszins bevreemden; want daargelaten de hoogstnadeelige geruchten, die juist bij deze lateren haar naam bezwalken, ook de toon, waarop SOCRATES zelf omtrent zijn verkeer met haar bij verschillende gelegenheden zich uit — waar hij niet schroomt juist dat παιδοποιεῖσθαι eenigzins nadrukkelijk te vermelden, dat ook in het besluit voorkomt — was voor hem als 't ware eene magtiging, om met minder ontzag en eerbied van haar dan van MYRTO te gewagen. Men vergelijke *Xen. Mem.* II, 2, 4 sq. met het verhaal van D. L. [22]),

---

[21]) Dus leest men bij *Theodoretus*; bij *Cyrillus* daarentegen περιπλακεῖσαν λαθεῖν. Zeer ten onregte houdt *Luzac* p. 11, 27, 81, 249 de laatste lezing voor verkieslijk. Zie boven not. 15.

[22]) II, 37. *Arsen. Viol.* p. 438.

Digitized by Google

waar SOCRATES op ALCIBIADES' aanmerking, dat XANTHIPPE wegens haar schelden en schimpen onverdragelijk is, antwoordt: *ik ben daar al lang aan gewend als aan het snorren van een emmerrad; zoo moet gij immers ook t'huis het gekwaak uwer ganzen u laten welgevallen. — Ja, maar die leggen mij eijeren en leveren mij kuikens. — Evenzoo Xanthippe, die mij kinderen baart.* En zie hier dan tevens de andere reden, die ik vroeger zeide dat sommigen bewogen zou hebben, om bij een tweeledig opvolgend huwelijk aan XANTHIPPE als de *laatstgehuwde* te denken.

Wij hebben den doolhof doorkruist, en kunnen nu vragen, wat omtrent karakter en humeur van XANTHIPPE, de eenige en wettige huisvrouw van SOCRATES, op goede gronden aan te nemen is. Laat ons dus eerst nagaan, wie zij geweest mag zijn eer hij haar huwde, vervolgens wie zij na en tijdens haar huwelijk geweest en geworden is, eindelijk wat de vermoedelijke oorzaak mag zijn van de houding, die men later tijdens haar huwelijk in haar handel en wandel waarneemt.

SOCRATES moet reeds lang den door HESIODUS voor het huwelijk bepaalden tijd van 30 jaren achter zich gehad hebben, toen hij XANTHIPPE tot levensgezellin koos. Immers wij vinden hem op 70jarigen leeftijd in den *Phaedo* en in de *Apologie* van PLATO van zijne kinderen dus sprekende, dat hij de beide jongste σμικροὶ en παιδία, en den oudsten μέγας, μειράκιον noemt. Bij zijn' dood had dus deze laatste ongeveer den leeftijd van 18 jaren bereikt, terwijl uit het *Gastmaal* van XENOPHON, dat n 420 v. Ch. (dus ruim twintig jaren vóór SOCRATES' dood) gehouden is, blijkt dat hij toen reeds eenigen tijd aan XANTHIPPE verbonden geweest was. Schoon wij naauwkeuriger opgaven missen, is 't echter min of meer waarschijnlijk, dat hij niet spoedig na den slag bij Delium (424) zijn huwelijk heeft aangegaan. Van

Digitized by Google

welken huize zij was, is ons onbekend [23]); veelvermogend en rijk aan erfgoederen kan 't niet geweest zijn; de burgerlijke eenvoudigheid, die SOCRATES steeds eigen was, deed hem naar geen aanzienlijken bruidschat staan, deed hem meer op inwendige begaafdheden dan op uiterlijken glans en praal belang stellen. Of ligchamelijke bekoorlijkheden eenigermate in 't spel zijn gekomen, en mede invloed op zijne keus hebben gehad, weten wij volstrekt niet; even bekend als ons SOCRATES' uiterlijke gedaante en gestalte is, even onbekend is ons de hare. En toch, wie zij geweest is eer SOCRATES haar huwde, wat hem in haar en tot haar heeft aangetrokken, is ons geen geheim gebleven. SOCRATES zelven — wanneer hij niet verblind is geweest — kunnen wij als geloofwaardig getuige doen optreden. Wel maakt hij ons niet regtstreeks deelgenoot van zijne eerste liefdesgeschiedenis, maar de δεινὸς τὰ ἐρωτικά ontdekt ons toch iets in zijne XANTHIPPE, dat als hoofdtrek van haar karakter door ons beschouwd mag worden, te meer daar wij zien dat hij er zoo bijzonder gewigt aan hecht. De plaats komt voor in het *Gastmaal* van XENOPHON [24]). SOCRATES spreekt daar tot zijne feestgenooten aldus: „heeft iemand uwer eene vrouw, hij leere haar zonder bedenking datgene, waarin hij haar ervaren wenscht te zien." Hierop ANTISTHENES: „maar SOCRATES! is dat uwe meening, waarom slaat gij dan niet handen aan 't werk, en beschaaft XANTHIPPE, in plaats van

---

[23]) WIELAND meent, dat zij PERICLES, wiens vader XANTHIPPUS heette, na verwant was, en dat men in die verwantschap de reden moet zoeken, waarom SOC. in zijne jeugd vrijen toegang tot het huis van PERICLES had en met ALCIBIADES, diens neef, vertrouwelijk verkeerde. Het is slechts gissing.

[24]) c. 9. sq. cf. D. L. l. l. De plaats van *Xen.* heeft *Plut.* II, 90e (I, 349 *Wytt.*) blijkbaar voor oogen, waar hij zegt: Σωκ. ἔφερε τὴν Ξανθίππην, θυμοειδῆ οὖσαν καὶ χαλεπὴν, ὡς ἂν εὐκόλως συνεσόμενος ἑτέροις, ἂν ἐκείνην ὑπομένειν ἐθισθῇ. Zie *Gell.* I, 17, 2.

Digitized by Google

aan haar de lastigste vrouw te hebben, niet alleen van die er bestaan, maar van die ooit bestonden of nog zullen geboren worden?" En wat antwoordt SOCRATES op deze wel vrijmoedige, maar toch eenigzins uitgelokte, ja half afgedwongene vraag? *Omdat ik zie,* zegt hij, *dat zij die goede paardentemmers willen worden, niet de leidzaamste maar de ontembaarste paarden zich aanschaffen. Immers zij zijn van oordeel, dat, gelukt 't hun deze te temmen, 't hun een ligt spel is, alle overige te besturen. Weshalve* — dus besluit hij — *ook ik, die met menschen verlang te zijn en om te gaan, mij haar heb aangeschaft, wel wetende dat, kon ik haar verdragen, ik met alle overige menschen gemakkelijk zou kunnen verkeeren.* Gewis, zoo iets, dan schijnt dit in allen deele te herinneren aan het *ut vidi ut perii!* Hij wist wat hij zocht, en vond wat hij wenschte, een alleruitmuntendst exemplaar van een edel, fier, wakker en moedig paard, waardig om door een' Amerikaanschen RAREY behandeld en bestuurd te worden. Dat er ironie onder SOCRATES' woorden zou schuilen, en hij dus trachtte te verbloemen wat eenmaal verkorven was, kan ik mij niet voorstellen; eer bij ieder ander dan bij SOCRATES, wien 't voor 't overige even gemakkelijk geweest ware, zich alle levensgerijfelijkheden te verschaffen en zich te baden in weelde als zulks den Sophisten van zijn' tijd zonder inspanning gelukte. Maar het *ardua quae pulcra,* het *per aspera ad astra* was te zeer zijn stelregel om hem te doen wijken van het eenmaal opgevatte besluit: *me mea paupertas vitae traducat inerti,* dat hem TIBULLUS in zekere mate nazong. Hoe 't zij, VENUS was 't naar den zin,

— cui placet impares
formas atque animos sub iuga aënea
saevo mittere cum ioco.

Gelijk toch XANTHIPPE door ANTISTHENES χαλεπὴ, χαλεπωτάτη genoemd wordt, zoo heet zij elders θυμοειδὴς καὶ χαλεπή, ook

Digitized by Google

τραχεῖα [25]). Diezelfde uitdrukking χαλεπὴ vinden wij ook in den mond van haren oudsten LAMPROCLES, die met zijn' vader erkent — maar hij klagenderwijs — οὐδεὶς ἂν δύναιτο αὐτῆς ἀνασχέσθαι τὴν χαλεπότητα. Zij heeft hem wel niet gebeten, wel niet getrapt, maar toch *toegevoegd*, wat niemand om zijn leven zou willen hooren [26]). Voegen wij hierbij, wat wij omtrent hare gewoonte van *smalen* en *schimpen* van ALCIBIADES vernamen, dan moeten wij bekennen, dat iemand al zeer ongeloovig zijn moest, indien hij aan deze getuigenissen van den echtgenoot zelven, door zijn' zoon bevestigd en door zijn' pleegzoon en huisvriend bekrachtigd, gehoor weigerde. Maar ook SENECA noemde haar, gelijk wij in den beginne zagen, *moribus fera et linguâ petulans*, geheel in overeenstemming met die getuigenissen, en GELLIUS *morosa admodum et iurgiosa, irarumque et molestiarum muliebrium per diem perque noctem scatens* [27]). Nog andere getuigen zijn er die geloof verdienen, b. v. GALENUS, die, van zijne eigene moeder sprekende, zegt dat zij in drift en woede kon opstuiven, zoodat zij hare slavinnen soms beet, en altijd als eene bezetene schreeuwde en met zijn' vader vocht erger dan XANTHIPPE met SOCRATES [28]). Maar waartoe meer? Mij dunkt, zeer eigenaardig is de opmerking van IO. CHRYSOSTOMUS, die ons verzekert, dat SOCRATES zeide, t'huis in haar *eene oefenschool en strijdperk voor wijsbegeerte* te hebben [29]), terwijl hij er tevens bijvoegde: ἔσομαι οὖν τοῖς λοιποῖς πραότερος, ἐν ταυτῇ καθ' ἑκάστην παιδευόμενος ἡμέραν. In plaats dus dat, volgens het billijk verlangen van

---

25) *Plut.* II, 90e. *D. L. l. l.*

26) *Xen. Mem.* II, 2 4.

27) *Gell.* I, 17, 1.

28) *Galen. de animi perturbb.* c. 8.

29) *Homil.* XVI *in Ep. ad Cor.*

Digitized by Google

ANTISTHENES, de παίδευσις op XANTHIPPE overging, was 't SOCRATES die verklaarde, haar aan zijne wederhelft verschuldigd te zijn. Wie was ook inderdaad meer *facilis perferre ac pati, cum quibus erat cunque una?*

Wij mogen 't dus veilig voor eene uitgemaakte zaak houden, dat, evenmin als de held der Ilias een γλυκύθυμος ἀνὴρ ἦν ἠδ' ἀγανόφρων, XANTHIPPE op die in eene vrouw beminnelijke hoedanigheden na haar huwelijk aanspraak kan maken. Dat 't somwijlen *a verbis ad verbera* gekomen zij, gelijk ons GALENUS wil doen gelooven, — wie zou 't niet voor een zielkundig raadsel houden, wanneer men het tegengestelde kon bewijzen! 't Is waar, LAMPROCLES getuigt, dat de driftige moeder nooit tot verregaande baldadigheden is overgegaan; maar hoe verregaand zijn ook niet de door SOCRATES daar genoemde buitensporigheden! Al kunnen wij dus redelijkerwijs niet ontkennen, dat het twistvuur nu en dan bedenkelijk om zich heen gegrepen zal hebben, toch willen wij daarom niet onvoorwaardelijk als historische feiten geboekt hebben, wat zonder genoegzaam gezag dienaangaande vermeld wordt. — Doch wat spreken wij hier van *historische feiten?* Is inderdaad XENOPHON, aan wien wij den hoofdtrek van XANTHIPPE's karakter ontleend hebben, te vertrouwen, hoe zullen wij 't gevoegelijk vinden met ARISTOPHANES? ATHENAEUS [30]) werpt ons de bedenking tegen, die wij vroeger [31]) reeds hebben zien opperen, dat geen der blijspeldichters van dien tijd ook zelfs met een woord van de lastige en gemelijke geaardheid van XANTHIPPE gewaagd heeft. Deze opmerking van ATHENAEUS is ook daarom vooral van groot gewigt, omdat zij door iemand ons wordt meêgedeeld, die dagelijks voor zijne *Deipnosophistae* met hantéren en excerpéren bezig was, vooral in de Comici ijverig nasnuffelende wat hem voor zijn werk kon dienen. Hij

---

30) *Deipnos.* V, 219*b*.

31) bl. 265.

Digitized by Google

zou ons dus zeker een en ander staaltje opgeteekend hebben, wanneer 't hem gelukt was er magtig te worden. Tegen deze bedenking heb ik in te brengen, 1°. dat in *de Wolken* van ARISTOPHANES, in *den Connus* van AMIPSIAS, en in *de Wijnflesch* van den 80jarigen CRATINUS, welke stukken tot het jaar 423 behooren, en in welke SOCRATES of meer regtstreeks of slechts van ter zijde is aangevallen [32]), geen gewag van XANTHIPPE kon gemaakt zijn, daar haar huwelijk hoogstwaarschijnlijk eerst na dat jaar heeft plaats gehad [33]); 2°. dat in de latere stukken van ARISTOPHANES, zoover wij die kennen, slechts flaauw en ter loops van SOCRATES melding gemaakt wordt [34]); 3°. dat, schoon wij van de overige blijspeldichters niets weten, namelijk in hoever zij na 423 zich aan SOCRATES gewaagd hebben, 't echter meer dan twijfelachtig mag toeschijnen, of een AMIPSIAS, EUPOLIS en anderen van den eersten rang zich met het *privaat* en *huisselijk* leven van hen, die zij ten tooneele voerden, bij voorkeur of zelfs bij uitzondering hebben ingelaten. 't Is waar, gebrekkig is onze kennis, ontoereikend de bronnen, om als bevoegde regters hier tegen ATHENÆUS op te treden; maar ik zou toch durven vragen, of hij wel de gouden eeuw der kunst bij het te kennen geven zijner verwondering genoeg heeft in aanmerking genomen en niet onwillekeurig aan een later tijdperk gedacht heeft, toen andere verschijnselen dan alleen op *staatsgebied* en *oorlogsveld,* of in hoogere vakken van *kunst* en *wetenschap* op het tooneel gebragt werden. HORATIUS herinnert ons: *si quis erat dignus describi, quod malus aut fur, quod moechus foret, aut sicarius, aut alioqui famosus, multa cum libertate notabant.* Maar deze opmerking strekt

---

32) Zie *Herm. ad Arist. Nub.* p. XXXIII, sq. XXXVI, XLVI.

33) bl. 277.

34) Zie *Zeller, Gesch. d. Phil.* II, 85 sq. *Seeger, Arist. Werke,* I, p. 426 sq. Op dit punt komen wij later eens terug.

Digitized by Google

niet, om ons te doen zien, dat het wanbedrijf dier personen een onderwerp van het oude blijspel uitmaakte; neen, slechts ter loops werd dit op het tooneel besproken en met venijnige zetten gehekeld, niet aanschouwelijk voorgesteld. Bovendien in geene der genoemde categorieën viel XANTHIPPE's lastig en onverdragelijk humeur. Mogt echter hun stilzwijgen, gelijk ATHENAEUS beweert, hier eenigermate gelden, dan zou men moeten onderstellen, dat de huisselijke oneenigheid binnen zekere grenzen, en wel binnen's huis beperkt is gebleven [35]), en niet die ruchtbaarheid heeft erlangd, welke aan de bijtende scherts dier dichters stof kon geven.

Maar, was XANTHIPPE voor ieder ander — behalve voor SOCRATES — een onuitstaanbare en echtbreukwaardige *huisvrouw* geweest, van eene andere zijde leert men haar als *huismoeder* kennen. Hier is zij voorbeeldig. De schilderij, die SOCRATES in de *Memorabilia* [36]) zijn' oudsten zoon LAMPROCLES voor oogen houdt van hare teedere zorgen voor zijn welzijn, van hare zelfverloochenende en opofferende liefde, nemen ons geheel voor haar in, en wij voelen ons werkelijk teleurgesteld, wanneer wij, ondanks alle pogingen om XANTHIPPE nader van deze gunstige zijde te leeren kennen, bemerken, dat 't de eenige plaats is, waar eenig licht over hare betrekking tot hare kinderen verspreid wordt. Men zegge niet, dat wij toonen willig blind te zijn, want dat men zich nog de schampere en grove verwijten herinnert, die zich LAMPROCLES over zijne moeder ten aanhoore van zijn' vader, den zoo ruimen deelgenoot aan dergelijke uitvallen, ongelukkig had laten ontvallen. Men trachte niet den lichtglans, die hier over XANTHIPPE opgaat, te verkleinen of te verduisteren door te beweren, dat SOCRATES schier wel genoodzaakt was tegenover zijn kind

---

[35]) *Them. Or.* XX, p. 239[a] οἴκοι ὑπὸ Ξανθίππης λοιδορούμενος.

[36]) II, 2, 4. De vertaling ook bij *Meiners*, *Gesch. d. Wiss.* II, 523 sqq.

Digitized by Google

partij voor de moeder te trekken, ten einde aan diens verbitterde stemming eene weldadige afleiding en aan zijne gedachten een' anderen vreedzamer loop te geven. Ik twijfel ten hoogste, of die korte, krachtige, zoo vleijende lofspraak op zijne moeder, wanneer zij niet ten volle verdiend was, niet veeleer de onstuimige drift van den knaap nog meer aangewakkerd en hem in nog heviger bewoordingen zou hebben doen losbranden, dan hem tot bedaren en stil berusten in het minder gerijfelijke, gelijk werkelijk gebeurt, te bewegen. — En die onvergetelijke echo's, die ons uit den hollen kerker van vrouwelijke deelneming, van ongeveinsde liefde en gehechtheid, van hartelijke toegenegenheid getuigen, in uitbarstingen van gevoel zich lucht gevende, die met de te voeren gesprekken en met de plegtigheid van het oogenblik en met de kalme gelatenheid van den voor de wet zich buigenden niet in overeenstemming zijn, en dus met schijnbare hardvochtigheid en onbarmhartigheid, maar wijsselijk door SOCRATES in haren loop, worden gestuit, — mij dunkt, dit geheele tooneel aan het einde van SOCRATES' leven is als 't ware eene *palinodie* van al haar vroeger zoo laakbaar gedrag, van al haar euvelmoed en grievende bitsheid [37]). Men herkent de hevige, hartstogtelijke vrouw, die reeds met haar kind bij hem zit eer nog de gemeenzame vrienden, die zich reeds als *vaderloozen* beschouwen, tot hem zijn binnengelaten. Het volgend berigt is aan tegenspraak onderhevig; want XENOPHON zegt, dat APOLLODORUS [38]) en niet XANTHIPPE [39]) de persoon geweest is, die verklaarde in den kerker, dat SOCRATES *onschuldig* werd ter dood veroordeeld. Ik durf er mij dus niet van bedienen als van een nieuw getuigenis, waaruit blijken zou dat zij haren echtgenoot aandachtig gadegeslagen, regt ge-

---

37) Zie *Van Limb. Br. Hist. de la civil.* II, p. 103.

38) *Xen. Apol. Soc.* c. 28.

39) *D. L.* II, 35. *Val. Max.* VII, 2, 1. *Tertull. de anima* c. 1.

Digitized by Google

kend en gewaardeerd heeft. Maar — dit berigt thans in 't midden gelaten — vindt men geenerlei spoor, wat zij van SOCRATES dacht, hoe zij hem beoordeelde? Eene vreemde en nuttelooze vraag, zal men ligt zeggen, die zoowel door hare woorden als door haar gedrag toereikend wordt beantwoord. Intusschen men zou of op het denkbeeld komen, dat zij haar man bewonderd heeft, — of veeleer liever in verzoeking geraken om hare monsterachtige boosheid te verfoeijen, wanneer men uit CICERO's woorden [40]) afneemt, dat zij getuigde, SOCRATES altijd met hetzelfde rustige en heldere gelaat het huis te hebben zien in- en uitgaan. Bewonderen, zeg ik, want die gelijkmatigheid, gelatenheid, die koelbloedige onverschrokkenheid hadden zeker iets ongemeen treffends voor haar met 't oog op al die huisselijke stormen, die hij of even ontsnapt was, of waaraan hij straks ten prooi zou worden; maar een' duivelschen trek zou ons hier CICERO hebben opgeteekend met diezelfde woorden, wanneer zij getuigen moesten van verkropte spijt en waanzinnige radeloosheid, ziende dat al hare pogingen, om die kalme zielsrust te storen, schipbreuk leden. Evenwel een naauwkeuriger berigt, ons in de oudheid bewaard [41]), pleit gelukkig geheel ten haren voordeele; niet onder de *huisselijke* stormen, maar onder de *staats*stormen, waarvan zijn leven getuige was geweest, te midden van al die veranderingen in het staatsbestuur, van al die woelingen onder hoogere en lagere standen had, volgens zijne XANTHIPPE,

---

[40]) *Tusc.* III, 15. *De Off.* I, 26, 90. Door deze onvolledigheid bij *Cicero* (ook bij *Plin. H. N.* VII, 19 en *Sen. Ep.* 104; *de ira* II, 6, 5; *ad Helv.* 13, 3) misleid, zegt *Hieron. adv. Pelagianos*, p. 533: *eundem semper vultum habere non possumus, quod de Socrate falso philosophi gloriantur: quanto magis animum? Multae facies hominum: sic et corda diversa.*

[41]) *Dion. Halic.* ap. *Stob.* t. 108, 77. *Ael. V. H.* IX, 7.

Digitized by Google

zijne ziel volkomen haar evenwigt behouden, was zijn gelaat als de spiegel dier ziel niet vertrokken. Wel verre dus dat zij volgens SYNESIUS [42]) hem *verachtte*, sloeg zij met zeker innig welgevallen en hooge belangstelling dien hoogbegaafden en deugdzamen held gade; hij toch was *adversis rerum immersabilis undis.*

Wij zien dus, dat er een en ander ten gunste van XANTHIPPE zoo ten aanzien van hare gezindheden jegens hare kinderen, als ook ten opzigte van haar gevoelen omtrent haar echtgenoot kan gezegd worden. Welligt kon dit aanzienlijk vermeerderd worden, wanneer ons uit meerdere zuivere bronnen haar karakter bekend en ons standpunt dus ook vrijer en meer onpartijdig ware. Maar naarmate die enkele trekken, die ons van haar bewaard zijn, ons gedeeltelijk althans met haar mogen verzoenen, des te belangrijker wordt nu ook de beantwoording der vraag, wat de vermoedelijke oorzaak van die houding geweest is, die men in haar gewoon gedrag jegens SOCRATES waarneemt. MEINERS stond niet verlegen; hij zeide: *sie liebte ihren Mann zärtlich, war aber von einer so sauren, mürrischen und zänkischen Gemüthsart, und von einer so anhaltend üblen Laune, dass sie gerade diejenige Personen am meisten quälte, die sie am meisten liebte* [43]). Wanneer dit de natuurlijke, naïve verklaring heeten moet van het *was sich liebt neckt sich*, dan zou men zich verstouten te beweren, dat SENECA in zijne PAULLINA, AGRICOLA in zijne DOMITIA DECIDIANA die overmaat van liefde helaas! hebben moeten ontberen. Naar eene andere oplossing der vraag had ik intusschen met velen vergeefs omgezien, totdat ik door den

---

[42]) In *Dione*, p. 39: αὕτη μὲν γὰρ ἡ Ξανθίππη, φεῦ τῆς ὀλιγωρίας, ὡς ἐχρῆτο Σωκράτει· αλλ' οὐδὲν ἐκώλυσε Σωκράτην εὐθυμεῖσθαι καὶ καταφρονούμενον.

[43]) *Gesch. d. Wiss.* II, p. 521.

Digitized by Google

Heer CAMPBELL op eene reeds vermelde verdediging van XANTHIPPE door VON LEYSER, die mij geheel onbekend was gebleven, en die ik ook nimmer ter plaatse waar ik die vond zou gezocht hebben, opmerkzaam gemaakt werd. In 1747 gaf gemelde jurist zwaarwigtige *Meditationes ad Pandectas* in 12 deelen 4° uit. Gekomen aan het belangrijke punt *de obsequio maritali*, nadat hij THEODORA tegen veler harde aanvallen in bescherming heeft genomen, gaat hij in zijne beschouwing tot XANTHIPPE over. De *Meditans* is niet geheel ten gunste van SOCRATES gestemd, in wien hij bij veel goeds veel gebrekkigs ontdekt, dat door de hulpvaardige hand eener kloeke, zuinige, liefderijke huisvrouw verbeterd en verholpen moet worden. SOCRATES wil hij ons als een' benijdenswaardig sterveling schilderen, die zijne wederhelft niet genoeg kon waarderen, welke hem voor onbezonnen doorbrengen van het weinige dat hij bezat trachtte te behoeden, zijne vadsigheid en ijverloosheid (aan de *inertia* van TIBULLUS gelijk) met weêrzin opmerkte, en door overmaat van deugd soms in hare handelingen de maat te buiten ging. Dit alles laten wij voor 't oogenblik voor de rekening van den jurist; maar één punt heeft hij, dunkt mij, vernuftig ontdekt, en, wanneer het volle zegel der waarheid er op afgedrukt kon worden, ware het raadsel inderdaad opgelost. Hij meent namelijk, dat XANTHIPPE het slagtoffer geweest is van een' alles overmeesterenden hartstogt, waarvoor slechts de Romeinen geen aequivalent hebben, de *ijverzucht* of *jaloerschheid*. Ook de latere kerkvaders na JULIANUS [44]) spreken van dit euvel, dat haar tegenover MYRTO hare mededingster in tegenwoordigheid van den in lagchen uitbarstenden SOCRATES overviel, die alsdan onder de gebalde vuisten der beide MEGAERA's voor zijne geheel onzijdige roerlooze houding 't moest ontgelden.

---

[44]) Zie *Luzac*, *Lectt.* p. 11, 174, 262.

Digitized by Google

Maar, afgezien van deze kerkvaderlijke vizioenen, er was een andere gewigtige grief, die XANTHIPPE benaauwde en buiten zich zelve bragt en SOCRATES' geduld — in den beginne althans bij de *gratia novitatis* — op de pijnbank zal gebragt hebben. Gaf misschien al de omgang, dien SOCRATES met eene ASPASIA [45]) had, het bezoek, dat hij tusschen beide bragt in de scholen der fluitspeelsters [46]), eenige ergernis aan haar ligt ontvlambaar gestel — wij weten er echter niets met eenige zekerheid van —, meer voedsel gaf aan haren brandenden hartstogt het gestadig verkeer van den *sanctus paederasta* met een' ALCIBIADES, een' CHARMIDES, een' PHAEDRUS, een' XENOPHON, een' CRITOBULUS en anderen, die den in Griekenland hooggewaardeerden eertitel van καλοί mogten dragen. Was zijn gedrag onbesproken, voor het ijverzuchtig hart van XANTHIPPE was reeds het genoegen, dat hij blijkbaar schepte in dien onschuldigen omgang, reden genoeg om te ontsteken en tot vermetele bejegeningen over te gaan. Ziedaar, zegt VON LEYSER, de bron van onrust en gejaagdheid, die eenmaal geopend voortwoelt en dag en nacht het wraakgierig gemoed vervult. Tot staving van zijn gevoelen brengt hij zijne bewijzen bij, in de eerste plaats het geval vermeldende, door PLUTARCHUS opgeteekend omtrent EUTHYDEMUS, dien SOCRATES met ijver vervolgd en met geweld veroverd had [47]). Hij had hem juist in de palaestra gevonden, en 't ongeluk wilde, dat hij hem van daar mede naar huis nam. De tafel was reeds aangerigt, toen XANTHIPPE eensklaps als eene Furie binnenstormende en met een' vloed van scheldwoorden uitvarende, eindelijk de tafel omverstiet. EUTHYDEMUS, zeer ontroerd door dit voorval, stond op en

---

45) *Athen.* V, 219b.

46) *Id.* 220e. *Lucian*, II, p. 282. Zie *Xen. Mem.* III, 11, 1.

47) *Xen. Mem.* IV, 1, sq.

Digitized by Google

ging heen, terwijl hem SOCRATES toevoegde: *had niet voor kort bij u hetzelfde plaats, toen eene hen opvloog, en toch ergerde dit ons niet* [48]). Hetzelfde wordt met eenige meerdere uitvoerigheid van ALCIBIADES verhaald door TELES [49]), tijdgenoot van PTOLEMAEUS SOTER. Hem zou SOCRATES op een middagmaal hebben ontvangen, toen XANTHIPPE binnenstuivende de tafel omverwierp. Zonder te schreeuwen of blijken van misnoegen te geven, bukte SOCRATES om het op den grond gevallene op te rapen, en verzocht toen ALCIBIADES het te bergen. Maar ALCIBIADES hoorde niet; hij zat, het aangezigt van schaamte bedekt houdende. Eindelijk zeide SOCRATES: *laat ons gaan! het schijnt dat Xanthippe 't zuur heeft en ons wil verscheuren.* Eenige dagen later was SOCRATES bij hem ter maaltijd, toen eene hen op het spijstafeltje vloog en het omwierp. SOCRATES bedekt zijn gelaat en wil niet eten. Lachende vraagt hem ALCIBIADES, of 't is omdat de hen het stel had omgeworpen. *Wel zeker*, zeide hij; *kort geleden wildet gij niet eten, toen Xanthippe het omwierp, en meent gij dat ik nu zou eten, daar de hen zulks gedaan heeft? Of vindt gij eenig onderscheid tusschen haar en eene hen die pips is? Wanneer een zwijn het stel had omgestooten, zoudt gij niet boos zijn geworden, het zou u niet geraakt hebben — en nu een morsig wijf.* — TELES voegt er bij: „zie hier de beschaafde opvoeding!"

Een ander geval is dit: SOCRATES zou namelijk met eenige schoone en net uitgedoste knapen t'huis komende, door XANTHIPPE zijn afgewacht met scheldwoorden. Dit merkende vlugt hij met zijn gezelschap naar buiten. Maar

---

48) *Plut.* II, 461[e] (II, 882 *Wytt.*). Dezelfde (II, 471[b]. 921, *W.*) verhaalt hetzelfde van de vrouw van *Pittacus*, toen deze vreemde gasten onthaalde. Het staat in het werkje περὶ εὐθυμίας.

49) *Stob.* t. 5, 67.

Digitized by Google

zij, zich niet latende afschrikken, gaat naar boven en werpt, terwijl hij nog voor het huis staat, een pot vuil water op hem uit. Zonderling, dat én VON LEYSER [50]) én STANLEY [51]) op dezelfde wijs dit geval vermelden, met dit onderscheid nogtans, dat de laatste alleen van *eenige vrienden* spreekt en er ten slotte bijvoegt, dat SOCRATES zich tot deze keerende zeide: *heb ik niet gezegd dat Xanthippe donderende weldra zou regenen?* Eén van beide: òf VON LEYSER heeft het geval, zooals hij het voordraagt, bij een' of anderen kerkvader gevonden, òf hij heeft het verhaal aan zijn doel dienstbaar willen maken. Zie hier de berigten, die ik heb kunnen vinden. 1°. ATHEN. V, 219^b. ἀλλὰ μὴν οὐδὲν ὢν ὁ Πλάτων εἴρηκε περὶ Σωκράτους, τῶν κωμικῶν τις εἴρηκεν· οὔθ' ὅτι μαίας βλοσυρᾶς υἱὸς ἦν (*Plat. Theaet.* 149^a), οὔθ' ὅτι Ξανθίππη χαλεπὴ ἦν γυνή, ἥτις καὶ νιπτῆρας αὐτοῦ κατέχει τῆς κεφαλῆς, οὔθ' ὡς Ἀλκιβ. συνεκοιμήθη ὑπὸ τὴν αὐτὴν γενόμενος χλαῖναν (*Plat. Symp.* 219^b). 2°. D. L. II, 36: Σωκράτης πρὸς Ξανθίππην πρότερον μὲν λοιδοροῦσαν, ὕστερον δὲ καὶ περιχέασαν αὐτῷ· οὐκ ἔλεγον, εἶπεν, ὅτι Ξανθίππη βροντῶσα καὶ ὕδωρ ποιήσει; 3°. *Sen. de const. sap.* c. 18: *Socrates risit quum ab uxore Xanthippe immunda aqua perfunderetur.* 4°. *Hieron. adv. Jovinian.* I (*Opp.* I. 503): *quodam tempore quum infinita convicia ex superiori loco ingerenti Xanthippae restitisset, aqua perfusus immunda, nihil amplius respondit quam, capite deterso: sciebam, inquit, futurum ut ista tonitrua imber sequeretur.*

Het derde geval is dit: ALCIBIADES plagt SOCRATES van tijd tot tijd geschenken te zenden. Zoo gebeurde 't, dat hij hem eens een' grooten kunstig toebereiden koek toezond. XANTHIPPE, ten hoogste verstoord over dit bijzondere blijk van genegenheid en liefde, bleef haren aard getrouw, wierp

---

50) *Meditt.* l. l. p. 800.

51) *Hist. phil.* p. 186.

Digitized by Google

den koek uit de mand en vertrad dien; waarop SOCRATES lagchende zeide: *nu, dan zult gij er ook uw deel niet van hebben* [52]). VON LEYSER drukt bijzonder op de woorden van AELIANUS: ὡς οὖν ὑπὸ ἐρωμένου ἐραστῇ πεμφθὲν τὸ δῶρον ἐκκαυστικὸν τὸν πλακοῦντα διαγανακτήσασα. Bij hem bestaat er dus geen twijfel, of deze voorbeelden toonen ons de ware drijfveer van XANTHIPPE's ongehoord gedrag. Evenwel eene naauwgezette overweging van de vraag, uit welke hoeken deze verhalen voortkomen, bekommert den Jurist niet; dit laat hij anderen over. Wij willen de zaak wat nader beschouwen.

Wat vorm en inkleeding der verhalen betreft, het is duidelijk, dat, zoo er iets oorspronkelijk waars in is, dit door lateren opgesmukt is geworden. Bij het eerste geval is dit zigtbaar in hetgeen TELES ons opdischt en op naam brengt van ALCIBIADES. Veel sterker nog schijnt dit in 't oog te loopen bij het tweede, waar HIERONYMUS omstandigheden mededeelt, die bij de andere berigtgevers ontbreken. Men kan daarmede vergelijken het onderscheiden berigt omtrent SOCRATES' verklaring ten aanzien van XANTHIPPE, bl. 277 vermeld. Gelijk daar ALCIBIADES genoemd is, zoo geeft TELES [53]) CRITOBULUS op met deze woorden: Σωκράτης Ξανθίππης βοώσης οὐκ ἐφρόντιζεν, ἀλλὰ Κριτοβούλου εἰπόντος· πῶς ἀνέχῃ ταύτης συμβιούσης; πῶς δὲ σὺ τῶν παρὰ σοὶ χηνῶν; Τί δέ μοι μέλει ἐκείνων; Οὕτως οὐδέ μοι ταύτης, ἀλλ' ἀκούω ὥσπερ χηνός. Dit verhaal is veel eenvoudiger, en men zou ligt ge-

---

52) *Ael. V. H.* XI, 12. *Athen.* XIV, 643*f*. οὐχ ὡς τοῦ ὑπ' Ἀλκιβιάδου πεμφθέντος Σωκράτει πλακοῦντος· ὃν Ξανθίππης καταπατησάσης, γελάσας ὁ Σωκράτης· οὐκοῦν, ἔφη, οὐδὲ σὺ μεθέξεις τούτου. Τοῦτο δὲ ἱστόρησεν Ἀντίπατρος ἐν τῷ πρώτῳ περὶ ὀργῆς. *Arrian. Diss. Epict.* IV, 5. Σωκ. γυναικὸς ἀνεχόμενος τραχυτάτης· τραχεῖα γὰρ πρὸς τί ἦν; ἵν' ὕδωρ καταχέῃ τῆς κεφαλῆς ὅσον καὶ θέλει, ἵνα καταπατήσῃ τὸν πλακοῦντα. — De koek als δῶρον ἐκκαυστικὸν bij *Arist. Plut.* 995.

53) *Stob.* tit. V, 67.

Digitized by Google

neigd zijn te vermoeden, dat bij D. L. vereenigd voorkomt, wat bij twee onderscheidene gelegenheden door SOCRATES gezegd is; zoodat het snorren van het rad op den eenen tijd, en wel ten aanhoore van ALCIBIADES, het gekwaak der ganzen op den anderen ten aanhoore van CRITOBULUS gebezigd is. Doch ook dan blijft er nog verschil, vooral wanneer men bij GELLIUS[54]) weder leest: *has eius (Xanthippes) intemperies in maritum Alcibiades demiratus interrogavit Socratem, quaenam ratio esset, cur mulierem tam acerbam domo non exigeret. Quoniam, inquit Socrates, cum illam domi talem perpetior, insuesco et exerceor, ut ceterorum quoque foris petulantiam et iniuriam facilius feram.* Men komt dus ten opzigte van de *historische* waarde van deze en dergelijke gezegden niet verder, dan dat men kan toegeven, dat zij niet in tegenspraak zijn met de op gezag berustende getuigenissen van anderen omtrent SOCRATES' doorgaande gelatenheid. Maar een ander, zekerder pad kan men inslaan en vragen, wat men weet van de bron dier uiteenloopende verhalen.

De bijzonderheden, tot het eerste der drie zoo even genoemde gevallen behoorende, zijn ontleend uit de schriften van PLUTARCHUS περὶ ἀοργησίας en van TELES περὶ αὐταρκείας. Van dezen laatsten weten wij slechts, dat hij geen Pythagoreër geweest is, en onder anderen over *ballingschap* heeft geschreven[55]). Des te meer trekt PLUTARCHUS onze aandacht. Het werkje zelf geeft wel is waar ons geene nadere opheldering omtrent zijn' zegsman, maar elders heeft hij ons niet onkundig gelaten, welke bronnen hem bij het vermelden van SOCRATES, zoo dikwerf hij van dezen gelegenheid

---

[54]) Zie boven not. 24, 27, 29.

[55]) Zie *Welcker*, *Prodikos von Keos, Vorgänger des Sokrates* (Rhein. Mus. I, p. 606); *A. C. van Heusde*, *Diatr. in loc. de consol. ap. Gr.* p. 102 sqq.

Digitized by Google

vond te spreken, ten dienste stonden. 't Mag bij den eersten opslag vreemd schijnen, dat hij bij de bewerking van ARISTIDES' leven niet alleen de dialogen van AESCHINES Socraticus, maar ook ARISTOTELES, ARISTOXENUS, HIERONYMUS RH. DEMETRIUS PHAL. en PANAETIUS geraadpleegd heeft, die alle zich meer bijzonder met SOCRATES hebben bezig gehouden. Doch alle verwondering houdt op, wanneer wij 't oog rigten op de vroeger door ons ontlede betrekking van MYRTO tot SOCRATES; het bespreken toch van dit punt bragt die schrijvers van zelfs op ARISTIDES en op het onderzoek naar diens tijdelijk vermogen. In welk werk HIERONYMUS van SOCRATES gesproken heeft, is onzeker; zekerder, dat hij op het voetspoor van ARISTOXENUS, die een *leven van Socrates* schreef, eene vijandige houding tegen dezen heeft aangenomen en weinig geloof verdient [56]). Van ARISTOTELES' verloren geschrift περὶ εὐγενείας hebben wij reeds vroeger gesproken [57]). DEMETRIUS schreef een boek, Σωκράτης getiteld, waarin hij onder anderen de algemeen veronderstelde armoede van ARISTIDES bestreed. Tegen dezen kwam PANAETIUS op in zijn geschrift τὰ περὶ Σωκράτους, wederleggende het gevoelen omtrent ARISTIDES' armoede, als ook orde brengende in de verwarring, die ten opzigte van het punt der digamie heerschte [58]). Dit alles stond PLUTARCHUS, den rijken verzamelaar, ter beschikking, en schoon wij hem van syncretisme niet konden vrijspreken, waar hij de gevoelens omtrent de digamie bijeenbrengt [59]), is 't toch met zijne erkende trouw overeenkomstig, wanneer wij aannemen, dat

---

56) *Luzac Lectt.* p. 231 sq. 224 sqq.

57) p. 270.

58) *Plut. Arist.* I. 27. *Athen.* XIII. 556*b*. Zie *M. Haug die Quellen Plutarchs* p. 46. Boven p. 274.

59) p. 271.

Digitized by Google

hij, waar 't gezegden en daden van SOCRATES gold, eer PANAETIUS en DEMETRIUS PHALEREUS dan ARISTOXENUS en HIERONYMUS zal hebben geraadpleegd.

Ten opzigte van het tweede geval hebben wij de bedenking reeds in 't midden gebragt, dat er een mij onbekend berigt ergens kan schuilen, dat VON LEYSER bekend was. Wij treffen hier behalve SENECA, die niet van ligtvaardig opnemen of ontrouw kan verdacht gehouden worden, EPICTETUS en PLATO aan. Meermalen vindt men gezegden van dezen opgeteekend, die men bij hem vergeefs zoekt; b. v. wat *Sen. de ira* I, 6, 2, *de benef.* IV, 33, 1 aangeeft. Zoo ook bij ATHENAEUS, dat PLATO XANTHIPPE eene *ongemakkelijke vrouw* genoemd heeft. 't Is echter mogelijk, dat hij hierbij 't oog had op de woorden in den *Phaedo* 60[a], waar PHAEDO tot ECHECRATES van haar zegt: γιγνώσκεις γάρ· doch van *het uitgieten van een waschkom op Socrates' hoofd* vinden wij niets, tot groote verwondering van CASAUBONUS en teleurstelling van hen, die hier een krachtig getuigenis verwachten. Misschien is 't wel een later invulsel in den tekst van ATHENAEUS, — misschien ook niet. Wat echter den geleerden HIERONYMUS STRIDON. betreft, die het voorval breeder omschrijft, deze verklaart een en ander, waartoe ook dit moet behooren, ontleend te hebben uit de schriften van ARISTOTELES, PLUTARCHUS en SENECA over *het huwelijk*, bronnen, die, voor ons gesloten, eene verdere navorsching onmogelijk maken, maar toch, als door hem geraadpleegd, gezag aan zijn berigt zouden kunnen geven, ware 't niet dat bij hem het sprookje van de gebalde vuisten der Megaera's (zie bl. 287) onmiddellijk voorafging. — Eindelijk bij het voorval met den *koek*, zagen wij dat, gelijk ARRIANUS op EPICTETUS, ATHENAEUS zich beroept op ANTIPATER, die een werk over *den toorn* heeft geschreven. Waar niet bepaald wordt aangegeven bij de ouden, welke ANTIPATER bedoeld wordt, heeft men reden aan te nemen, dat de Stoicus van TARSUS, bekend

Digitized by Google

als leermeester van PANAETIUS, gemeend is, *acutissimus Stoicus* volgens CICERO, ons volle vertrouwen waardig.

De schaal, zien wij, hangt eenigzins over ten gunste van het eerste geval, gelijk PLUTARCHUS het ons geeft, en van het derde. Wij willen dus de daaruit afgeleide blijken van *ijverzucht* niet geheel verwerpen, maar meenen 't toch zeer te moeten betwijfelen, dat deze de eenige drijfveer van haar ongemakkelijk humeur geweest is. Andere beweegredenen kwamen wel denkelijk mede in 't spel. In strijd toch met het laatstvermelde geval schijnt iets anders te staan, dat aldus verhaald wordt: „er werd een feest bij de Atheners gevierd; ALCIBIADES stelde er eene eer in, SOCRATES vele geschenken te doen toekomen. Toen nu XANTHIPPE er van versteld stond en SOCRATES tot aanneming trachtte te bewegen, kreeg zij van hem tot antwoord: *wij zullen Alcibiades' eerzucht evenaren, wanneer wij op onze beurt het toegezondene niet aannemen*[60]." Dit had meer plaats, dat aan SOCRATES door zijne vrienden aanzienlijke geschenken werden aangeboden. Bij zulk eene gelegenheid, toen SOCRATES er niets van aannam, werd hij door XANTHIPPE daarover teregtgezet. *Nemen wij alles*, zeide hij tot haar, *gereedelijk aan, dan zullen wij, als wij vragen, de gevers niet vinden*[61]). Zoo zeer beide antwoorden geheel in den mond van SOCRATES passen, die ook de geschenken en huldebewijzen van Koning ARCHELAUS afwees, zoo zeer doen ons beide vermaningen van XANTHIPPE, de eene op smeekende, de andere op teregtwijzende en kastijdende toon ons haar

---

60) *Stob.* tit. XVII, 17. *Ael. V. H.* IX, 29. Hier leest men welligt beter παραταξώμεθα· *laat ons Alc. eerz. evenaren.* ALCIBIADES zeide met regt bij *Plat. Symp.* 219e Σωκράτης χρήμασι πολὺ μᾶλλον ἄτρωτος πανταχῇ ἢ σιδήρῳ ὁ Αἴας.

61) *Stob.* tit. III, 61. Dat εὐθύνεσθαι is regt karakteristiek voor XANTHIPPE.

Digitized by Google

karakter van eene nieuwe zijde kennen. Vergetende op 't oogenblik, dat 't ALCIBIADES, dat 't vrienden van SOCRATES zijn, die blijken van gehechtheid en liefde aanbieden, geeft zij enkel gehoor aan hare zucht om het feest regt feestelijk te vieren [62]) en aan *zinnelijk* genot haar hart op te halen. Juist hierom was dat antwoord van SOCRATES zoo passend na het vertrappen van den koek. Het bevreemdt ons daarom ook niet, dat zij hem wel eens doorhaalde, omdat hij zoo bekrompen zijne vrienden onthaalde. Wijs was 't antwoord: *zijn zij de onzen, 't zal hun niet kunnen schelen; zijn zij de onzen niet, dan zullen zij ons niet kunnen schelen* [63]). XANTHIPPE begreep hier, dat er bij het onthalen van vrienden wat meer omslag kon en moest gemaakt worden; maar toen eens SOCRATES eenige *rijken* ter maaltijd genoodigd had, overviel haar eene andere gewaarwording; zij schaamde zich. Die rijken, aan pracht en weelde gewend, getuigen zijn van hun bekrompen bestaan! niets, om hen overeenkomstig hun rang te ontvangen! *Stel u gerust,* merkte SOCRATES aan; *zijn zij geschikt, dan rollen zij er ligt meê door; zijn zij ongeschikt, dan ligt ons aan hen niets gelegen* [64]).

Maar de rijke natuur van XANTHIPPE is hiermede niet uitgeput. Eene zekere *behaagzucht* was haar ook eigen en ontging het vorschend oog van SOCRATES evenmin als hare zucht naar *opschik,* hare φιλοκοσμία, die met de εὐκοσμία van haar gemaal meer naams- dan wezensgelijkheid had. Die zucht stond allezins in verband met de toen langzamerhand zich sterker en sterker openbarende verandering en

---

[62]) Ongaarne missen wij bij GELLIUS VIII, 11 het antwoord. *Festive,* zegt hij, *Socrates respondit Xanthippae petenti ut per Dionysia largiore sumtu coenitarent. Dio Chrys. Or.* 54 noemt haar γυναῖκα οὐ μισοῦσαν ἀργύριον.

[63]) *Stob.* Vol. IV. App. p. 74. *Arsen Viol.* p. 372, 438.

[64]) *D. L.* II, 34.

Digitized by Google

verfijning van zeden en gewoonten, met de schandelijke en schadelijke afzwering der voorvaderlijke eenvoudigheid. Het moge inderdaad vreemd klinken en tot de nachtsprookjes schijnen te behooren, wat ons AELIANUS omtrent EPAMINONDAS, PHOCION en diens vrouw, alsmede omtrent SOCRATES en XANTHIPPE mededeelt: dat de Thebaansche held slechts één opperkleed had, en dat hij, wanneer het naar den vollerswinkel ter reiniging en herstelling moest, genoodzaakt was t'huis te blijven [65]); dat verder PHOCION en zijne vrouw één' gemeenschappelijken mantel of opperkleed bezaten, en dien beurtelings droegen [66]). Waarlijk de zwijnenhoeder EUMAEUS was er beter aan, die er twee voor zich alleen bezat. Die weelde, berigt ons AELIANUS, kende ook SOCRATES niet, die niet alleen, gelijk men weet, zomer en winter hetzelfde kleed omsloeg, maar daarenboven met zijne XANTHIPPE het gebruik er van deelde. Toen er nu eens een feestelijke optogt zou plaats hebben, dien zij wilde bijwonen, verklaarde zij zijn kleed niet te willen omslaan. *Gij ziet*, hernam SOCRATES, *'t is niet om te aanschouwen dat gij uitgaat, maar om beschouwd te worden* [67]). 't Is echter niet alleen AELIANUS, die dit verhaalt; ook M. ANTONINUS, die ons het vervolg mededeelt, onderstelt het voorafgaande, door AELIANUS berigt. Zijne vrienden, zegt hij, vonden hem t'huis met een schapenvacht omgord, daar XANTHIPPE met zijn kleed was uitgegaan. Wát trouwens SOCRATES zijnen vrienden, die zich uit schaamte verwijderden, hebbe toegevoegd, schijnt de wijsgeerige staatsman niet goedgevonden te hebben ons bekend te maken [68]).

---

65) *V. H.* V, 5. Zie *Athen.* V, 220ª. *Cic. p. Flacco* c. 29.

66) *Ib.* VII, 9.

67) *Ib.* VII, 10. STOBAEUS zegt ergens: Σωκράτης Ξανθίππην κεκοσμημένην καὶ ἐπὶ θέαν πορευομένην ἰδὼν ἔφη· οὐχ ἵνα θεάσῃ, γύναι, πορεύῃ, ἀλλ' ἵνα θεαθῇς.

68) *De rebus suis* XI, 28.

Digitized by Google

Dat er in deze berigten niets overdrevens is, blijkt ons nog niet overtuigend uit de opmerking van THEOPHRASTUS, te wiens tijde men van die vroegere eenvoudigheid was teruggekomen. *Het toont*, zegt hij, *verregaande schrielheid, t'huis te moeten blijven, wanneer het kleed buitens'huis ter reiniging is gegeven* [69]). Deze aanmerking is alleen van toepassing op het verhaalde van EPAMINONDAS, welk verhaal ons bovendien door IO. CHRYSOSTOMUS in dezer voege wordt medegedeeld in het tweede boek van zijn werk, gerigt tegen de bestrijders van het monnikenleven: παρὰ Θηβαίοις Ἐπαμεινώνδας ἄνθρωπος εἰς ἐκκλησίαν καλούμενος, καὶ διὰ τοῦτο μὴ δυνάμενος ἐλθεῖν ἐπειδὴ αὐτῷ τὸ ἱμάτιον ἔτυχε πλυνόμενον, καὶ ἕτερον περιθέσθαι οὐκ εἶχε, πάντων τῶν γενομένων αὐτόθι στρατηγῶν ἐπισημότερος ὤν [70]). De volgende berigten aangaande PHOCION en SOCRATES, door AELIANUS vermeld, en waarvan het laatste door M. AURELIUS wordt bevestigd, schroomt BECKER niet voor geloofwaardig aan te nemen [71]). PERIZONIUS, lettende op de uitdrukking bij AELIANUS voorkomende, *niet te willen omslaan*, en in verband daarmede brengende het κεκοσμημένην (not. 67), stelde zich de toedragt der zaak zóó voor, dat XANTHIPPE, ongeneigd zijnde te voorschijn te komen met SOCRATES' half versletenen, ten minste met de feestelijke plegtigheid minder overeenkomstigen mantel, zich een' anderen, *nieuwen en fraaijen*, had aangeschaft. Deze uitlegging is volstrekt onnoodig; ik geloof veeleer dat zij — magtig slim — om SOCRATES te beter te doen inzien en beseffen, dat zij met *zijn* kleed onmogelijk onder de groote schaar toeschouwers en toeschouweressen kon komen, zich met *andere sieraden* had opgeschikt, waarbij een welvoegelijker kleed paste. Zij schijnt toch echter niet uit vrees van zich

---

69) *Charact.* περὶ ἀνελευθερίας.

70) *Opp.* I, 66.

71) *Charikles*, II, p. 330.

Digitized by Google

aan vitlustige blikken blootgesteld te zien, t'huis te zijn gebleven, maar aan haar natuurlijken trek gehoor gegeven te hebben. Wat gaf dan nu zoo zeer aanleiding tot verstoring en ergernis aan SOCRATES' vrienden? Niets eenvoudiger. Wanneer ons toch van den veldheer en staatsman PHOCION berigt wordt, dat 't al zeer nijpend koud zijn moest, wanneer men hem zelfs in den krijg met een' mantel zag [72]), dan verwondert 't ons niet, dat de uiterst eenvoudige en geharde Atheensche wijze altijd ἀχίτων was [73]). Vrouwen sleten in den regel te dien tijde een zeer vervelend en eentoonig leven binnens'huis; aan uitgaan werd niet veel gedacht, schoon zij van *emancipatie* wel eens droomden. Naarmate nu het bestaand gebruik minder gedoogde, dat XANTHIPPE zich van huis verwijderde, naar die mate had SOCRATES meer reden, zich aan het ongezellig verkeer bij den huisselijken haard te onttrekken. Hij ging dus uit gelijk hij was, ἀχίτων, maar περιβεβλημένος, terwijl XANTHIPPE in haar χίτων of χιτώνιον t'huis zat. Had nu het omgekeerde, gelijk bij het volksfeest, plaats, dan was 't gevolg, dat SOCRATES, bij gemis van zijn ἱμάτιον, zijne toevlugt moest nemen tot een wollen beddedeken, om daarmede de lendenen te omgorden [74]). Het trof nu juist dat, toen XANTHIPPE was uitgegaan, zijne vrienden hem aldus omgord in huis vonden. Op zulk een tooneel waren zij niet verdacht.

---

[72]) *Plut. Phoc.* 4.

[73]) *Xen. Mem.* I, 6, 2.

[74]) Τὸ κώδιον ὑπεζωσμένος heet 't bij M. ANTONINUS. Zulk een schapenvacht of wollen deken heette ook σισύρα, wanneer het van geitenvel was. Onder de 7 echte dialogen van AESCHINES was er een *Telauges* getiteld. TELAUGES was de naam van een' Samiër, zoon van PYTHAGORAS. AESCHINES zegt van hem, dat hij t'huis zat κωδίῳ ἐζωσμένος, maar, wanneer hij uitging, uit een' vollerswinkel een' mantel huurde, waarvoor hij daags een' halven obolus gaf. *Athen.* V, 220*a*.

Digitized by Google

Uit het hier vermelde kan men genoegzaam opmaken, dat minder onze aandacht verdient, wat zonder eenig gezag D. L. berigt, dat namelijk, terwijl SOCRATES eens met zijne vrienden en kennissen op de markt te Athene zich onderhield, XANTHIPPE hem behendig den mantel van de schouders zou hebben afgerukt, en dat, toen zijne vrienden hem raadden, zich met geweld te verzetten, hij zou gezegd hebben: *ja wel! opdat gij, terwijl wij vuistvechten, ieder om 't hardst zoudt kunnen roepen: bravo Socrates, bravo Xanthippe!* [75]). Soortgelijk geval laat zich beter van CATO op het woelige *forum Romanum* verklaren, waar de partijschappen hun brandpunt hadden. Wanneer hem, op 't punt staande om het spreekgestoelte te beklimmen ten einde eene voorgedragene wet af te raden, plotseling de *toga* van het lijf wordt gerukt [76]), dan is dit het bedrijf van een' vermetelen tegenstander, die belang had dat de wet doorgedreven werd. En hoe zou XANTHIPPE in haar eenvoudig χιτώνιον het huis hebben verlaten!

Wij hebben tot hiertoe zoo naauwkeurig mogelijk meêgedeeld en overwogen, wat in de schriften der ouden omtrent XANTHIPPE gevonden wordt. Wat verder omtrent haar na SOCRATES' dood in de zoogenaamde *Epistolae Socraticae* voorkomt, laten wij stil berusten, daar het fabelachtige van die berigten in brieven vervat genoegzaam is aangetoond [77]). Ook al wat haar de latere *chronique scandaleuse* op 't voetspoor van ARISTOXENUS, of liever van PORPHYRIUS heeft toegedicht, konden wij gelijkelijk met een verachtend stilzwijgen voorbijgaan, wanneer niet de aanleiding tot dien laster en die verongelijkingen — die meer regtstreeks SOCRATES dan haar moesten gelden — ons uit ons vroeger betoog omtrent de

---

75) *D. L.* II, 37.

76) *Sen. de const. sap.* 1, 3.

77) Zie *Luzac Lectt.* p. 44 sqq.

Digitized by Google

digamie helder in de oogen straalde. Wij willen er dus een oogenblik bij stilstaan. Vooreerst komt IO. CHRYSOSTOMUS ons hier voor, die aldus schrijft: λέγεται γοῦν τις καὶ τῶν ἔξωθεν φιλοσόφων μοχθηρὰν ἔχων γυναῖκα καὶ φλύαρον καὶ πάροινον — [78]). Meermalen worden SOCRATES en CATO CENSORIUS bij de lateren te zamen genoemd en in enkele punten gelijk gesteld. Wanneer nu HIERONYMUS STRID. van laatstgemelden zegt: *habuit uxorem Actoriam Paulam, humili loco natam, vinolentam, impotentem et (quod nemo posset credere) Catoni superbam. Hoc ideo dico, ne quis putet, si pauperem duxerit, satis se concordiae providisse* [79]), dan vinden wij hier gelijke trekken met die waarvan CHRYS. spreekt, het *impotens linguae* of *animi* verklarende. Verder gaan SALVIANUS en TERTULLIANUS. De eerste zegt: *nec suffecit sapientissimo, ut quidam aiunt, philosopho docere hoc, nisi ipse fecisset: uxorem enim suam alteri viro tradidit. Scilicet sicut etiam Romanus Cato, i. e. alius Italiae Socrates. Ecce quae sunt et Romanae et Atticae sapientiae exempla* [80]). De andere: *qui non amicorum solummodo matrimonia usurpant, sed et sua amicis patientissime subministrant, ex illa, credo, maiorum et sapientissimorum disciplina Graeci Socratis et Romani Catonis, qui uxores suas amicis communicaverunt, quas in matrimonium duxerant liberorum causa et alibi creandorum, nescio quidem an invitas. Quid enim de castitate curarent, quam mariti tam facile donaverant? O sapientiae Atticae, o Romanae gravitatis exemplum! Lenones philosophus et censor* [81]). Voor deze beschuldigingen en aantijgingen moest ten minste eenige schijnbare grond bestaan; waarin nu bestond die? Buiten

---

78) *Opp.* X, 239.

79) *Adv. Jovinian.* I, p. 190.

80) *De gubern. Dei*, p. 274.

81) *Apologet.* c. 39. Zie *Cyrill. adv. Julianum.* VI, 186 bij *Luzac. Lectt.* p. 9 sq.

Digitized by Google

eenigen twijfel daarin, dat terwijl MYRTO meer algemeen werd gehouden voor eene wettige huisvrouw van aanzienlijken huize, XANTHIPPE daarentegen meer als eene παλλακὶς, *concubina* beschouwd werd, gelijk het προςπλακεῖσαν λαβεῖν (not. 21) genoegzaam aanduidt. Nu had men de handen ruim; de tongen werden los, en de al te gedienstige pen van hen die den roem van Griekenland wilden bezwalken, teekende zorgvuldig op wat haar werd ingegeven.

Nog iets wordt ons ten slotte van XANTHIPPE berigt, dat wij niet mogen verzwijgen. Vroeger zagen wij, welk gunstig oordeel SOCRATES ten opzigte van zijn' leerling AESCHINES uitte[82]). Over dezen en de overige Socratici schreef een niet zeer onpartijdig werk IDOMENEUS van Lampsacus, waarin hij vermeldde, dat XANTHIPPE na SOCRATES' dood als blijk van welwillendheid dialogen van haar echtgenoot aan genoemden AESCHINES had afgestaan[83]). Met dit gevoelen stemde ook in MENEDEMUS van Eretrië[84]). Des te gemakkelijker viel 't dit te doen gelooven, omdat AESCHINES zoo geheel in den geest van zijn' leermeester was ingedrongen, en wat hij van hem hoorde, zoo naauwkeurig mogelijk en woordelijk bijna teruggaf[85]). Evenwel van een plagiaat, als hier aangeduid wordt, kan volstrekt geene reden zijn; vooreerst omdat 't wereldbekend is, dat SOCRATES niets schriftelijks heeft nagelaten, ten anderen omdat PANAETIUS verklaard heeft, dat de dialogen van AESCHINES — de zeven

---

82) Boven I, 236.

83) *Athen.* XIII, 611[d].

84) *D. L.* II, 60. Ook PHRYNICHUS in *Phot. Bibl.*

85) *Aristid. Or.* XLVI, p. 295 τὸν μὲν γὰρ ἃ ἤκουσεν εἰκὸς λέγειν, ἢ ὅτι ἐγγυτάτω ἐκείνων, ὁ δὲ (Πλάτων) τῆς φύσεως οἶμαι κέχρηται τῇ περιουσίᾳ. ARISTIDES doelt hier bijzonder op hetgeen AESCHINES in zijn' dialoog *Alcibiades* van THEMISTOCLES getuigt; doch het is van ruimere toepassing. Zie het vervolg.

Digitized by Google

bekende — echt waren [86]), eindelijk omdat dit mede het gevoelen van ARISTIDES is [87]). Juist die ingenomenheid met AESCHINES, waarvan welligt SOCRATES meer deed blijken, kon na den dood van dezen aanleiding geven aan de wangunst van anderen, om zijne trouw te doen verdenken, als had hij met vreemde veren willen prijken.

Wanneer wij nu alles zamenvatten, wat wij achtervolgens omtrent XANTHIPPE deden opmerken, dan blijkt, dunkt mij, genoegzaam, dat zij een levendig, sanguinisch gestel heeft gehad, in de hoogste mate prikkelbaar, dat tot buitensporigheden en uitersten gemakkelijk oversloeg, daar 't haar even als ALCIBIADES en CRITIAS aan zelfkennis en zelfbeheersching ten eenenmale ontbrak, schoon juist dit wezenlijk gebrek harer nafuur hare oogen met bewondering en oplettendheid deed vestigen op die bewonderenswaardige kracht en tegenwoordigheid van geest, die zich bij haar echtgenoot nooit verloochende. Wanneer haar verder zedigheid, ingetogenheid, huishoudelijkheid en andere vereischte deugden min of meer onbekend waren, mij dunkt wij zouden haar onregt doen, indien wij niet hare gehechtheid aan hare kinderen, wier welzijn zij behartigde, en het laatste blijk harer verknochtheid aan den man, wiens geduld zij meermalen zoo krachtdadig had beproefd, bijzonder in rekening wilden gebragt zien.

En SOCRATES! Gewis een *iocus saevus*, dien VENUS met hem gespeeld heeft. Gewis eene *παλαίστρα καὶ γυμνάσιον τῆς φιλοσοφίας*, die hij aan zijne wederhelft heeft gevonden! Trouwens hij had beroemde lotgenooten; een' PITTACUS, een'

---

86) *D. L.* II, 64.

87) *Or.* XLV, p. 24, *ἀλλ' εἴ γέ τινας ὥςπερ παῖδας οὕτως καὶ ἑταίρους χρὴ λέγειν γνησίους, γνήσιον Αἰσχίνην Σωκράτους παρειλήφαμεν. Μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ ψευδὴς ἐνίων δόξα τῶν αὐτοῦ Σωκράτους εἶναι τὰ γράμματα ταῦτα ὑπειληφότων.*

Digitized by Google

CATO CENSORIUS hebben wij reeds vermeld [88]); verzwijgen wij althans niet CICERO, wiens *Terentia* οὐδ' ἄλλως ἦν πραεῖά τις οὐδὲ ἄτολμος τὴν φύσιν, ἀλλὰ φιλότιμος γυνὴ καὶ μᾶλλον τῶν πολιτικῶν μεταλαμβάνουσα παρ' ἐκείνου φροντίδων ἢ μεταδοῦσα τῶν οἰκειακῶν ἐκείνῳ· — χαλεπὴ τὸν τρόπον οὖσα καὶ τοῦ Κικέρωνος ἄρχουσα [89]). Maar ook in zekeren zin mogen wij er, geloof ik, een' MARTIN LUTHER bijvoegen, al is ook de openbare meening anders gestemd. In een' brief van PONTANUS wordt opgemerkt, dat CATHARINA VON BORA geweest is *animo paulo elatiore et imperioso*, alsmede *in victu domestico tenax* [90]). Wegens die geaardheid noemt haar LUTHER dan ook in zijn' eigenaardigen trant in brieven *meus Ketha*. Maar ik haast mij er bij te voegen, wat tot beider lof niet verzwegen mag worden. Want wat wij overigens van haar vernemen, pleit voor de onderstelling, dat zij zachtzinniger van aard is geworden, en zich in hooger graad de achting heeft verworven van hem, die geene zwarigheid maakte, bij testament haar tot universeel erfgenaam te maken, uitdrukkelijk er bijvoegende, *weil sie stets ein frommes, treues und ehrliches Gemahl gewesen sei*. Deze gunstige getuigenis heeft hij later haar zeker naar verdienste geschonken. Maar tevens ook bewonderen wij hem, die, vergetende alle vroeger leed, er bijvoegde, deze zijne vrouw *met geen koningrijk te hebben willen verruilen*.

Om eindelijk tot SOCRATES terug te keeren, heeft hij leergeld moeten trekken, hij wilde dit aan anderen, wien 't zuurder zou vallen, besparen. Wij willen daarom niet kritisch onderzoeken of de plaats echt is, waar gelezen wordt, dat SOCRATES, op een' dag door een' jongeling ge-

---

88) p. 267, 301, en not. 48.

89) *Plut. Cic.* 20, 27.

90) *Von Seckendorff, Hist. Lutheran.* l. III § 135. Addit. p. 651.

Digitized by Google

vraagd of hij hem raden zou te trouwen of niet, kortaf antwoordde: *wat van beide gij doen moogt, het zal u gelijkelijk berouwen* [91]).

---

[91]) *D. L.* II, 33. *Arsen. Viol.* p. 438. *Val. Max.* VII, 2, 1 ext. *Socrates ab adolescentulo quodam consultus, utrum uxorem duceret, an se omni matrimonio abstineret, respondit, utrum eorum fecisset, acturum poenitentiam. „Hic te, inquit, solitudo, hic orbitas, hic generis interitus, hic heres alienus excipiet: illic perpetua sollicitudo, contextus querelarum, dotis exprobratio, affinium grave supercilium, garrula socrus lingua, subsessor alieni matrimonii, incertus liberorum eventus." Non passus est iuvenem in contextu rerum asperarum, quasi laetae materiae facere delectum.* In de *Loci communes sententiarum — collecti per Antonium et Maximum monachos* komt voor in *Sermo* 124: Σωκ. πρὸς τοὺς αὐτὸν συμβουλευομένους περὶ τοῦ γῆμαι ἔφη· ὥρπερ οἱ ἰχθύες, ὦ νεανίσκοι, οἱ περὶ τοὺς κύρτους οἱ μὲν ἔξωθεν ὄντες βούλονται εἰςελθεῖν, οἱ δὲ ἔνδον ὄντες βούλονται ἐξελθεῖν, οὕτως δὲ ὑμεῖς ὁρᾶτε μὴ τὰ αὐτὰ πάθητε. — *Stob. tit.* 68, 30: Σωκράτης ἐρωτηθεὶς τίνες μεταμέλονται τῶν ἀνθρώπων, εἶπεν· οἱ γήμαντες.

Digitized by Google

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN.

GEHOUDEN DEN 9den MEI 1859.

Bij afwezigheid van den Heer MOLL, Ondervoorzitter des vorigen Akademiejaars, wordt de vergadering door den Heer J. BAKE geopend.

Tegenwoordig de Heeren: **H. J. KOENEN, J. H. SCHOLTEN, J. DE WAL, J. ACKERSDIJCK, J. VAN LENNEP, J. BAKE, J. DIRKS, R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, S. KARSTEN, J. C. G. BOOT, J. G. HULLEMAN, IS. AN. NIJHOFF, W. G. BRILL, J. HOFFMANN, J. A. C. VAN HEUSDE, R. FRUIN, A. KUENEN, J. H. HOLWERDA, J. VAN GILSE, G. MEES AZ., A. C. HOLTIUS.** Van de Natuurk. Afd. de Heer **W. C. H. STARING.**

De Heeren VAN ASSEN en DE VRIES hebben zich bij monde van den Heer DE WAL doen verschoonen wegens hunne afwezigheid.

Het proces-verbaal der vorige vergadering wordt voorgelezen en vastgesteld. Daarna verzoekt de waarnemende Voorzitter den Secretaris om de ingekomene stukken voor te lezen.

De Secretaris leest in de eerste plaats eene missieve van

Digitized by Google

den Minister van Binnenlandsche Zaken, waarbij de Heeren DE WAL en MOLL tot Voorzitter en Ondervoorzitter der Afdeeling benoemd worden, en voorts de keuze der nieuw verkozene leden bekrachtigd.

De waarnemende Voorzitter verzoekt den Heer DE WAL het voorzitterschap te aanvaarden. De Heer DE WAL houdt daarop eene toespraak aan de Afdeeling en de nieuw benoemde inmiddels door den Secretaris binnengeleide leden. Nog gedurende de vergadering komen telegraphische berichten in van de Heeren BEETS en DE GEER, dat zij tot hun leedwezen verhinderd worden, ditmaal in de hun opgedragene betrekking op te treden.

De Secretaris vermeldt eene missieve van den Heer JONCKBLOET, houdende verslag wegens de bijdragen der Gemeentebesturen in Groningen ten aanzien der *plaatsnamen*. Dit verslag zal na de andere verslagen worden voorgelezen.

De Heer NIJHOFF brengt een uitvoerig verslag uit wegens de stukken over de *plaatsnamen* in Gelderland. De Voorzitter, den verslaggever voor dit verslag dankzeggende, stelt voor, en de vergadering besluit, het ter kennisneming der leden te deponeren.

Een gelijk besluit wordt genomen ten aanzien van het rapport, hetwelk daarna door den Heer DIRKS wordt uitgebracht over de plaatsnamen in Friesland.

De Heer VAN DEN BRINK leest vervolgens zijn verslag voor over de ingekomene stukken wegens de plaatsnamen in de provincie Utrecht. Hij noemt die bijdragen, op eenige weinige uitzonderingen na, zeer oppervlakkig en onvoldoende, en het zoude zijns inziens bezwaarlijk vallen, in deze portefeuille genoegzame bouwstoffen te vinden, om de voorgestelde vragen op eene voldoende wijze te beantwoor-

Digitized by Google

den. Ook dit verslag wordt met dankzegging aan den Auteur aangenomen.

Daarna leest de Secretaris het rapport van den Heer JONCKBLOET voor, wegens de plaatsnamen in de provincie Groningen. Ook deze mededeelingen zijn volgens het oordeel van den Rapporteur zoo onbeduidend, dat hij daaruit aanleiding neemt, om een voorstel, hetwelk voorkomt in de missieve van den Commissaris des Konings in genoemde provincie, te ondersteunen, strekkende om den Archivaris van dat gewest over het onderwerp der Groningsche plaatsnamen te raadplegen.

De vergadering, zich met dit denkbeeld van den Heer JONCKBLOET vereenigende, draagt aan den Secretaris op, de hulp van genoemden Archivaris, den Heer Mr. H. O. FEITH, in te roepen, wien daartoe de portefeuille met de mededeelingen der gemeentebesturen zal verstrekt worden.

De Heer VAN HEUSDE leest de aangekondigde *Bijdrage* voor *over* XANTHIPPE, waartoe hem de vraag van den Secretaris naar het ware karakter der huisvrouw van SOCRATES heeft aanleiding gegeven. De vergelijking, die SOCRATES bij XENOPHON op haar toepast van een ontembaar paard, waarop zich de paardentemmer oefent wanneer hij bandelooze paarden wil leeren temmen, doet haar als eene fiere en hooghartige vrouw kennen. Evenwel gaf zij bij onderscheidene gelegenheden blijken van hartelijke genegenheid voor hare kinderen, en in SOCRATES laatste levensdagen ook voor haren echtgenoot. Sommigen verdedigen XANTHIPPE op grond dat de attische Comoedie, welke zooveel ten laste van SOCRATES heeft aangevoerd, het karakter zijner vrouw onaangeroerd heeft gelaten; doch dit beweerde heeft niet veel grond, daar de oudere attische Comoedie zich gewoonlijk onthield van het ten tooneele voeren of berispen van vrouwelijke karakters. Eindelijk treedt de Spreker in eene be-

Digitized by Google

schouwing van de Apologie door den beroemden Jurist LEYSER in zijne *Meditationes* van XANTHIPPE gegeven.

Bij de omvrage door den Voorzitter, of de bijdrage ook stof tot aanmerkingen gaf, deed de Heer KARSTEN opmerken, dat in de oudere attische Comoedie toch enkele vrouwen, bij voorbeeld de vrouw van PISISTRATUS in de *Nubes*, eene bepaalde vermelding vindt. De Heer VAN HEUSDE erkent dit, maar meent, dat toch XANTHIPPE niet kan worden gelijkgesteld met eene zoo aanzienlijke vrouw als die, welke behoorde tot het geslacht der Alcmaeoniden.

De Bijdrage van den Heer VAN HEUSDE zal in handen der Commissie van redactie worden gesteld, als afgestaan ter plaatsing in de *Verslagen en Mededeelingen*.

Daar niemand meer het woord vraagt, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

Digitized by Google

III.

DE WOLKEN VAN ARISTOPHANES

TEGENOVER DEN

HISTORISCHEN SOCRATES.

DOOR

J. A. C. VAN HEUSDE.

Men mag zich met regt verheugen, dat PLATO van de dichtkunst tot de wijsbegeerte is overgegaan, of liever dat hem op zijn' levensweg en dichterlijke loopbaan het onschatbaar voorregt ten deel is gevallen, persoonlijk SOCRATES te leeren kennen en in diens geest door jaren-langen omgang ingewijd te worden. Jammer evenwel, dat hij de vroegtijdige vruchten zijner Muze na diens kennismaking aan de vlammen heeft prijs gegeven; want zijn dichterlijke aanleg is reeds in zijn proza zóó tastbaar, dat die vroegere voortbrengselen, welligt minder rijp, minder beschaafd, zeer zeker minder van dien gewijden geest doordrongen, toch de kenmerken van een zich ontwikkelend hooger strevend genie gedragen zullen hebben. Misschien zijn echter wel eenige kleinigheden, een enkel los vers, hier en daar in zijne dialogen voorkomende, en dat men onder het legio ἀδέσποτα heeft gerangschikt, van hem zelven afkomstig. Dit is echter bepaald het geval met een zich tot nog toe voor het arendsoog der critici schuilhoudend vers in het prooemium van zijn *Gastmaal*, een vers dat, voor proza gehouden, menigerlei conjectuur heeft te voorschijn geroepen, menigen drup-

Digitized by Google

pel zweet aan geleerde en half-geleerde hoofden gekost, menige zucht aan den benaauwden boezem ontperst heeft. 't Is in het begin, waar GLAUCO zijn' vriend APOLLODORUS in 't oog krijgt, en schertsende hem van verre toeroept: ὦ Φαληρεὺς οὗτος Ἀπολλόδωρος, οὐ περιμένεις; De eerste woorden bevatten een zuiver Sapphisch vers, overeenkomende met ons: *van Phalerus gij daar Apollodorus, wacht een oogenblik!* Denkelijk wel moest de aangegeven rhythmus den gang van APOLLODORUS nabootsend uitdrukken, zoodat het vers niet onaardig is te pas gebragt. Maar bekend is het epigram van PLATO op den gevierden dichter ARISTOPHANES, dat met volle regt bijzondere vermaardheid heeft verworven, als zich onderscheidende door eene uitnemende bevalligheid, en de heerlijkste lofspraak op den blijspeldichter behelzende. Het luidt:

Αἱ Χάριτες τέμενός τι λαβεῖν, ὅπερ οὐχὶ πεσεῖται,
ζητοῦσαι, ψυχὴν εὗρον Ἀριστοφάνους. [1])

Verwondert 't ons intusschen niet, dat de dichter zijn geestverwant aldus verheerlijkt, in wien hij de type van het echt-Attisch blijspel waardeerde, aan wien hij ook erkende voor het schrijven zijner dialogen bijzondere verpligting te hebben en die verpligting nog zelfs op zijn' ouden dag deed blijken, daar men op zijn sterfbed een exemplaar van ARISTOPHANES en SOPHRON vond [2]), evenmin zou 't onze bevreemding kunnen gaande maken, dat hij het feestvierend

---

[1]) *Anth. Palat.* III, p. 347 (*App.* 63):

Zochten de Gratieën eens een' tempel, die nimmer bezwijke —
Zie, zij troffen de ziel aan van Aristophanes.

[2]) *Olympiod. Vit. Plat.* ἔχαιρε δὲ πάνυ καὶ Ἀριστοφάνει καὶ Σώφρονι, παρ' ὧν καὶ τὴν μίμησιν τῶν προςώπων ἐν τοῖς διαλόγοις ὠφελήθη. — λέγεται δὲ οὕτως αὐτοῖς χαίρειν, ὥςτε καὶ ἡνίκα ἐτελεύτησεν, εὑρεθῆναι ἐν τῇ κλίνῃ αὐτοῦ Ἀριστοφάνην καὶ Σώφρονα. Vgl. *Quinct.* I, 10, 17. *Val. Max.* VIII, 7, 3.

Digitized by Google

gezelschap aan den maaltijd van AGATHO door de geestige scherts en komische voorstellingen van ARISTOPHANES laat opvrolijken, wanneer wij daar in de rij van onderling bevriende en onder gemeenzame gesprekken regt vertrouwelijk zamenzittende feestgenooten niet ontwaarden — SOCRATES, den Atheenschen wijsgeer, aan wien zich vóór een tiental jaren de losse en ligtzinnige dichter met zoo veel euvelmoed en onvergeeflijke onbeschaamdheid had vergrepen, wien hij, met even opzettelijke als hatelijke opvijzeling van PRODICUS, willens en wetens had verongelijkt, wiens edele hoogere roeping hij openbaar had miskend, wien hij als lagen en verachtelijken partijganger van uitheemsche Sophisten had gebrandmerkt, wien hij had durven voorstellen als door den beuzelgeest van zijne eeuw gedreven, in nietige haarkloverijen zijn heil zoekende, en de jeugd van Athene door eene niet minder bekrompene dan verraderlijke redeneerkunde tot afzwering van alle deugd en eerlijkheid en regtvaardigheid en godsdienstigheid verleidende, in wien SOCRATES, ἐπαναστάντων αὐτῷ φθόνῳ καὶ ἀπεχθείᾳ καὶ τῇ πρὸς τὰ καλὰ ὀργῇ ἐκ μὲν τοῦ θεάτρου Ἀριστοφάνους, ἐκ δὲ τῶν σοφιστῶν Ἀνύτου, ἐκ δὲ τῶν συκοφαντῶν Μελήτου, ἐκ δὲ τῶν ῥητόρων Λύκωνος, in wien, zeg ik, SOCRATES den *ergsten en bittersten beschuldiger* had gevonden! [3]) Heet dit karakter? kan dit gedrag van den leerling, voor wien SOCRATES alles was, op eenige toegeeflijkheid, laat staan op verschooning, aanspraak maken? kan men 't zich verder verklaren, dat hij zóó ver alle grenzen van betamelijkheid en pligtmatigheid overschreed, dat hij op verlangen van den *ouderen Dionysius*, die de inwendige staatsgesteldheid van Athene wenschte te leeren kennen, de blijspelen van ARISTOPHANES en met name *de Wolken* — het schotschrift op SOCRATES — toezond! [4])

---

[3]) *Max. Tyr. Diss.* IX, 3. XXIV, 6.

[4]) *Aristoph. vit. Anon.*

Digitized by Google

Ik weet zeer goed, dat ik bij de behandeling van dit onderwerp den voet zet op een veld, waarop talrijke sporen van vernuft en schranderheid zijn overgebleven, een veld, waarop ouden en nieuwen zich gewaagd en de minst schadelijke en meest onbloedige schermutselingen geleverd hebben, waarop de vreemdsoortigste gissingen den belangstellenden onderzoeker der oudheid langen tijd kunnen bezig houden en zijn geduld beproeven. Verre van mij, dat ik hunnen arbeid voor verloren, hun strijd voor ijdel en vruchteloos zou houden — of dat ik 't hier ondernemen zou, de verschillende gevoelens en inzigten van vroegeren en lateren omtrent de belangrijke nog altijd niet uitgewezene vraag afzonderlijk of groepswijze uiteen te zetten. Elders vindt men die alle of meer omstandig of meer beknopt voorgedragen, besproken en beoordeeld. Evenwel bij de poging van FR. A. WOLF wil ik eenige oogenblikken stilstaan, daar zijne opvatting van het zoo vreemd verschijnsel mij, en welligt ook anderen, als meer aannemelijk dan die van menigeen langen tijd is toegeschenen. Maar ik mogt wel beginnen met de verontruste schim van ARISTOPHANES verzoenend aan te roepen, daar ik mij jegens hem op eene wijze heb uitgelaten, die geenszins met des dichters eerlijkheid en welmeenende gezindheden kan strooken.

Terwijl ZELLER in zijn *Handboek voor de Geschiedenis der Grieksche wijsbegeerte* als zijn bepaald gevoelen doet uitkomen, dat SOCRATES 24 jaren vóór zijn' dood, tijdens de opvoering der Wolken, *in der Hauptsache schon mit sich abgeschlossen haben musste* [5]), en dus reeds afscheid had genomen van den dampkring en de luchtverhevelingen, om zich op aarde onder zijne natuurgenooten te vestigen en te bewegen en daar goede zaden uit te strooijen, meende WOLF, dat dit geenszins toenmaals reeds het geval kon ge-

[5]) II, 87.

Digitized by Google

weest zijn, dat SOCRATES nog degelijk dagelijks in de *alti nubium tractus* met *Anaxagoras in de hand* of *aan de hand* van *Anaxagoras* zich vermeide. Hij onderscheidde dus twee zeer wezenlijk verschillende en tegengestelde perioden in het leven van SOCRATES: de eerste geheel gewijd aan de studie der natuurkunde, de tweede toen hij zich van de duisternis tot het licht gekeerd had en in den menschelijken boezem de ware, onvervalschte, zielveredelende wijsbegeerte had leeren kennen en doen onderscheiden. Dit is zeker de gemakkelijkste en eenvoudigste oplossing van het vraagstuk; want niemand behoeft alsdan ARISTOPHANES van kwade trouw, gekrenkte eerzucht, nijd en wangunst, haat en vijandschap te verdenken, daar hij, zelf Athener, uit eigene oogen zag, met eigen ooren hoorde, en SOCRATES in zijne Anaxagoreische en Heraclitische natuurkundige en taalkundige mijmerijen verdiept had gevonden; niemand kan 't dan ook PLATO misduiden, dat hij erkennende, dat de blijspeldichter wel met eenige niet ongeoorloofde overdrijving, maar nogtans in de hoofdzaak naar waarheid zijn' leermeester in diens vroegere bekrompene levens- en leerperiode had geschetst, hem als deelgenoot aan den maaltijd van AGATHO en naasten buur van SOCRATES gemaakt, en hem in zijn puntdicht dien eervollen krans gevlochten heeft. Geene onderlinge toenadering, geene openlijke verzoening behoeft er dan beproefd en verzonnen te worden tusschen den opvoerder en opgevoerden; alle dubbelzinnigheid, alle tegenspraak is verdwenen. Velen hebben dit gevoelen van WOLF hoog geprezen, en niet geaarzeld gemakshalve er hunne goedkeuring aan te hechten. Het zou ook inderdaad in deze zaak hoogst bevreemdend geweest zijn, wanneer niemand op de gedachte gekomen ware van te vermoeden, dat juist door het opvoeren van *de Wolken* SOCRATES tot nadenken, tot zelfbewustheid kan zijn gekomen, en sedert den waren weg is gaan bewandelen, daarlatende wat hem tot nog toe

Digitized by Google

als hoogst gewigtig en vruchtbaar was voorgekomen. Te meer nog had men aanleiding tot dergelijk vermoeden kunnen nemen, daar SOCRATES zelf de nuttige zijde van het blijspel zóó zeer inzag, dat hij verklaarde, dat men zich aan die dichters gerust kon toevertrouwen, want dat, wanneer zij een of ander gebrek spottend hekelden, zij 't zouden heelen, terwijl, wanneer zij niet-bestaande gebreken bespotteden, men zich aan hen niet behoefde te storen [6]).

Dat intusschen deze schijnbaar zoo eenvoudige verklaringswijze inderdaad eene grove misvatting was van wat SOCRATES tijdens het ten tooneele brengen *der Wolken* was en leerde, heeft men later leeren inzien, zoodat dit pad geheel verlaten is. Anderen zijn gevolgd; de een zeide: „'t is geen portret van SOCRATES; niets dat eenigermate gelijkt en ons den indruk teruggeeft, dien wij van hem door XENOPHON en PLATO hebben ontvangen; *pergula pictorum, veri nihil, omnia falsa.*" — „Wacht wat, zeide een ander, wel wat overdreven, wel wat karikatuur, maar toch, aandachtig beschouwd, het lijkt op SOCRATES in meer opzigten dan men wel meent." Toch was er nog altijd te veel over, dat vreemd en onbegrijpelijk bleef, om te kunnen erkennen dat men hier in het drama van ARISTOPHANES een welgelijkend, sprekend beeld van den Atheenschen wijzen aantrof. Het zal dus, om eene gepaste orde bij de behandeling van ons onderwerp te volgen, vooraf noodzakelijk zijn: 1°. te zien, in hoever het drama gelijkenis met den historischen SOCRATES ons aanbiedt; 2°. waarin het van hem afwijkt en in onherkenbare trekken zich verliest; 3°. hoe SOCRATES over de gelijkheid heeft geoordeeld; 4°. met welken uitslag de opvoering van het drama bekroond werd; 5°. wat ARISTOPHANES van zijn drama en van het lot, dat 't onderging, gedacht heeft; —

---

[6]) *D. L.* II, 36.

Digitized by Google

om eindelijk de vraag te beantwoorden, hoe de dichter zich SOCRATES heeft voorgesteld.

Omtrent het eerste punt bezitten wij een' verdienstelijken arbeid in het Akademisch proefschrift van J. A. GROTHE [7]), dat bij de Duitschers niet onopgemerkt is gebleven en waarvan L. SEEGER [8]) voor zijne belangrijke inleiding gaarne getuigt partij te hebben getrokken. Daar wordt opgemerkt, wat SOCRATES bijzonder eigen was en door den dichter met juistheid op het tooneel is teruggegeven; waartoe in 't algemeen behoort zijne *armoede* en daarmede overeenkomstige matige, eenvoudige levenswijs, zijne alles behalve weelderige kleeding en weekelijke ligchaamsverpleging, zijne zeldzame *zelfbeheersching en volharding*, tevens ook zijn *verzinken in afgetrokkene bespiegelingen* en *schijnbare gedachteloosheid*, tot welke inspanning van geest hij zijne hoorders opwekt. Bovenal kan men nagaan, dat voor eene sprekende nabootsing van zijn geheel uiterlijk de noodige zorg zal zijn gedragen, zoodat de Sileen aan zijne *simi nares, recalva frons, pilosi et lati humeri, obesus venter et repanda crura* [9]) oogenblikkelijk te herkennen was; ja zelfs wordt het βρενθύεσθαι ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ τῷφθαλμῷ παραβάλλειν opzettelijk in het stuk zelf te pas gebragt [10]). Wat verder de zoo geheel eigenaardige en eenige methode, die SOCRATES in zijn' omgang en bij zijn onderwijs volgde, betreft, geheel als ter loops vindt men duidelijke zinspelingen op zijne μαιευτικὴ, op het

---

7) *Diss. liter. de Socrate Aristophanis.* Tr. ad Rhen. 1843, p. 59—93.

8) *Die Wolken, mit Einleitung und Erläuterungen. Deutsch übers.* Frankf. a. M. 1845.

9) *Hieron. adv. Jovin.* I (Opp. IV, p. 190). Cf. *Xen. Symp.* II, 19 en meer bij *Von Lasaulx* p. 16 sq. en *Seeger* p. 394. Het uiterlijk deed denken aan *kreeft*, *ezel* en *aap*.

10) *Nub.* 362. *Plat. Symp.* 221^b.

Digitized by Google

γνῶθι σεαυτὸν, op de ἐπαγωγὴ ingevlochten, die ondanks haren komischen vorm, die op prikkeling der lachspieren berekend is, den eenvoudigen leertrant uit de Memorabilia herinneren. Niet minder ook vindt men acht gegeven op de noodzakelijke vereischten, waardoor zich naar SOCRATES' meening de ware wijsgeer moest onderscheiden. Die vereischten zijn μνήμων, εὐμαθής, μεγαλοπρεπής, εὔχαρις, behalve de andere meer zedelijke hoedanigheden [11]). Men vergelijke, in hoe verre en hoe juist daaraan beantwoordt de proefneming van SOCRATES op STREPSIADES [12]).

Tot dus ver ziet men trek voor trek SOCRATES voor zich opvoeren, gelijk hij aan ieders oog zich vertoonde en van allen zich kenbaar onderscheidde. Ook zijne *spraakzaamheid*, die met den naam van *snapachtigheid* en *praatziekte* wordt gekenmerkt, mist men niet [13]). Wat echter verder de stof der door hem bij den dichter verkondigde leer, de voorbereidende vakken en onderwerpen, die ter behandeling komen, alsmede den hoofdinhoud der vooropgaande algemeene natuurbeschouwing met de daarmede in verband gebragte nietige en ijdele spitsvindigheden en haarkloverijen, — wat dit alles in 't groot en in 't klein aangaat, geenszins is 't te ontkennen, dat in eene vroegere levensperiode SOCRATES zich daarmede bezig gehouden en daarin bijzonder verdiept heeft, evenmin als 't te bestrijden valt, dat juist die in vroegeren tijd verworvene kennis van al wat wijsgeeren op natuurkundig, redeneerkundig en ook taalkundig gebied hadden gesponnen, hem later in zijnen geduchten kampstrijd met de Sophisten de gevreesde wapenen in de hand heeft gegeven, om hun zijne zoowel verstandelijke als

---

11) *Plat. Rep.* VI, 487ᵃ.

12) *Wolk.* 483, 489 vlgg. 627 vlgg.

13) *Xen. Oecon.* 11, waar *Soc.* zegt ἀδολεσχεῖν τε δοκῶ καὶ ἀεριομετρεῖν, καὶ τὸ πάντων δὴ ἀνοητότατον ἔγκλημα πένης καλοῦμαι.

Digitized by Google

zedelijke meerderheid tegenover hunne onmagt te toonen en te doen gevoelen. Maar dat jagtveld, dat zonder groote, noemenswaardige vangst was afgeloopen, had hij vaarwel gezegd en eene akte genomen op een beter en voordeeliger terrein, dat hij langzamerhand tot zijne eigene, privatieve jagt wist te bevorderen, waarop hij geene stroopers duldde, en waarop hij als een ἄκρος τοξότης wonderen ten uitvoer bragt, die de wereld zouden doen verbazen en zijn' naam in zegening brengen. De proeven van echte vaderlandsliefde gaf SOCRATES in vrede en oorlogstijd; men vindt hem als lid en hoofd van den Atheenschen Raad en in de gelederen op het slagveld; maar treffender en sprekender bewijzen van ware vaderlandsliefde en volksgezindheid legde hij, ὁ πατὴρ καὶ ἀρχηγέτης τῆς πολυτελεστέρας σοφίας [14]), aan den dag van het oogenblik af, dat hij de gevoelige vraag tot zijne medeburgers begon te rigten: ὅττι τοι ἐν μεγάροισι κακόν τ' ἀγαθόν τε τέτυκται [15]). Niet ten onregte heet hij δημοτικὸς, κοινὸς καὶ φιλάνθρωπος [16]). „Want — zoo zegt daar XENOPHON — (en hier doet zich weder een nieuw contrast vóór tusschen den historischen en dramatischen SOCRATES), zonder ooit zich voor zijn' omgang te laten betalen, verleende

---

[14]) *Them. Or.* XXXIV, 4.

[15]) *Odyss.* IV, 392. *Musonius* bij *Stob.* t. IV, App. p. 63. *Plut.* II, 122[d] (I, 483, W.). *Id.* V, 751[c]. W. *Euseb. Praep.* I, 8. XIV, 855[a]. *Sex. Emp. adv. Math.* XI, 2. *Dio Chrys. Or.* 40 (II, 160). *Them. l.l. Philo*, III, 226. *Gell.* XIV, 6, 5. Bij *Euseb.* I, 8 wordt het aan *Aristippus*, bij *D. L.* VI, 103 door *Diocles* aan *Diogenes Cynicus* toegeschreven. Duidelijk zinspeelt er op *Hor. Sat.* II, 6, 71 sqq., even duidelijk ook *Cic. Tusc.* V, 4, 10 (cf. III, 4, 8. *Acad.* I, 4, 15 sq.) Zonderling, dat noch *Xenophon*, noch *Plato* het gezegde ergens vermelden.

[16]) *Memor.* I, 2, 60. *Dio Chrys. Or.* 54.

Digitized by Google

hij zich niet alleen aan burgers van den staat, aan het volk van Athene, aan den δῆμος, maar liet zich evenzeer gelegen liggen aan andere menschen, aan vreemden." Hier treft men dus inderdaad eene zekere soort aan van *wereldburgerschap* in den luisterrijksten zin des woords; want schoon hij ἐπὶ πολλοῖς αὐτὸν ἐμακάριζε, καὶ ὅτι ζῶον λογικὸν καὶ ὅτι Ἀθηναῖος [17]), toch was SOCRATES niet alleen δημοτικός, maar niet minder tevens φιλάνθρωπος. En nogtans meende hij — volgens de inspraak van zijn hart — eenige noodige onderscheiding te moeten maken: ταῦτα καὶ νεωτέρῳ καὶ πρεσβυτέρῳ, ὅτῳ ἂν ἐντυγχάνω, ποιήσω, καὶ ξένῳ καὶ ἀστῷ, μᾶλλον δὲ τοῖς ἀστοῖς, ὅσῳ μου ἐγγυτέρω ἐστὶ γένει [18]). Al wie dus wilde kon dagelijks hem vinden en met hem omgaan; en geen' zwaren last legde hij hun op, die genoegen namen in zijn leerrijk en opwekkend en verstand-ontwikkelend onderhoud; 't was niets meer dan σωφρονεῖν, *sapere* [19]).

Maar waar hield hij zich bij voorkeur op, waar was hij meestal te vinden, waar voor een' ieder, burger of vreemdeling, zigtbaar en toegankelijk? Terwijl hij zelf getuigt, steeds in 't openbaar (ἐν τῷ φανερῷ) te zijn opgetreden, zoodat steeds ieder hem kon hooren en zich ten volle overtuigen van hetgeen hij leerde, terwijl hij zich daarbij beroept op veler getuigenis [20]), wijst hij tevens als gewone plaats van zamenkomst aan dat gedeelte der markt, waar de *wisselaars* hunne tafeltjes hadden; maar ook *elders* zeide

---

17) *Dio Chrys. Or.* 64, p. 331.

18) *Plat. Apol.* 30ᵃ. Zie over φιλάνθρωπος *Welck. ad Theogn.* p. L. Hij meent, dat *Arist. Ach.* 337 er op zinspeelt met zijn φιλανθρακεύς· te waarschijnlijker, omdat *Nub.* 97 voorkomt ἡμεῖς δ' ἄνθρακες.

19) *Aristid.* II, 323, 178. Cf. *Plat. Apol.* 36ᶜ.

20) *Plat. Apol.* 19ᶜ.

Digitized by Google

hij zich op te houden [21]). Meer bepaald en uitdrukkelijk zegt XENOPHON, dat hij 's morgens in de worstelperken der jeugd en op de wandelwegen verkeerde, later tegen den middag de markt bezocht en 's avonds daar te vinden was, waar menschen zamenkwamen [22]). Nog naauwkeuriger THEMISTIUS: „niet in 't geheim, noch ook alleen ten aanhoore zijner leerlingen, maar van alle menschen (zoo als hij ergens zelf zegt [23])), die zich wijd en zijd in grooten getale verspreidden, zoowel bij de wisselaars, als in de werkplaatsen en in de worstelperken hield hij zijne gesprekken; en rondom hem schaarden zich de boetseerders en kopersmeden, zoo dikwijls hij een' veldheer of volksleider of redenaar of dichter te lijf kwam. Daaruit ontsproot voor hem die schrikkelijke haat tot loon zijner menschenliefde [24]).” Vandaar dat hij gezegd werd περιιέναι τὴν πόλιν, ἐντυγχάνων πάσαις ἀνδρῶν καὶ

---

21) *Plat. Apol.* 17c.

22) *Memor.* I, 1, 10. *Dio Chrys. Or.* 54. περί τε τὴν ἀγορὰν τὰ πολλὰ διατρίβων καὶ εἰς τὰς παλαίστρας εἰςιὼν καὶ πρὸς ταῖς τραπέζαις καθεζόμενος· ὥςπερ οἱ τὰ ὤνια τὰ φαῦλα δεικνύντες ἐν τῇ ἀγορᾷ, καὶ περιφέροντες ἐπὶ τὰς θύρας· εἴ τις ἄρα ἐθελήσει πυθέσθαι τι καὶ ἀκοῦσαι τῶν νεωτέρων ἢ τῶν πρεσβυτέρων. Οἱ μὲν οὖν πολλοὶ τῶν δυνατῶν καὶ ῥητόρων προςεποιοῦντο μηδὲ ὁρᾶν αὐτόν, ὁ δὲ προςελθὼν, ὥςπερ οἱ προςπταίσαντες, καὶ ἀλγήσας, ταχὺ ἀπηλλάττετο. Dit slot is merkwaardig. Duidelijk, dat de zin ὥςπερ — θύρας een inkruipsel is; men dacht aan τράπεζαι τῶν ἐμπόρων.

23) Welligt in een' der Socratische dialogen.

24) *Them. Or.* XXVI, p. 384. — *Aristid.* II, p. 181: πλεῖστα Ἀθηναίων ἐπὶ τῶν τραπεζῶν καὶ τῶν ἐργαστηρίων διελέγετο καὶ πρὸς τοὺς αὑτοὺς καὶ πρὸς τοὺς ξένους, οὐδ' εἰς Σωκράτη τὸ τοῦ Ἡσιόδου (Opp. 491) φέρειν, ἐπιτιμῶντος καὶ διακωλύοντος· πάρ δ' ἴθι χάλκειον θῶκον καὶ ἐπαλέα λέσχην, ἀλλὰ καὶ τοῖς χαλκείοις ἂν αὐτὸν καὶ τοῖς ἄλλοις ἐργαστηρίοις θαρρούντως κελεύειν προςιέναι, οὔ τι μέλλουσι τοιοῦτον ἀκούσεσθαι ἢ τῶν νέων ἢ τῶν πρεσβυτέρων τινές. — *Theodoret. Serm.* XII. τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο πρὸς ταῖς τραπέζαις καὶ πρὸς τοῖς Ἑρμαῖς.

Digitized by Google

τύχαις καὶ τέχναις καὶ ἐπιτηδεύμασι καὶ ἐπιθυμίαις, σωφρονιστὴς κοινὸς πικρὸς καὶ ἀπαραίτητος [25]). Was dit dus een zeer treffend en kenmerkend onderscheid tusschen SOCRATES en anderen, die zich voor wijsheidsapostelen en onderwijzers der jeugd uitgaven, dat hij zich nimmer bond aan plaats of tijd, dan is 't wel haast niet noodig te vermelden wat PLUTARCHUS met 't oog op de Sophisten zegt: Σωκράτης οὔτε βάθρα θεὶς, οὔτε εἰς θρόνον καθίσας, οὔτε ὥραν διατριβῆς ἢ περιπάτου τοῖς γνωρίμοις τεταγμένην φυλάττων, ἀλλὰ καὶ παίζων, ὅτε τύχοι, καὶ συμπίνων, καὶ συστρατευόμενος ἐνίοις καὶ συναγοράζων, τέλος δὲ καὶ (συν)δεδεμένος καὶ πίνων τὸ φάρμακον ἐφιλοσόφει, πρῶτος ἀποδείξας τὸν βίον ἅπαντι χρόνῳ καὶ μέρει καὶ πάθεσι καὶ πράγμασιν ἁπλῶς ἅπασι φιλοσοφίαν δεχόμενον [26]). Wij mogen hier echter nog wel bijvoegen, dat even als SCIPIO op raad van POLYBIUS zich steeds beijverde geen' dag ooit het Romeinsche forum te verlaten zonder zich iemand tot vriend gemaakt te hebben [27]), zoo ook SOCRATES bij zijne talrijke bezoeken op de markt en in andere wijken van Athene nimmer huiswaarts keerde, zonder door opwekking en raadgeving, bestraffing of bemoediging den dank van velen of ontvangen of althans verdiend te hebben.

Wanneer nu is dat tijdstip aangebroken, dat SOCRATES de wijsbegeerte van den hemel deed afdalen om haar in de steden te vestigen en in de huizen binnen te leiden, en voortaan haar ter behandeling voor te stellen 's menschen leven en zeden, en deugd van ondeugd te leeren onderscheiden? Deze vraag is daarom van het uiterste belang, omdat hare beantwoording beslissen moet over het al of niet gegronde van WOLF's zoo even medegedeeld gevoelen.

---

25) *Max. Tyr.* IX, 161. *Plat. Apol.* 23^b. 30^e.

26) *Opp.* II, 796^d (IV, 196 W.)

27) *Stob.* tit. 37, 35. *Plut.* II, 199^f (I, 793 W.)

Digitized by Google

Aan twee dialogen van PLATO kunnen wij een voldoend antwoord ontleenen. Vooreerst hebben wij de openlijke en volmondige verklaring van SOCRATES zelven, wanneer hij ronduit vraagt, of iemand der in de regtzaal aanwezigen hem ooit in meerdere of mindere mate een gesprek heeft hooren aanknoopen over die onderwerpen van natuurkunde, met wier behandeling men hem openlijk verweet dat hij zich steeds bezig had gehouden [28]). Met deze bekentenis stemt uitnemend overeen wat XENOPHON zegt: „niet zoo als de meesten gewoon zijn, sprak SOCRATES over natuurkunde met anderen en trad hij in beschouwing over den door de Sophisten zoo genoemden κόσμος, hoe die gesteld is, en naar welke wetten al die hemelsche dingen zijn ingerigt en bestuurd worden: neen, de *dwaasheid* toonde hij aan van hen, die zich daarmede ophielden" [29]). Μωραίνοντες en παραφρονοῦντες is hier een tweeledig praedikaat voor de μετεωροφροντίσται, die in hoogere spheren zich verliezen. En die praedikaten zijn wel schijnbaar in strijd met de verklaring van SOCRATES zelven bij PLATO: „ik zeg dat niet uit minachting van zoodanige wetenschap, wanneer iemand er deugdelijk ervaren in is; doch 't is mijn vak niet" [30]); maar die tegenstrijdigheid blijkt schijnstrijdigheid te zijn, als wij hier in 't oog houden, dat SOCRATES de klem legt op *wetenschap*, en met nadruk hem bedoelt, die *die wetenschap magtig is;* hoe ver was 't er echter af, dat in die dagen gelijk in onze eeuw die ἄτεχνος τριβή in den rang eener ἐπιστήμη kon treden! Deze beide verklaringen dus van den leeraar en zijn leerling op den voorgrond gesteld, is 't merkwaardig den anderen door ons bedoelden dialoog in te zien, om ALCI-

---

28) *Plat. Apol.* 19d.

29) *Memor.* I, 1, 11. IV, 7, 6.

30) *Apol.* 19c.

Digitized by Google

BIADES te hooren bevestigen, duidelijk en krachtig te hooren bevestigen wat wij daar vernamen. 't Is aan het einde van het *Symposium*, waar hij, van den onweêrstaanbaren invloed getuigende, dien SOCRATES' taal en geheele persoonlijkheid op hem had uitgeoefend, dien indruk en dien invloed reeds dagteekent van vóór het *beleg van Potidaea*, dat tien jaren vóór de opvoering der *Wolken* had plaats gehad [31]). Wie die onverholen bekentenis, die PLATO daar ALCIBIADES in den mond legt, leest en overweegt, voelt zich gedrongen SOCRATES te hooger te vereeren, daar hij ontwaart, dat hij, zoo niet vroeger, ten minste reeds 36 jaren oud zijnde, den weg was ingeslagen, die tot de hervorming of tot de geboorte der wijsbegeerte in Griekenland moest leiden, en dus met regt kon gezegd worden *ἐγγηράσαι τῇ περὶ τοῦ γνῶθι σαυτὸν ἀκριβεστάτῃ σκέψει, μηδὲν ἔξω τῶν καθ' ἑαυτὸν φιλοσοφοῦντα.*

De beantwoording der tweede door ons gestelde vraag, *waarin de Wolken van den historischen Socrates afwijken en in onherkenbare trekken zich verliezen*, zijn wij in het voorgaande reeds vooruitgeloopen. Ten overvloede is ons gebleken, dat gedeeltelijk, ja voor 't grootste gedeelte, de inhoud van het drama niet beantwoordt aan het denkbeeld, dat men op goede gronden van SOCRATES, gelijk hij in die dagen leefde en werkte, zich mag vormen. Slechts eene oppervlakkige inzage van het drama is genoegzaam om ieder verstandig beoordeelaar overtuigend aan te toonen, dat er trekken in voorkomen, die op ieder ander eer dan op onzen Atheenschen wijsgeer toepasselijk zijn, dat hem bezigheden worden toegedicht, die hij reeds lang had afgezworen. Den hoogen ladder, die tot in de wolken reikte, was hij reeds lang zonder halsbreken afgeklommen, en hij wenschte zich

---

31) *Symp.* 217 sq. Zie *Grothe l.l.* p. 145 sqq. *Seeger l.l.* p. 412 sq.

Digitized by Google

geluk met het vinden der stelling ὁ ὑπὲρ ἡμᾶς, τί πρὸς ἡμᾶς; en met zijn' terugkeer tot het ἴδος ἀσφαλὲς αἰεί. Geheel in strijd dus met de werkelijkheid brengt de dichter hem terug in een afgeloopen tijdperk zijns levens, en legt hem ten laste wat zoo vele jaren later in de raadzaal op nieuw zou te berde gebragt worden, zelfs niet met dit onderscheid, dat wat die beschuldigingsacte inhield, dat nanelijk de beschuldigde zich als *Holberg's Klaas Klim* ook met de navorsching van *de dingen* ophield, *die onder de aarde zijn* [32]), door den dichter onaangeroerd is gelaten. Maar verder hoe weinig strookt met de zoo even gegeven schets van zijn dagelijksch verkeer en bedrijf te Athene, het φροντιστήριον, waarin hij opgesloten zit om den zin voor diepzinnige studieën bij zijne leerlingen op te wekken! hoe druischen bovenal die zegevierende toonen van den ἄδικος λόγος over den δίκαιος aan tegen den bekenden, hevig gevoerden en steeds roemrijk gehandhaafden strijd van SOCRATES tegen dat sophistisch talent om de onregtvaardige zaak te verdedigen! Wat zal men eindelijk zeggen van het smadelijk verwerpen van den dienst der door den staat erkende Goden, eene beschuldiging tegen hem ingebragt, die volgens XENOPHON als elk in 't openbaar levend, godsdienstig burger zich nimmer aan de vereischte pligten onttrok! [33]) En voor dit deels bespiegelend, deels ook beoefenend onderwijs bedingt hij, gelijk ieder ander Sophist van zijn' tijd, *loon!* [34]) Wanneer nu aan den eenen kant ARISTOPHANES *den Gesammtcharakter der Personen, die er auftreten lässt, auf eine der allgemeinen Meinung über sie widersprechende Weise, ohne sich selbst am Meisten zu schaden, darstellen konnte,* wanneer wij evenmin een voorbeeld er van aantreffen, *dass er*

---

32) *Plat. Apol.* 18^b, 19^b.

33) *Zeller l.l.* II, 92 sq.

34) Boven not. 16. *Plat. Apol.* 19^d.

Digitized by Google

einer historischen Person wissentlich einen ihr fremden Charakter angedichtet, und sich nicht vielmehr darauf beschränkt hätte, Richtungen und Personen, von deren verderblichen Einfluss er überzeugt war, durch Uebertreibung oder Erfindung einzelner Züge zu karikiren, zoo moet hij aan den anderen kant *das Anstössige und Gefährliche der Sokratischen Lehre in ihrem allgemein sittlichen, religiösen und philosophischen Charakter gesucht haben.* Dit is het gevoelen van ZELLER, dat hij volhoudt tegen hen, die meenen, dat niet *der unpraktische, irreligiöse und sophistische Charakter* dier leer door den dichter aangetast is, maar veeleer hare *anti-democratische* strekking. En hierin kan men hem geen ongelijk geven [35]).

Wij komen tot onze derde vraag: *hoe Socrates over de gelijkheid geoordeeld heeft.* Vroeger hebben wij opgemerkt, welk gunstig oordeel hij in 't algemeen over de uitwerking van het blijspel velde [36]). Wat nu bijzonder *de Wolken* aangaat en den indruk door de opvoering er van op hem te weeg gebragt, SEEGER [37]) meent, dat hij eenigermate onaangenaam er door aangedaan zal geweest zijn. *Dass dem Sokrates dieser massive Angriff völlig gleichgültig war, brauchen wir nicht anzunehmen. Reisig schliesst aus dem freundschaftlichen Verkehr, in dem wir sie bei Platon finden, Sokrates als vernünftiger Mann habe sich über einen Angriff wegzusetzen gewusst, der damals nichts Ungewöhnliches und darum auch nicht nachtheilig oder kränkend war. Aber dass man im Allgemeinen es doch nicht so leicht nahm, von der Komödie behandelt zu werden, zeigt die Vertheidigung des Sokrates und seiner Freunde*

---

35) *Ib.* 88 sq.

36) Boven not. 6.

37) *Einleit.* p. 414.

Digitized by Google

gegen die Verläumdungen der Komödie, zeigt die Rache des Kratinos, des Kleon, Agyrrhios (Frösche 367 ff.) *und der Versuch die Komiker zu bestechen* (Wespen 1025 ff.), *wenn man sie fürchtete; kurz, es liegt in der Natur der Sache, dass die Wolken den Sokrates nicht angenehm berühren konnten, wenn er gleich seine etwaige Verstimmung darüber nicht in der Weise der oben Genannten an den Tag legte, und die Komödie gewiss eben so sehr im Interesse des Dichters, als in seinem eigenen, lieber ungeschrieben gesehen hätte.* Met dit te onderstellen, toont de Duitscher bij de beoordeeling van SOCRATES zich te veel van den gewonen maatstaf — naar welken hij zich welligt ongevoelig ook meet — te bedienen. Maar SOCRATES was toch in menigerlei opzigt eene uitzondering op den algemeenen regel; wel niet in die mate, dat hij zelfs bij de treffendste gevallen, gelijk men gemeend heeft, eene ongevoeligheid en hardvochtigheid openbaarde, die het steenen beeld der Stoa versieren. Neen, het *homo sum* — bleef hem dan, gelijk den overigen stervelingen, eigen, en 't is daarom gelukkig, dat hij, die ons het tegengestelde heeft willen diets maken, door in de strikken der ἀκρισία zich te verwarren zich jammerlijk verraden heeft [38]). Meer dus overeenkomstig de waarheid is 'tgeen REISIG en anderen beweren, en 't is dus niet ondienstig te vernemen, wat men in de oudheid omtrent SOCRATES' houding en stemming en oordeel vindt opgeteekend.

SOCRATES, zegt men, bezocht den Atheenschen schouwburg niet druk; slechts wanneer er stukken van zijn' vriend

---

[38]) *Stob.* tit. 108, 74. *Arsen. Viol.* p. 436. Σωκράτης διαλεγόμενος καί τινος ἀπαγγείλαντος, ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ τέθνηκεν, συμπεραιώσας τὴν διάλεξιν, ἀπιῶμεν, ἔφη, Σωφρονίσκῳ τὰ νενομισμένα πληρώσοντες. Geheel bezijden de waarheid, daar zijne kinderen hem overleefden. Zie *Plat. Apol.* 34[d]. *Phaed.* 116[b].

Digitized by Google

en geestverwant EURIPIDES ten tooneele kwamen, kon men hem daar vinden. Veel doet ons echter boven allen twijfel stellen, dat hij dit jaar bij gelegenheid van de *Dionysia* de voorstelling van ARISTOPHANES heeft bijgewoond. Reeds PS. PLUTARCHUS onderstelt zijne tegenwoordigheid ter plaatse, als hij zegt: Ἀριστοφάνους ὅτε τὰς Νεφέλας ἐξέφερε, παντοίως πᾶσαν ὕβριν αὐτοῦ (Σωκράτους) κατασκεδαννύντος, καί τινος τῶν παροντων τὰ τοιαῦτα ἀνακωμῳδοῦντος, οὐκ ἀγανακτεῖς, εἰπόντος, ὦ Σώκρατες; Μὰ Δί', οὐκ ἔγωγε, ἔφησεν· ὡς γὰρ ἐν συμποσίῳ μεγάλῳ τῷ θεάτρῳ σκώπτομαι [39]). Het is geenszins onwaarschijnlijk, dat hij bij dezelfde gelegenheid op de vraag van iemand: is dat geen schimp, dien die persoon u toevoegt? antwoordde: *wel neen! dat alles is mij niet eigen* [40]). Opmerkelijk althans is 't, dat de schrijver die 't vermeldt, het gezegde onmiddellijk laat voorafgaan aan hetgeen SOCRATES in 't algemeen over den invloed van het tooneel getuigde. Bovendien hebben wij twee plaatsen van SENECA: *respiciamus eorum exempla, quorum laudamus patientiam: ut Socratis, qui comoediarum publicatos in se et spectatos sales in partem bonam accepit, risitque non minus quam quum ab uxore Xanthippe immunda aqua perfunderetur* [41]). Op de andere plaats voert hij SOCRATES dus sprekende in: *praebui ego aliquando Aristophani materiam iocorum: tota illa mimicorum poëtarum manus in me venenatos sales suos effudit. Illustrata est virtus mea per ea ipsa, per quae petebatur* [42]). 't Uitvoerigst van allen in de beschrijving van SOCRATES' houding bij het aanschou-

---

[39]) II, 10c. Wytt. nam aanstoot aan ἀνακωμ., waarvoor hij ἅμα κωμ. wil lezen. Onnoodig: ἀνακ. is herhalen van het gezegde, op nieuw ophalen, *refricare*. Zie voorts beneden not. 97.

[40]) *D. L.* II, 36.

[41]) *De const. sap.* c. 18.

[42]) *De vit. beat.* c. 27, 2.

Digitized by Google

wen der *Wolken* is AELIANUS, wiens verhaal door sommigen voor waarheid wordt aangenomen, door anderen geheel verworpen, wien AELIANUS *ein kritikloser Compilator und Anekdotensammler* is, die niet eens van geboorte een Griek, maar uit Praeneste afkomstig, te Rome leefde ten tijde van ALEXANDER SEVERUS. Na eenige voorafgaande opmerkingen zegt dan AELIANUS: „bij het vieren van de Dionysia was er eene overgroote menigte Grieken uit belangstelling in het schouwspel in het theater gekomen. Als nu SOCRATES op het tooneel in zijn' zwevenden toestand meermalen met name genoemd werd, ontstond er beweging onder de vreemdelingen die hem niet kenden en toch wilden weten, wie die SOCRATES was. Deze nu, die nieuwsgierigheid merkende en op eene alom zigtbare plaats gezeten, wilde hen uit de verlegenheid redden. Hij stond dus op en liet zich staande gedurende de geheele voorstelling door het publiek bekijken [43])". Elders vergelijkt hij POLIAGER met SOCRATES, en zegt dat, terwijl deze onder den spot, waaraan hij bloot stond, lachte, gene er onder bezwijkende zich ophing, ten bewijze, dat hekel en spot op een' onbuigzamen geest als dien van SOCRATES verstompen [44]). Men moet met FRITZSCHE [45]) bekennen, dat in die uittartende onbeschroomdheid, waarvan SOCRATES zulk een treffend blijk ten aanschouwe van Atheners en vreemden zou gegeven hebben door vrijwillig zich zelven ter vergelijking met den daar tegenover hem handelenden SOCRATES aan te bieden, iets gelegen is, dat met zijn karakter in strijd is; maar wij kunnen toch niet ontveinzen, dat het verhaal niet wel overeen te brengen is met hetgeen PS. PLUTARCHUS verhaalt, tenzij men aanneme, dat zijn opstaan eerst heeft plaats gehad, nadat zijn buur-

---

43) *Var. Hist.* II, 13.
44) *Ib.* V, 8.
45) *Quaestt. Arist.* I, 136.

Digitized by Google

man hem over de gehoorde schimpscheuten gepolst had. Nog een ander berigt verdient vermelding. Zóó ver zou SOCRATES na het gebeurde in den schouwburg van alle krenking en verbittering verwijderd zijn geweest, dat hij, bij eene ontmoeting met ARISTOPHANES, dezen gevraagd zou hebben, *of hij hem soms ook tot meer dergelijke dingen noodig had.* Men kan, zegt de berigtgever, hieruit afleiden, hoe weinig een man zich aan geringeren spot moest ergeren, die zelfs niet publiek op het theater uitgemonsterd eenig blijk van misnoegen openbaarde [46]). Maar die zeldzame zelfbeheersching, die ons hier op nieuw kenbaar wordt in SOCRATES, is zij niet volkomen raadselachtig? Men kan 't zich ligt voorstellen, dat hij zich weinig bekommerde over den indruk, dien de nabootsing van zijn uiterlijk op het tooneel algemeen moest te weeg brengen zoowel op hen, die hem dagelijks zagen en omgaven als op de menigte vreemdelingen; maar zich in den grond zoo grof miskend, zoo gruwzaam verongelijkt te zien ten opzigte van zijn rusteloos streven om de opmerkzaamheid zijner medeburgers geheel en uitsluitend te bepalen tot het zuiver-menschelijke, het ware zedelijk-schoon, 's menschen bestemming en pligten, alsmede om zijn geheel openbaar leven, zijn' handel en wandel tot spiegel te doen strekken van hetgeen hij dagelijks met de grootste onbaatzuchtigheid verkondigde — hierin te berusten en onverschilligheid daarover te doen blijken en maar te denken: *hic murus aheneus esto* —, zonder daarbij zich over het gevaar te verontrusten, dat zijn edele werkkring door die valsche voorstellingen voor 't vervolg verlamd en verbroken kon worden, dat gaat alle verbeelding te boven! 't Is waar, *illi robur et aes triplex circa pectus erat;* maar wij mogen de omstandigheden, die aanleiding gaven, ten minste medewerkten om hem die ge-

---

46) *Musonius* bij *Stob.* tit. 19, 16.

Digitized by Google

latenheid, die hem zoo zeer eigen was, te helpen bewaren, niet verzuimen op te merken. Vooreerst kende hij zeker beter den moedwilligen dichter dan hij door hem gekend werd; één jaar was het juist geleden, dat hij met nooit geëvenaarde onverschrokkenheid in zijne *Equites* het volk van Athene waarheden gezegd had, die rilling en ontroering moesten veroorzaken. Toen had hij zich zelven overtroffen in ernst en luim, in moed en vermetelheid; het was het kroonfeest geweest zijner dramatische Muze. Dat moest hem de welwillendheid en belangstelling van een' SOCRATES in de ruimste mate verzekeren, die zelf met gelijke opregtheid en kloekmoedigheid zijn' weg baande en als *de paardevlieg* niet afliet, zich op dat ligchaam nu hier dan daar te zetten en het onophoudelijk pijnlijk aandeed, om het niet alle zelfbewustheid te doen verliezen [47]). Dit dan vooreerst, maar misschien nog iets anders. Schoon ons berigt wordt, dat EUPOLIS hier en daar ter loops in zijne blijspelen SOCRATES erger heeft gehavend dan ARISTOPHANES in den geheelen loop zijner *Wolken* [48]), vindt men daarentegen van AMIPSIAS verzen aangehaald, die SOCRATES naauwkeuriger en juist gelijk hij was beschrijven. Deze verzen heeft G. HERMANN op 't spoor van MENAGIUS niet ten onregte, gelijk 't schijnt, toegekend aan den *Connus*, die gelijktijdig met de *Wolken* ten tooneele gebragt is. HERMANN nu zegt: *quis dubitet, quin, si eodem die duae fabulae actae sunt, quarum in altera et sui simillimus prodiret Socrates, et rideretur iure, iure vero etiam laudaretur, in altera autem nec satis ad naturam expressa nec pari cum aequitate picta esse eius imago videretur, praeferri illa debuerit, quae et veritate imitationis et iudicii moderatione maiorem mereretur appro-*

---

47) *Plat. Apol.* 30e.

48) *Schol. ad Nub.* 97.

Digitized by Google

bationem[49]). Dit is het gevolg dat hij er uit trekt; maar buitendien kon de *Connus*, wanneer men zich niet bedriegt in den inhoud, wanneer verder dat stuk de *Wolken* is voorafgegaan, en wanneer SOCRATES er of zelf bij tegenwoordig geweest is, of van anderen met de voorstelling daarin van zijn' persoon is bekend gemaakt — alles is nog al hypothetisch — kon de *Connus*, zeg ik, SOCRATES dien gunstigen indruk hebben nagelaten, dien de scheeve voorstelling der *Wolken* niet uitwischte.

Wij zijn zóó ver gevorderd, dat wij tot de vierde vraag kunnen overgaan, ***met welken uitslag de opvoering van het drama bekroond werd.*** Zeer onderscheiden schijnen de gewaarwordingen geweest te zijn, die het bij het grooter publiek en bij de kampregters heeft uitgewerkt. Deze hebben het, gelijk bekend is, aan de beide andere stukken achtergesteld en volgens eenigen zou de partij van ALCIBIADES dien ongunstigen uitslag hebben bewerkt. Schoon dit nu geheel onbewijsbaar, zelfs zeer onwaarschijnlijk is, is er echter meer grond om te vermoeden dat gedurende de opvoering de stemming der aanwezige toeschouwers zeer ten voordeele van den dichter was. Behalve den zoo even vermelden AELIANUS hebben wij ook nog het getuigenis van LUCIANUS. De eerste zegt: ἄκουσμα ἔδοξεν ἥδιστον αἷδε αἱ Νεφέλαι, καὶ ἐκρότουν τὸν ποιητὴν ὡς οὔποτε ἄλλοτε, καὶ ἐβόων νικᾶν καὶ προςέταττον τοῖς κριταῖς ἄνωθεν Ἀριστοφάνην, ἀλλὰ μὴ ἄλλον, γράφειν[50]). De andere: φύσει τοιοῦτόν ἐστιν ὁ πολὺς λεὼς, χαίρουσι τοῖς ἀποσκώπτουσι καὶ λοιδορουμένοις, καὶ μάλισθ' ὅταν τὰ σεμνότατα εἶναι δοκοῦντα διασύρηται. Ὥςπερ ἀμέλει καὶ πάλαι ἔχαιρον Ἀριστοφάνει καὶ Εὐπόλιδι, Σωκράτην τουτονὶ ἐπὶ χλευασίᾳ παράγουσιν ἐπὶ τὴν σκηνὴν, καὶ κωμῳδοῦσιν ἀλλοκότους τινὰς περὶ αὐτοῦ κωμῳδίας. Καί τοι ἐκεῖνοι μὲν καθ' ἑνὸς ἀνδρὸς ἐτόλμων τὰ τοιαῦτα, καὶ ἐν Διονυσίοις,

---

49) *Herm. ad Nub.* p. XXXVI, XLV sq.

50) *V. H.* II, 13.

Digitized by Google

ἐφειμένον αὐτὸ δρᾶν, καὶ τὸ σκῶμμα μέρος τι ἐδόκει τῆς ἑορτῆς [51]). Vanwaar die gunstige dunk bij het volk, vanwaar die ongunstige beslissing der regters? Wat HERMANN als voornamen grond voor die beslissing gehouden heeft, hebben wij gezien; maar die grond mist toereikend gezag. Om met zekere juistheid en onpartijdigheid over de zaak te kunnen oordeelen, zouden wij in 't bezit moeten zijn van de beide stukken zijner mededingers, die wij missen, zouden wij daarenboven de oorspronkelijke uitgaaf van *de Wolken* behoeven, die wij wederom missen, zouden wij eindelijk misschien nog meer bijzonderheden moeten weten omtrent de uitvoering van de stukken door de koren en de tooneelspelers, die van zoo veel invloed op den gewenschten uitslag kon zijn. Met LUCIANUS aan de wuftheid en wispelturigheid van het volk te denken, dat zoo geneigd is om vermaak te scheppen in den verdienden of onverdienden spot, waarmede iemand bejegend wordt, vooral ook wanneer die spot het heilige betreft, is niet onaannemelijk om zich den bijval, dien het stuk van wege de toehoorders genoot, te verklaren.

Onze voorlaatste vraag was, *wat Aristophanes van zijn drama en van het lot, dat 't onderging, gedacht heeft.* Blijkbaar, gelijk wij reeds zeiden, bezitten wij niet meer het oorspronkelijke, ten tooneele gevoerde stuk; reeds de parabase overtuigt ons hiervan. Verder is de beslissing der vraag, wat wij dan eigenlijk bezitten, eene tweede bewerking van den dichter zelven afkomstig, of een zelfstandig stuk, dat later door een' verstandig uitgever uit de beide bewerkingen van den dichter is zamengesteld, aan eigenaardige moeijelijkheden verbonden, waarvan de kritische overweging ons te ver van ons doel zou afleiden. De plaats van SENECA, waar gesproken wordt van *publicati* (*uitgege-*

---

51) *Pisc.* c. 25.

Digitized by Google

vene) et spectati (*ten tooneele gebragte*) *sales*[52]) kunnen wij geenszins hier toepassen; vooreerst toch maakt hij niet uitdrukkelijk melding van ARISTOPHANES, maar spreekt in 't algemeen en kan gelijkelijk de blijspelen van EUPOLIS en anderen bedoeld hebben; bovendien is 't ook veel aannemelijker te onderstellen, dat de *spectati sales* betrekking hebben op die dramata, waarbij SOCRATES is tegenwoordig geweest, in onderscheiding van de *publicati*, die hij niet heeft bijgewoond. Wilde hij dus deze laatste leeren kennen, dan moest hij ze lezen, en hoewel ons van den graad en de mate van nieuwsgierigheid, die hem eigen mogt zijn, niets berigt wordt, kon hij genoegzaam belang stellen in de dichterlijke voortbrengselen van zijn' tijd, om geen vreemdeling op een zoo veel bewogen en met de gebeurtenissen van den dag zoo naauw zamenhangend gebied te blijven. Onder die plaatsen nu, die kennelijk door den dichter in 't vooruitzigt van eene nieuwe opvoering zijn veranderd, behoort vooral de parabase. Daar spreekt hij de toeschouwers aldus aan:

ὦ θεώμενοι, κατερῶ πρὸς ὑμᾶς ἐλευθέρως
τἀληθῆ, νὴ τὸν Διόνυσον τὸν ἐκθρέψαντά με.
Οὕτω νικήσαιμί τ' ἐγὼ καὶ νομιζοίμην σοφός,
ὡς ὑμᾶς ἡγούμενος εἶναι θεατὰς δεξιούς,
καὶ ταύτην σοφώτατ' ἔχειν τῶν ἐμῶν κωμῳδιῶν,
πρώτους ἠξίωσ' ἀναγεῦσ' ὑμᾶς, ἣ παρέσχε μοι
ἔργον πλεῖστον· εἶτ' ἀνεχώρουν ὑπ' ἀνδρῶν φορτικῶν
ἡττηθείς, οὐκ ἄξιος ὤν· ταῦτ' οὖν ὑμῖν μέμφομαι
τοῖς σοφοῖς, ὧν οὕνεκ' ἐγὼ ταῦτ' ἐπραγματευόμην.
Ἀλλ' οὐδ' ὡς ὑμῶν ποθ' ἑκὼν προδώσω τοὺς δεξιούς.[53])

Voor πρώτους wilde HERMANN gelezen hebben πρώτως, verbonden met σοφώτατα, in dezen zin: *sic ego vincam, uti*

---

[52]) Boven n. 41.

[53]) *Nub.* 518 sqq.

Digitized by Google

hanc comoediam quod eam omnium quas feci longe longeque optimam esse arbitror, vos iterum cognoscere volui[54]). SEEGER, die deze lezing evenzeer verwerpt als πρώους van BERGK, en τῶν πρὸ τοῦ van BEER, houdt zich aan de gewone, met deze verklaring: *den Athenern, euch, führte ich diese Komödie zuerst vor, die ich für meine Beste hielt. Andre Griechen bekommen sie erst nach euch* (nicht zu sehen) *zu lesen*[55]). Gelijk men ziet, meent hij dat 't nooit het plan van ARISTOPHANES geweest is, andermaal het stuk aan de onzekere kans van het tooneel te wagen, gelijk BEER bovendien heeft trachten aan te toonen, dat de rollen van het stuk, dat wij bezitten, onmogelijk onder drie tooneelspelers kunnen verdeeld worden. — Het heeft velen verwonderd, dat de dichter, wanneer inderdaad het publiek op zijne zijde geweest was bij de opvoering der oorspronkelijke bewerking, met geen woord er melding van gemaakt heeft in de nieuwe parabase, die wij thans onder handen hebben, als ook in die van *de Wespen*[56]). Met dit te beweren geeft men duidelijk te kennen, dat men den wenk, door ARISTOPHANES vrij duidelijk gegeven, geheel onopgemerkt is voorbijgegaan. Leest men met eenige aandacht de plaats in haar verband, dan kan 't niet missen of men ziet de bedoeling des dichters in zijne woorden duidelijk doorschemeren. De dichter begint met in 't algemeen de toeschouwers van allerlei stand en rang, burgers en vreemden toe te spreken; vrij en onbewimpeld wil hij hun de waarheid zeggen en beroept zich op BACCHUS zijn' opvoeder, die hem παρρησία geleerd heeft. Er volgt eene verklaring, dat hij zijne toehoorders evenzeer voor θεαταὶ δεξιοὶ houdt, als zijn blijspel voor σοφώτατον. Hieraan sluit zich de besprokene plaats, die niet regt begrepen

---

54) *Ad Nub.* p. XXIII, XXXI.

55) *Die Wolken*, p. 539.

56) *Seeger, ib.* p. 410.

Digitized by Google

is. HERMANN meent, dat ἀναγεῦσαι de onvervalschte lezing is, en hierin heeft hij alle regt; niet minder juist vat hij 't op in de beteekenis van *iterum gustandum praebere*[57]). Maar hij misleidt zich daarentegen grootelijks met te meenen, dat hier door den dichter een tweede proef van *de Wolken* wordt aangekondigd. Het is toch zigtbaar, dat hij geenszins spreekt van eene nieuwe bewerking van het vroegere oorspronkelijke stuk, schoon deze parabase er voor dienen moest. Hij spreekt in 't algemeen maar van dit zijn stuk, dat hem oneindige moeite gekost heeft, en dat hij eene betere ontvangst waardig gekeurd had. Wie dragen nu de schuld, dat 't tegen alle verwachting aan veroordeeld is geworden? Niet de θεαταὶ δεξιοὶ, maar de σοφοὶ, op wier redelijk oordeel hij bij de bewerking gebouwd had. Dit zijn de kunstregters. Hij voegt er bij, dat hij zich niet zal laten afschrikken, noch de δεξιοὶ onder hen wil opgeven. Wie zijn deze δεξιοί? Keert de koorleidster zich plotseling weder tot de θεαταὶ δεξιοὶ, die hij begonnen was toe te spreken? Zulk eene apostrophe is minder eigenaardig en minder natuurlijk. Het verband toont, dunkt mij, dat hij 't oog heeft op de δεξιοὶ τῶν σοφῶν, de geschiktste der regters, op wier oordeel hij bijzonder en meer dan op anderen prijs stelt. Nu komt hij tot de verklaring van het geheimzinnige ἀναγεῦσαι, dat in een geheel onverwacht licht geplaatst wordt. Hij herinnert hen aan de opvoering van de Δαιταλεῖς, het eerste stuk, dat hij onder een' vreemden naam had doen spelen en dat bijval gevonden had. Dat stuk was het lievelingstuk, het pleegkind als 't ware van het publiek geworden. Hij had dus een *votum van vertrouwen* ontvangen, dat hem aangemoedigd had, en nu gaat hij dus voort: „nu derhalve treedt dit blijspel op het voetspoor van de Electra in *Aeschylus'* *Choephori* te voorschijn, om te

---

[57]) p. XXIII, XXXI. Boven n. 39. Vgl. het gebruik van ἑστιᾶν.

Digitized by Google

zien of het θεαταὶ οὕτω σοφοὶ mag aantreffen. Want 't kan niet missen of op het eerste zien zal zij des broeders haarlok herkennen." Dat de zin hier zijn zou „aan het geringste teeken zal ik de fijngevoelende toeschouwers ontdekken, die mijn eerste blijspel zoo vriendelijk welkom heetten" [58]) is niet denkelijk. Was er verdeeldheid onder de regters geweest bij de beoordeeling van het stuk? Niemand berigt 't ons, maar eene zuivere verklaring van des dichters woorden kan 't niet doen betwijfelen. Uit de gegevene opheldering der plaats nu volgt, dat hij overeenstemming tusschen publiek en kunstregters, overeenstemming tevens ook van de kunstregters met hun eigen voor jaren te zijnen gunste uitgesproken oordeel zich toewenscht. Dan verdienen deze met volle regt den naam van σοφοὶ, dien zij vroeger hadden, maar dien zij moedwillig verloochend hebben; dan trekken zij ééne lijn met het overige publiek en hij mag zich gelukkig rekenen voor θεαταὶ σοφοὶ (zie vs. 575 σοφώτατοι) op te treden. Op die wijze wordt de σοφωτάτη κωμῳδία van den ποιητὴς σοφὸς door de θεαταὶ σοφοὶ in haar regt hersteld. Mij dunkt, deze nieuwe uitlegging dient nu ook tevens tot toelichting van πρώτους. Deze zijn niet de *toeschouwers* in tegenstelling met de *lezers*. Zonder bepaald aan anderen te denken, zegt hij dat hij *zijn publiek* bij voorkeur eene nieuwe proef wil schenken, die hun even goed bekome als de eerste.

Het was ons slechts bij deze uiteenzetting te doen om te weten, welk oordeel de dichter zelf over zijn stuk velde. Dat oordeel bleek ons uiterst gunstig te zijn; tijd noch moeite had hij gespaard en was tot de vaste overtuiging gekomen, dat hij een door en door grondig, voortreffelijk stuk had geleverd, dat voor het werk zijner mededingers niet had behoeven onder te doen. Eene belangrijke vraag

---

58) *Hier. Müll. Die Wolk.* p. 251. Zie *Welcker* bij *Seeger* p. 543, die de fijnheid der zinspeling niet beter gevat heeft.

Digitized by Google

zou 't nu zijn, wat in de eerste plaats door ARISTOPHANES in zijn oorspronkelijk blijspel veranderd en gewijzigd is geworden. De meeste uitleggers denken meer bepaald aan enkele wijzigingen hier en daar aangebragt, niet aan eene doorloopende hervorming van het geheel. Wij bezitten nog een kort berigt [59]) dienaangaande, in termen vervat, die er ons eenig belangrijk gevolg uit laten trekken. Het luidt: *διεσκεύασται ἐπὶ μέρους· — καθόλου μὲν οὖν σχεδὸν παρὰ πᾶν μέρος γεγενημένη διόρθωσις· τὰ μὲν γὰρ περιῄρηται, τὰ δὲ πέπλεκται, καὶ ἐν τῇ τάξει καὶ ἐν τῇ τῶν προσώπων διαλλαγῇ μετεσχημάτισται. ἃ δὲ ὁλοσχερῆ τῆς διασκευῆς τοιαῦτα ὄντα τετύχηκεν, αὐτίκα ἡ παράβασις τοῦ χοροῦ ἤμειπται, καὶ ὅπου ὁ δικαῖος λόγος πρὸς τὸν ἄδικον λαλεῖ, καὶ τελευταῖον ὅπου καίεται ἡ διατριβὴ Σωκράτους.* De wijs en toon, waarop de berigtgever hier spreekt, toonen aan dat hij als deskundige, als ooggetuige zich laat vernemen, en niet maar een uittreksel geeft van hetgeen hij bij anderen heeft gevonden. Uit het *ἤμειπται* mag men afleiden, dat de *διασκευὴ* tot drie gedeelten zich heeft uitgestrekt; voor de vroegere parabase is eene nieuwe in de plaats gekomen; het lijdt dus ook geen twijfel, dat het tooneel van den *δίκαιος* en *ἄδικος λόγος*, alsmede dat van de brandstichting de plaats van andere tooneelen heeft ingenomen. Nu verneemt men uit een scholium op vs. 543 het volgende: *πεποίηκεν ἐν τῷ τέλει τοῦ δράματος καιομένην τὴν διατριβὴν Σωκράτους καί τινας τῶν φιλοσόφων λέγοντας ἰοὺ ἰού· ἐν δὲ ταῖς πρώταις Νεφέλαις τοῦτο δὲ οὐ πεποίηκεν.* Is 't nu, vraag ik, niet klaarblijkelijk, dat het laatste gedeelte met het slot als nieuw toevoegsel moet beschouwd worden, waardoor vroegere tooneelen zijn weggevallen? Op die wijze toch krijgt men eene *διασκευὴ ἐπὶ μέρους*· want ten opzigte van de vroegere bedrijven heeft er eene geringere hervorming plaats gehad. Indien wij nu verder acht geven op dat gedeelte der zoo even vermelde parabase,

---

59) *Argum.* VI.

Digitized by Google

waar *Electra* zoo schoon is te pas gebragt, dan zien wij dat de dichter zeer bijzonder de aandacht van het publiek en de kunstregters heeft willen vestigen op dit punt van overeenkomst tusschen de vroegere wel ontvangene Δαιταλεῖς en deze nieuwe bewerking der Νεφέλαι. Beide stukken hebben dit gemeen, dat men twee personen in fellen woordenstrijd over beginselen van opvoeding en zedelijkheid ziet geraken, in het eene ὁ σώφρων en ὁ καταπύγων, in het andere ὁ δίκαιος en ὁ ἄδικος λόγος. Merkwaardig is 't, hoe niet alleen MITCHEL dezen strijd der λόγοι voor het brandpunt van het geheele stuk hield[60]), maar ook HERMANN bekent: *praecipuum et in quo summa totius fabulae continetur inventum illud est, quo duos oratores in concertationem committi videmus, alterum antiquae disciplinae defensorem, alterum, qui novitios mores coniunctaque cum iis flagitia commendat. Et est illa fabulae pars profecto eminentissima, maxime propter gravissimum illum iusti oratoris sermonem, quo vix quidquam fingi praeclarius potuit*[61]). Uit al het voorafgaande nu zou men haast kunnen besluiten dat ARISTOPHANES' oordeel over SOCRATES, tijdens hij werkzaam was aan deze wezenlijke verandering en hervorming van zijn stuk, niet in 't minst gewijzigd en getemperd is geworden; maar ook dit besluit meen ik er uit te mogen trekken, dat hij zich overtuigd hield, dat juist door dezen nieuwen aanval op SOCRATES' denk- en leerwijze zijne σοφωτάτη κωμῳδία den prijs moest behalen. Had hij nu de minderheid der regters, gelijk wij betoogd hebben, op zijne zijde gehad, zoo moest hij thans zorgen, dat hij de meerderheid ving en zich door die veranderingen toegenegen maakte, die op de verandering hunner gezindheid den meesten invloed konden uitoefenen.

Hoe nu heeft Aristophanes zich Socrates voorge-

---

60) *The comed. of Aristoph.* Vol. I.

61) *Ad Nub.* p. XLI.

Digitized by Google

stelde? Met de beantwoording dezer vraag wilden wij ons onderzoek besluiten. Wat het algemeen gevoelen is over SOCRATES' dagelijksch verkeer te Athene, hoe hij bij voorkeur zijne eigene medeburgers toesprak, maar ook als κοινὸς en φιλάνθρωπος de vreemden niet uitsloot, en in zekeren zin eene toenadering tusschen menschen onderling beoogde, hebben wij uit meerdere plaatsen aangetoond; tevens, hoe dat gevoelen werkelijk zijn steunpunt vindt in het gezag der meest onpartijdige en geloofwaardige getuigen van zijn' eigen tijd en uit zijne onmiddellijke omgeving. Maar ook hebben wij reeds met een woord gesproken van het schreeuwend contrast, dat tusschen dien vrijen, onbelemmerden omgang bestond en het φροντιστήριον, waarin de wijze van Athene als een arend in zijn getralied hok en tevens als aëronaut aan het lagchend publiek werd vertoond. Zullen wij ons, om dat contrast weg te nemen, behelpen met deze uitvlugt: *weil es für den Dichter eine Nothwendigkeit ist, die vagabundirende Lebensweise seines Helden auf der Bühne an einen bestimmten Ort zu fesseln, so muss ihm ganz gegen seine Gewohnheit auf den Strassen zu verkehren, und gewissermassen immer unterwegs zu unterrichten, ein besonderes Grübelhaus angedichtet werden, wo er gleich der Eule im Dunkeln seine Studien treibt*[62]). Is 't niet eene soortgelijke uitvlugt als die waarvan zich HERMANN bedient: *non interrogando insinuat placita sua, sed docet praecipiendo. Et planum quidem est, cur id sic instituerit Aristophanes. Quoniam enim, si exacte imitaretur Socratem, multis verborum ambagibus opus fuisset; ne patientia abuteretur spectatorum, brevi complexus, ultro proferentem sua commenta fecit*[63]). Maar behalve dat deze uitvlugt onnoodig was, daar de ondervraagmethode geenszins geheel vermeden

---

62) *Kock, Einl. in die Wolk.* p. 16.

63) *Ad Nub.* p. XLV sq.

Digitized by Google

is[64]), ook de vorige kan niet toegelaten worden. Wie in den kring der vergaderde menigte zich onophoudelijk beweegt en daar als 't ware t'huis hoort, mag door geen' dichter binnen vier muren opgesloten, evenmin als de χαμαὶ ἐρχόμενος als een ἀεροβάτης mag worden voorgesteld. Dat is der waarheid te kort doen, dat zou 't best de ontoereikendheid en armoede der dramatische kunst verraden. Wel verre dus van tot dit middel onze toevlugt te nemen, willen wij liever vragen, of 't niet ARISTOPHANES' pligt geweest ware zich zoo gemakkelijk in staat te stellen om den zonderlingen wijze, indien hij hem niet kende, te leeren kennen, en even juist te leeren beoordeelen, als hij CLEON en anderen grondig kende. Is 't niet aan bepaalden onwil toe te schrijven, dat hij zich zoo weinig moeite getroost heeft om den openbaren volksleeraar te onderscheiden van een' HIPPIAS, een' THRASYMACHUS, een' PROTAGORAS, dan heeft toch eene hoogstberispelijke traagheid en onverschilligheid zich van hem toen ten minste meester gemaakt en hem den eerbiedwaardigsten burger onnadenkend en roekeloos aan de lachspieren van het publiek doen prijs geven[65]). — Naar ik mij overtuigd houd, doen wij onzen dichter onregt met hem dit Laodiceesch karakter toe te schrijven. Op die algemeen bekende en door de overlevering van vele eeuwen gewaar-

---

[64]) Het blijft nogtans vreemd, hoe *Lucianus* I, 32 heeft kunnen schrijven: τοὺς τοῦ διαλόγου ἑταίρους ἐχλεύαζεν (ἡ κωμῳδία) φροντιστὰς καὶ μετεωρολέσχας καὶ τὰ τοιαῦτα προσαγορεύουσα, καὶ μίαν ταύτην προαίρεσιν ἐπεποίητο ἐκείνους ἐπισκώπτειν καὶ τὴν Διονυσιακὴν ἐλευθερίαν καταχεῖν αὐτῶν· ἄρτι μὲν ἀεροβατοῦντας δεικνύουσα καὶ νεφέλαις ξυνόντας, ἄρτι δὲ ψυλλῶν πηδήματα διαμετροῦντας, ὡς δῆθεν τὰ ἀέρια λεπτολογουμένους. Blijkbaar heeft hier LUCIANUS 't oog op *de Wolken* en men zou volgens zijne opmerking verwachten, dat in het stuk de *dialogische* vorm zoo niet ten top gevoerd, ten minste ten grondslag gelegd was.

[65]) *Müll. Gesch. d. Lit.* II, p. 237.

Digitized by Google

borgde voorstelling van SOCRATES' openbaar leven valt wat af te dingen, en ik stel 't mij thans tot taak, die zaak, volgens de meest onpartijdige getuigenissen der oudheid, zoo trouw mogelijk te onderzoeken.

Vooreerst dan moeten wij niet vergeten, dat SOCRATES te Athene evenzeer zijn huis had als in dat huis eene huisvrouw. Dit wordt te veel voorbijgezien door hen, die gewoon zijn zich het bedrijf en leven der ouden, als alleen tot de markt en verzamelplaatsen bepaald, voor te stellen. Natuurlijk wordt er ook in de schriften der ouden slechts zelden van huis en huisbedrijf melding gemaakt. Des te meer verdient onze opmerking eene plaats als deze: Σωκράτης ἔλεγε ταῦτα (περὶ τοῦ Ἔρωτος) οὐ μόνον ἐν μέσοις τοῖς Ἕλλησιν, ἀλλὰ καὶ οἴκοι καὶ δημοσίᾳ, ἐν συμποσίοις, ἐν Ἀκαδημίᾳ, ἐν Πειραιεῖ, ἐν ὁδῷ, ὑπὸ πλατάνῳ, ἐν Λυκείῳ [66]). Van minder gewigt is het verhaal van GELLIUS omtrent het nachtelijk bezoek van EUCLIDES ten huize van SOCRATES [67]), daar die ontmoetingen niet bij dag noch in 't openbaar konden plaats vinden. Maar XENOPHON geeft ons een sterker getuigenis, wanneer hij hem schetst als τοὺς θησαυροὺς τῶν πάλαι σοφῶν ἀνδρῶν, οὓς ἐκεῖνοι κατέλιπον ἐν βιβλίοις γράψαντες, ἀνελίττοντα κοινῇ σὺν τοῖς φίλοις καὶ διερχόμενον [68]). Hieruit zien wij, hoe SOCRATES noch van boeken verstoken was, noch die alleen voor eigen gebruik bezigde [69]), maar een gemeenschappelijk goed er van maakte, waaruit hij nuttige leering voor zich en zijne vrienden trok. Opmerkelijk is 't ook, hoe XENOPHON daaraan onmiddellijk laat voorafgaan: ἐάν τι σχῶ ἀγαθὸν, διδάσκω καὶ ἄλλοις συνίστημι, παρ' ὧν ἂν ἡγῶμαι ὠφελήσεσθαί τι αὐτοὺς εἰς ἀρετήν. Het was dus een soort van privaat onderwijs en

---

66) *Max. Tyr. Diss.* XXIV, 4.

67) *Gell.* VI, 10.

68) *Mem.* I, 6, 14.

69) *Plat. Phaed.* 98^{b}. *Phaedr.* 235^{c}.

Digitized by Google

al was 't niet regelmatig aan uren gebonden, toch was SOCRATES dan niet te vinden, waar men hem gewoonlijk niet vruchteloos zocht. Verder treffen wij hem buitenshuis elders aan dan op markt en wandelplaatsen. Gelijk hij gezegd wordt zich niet ontzien te hebben, met de fluitspeelsters van Aspasia de werkplaatsen binnen Athene te bezoeken[70]), zoo ziet men hem de scholen der fluitspeelsters binnentreden[71]). Maar ook andere scholen liet hij niet onbezocht; zoo treft men hem bij een' γραμματιστὴς aan, terwijl hij met CRITOBULUS bezig is in een boek iets te zoeken[72]). Insgelijks treedt hij de school van een' citherspeler binnen en stelt zich aan als medeleerling, zoodat de knapen beginnen te lagchen en te schertsen[73]). Dan zijne bezoeken aan huis van eene THEODOTA en CALLISTO[74])! Trad SOCRATES zoo van tijd tot tijd van het groote tooneel, waarop hij verkeerde en waarop hem zijne roeping en lust telkens weêr terugbragt, om alles te onderzoeken en overal nuttig te zijn, dan mag men vooral niet onopgemerkt voorbijgaan eene plaats bij PLATO, die, in verband gebragt met het voorgaande, ons gereedelijk aanleiding tot verdere opmerkingen zal geven. 't Is in den *Gorgias*, waar SOCRATES eerst met POLUS, dan meer bepaald met GORGIAS zelven zich onderhoudt. Na afloop van dit voor beide niet zeer gunstig uitgevallen onderhoud treedt SOCRATES in gesprek met CALLICLES, den staatsman en staatkundigen redenaar. 't Ontbreekt bij deze redewisseling niet aan hevige en schampere uitvallen van de zijde van CALLICLES tegen de wijsbegeerte en

---

70) *Athen.* V, 220.

71) *Luc. Opp.* II, 283.

72) *Xen. Symp.* 4, 27.

73) *Plat. Euthyd.* 272c.

74) *Xen. Mem.* III, 11. *Aelian. V. H.* XIII, 32. *Van Limb. Br. Hist. de la Civilis.* II, 191.

Digitized by Google

de wijsgeeren. Ook SOCRATES, gelijk wij hooren zullen, wordt in geenen deele gespaard. De staatsredenaar zegt: „wijsbegeerte mag ik zien in een' jong mensch; het is het sieraad en kenmerk van ware beschaving, en het gemis er van teekent mij een bekrompen ziel, van wie nooit iets zal worden en die zich zelve ook voor niets bekwaam rekent. Maar zie ik daarentegen iemand van zekere jaren de wijsbegeerte beoefenen, en zóó gezet, dat hij er niet van af te trekken is, dan komt mij zoo iemand, SOCRATES, voor, stokslagen te verdienen. Immers zoo iemand, hoe geniaal ook, is verwijfd; hij ontvliedt het midden der stad en de markt, juist die plaatsen waar onze dichter (Il. IX, 441) zeide dat *de mannen zich bijzonder moeten onderscheiden:* ineengekrompen slijt zoo iemand zijn overig leven in een' hoek met drie of vier knapen babbelende, zonder ooit iets noemenswaardig en grootsch voor te dragen." [75]). Ofschoon nu CALLICLES, uitgaande van het *philosophandum est paucis, nam omnino non placet,* 't in 't algemeen voorzien heeft op de wijsgeeren, die hun hoofdstudie van de wijsbegeerte maken, worden deze woorden door de zeer in 't oog vallende apostrophe blijkbaar met opzet SOCRATES toegediend, en die tegenstelling van *stad* en *markt* tegen den *hoek* is zóó treffend, dat men als van zelfs de vraag doet, wanneer CALLICLES gerekend kan worden zóó tot SOCRATES zich te hebben kunnen uitlaten. Het is bekend dat SOCRATES den *Gorgias* schreef niet lang na SOCRATES' dood; minder zeker is de juiste tijdsbepaling, wanneer het gesprek kan geacht worden gehouden te zijn. STALLBAUM stelt 't naar mijn inzien veel te laat, zes jaren namelijk vóór dat SOCRATES stierf; anderen slaan een' beteren weg in met het ongeveer te doen opklimmen tot den tijd dat ARISTOPHANES zijne *Wolken* ten tooneele bragt; welligt kan men 't zelfs nog

---

[75]) *Gorg.* 485^{d}. Vgl. *Pol.* VI, 487^{d}. *Theaet.* 173.

Digitized by Google

iets vroeger plaatsen. Maar, zou men kunnen zeggen, blijkbaar verraadt hier CALLICLES dezelfde onbekendheid met SOCRATES, die men in ARISTOPHANES heeft gelaakt. Indien dit zoo ware, dan zou — daar toch het gesprek hier gehouden alle historische zekerheid mist, — PLATO zelf voor 't door CALLICLES verkeerdelijk beweerde aansprakelijk worden; en men zou te eer mogen verwachten, dat hij SOCRATES tegen diens valsche voorstelling deed opstaan, ten betooge dat hij niet gelijk anderen zich afzonderde om te onderwijzen, maar integendeel het volle daglicht over zijn onderwijs liet opgaan. En echter SOCRATES schijnt op die apostrophe niets aan te merken te hebben en verdedigt zich dan ook op geenerlei wijs. — Passen wij nu het hier gewonnene toe vooreerst op dien SOCRATES, dien ons kort te voren XENOPHON schetste — en wel met SOCRATES' eigen woorden — als in een boekvertrek het eene boek na het andere voor zijne jeugdige vrienden openslaande en uitleggende, dan zien wij verband en overeenstemming. Dan die *palaestrae*, die hij elken morgen bezocht, wat waren 't eigenlijk? Zij waren zóó ingerigt dat er behalve voor ligchaamsoefeningen, ook voor onderwijs gelegenheid bestond; in de verschillende gaanderijen van een gymnasium had men *exedrae*, bestemd voor het onderrigt van wijsgeeren en rhetores [76]). Slaat men *Plato's Lysis* op, dan kan men daar aanschouwen hoe SOCRATES in zulk eene *palaestra* zijn onderwijs regelt naar gelang van omstandigheden en naar de bevatting der prille jeugd. Daar heeft men zoowel als in de eigenlijke scholen die *hoeken*, waarvan sprake was en waarnaar *Aristarchische Grammatici* in een puntdicht van HERODICUS γωνιοβόμβυκες heeten [77]). Wat nu SOCRATES daar telkens leerde, welke de onderwerpen waren, die hij bij

---

[76]) Zie *Brugsma*, *Gymnasiorum ap. Gr. descr. Gron.* 1855.

[77]) *Athen.* V, 222a. *Anth. Palat.* III, p. 337. Zie over de

Digitized by Google

voorkeur te pas bragt, daarvan bepaalde zich de kennis binnen de enge grenzen der *palaestrae* en kon niet dan toevalligerwijs tot de ooren van het publiek doordringen, om zich alom in de stad te verspreiden. Gelegenheid was er dus over en over, om, wanneer 't hem minder te doen ware geweest om de volksverlichting te bevorderen en jeugdige talenten te helpen ontwikkelen, zijn stelsel regelmatig voort te zetten, maar ook voor het oog van het grooter publiek verborgen te houden, en eene leer te verkondigen lijnregt strijdig met de van ouds gepredikte, heilloos voor volk en vaderland, en juist daarom in zijn' tijd des te gevaarlijker, omdat het jonge Griekenland meer en meer ontaardend en aan eene grillige veranderingszucht maar al te veel gehoor gevende, niet meer te vreden met het χαῖρε der vaderen een nieuwerwetsch ἀσπάζομαι omhelsde, dat zelfs den rustigen landman begon aan te steken en tot nabootsing uitlokte. Is 't ook verder niet als of SOCRATES zich tegen de werkelijke beschuldiging van geheim onderrigt, dat 't licht niet zien mag, wil verdedigen, als PLATO hem laat zeggen: εἰ τίς φησι παρ' ἐμοῦ πώποτέ τι μαθεῖν ἢ ἀκοῦσαι ἰδίᾳ ὅ τι μὴ καὶ οἱ ἄλλοι πάντες, εὖ ἴστε ὅτι οὐκ ἀληθῆ λέγει [78]). Wat voert hij den ganschen dag uit in het *Lyceum* na al de drukte van het nachtelijk gastmaal bij AGATHO? [79]). Van dat *Lyceum* zagen wij vroeger melding gemaakt [80]); ook elders wordt 't uitdrukkelijk genoemd: ἐφερόμην ἐπί τινα λόγον ἀρχαῖον, λεγόμενον ὑπό τινος Σωκράτους, ὃν οὐδέποτε ἐκεῖνος ἐπαύσατο λέγων· πανταχοῦ δὲ καὶ πρὸς ἅπαντας βοῶν καὶ διατεινόμενος ἐν ταῖς παλαίστραις καὶ ἐν τῷ Λυκείῳ καὶ ἐπὶ τῷ δικαστηρίῳ καὶ κατ' ἀγοράν, ὥςπερ

γωνία in den GORG. *Bibl. Crit. ant.* III, 4, p. 7 sq. waar eene γωνία στοᾶς vermeld wordt uit *Plutarchus*.

78) *Apol.* 33b.

79) *Symp.* fine.

80) Boven n. 66.

Digitized by Google

ἀπὸ μηχανῆς θεὸς, ὡς ἔφη τις [81]). Maar eene derde plaats kwam mij altijd verdacht voor, die mij nu geene zwarigheid meer veroorzaakt, daar zij haar licht uit het vroeger door ons bijgebragte ontleent. Σωκράτης πόσῳ Ἀρχελάου λαμπρότερος ἦν; καίτοι ὁ μὲν βασιλεὺς ἦν καὶ ἐν πολλῷ πλούτῳ διῆγεν, ὁ δὲ ἐν Λυκείῳ διέτριβε· — καὶ τοσοῦτον ἦν τοῦ βασιλέως λαμπρότερος, ὡς πολλάκις αὐτὸν καλοῦντος ἐκείνου πρὸς ἑαυτὸν μὴ θελῆσαι τὸ Λύκειον ἀφεῖναι [82]).

Wanneer wij ons dus SOCRATES voorstellen, gelijk werkelijk het geval moet geweest zijn, wel altijd er op uit om in 't middenpunt der stad zich te doen hooren, of liever anderen tot spreken uit te lokken, maar toch ook, waar zulks pas gaf, of door de omstandigheden geboden werd, zich meer verwijderende en afscheidende van de groote volksmenigte, ook wel in zijn eigen huis toegang verleenende aan diegenen, met wie hij of een' vertrouwelijker omgang had, of die hem nader en meer persoonlijk wenschten te leeren kennen, verder én elders én in de Akademie, bijzonder in het *Lyceum* zich ophoudende,— bij deze voorstelling van SOCRATES, zeg ik, komen wij de oplossing van het geheim, dat velen heeft bezig gehouden, als ik mij niet bedrieg, op 't spoor, en kunnen thans beter ingelicht op nieuw de aandacht vestigen op hetzelfde φροντιστήριον, waarin hij ons vertoond wordt zijne bespiegelende lessen deels apodictisch deels dialogisch te geven. Of blijft 't nog wel inderdaad een in het Grieksche blijspel onverklaarbaar verschijnsel, wanneer wij het aldus in verband brengen met het elders door ons opgemerkte? Het is merkwaardig, dat niet alleen in een' dialoog van AESCHINES SOCRATICUS SOCRATES den naam of bijnaam van φροντιστὴς draagt [83]) gelijk in de *Wolken*, maar ook bij XENOPHON, waar een rondtrekkende kunstenaar van Syracuse, ongeveer een paar jaren na de opvoering van het

---

81) *Dio Chrys. Or.* XIII. p. 424.

82) *Io. Chrys.* I, 65. Zie *Welck. Prod.* p. 29.

83) *Aesch. Dial. de morte*, c. 6.

Digitized by Google

blijspel, SOCRATES aanspreekt en hem vraagt, of hij de φροντιστὴς is, die kan berekenen, hoe ver een vloo van hem verwijderd is [84]). Die φροντιστὴς moest dus zijn φροντιστήριον hebben, waarin hij zich met zijne vrienden en leerlingen onderhoudt over zaken, die men wist dat hem geenszins vreemd geweest — denkelijk ook niet gebleven — waren, en waarmede hij zich buiten 't oog van velen als leerstof kon bedienen om eene argelooze jeugd te vangen en te verstrikken. Van waar toch zijne betrekking tot PRODICUS, tot EVENUS PARIUS, vooral die vriendschap tusschen hem en EURIPIDES, den aanhanger en verspreider der nieuwe wetenschap, die de bereidwillige hulp van zijn' vriend bij de bewerking zijner treurspelen zich gretig toeeigent?

Maar nu ook een oog op de beschuldigingsacte. Nog ten tijde van PHAVORINUS was de ἀντωμοσία τῆς δίκης in den tempel van Cybele (Μητρῷον), waar het staats-archief was, aanwezig. Zij luidde: τάδε ἐγράψατο καὶ ἀντωμόσατο Μέλητος Μελήτου Πιτθεὺς Σωκράτει Σωφρονίσκου Ἀλωπεκῆθεν· ἀδικεῖ Σωκράτης, οὓς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰςηγούμενος· ἀδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρων. τίμημα θάνατος. [85]) Vergelijken wij naauwkeurig deze acte, gelijk zij met de memorie van toelichting in de *Apologie* ons voorligt, met den hoofdinhoud der *Wolken*, dan vinden wij eene treffende overeenkomst: in beide vooreerst het zich bezig houden

---

84) *Symp.* c. 6, 6. 7, 2. Zie *Wolk.* 145, 831. *Lucian.* I, 33.

85) *Marres, de Favor. vita, studiis, scriptis.* p. 100. *Max. Tyr. Diss.* IX, p. 165. ἡ Σωκράτους κατὰ Ἀθηναίων γραφή· ἀδικεῖ ὁ Ἀθηναίων δῆμος, οὓς μὲν Σωκράτης νομίζει θεοὺς, οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια ἐπειςφέρων· Σωκράτης μὲν γὰρ νομιζει Ὀλύμπιον τὸν Δία, Ἀθηναῖοι δὲ Περικλέα· καὶ Σωκράτης μὲν πιστεύει τῷ Ἀπόλλωνι, Ἀθηναῖοι δὲ αὐτῷ ἀντιψηφίζονται. Ἀδικεῖ δὲ ὁ δῆμος καὶ τοὺς νέους διαφθείρων· οὗτος καὶ Ἀλκιβιάδην διέφθειρε, καὶ Ἱππόνικον καὶ Κριτίαν καὶ ἄλλους μυρίους. Zeer gevat!

Digitized by Google

met nutteloze natuurkundig-wijsgeerige haarkloverijen; ten tweede het daaruit oorspronkelijke loochenen der openbaar door den staat erkende Goden; eindelijk — waar alles als een spil om draait — het Sophistisch talent om de onregtvaardige zaak te doen zegevieren. Bij deze zakelijke overeenstemming heeft 't al den schijn, dat de volksmeening, door eenige partijhoofden geleid, zich naauw aansloot aan de openbare voorstelling van den persoon van SOCRATES, gelijk die door ARISTOPHANES op het Atheensche tooneel eertijds was gegeven. Van daar ook, dat in de *Apologie* op den κωμωδοποιὸς gewezen en verwezen wordt [86]). Maar was 't ligt verklaarbaar, dat die partijhoofden uit wrok en wraakzucht hun boos opzet doordreven, wat toch kon hem, die meer dan 20 jaar vroeger een begin maakte met een' valschen dunk van SOCRATES' karakter te doen ingang vinden, tot zulk een onberedeneerd gedrag, dat geen gevolg kon zijn van getergden moedwil, bij mogelijkheid vervoeren?

Sinnreich, zegt ons WELCKER [87]), *knüpft die Apologie* (p. 21, sq.) *das der Reihe nach Aufsuchen der Sophisten an den durch Chaerephon's Eifer eingeholten Ausspruch des Delphischen Gottes.* Intusschen dat raadplegen van het orakel is zeer betwijfeld geworden. De redenering van hen, die er de echtheid van bestrijden, komt hierop neder: het verhaal vindt men oorspronkelijk alleen bij twee schrijvers, PLATO en XENOPHON, uit wier schriften lateren 't hebben overgenomen. Verre intusschen is 't er van af dat hun getuigenis eenige waarde heeft. CHAEREPHON, die zelf had kunnen getuigen, was, toen PLATO zijne *Apologie* schreef, reeds gestorven; PLATO kon zich dus niet op hem beroepen, maar laat SOCRATES het getuigenis inroepen van diens

---

86) *Plat. Apol.* 18^{bd}. 19^{c}.

87) *Prod.* p. 16.

Digitized by Google

broeder CHAEREGRATES [88]). XENOPHON, de tweede berigtgever, laat SOCRATES zeggen, dat CHAEREPHON in tegenwoordigheid van velen Apollo te Delphi heeft geraadpleegd, en beroept zich op HERMOGENES SOCRATICUS [89]). Maar deze zelfde HERMOGENES, waar hij door XENOPHON met SOCRATES sprekende wordt ingevoerd [90]), laat niets hoegenaamd van het ontvangen antwoord van het orakel hooren, schoon de gelegenheid er hem als 't ware toe nopen moest. Op grond hiervan wantrouwen sommigen de buitendien niet geheel en al omtrent den inhoud van het orakel gelijkluidende berigten van PLATO en XENOPHON [91]). Maar men is weinig indachtig geweest, dat er nog een ander getuige in 't duister verscholen zit, die, daar hij minder gunstig jegens SOCRATES gestemd was, vooral dient gehoord te worden om den geopperden twijfel te verminderen of krachteloos te maken. Reeds vroeger hebben wij als in 't voorbijgaan gesproken van de beide andere stukken, die gelijktijdig met *de Wolken* het Dionysusfeest luister bijzetteden [92]). Tevens bragten wij het vermoeden van HERMANN bij, dat SOCRATES natuurlijker en meer naar waarheid door hen zou zijn voorgesteld. Wij willen nu hier het merkwaardig fragment van AMIPSIAS in 't licht stellen, dat dus luidt:

Σώκρατες ἀνδρῶν βέλτιστ' ὀλίγων, πολλῶν δὲ ματαιόταθ', ἥκεις
καὶ σὺ πρὸς ἡμᾶς, καρτερικός τ' εἶ; πόθεν ἄν σοι χλαῖνα γένοιτο;
τουτὶ τὸ κακὸν τῶν σκυτοτόμων κατ' ἐπήρειαν γεγένηται.
οὗτος μέντοι πεινῶν οὕτως οὐπώποτ' ἔτλη κολακεῦσαι. [93])

---

88) *Apol.* 21ᵃ.

89) *Apol.* c. 14. 2.

90) *Memor.* IV, 8, 4. sqq.

91) *A. Van Dale, de Orac.* I, 1 p. 17. *Heumann, Acta philos.* I, 472 sqq.

92) Boven p. 330 sqq.

93) Boven n. 49.

Digitized by Google

Het eerste vers, gelijk men bij den eersten opslag kan nagaan, heeft zwarigheid veroorzaakt; MEINEKE heeft ὀλίγῳ en πολλῷ voor ὀλίγων en πολλῶν voorgeslagen, en terwijl, zonder zijne verklaring te geven, HERMANN de gewone lezing goedkeurt, wil H. MÜLLER ὀλίγων in ἀλόγων veranderd zien [94]). Toetsen wij intusschen het vers aan de woorden van het orakel, dan, dunkt mij, wordt de zin regt verstaanbaar, en ziet men in, wat de dichter eigenlijk bedoeld heeft. SOCRATES was ἀνδρῶν βέλτιστος ὀλίγων· wie zijn die ὀλίγοι; natuurlijk SOPHOCLES en EURIPIDES, boven wie hij gezegd wordt de kroon te spannen. Maar AMIPSIAS voegt er onmiddellijk bij: πολλῶν δὲ ματαιότατος, eene satire zoo scherp als er maar eenigzins bedacht kan worden. Dat ματαιότατος hoe klinkt het niet de geheele *Nubes* door, en hoe vormt het niet een treffend contrast met het σοφώτατος van de Delphische Godspraak! Wat verder volgt, staat op zich zelf en zullen wij dus hier laten berusten. Maar de geheele plaats kunnen wij intusschen met meer vertrouwen tot den *Connus* brengen, en deze winst is daarom niet gering te achten, omdat in PLATO's *Apologie* zoo bijzonder op den inhoud der Godspraak als van verreziende gevolgen gewezen wordt. Wat toch is eigenlijk het groote uitgangspunt van nijd en afgunst tegen SOCRATES? Niets anders dan de gegevene Godspraak. *Hinc illae lacrimae!* Dat CHAEREPHON vóór alle anderen in *de Wolken* als trawant van SOCRATES wordt voorgesteld, kan op zich zelf beschouwd in 't minst niet bevreemden; hij toch was als 't ware zijn *schaduw*. Maar dat hij tevens in CRATINUS' *Pytane* als αὐχμηρὸς en κόλαξ (Καλλίου κόλαξ bij EUPOLIS [95])) op denzelfden tijd voorkomt,

[94]) *Die Wolken*, p. 194.

[95]) Zie *Herm. ad Nub.* XLI. Op hem is 't niet minder dan op *Soc.* gemunt (zie *Wolk.* 1469). Hem als κλέπτης schrijft *Herm.* niet ten onregte den *diefstal* toe, die vermeld wordt *Wolk.* 180. Zie p. XXXIV, XLI, *Seeger* p. 515 sqq.

Digitized by Google

is nog al opmerkelijk. Voegt men hierbij, dat 't φροντισταὶ waren, die het koor in AMIPSIAS' *Connus* uitmaakten [96]), dan wordt het vermoeden al vrij sterk, dat het raadplegen van het orakel was voorafgegaan, SOCRATES alom in Athene door CHAEREPHON's toedoen als *de wijsste* uitgevent, en hierdoor een zeldzame indruk allerwege was te weeg gebragt. Die gelegenheid was nu te mooi voor de *Comici* om er geen gebruik van te maken. Er was buitendien toch reeds geen goede verstandhouding tusschen hen en de wijsgeeren. SOPHOCLES wijs te noemen — wie kon 't niet beamen? Maar hem in de schaduw te stellen van EURIPIDES, en den zegepalm der wijsheid aan SOCRATES toe te wijzen — geheel ongehoorde zaken! Voor geheel Griekenland moesten de belagchelijke figuren van SOCRATES en CHAEREPHON doorgehaald worden; het Bacchusfeest moest zijn doorluchtig σκῶμμα hebben, al moesten ook ten koste daarvan de κωμῳδίαι geheel 'αλλόκοτοι worden [97]). En dat σκῶμμα, gelijk wij gezien hebben, bragt geene ergernis te weeg bij hem, die de speelbal werd; want schoon miskend wordende, kende hij het hart en de gezindheid te wel van hem die hem prijs gaf, om eenige verbittering te toonen.

Door het mededeelen en wereldkundig maken van de Godspraak laadde dus, zonder het te willen, CHAEREPHON, door de aandacht van het publiek op zich en op SOCRATES te leiden, op beide nijd en vijandschap. Want zie, wat waren de gevolgen? Vooreerst dat SOCRATES, gelijk hij bij

---

96) *Athen.* V, 218.

97) Boven n. 51. *Eunapius Aedes.* p. 21. Boiss.-Wytt. πρῶτος Ἀριστοφάνης ἐπὶ διεφθαρμέναις ψυχαῖς τὸν γέλωτα ἐπεισαγαγὼν καὶ τὰ ἐπὶ τῆς σκηνῆς κινήσας ὑπορχήματα, τό τε θέατρον ἀνέπεισεν, ἐπὶ τοσαύτῃ σοφίᾳ ψυλλῶν πηδήματα καταμωκώμενος καὶ νεφελῶν διαγράφων εἴδη καὶ σχήματα καὶ τὰ ἄλλα, ὅσα κωμῳδία ληρεῖν εἴωθεν εἰς γέλωτος κίνησιν. Ὡς δὲ εἶδον ἐγκεκλικὸς πρὸς τὴν ἡδονὴν το θέατρον, κατηγορίας ἤψαντό τινες καὶ τὴν ἀσεβῆ γραφὴν εἰς ἐκεῖνον ἐτόλμησαν.

Digitized by Google

PLATO verhaalt, de ontdekkingsreis begint bij staatsmannen, dichters, redenaars, ten einde de diepte der Godspraak te peilen en den grond zijner meerdere kunde en wijsheid te leeren kennen; ten tweede, dat de rijkste jongelingen van zijn aanhang zich in die algemeene verkenning en onverwachte ontdekking buitengemeen verlustigden; maar vooral ten derde, dat die jeugd zelve nu dezelfde rol ging spelen, en daardoor geleerden en kunstenaars tegen zich, maar bovenal tegen hun gemeenschappelijken leeraar en vriend in 't harnas joeg [98]). Hieruit ontsproot dus langzamerhand die haat, die zich voortdurend meer ontwikkelde en voortkankerde en eindelijk in de geformuleerde beschuldiging losbarstte. — Keeren wij nu tot die beschuldigingsacte, waarvan wij zijn uitgegaan, terug. Aan het slot daarvan komt voor het *bederven der jeugd;* waarin bestaat dit? Duidelijk wordt 't omschreven; nadat toch deze woorden zijn voorafgegaan: *ἔστι τις Σωκράτης σοφὸς ἀνὴρ, τά τε μετέωρα φροντιστὴς καὶ τὰ ὑπὸ γῆς ἅπαντα ἀνεζητηκὼς καὶ τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιῶν*, volgt er later: *Σωκράτης τίς ἐστι μιαρώτατος καὶ διαφθείρει τοὺς νέους· — τί ποιῶν καὶ τί διδάσκων; — τὰ μετέωρα καὶ τὰ ὑπὸ γῆς, καὶ θεοὺς μὴ νομίζειν καὶ τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν.* [99]) Dat was dus de godverloochenende en zedenverpestende leer, die hij der jeugd mededeelde! En onder die jeugdige vrienden en kweekelingen telde men hen, die later als een ALCIBIADES en CRITIAS berucht werden; waarlijk de appel valt niet ver van den boom. *Ὑμεῖς, ὦ Ἀθηναῖοι*, zegt AESCHINES, *Σωκράτην τὸν σοφιστὴν ἀπεκτείνατε, ὅτι Κριτίαν ἐφάνη πεπαιδευκὼς ἕνα τῶν τριάκοντα τῶν τὸν δῆμον καταλυσάντων* [100]). Maar deze knapen en jongelingen, door SOCRATES, gelijk 't heette, gevormd, waar hadden zij die vorming en opleiding

---

[98]) *Apol.* 23^{c}.

[99]) *Ib.* 18^{b}, 23^{d}.

[100]) *Adv. Tim.* p. 24, 33.

Digitized by Google

ontvangen? Toch zekerlijk niet ἐν τῷ φανερῷ, op de markt van Athene of bij de wisselaars, of in de werk- en fabriekplaatsen? Dáár was niet de vergaderplaats der jeugd; dáár onderhield zich SOCRATES met anderen. Het was dus elders, hetzij aan huis, hetzij in de palaestrae, waarschijnlijk vooral in het Lyceum dat SOCRATES zich met hen bezig hield, die hij beschuldigd werd te bederven; want op die meer eenzame plaatsen kon hij veilig hun, die hem daar omringden, het verderfelijk voedsel toedienen, dat den staat onderste boven zou keeren.

Niemand zal ontkennen, dat volgens deze onze opvatting de blijspeldichter in een ander gunstiger daglicht voorkomt; dat verder deze opvattingswijze zelve geenszins willekeurig is, maar op goede gronden en getuigenissen gegrond is, zal geene nieuwe ontwikkeling vereischen. Zouden wij dan nog bedenking dragen in te stemmen met KOCK — schoon hij langs een' geheel anderen weg tot dit zijn resultaat komt: *Socrates selbst und seine Anhänger haben den Aristophanes ganz richtig beurtheilt; sie erkannten seine Verblendung, achteten aber die Tüchtigkeit und den Ernst seiner Gesinnung. Socrates rechnete ihn offenbar zu denen, welche selbst in der Täuschung befangen diese schuldlos weiter verbreiteten* [101]). Neemt men dus aan, dat de dichter geheel te goeder trouw te werk ging, maar door schijn bedrogen in de allernoodlottigste dwaling verkeerde, dan heeft men den sleutel voor het ontstaan van den Pseudo-SOCRATES.

Eén trek, reeds meermalen door ons aangeroerd, blijft nog ter overweging over. Het is het geldelijk voordeel, dat hij in *de Wolken* aan zijn onderwijs gezegd wordt te verbinden. Zeer juist vind ik dat punt verklaard bij GROTHE [102]), die erkennende, dat SOCRATES nooit eenige τιμὴ of μισθὸς

---

101) *Die Wolk.* p. 17.

102) *Diss. l.* p. 79, sqq.

Digitized by Google

bedong of aannam, de plaatsen in *de Wolken* opgeeft, waar van belooning gesproken wordt. Hij toont daarbij aan, dat STREPSIADES, wel verre van met den persoon van SOCRATES bekend te zijn, hem zelfs bij name niet kent, en alleen van hooren zeggen weet, dat *Sophisten* de hem bijzonder aangelegene kunst verstaan. Zoo komt hij aan het φροντιστήριον, waar hij vermoedt dat een of andere Sophist woont, die hem uit zijne bezorgdheid kan redden. Hij wist verder, dat de Sophisten loon voor werk en loon naar werk bedongen. Hij is dan ook bereid zich dankbaar te betoonen en zweert zelfs vooruit niet in gebreke te zullen blijven. Eindelijk ziet men hem den hongerigen Sophist een zak meel vereeren als blijk van erkentenis voor het δίδαγμα [103]). Tevens wordt opgemerkt, dat SOCRATES van zijn' kant niet de minste melding van belooning maakt en geenerlei vordering doet.

Heeft nu ARISTOPHANES later zijne dwaling erkend en is hij er van teruggekomen, eere gevende wien eere toekomt? Niet zoo terstond na de opvoering *der Wolken* schijnt hij tot andere betere gedachten, tot inkeer van zijn vorig gedrag gekomen te zijn; althans wat wij omtrent de overwerking of omwerking van het gevallene blijspel deden opmerken, gaf ons geenerlei reden. Integendeel het nieuwe slot, dat hij er voor maakte, schijnt ons te magtigen tot de onderstelling, dat vooral de *zedelijke* strekking zijner leer krachtiger is aangetast en meer op den voorgrond is getreden, en op het gevaar gewezen dat de staat er van te duchten had. Eerst negen jaren later vinden wij in *de Vogels* den naam van SOCRATES tweemaal terug, en wel vooreerst ter aanduiding eener bijzondere klasse van menschen;

---

103) Vs. 1146. Er volgt χρὴ γὰρ ἐπιθαυμάζειν τι τὸν διδάσκαλον· zeer eigenaardig gezegd: *men moet den leeraar een kleine bewondering bewijzen.*

Digitized by Google

want het vs. 1281 gebezigde Σωκρατεῖν dient om eene strenge, harde, zelfverloochenende en uiterst eenvoudige levenswijs te kenmerken [104]); vs. 1553 staat, dat SOCRATES bij zeker meer bezig is te ψυχαγωγεῖν, *harten te trekken, zielen te boeijen* en *te betooveren*. Eene schoone lofspraak als ik 't wel heb, op den Ἑλλήνων ἐπαοιδός, uit den mond van hem, die hem zoo vijandig geweest was, — eene lofspraak, waarmede geheel in geestvervoering ALCIBIADES instemt, wanneer hij hem boven MARSYAS stelt, die de fluit noodig had om te bekoren [105]). Eindelijk in de *Kikvorschen*, vs. 1491, treft men nog den naam van SOCRATES aan, als van een' ἀδολέσχης' maar daar reeds PANAETIUS opgemerkt heeft, dat hier van een' anderen SOCRATES gesproken wordt, behoeven wij er niet bij stil te staan, maar merken alleen aan, dat én K. O. MÜLLER onjuist aanneemt, *dasz man auch aus andern Stellen späterer Komödien sieht dasz er den Sokrates für einen Redekünstler und Rabulisten hielt* [106]), én ZELLER zich zeer vergist, wanneer hij na het vroeger (bl. 324 vlg.) door hem vermelde laat volgen: *noch später bringt Aristophanes nur diese Vorwürfe gegen die Socratische Lehre ein.* Niets toch blijkt duidelijker, dan dat men geenerlei sporen van vroegere gezindheid bij den dichter meer aantreft.

Wij hebben alzoo het einde onzer meer uitvoerige beschouwing bereikt en meenen der waarheid geenszins te kort te doen, wanneer wij aannemen, dat ARISTOPHANES, bezig met zijne nadere bewerking der *Wolken*, toen eerst tot de overtuiging is gekomen dat hij geheel in dwaling verkeerde, dat die overtuiging, die hem een dierbaar kleinood zijn moest, hem tot den wijsgeer van Griekenland nader ge-

---

104) Zie *Wolk.* 835 vlg.

105) *Plat. Symp.* 215^{c}, 216^{a}.

106) *Gesch. d. Gr. Lit.* II, 236.

Digitized by Google

bragt heeft, en dat hem PLATO eene eereplaats aan het feestmaal van AGATHO en een afzonderlijk onderhoud met SOCRATES opzettelijk, als openlijk teeken eener volkomene, hartelijke verzoening, heeft geschonken. Moge dan OEHLENSCHLÄGER die verzoening te weeg brengen door de rozeroode tinten der liefde, die eene dochter van SOCRATES, Daphne, voor den gelukkigen blijspeldichter doet glanzen, deze dichterlijke vrijheid hebben wij echter niet noodig om ons te kunnen voorstellen, hoe twee staats- en volksgezinden, wier beider leus 't was: ὅττι τοι ἐν μεγάροισι κακόν τ' ἀγαθόν τε τέτυκται, na éénmaal elkander regt te hebben leeren kennen en waarderen, elkander de grootste achting toegedragen, maar 't niettemin bejammerd hebben, dat zij in vroegeren tijd elkander zoo slecht begrepen hadden.

Digitized by Google

BIJDRAGE

OVER DEN REGTSGELEERDE

UDALRICUS ZASIUS,

NAAR AANLEIDING VAN ZIJN WERK, GETITELD:

DE PARVULIS IUDAEORUM BAPTIZANDIS.

DOOR

J. DE WAL.

In den aanvang der zestiende eeuw, eer nog de eerste lichtstraal der Kerkhervorming was doorgebroken, werd te Straatsburg, destijds een brandpunt van wetenschap en kennis, een werkje door den druk bekend gemaakt, dat nog in onzen tijd, of laat mij liever zeggen, vooral in de dagen die wij beleven, de aandacht van den geschiedvorscher en den kerkleeraar, van den wijsgeer en den regtsgeleerde in menig opzigt allezins waardig is.

Het was opgesteld ten gevolge van een historisch feit, waarvan de wedergade na drie en eene halve eeuw geheel Europa in rep en roer zou brengen en de schranderste schrijvers zoude nopen hunne pennen te scherpen om regt en waarheid, eerlijkheid en goede trouw te handhaven en te doen zegevieren.

Het was in het licht gezonden op een tijdstip, toen slechts zelden monographiën van dien aard werden uitgegeven, en alleen de ruchtbaarheid van het feit, dat daartoe aanleiding gaf, den uitgever eene voldoende verspreiding der

Digitized by Google

aan eene bijzondere regtsvraag gewijde verhandeling kon waarborgen.

Het was geschreven door den man, die, vriend van ERASMUS, naast ALCIATUS, als voorganger van CUJACIUS, als de wegwijzer eener nieuwe rigting op het gebied der regtswetenschap, honderdmalen begroet is *).

Is het wel noodig, hierbij te voegen, dat ik het werkje bedoel van UDALRICUS ZASIUS, *de parvulis Iudaeorum baptizandis?*

Of is het onbescheiden en beleedigend, het vermoeden te opperen, dat sommigen Uwer met het bestaan van dit zeldzame †) geschrift onbekend zijn, nu zelfs velen, die in het openbaar in de zaak van MORTARA hunne stem doen hooren, blijkbaar geene kennis dragen van de gronden, eenmaal bij de behandeling van een soortgelijk geschil over en weêr te berde gebragt?

Het kan niet mijn doel zijn, op deze plaats een geleerde der zestiende eeuw als getuige te voorschijn te brengen in een thans in de staatkundige wereld aanhangig twistgeding. Maar ik mag hem voor U doen optreden, om het bewijs te leveren, hoe de geschiedenis van het maatschappelijk leven, de godsdienstige geschillen en de politieke

---

*) Eene voortreffelijke monographie heeft onlangs zijne verdiensten gehuldigd. Ik bedoel het werk van Prof. STINTZING, ULRICH ZASIUS. *Ein Beitrag zur Geschichte der Rechtswissenschaft im Zeitalter der Reformation.* Basel 1857. 387 pp. 8°.

†) Het gelukte mij onlangs een exemplaar der *editio princeps* op eene veiling te Leipzig magtig te worden. Vermits de bladzijden ongenummerd zijn, is de aanhaling van plaatsen moeijelijk. De titel luidt:

Questiones: de parvulis Iudeorum Baptisandis: a comuni doctorum assertione dissidentes. In quibus preter stili nitorem rara: iucunda et grata inuenias. Ab excellentiss. Viro Vdalrico Zasio: legum doctore earundemque. In Gymnasio Friburgen Ordinario: edite.

Aan het slot leest men: *Argentine Providus vir Joannes Gruniger Impressit. Io. Adelpho castigatore.* Anno salutis M.D.VIII.

Digitized by Google

beweging in elk tijdvak dikwijls het best wordt toegelicht door feiten, alleen in de werken der oude godgeleerden en juristen geboekt, feiten waarvan de historiebladen de herinnering naauwelijks of in het geheel niet bewaard hebben. Ik mag hem voor U doen optreden, om te bewijzen, dat reeds vóór de kerkhervorming de heerschende meening eene leer verwierp, die in zijnen leeftijd voor de eerste maal regtstreeks is bestreden. Ik mag hem voor U doen optreden, als een man, die in de regtsstudie het pad voor eene nieuwe methode baande, en toch de trouwe dienstknecht eener verderfelijke scholastiek bleef, zoodra de vermeende belangen der kerk op het spel stonden.

In den strijd tusschen den Roomschen Koning MAXIMILIAAN en den Rijnschen Paltzgraaf *), was een Jood door de keizerlijke benden gevangen genomen. Hij moest zich loskoopen, doch had geen vermogen om het losgeld onmiddelijk te betalen. Men kwam overeen, dat hij zou worden vrijgelaten en zijn zoontje ten onderpand geven totdat de losprijs zou voldaan zijn.

De knaap werd als gijzelaar overgeleverd. Niet lang daarna vervoegde hij zich bij HENRICUS KOLHER, Doctor in het Canonieke regt, Canunnik der Collegiaatkerk te Straatsburg en Rector der Freiburgsche kerk, met het verzoek om als Christen gedoopt te worden. Een gemoedelijk bezwaar rees bij KOLHER op, of hij aan dat verlangen van den knaap †) voldoen mogt, buiten voorkennis en toestemming van den

*) STINTZING, t. a. p. 113 verwijst hier op RANKE, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*, I. 153 vlg. Hieruit evenwel blijkt geenszins, of hij de gebeurtenis tot het jaar 1504 brengt. Mij komt dit onwaarschijnlijk voor.

†) Hoe oud hij destijds was, wordt nergens gezegd. Uit het betoog van ZASIUS in de tweede *Quaestio* maak ik op, dat hij weinig ouder dan acht jaren kan geweest zijn.

Digitized by Google

vader. De vraag werd met en door velen besproken. Ingens (zegt ZASIUS) inter doctos orta est disceptatio, dictumne filium, qui intra annos pubertatis fuit, contra patris voluntatem, vel maxime obstantibus pactis, ad baptisma perduci liceret?

Eigenaardig was de wijze waarop die disceptatio gevoerd werd. Dagbladen had men niet, om de openbare meening te polsen. Maar in eene Akademiestad als Freiburg, destijds beroemd door de voortreffelijkheid harer Hoogleeraren, lag een ander middel voor de hand om het geschil te beslechten. Een openbaar dispuut werd geopend. Van weerskanten werden de gronden uiteengezet en ontvouwd, die vóór of tegen de opneming in den schoot der kerk pleitten. Op dit punt vooral is de ontwikkeling der feiten bij ZASIUS merkwaardig. Ware de gebeurtenis twaalf jaren later voorgevallen, niemand zou zich verwonderd hebben over het aantal van de mannen der wetenschap, die de twijfeling bij den eerlijken KOLHER versterkt hadden. Maar bevreemding mag die tegenspraak tegen het regt der kerk wekken in eenen tijd toen haar alvermogen velen onbetwistbaar scheen.

En toch schrijft ZASIUS met de hem eigene openhartigheid: „fuere insignes viri, qui pacta servari, filiumque soluta pecunia, etiam negato baptismate patri restitui contenderent."

Aan het hoofd der tegenpartij stond GEORGIUS NORTHOFER, een Artium et Theologiae Doctor te Freiburg *), die de publieke verdediging op zich nam der leer, dat de doop in het gegeven geval geoorloofd was. Daartoe had hij drie stellingen voorgedragen, die ik mij verpligt acht letterlijk meê te deelen:

---

*) In het tot KOLHER gerigte *Anteloquium* noemt ZASIUS hem „venerabilis ac spectatissimus vir, sacre theologie doctor;" in de *prima Quaestio* „profundissimae litteraturae professor, sacrae theologiae doctor clarissimus, nostrae florentis Academiae primarius moderator." Aan het slot: „Artium et sacrae Theologie doctor, consummatissimus vir."

Digitized by Google

1. Princeps et quilibet Iudaeorum superior non solum potest, immo debet cum cautela bona iudeorum parvulos facere baptisari.
2. Non solum princeps sed et quilibet bonus Christianus potest et debet parvulum Iudaei et infidelis invitis parentibus baptisare.
3. Et si adulti non sunt simpliciter ad baptismum suscipiendum compellendi. Attamen minis et terroribus seu coactione conditionata cogi possunt.

Godgeleerden en regtsgeleerden namen met ijver aan het twistgeding deel. ZASIUS twijfelde aanvankelijk, aan welke zijde het regt was: „in tanta diversitate quid sequerer principio fluctuavi." De uitslag was ongunstig voor den ongelukkigen vader. KOLHER „non curatis iis, quae in diversum hortabantur," diende aan het jongske den heiligen doop toe, nam hem op in zijne woning en gaf hem eene geletterde opvoeding. En dit alles nadat de vader het geld had bijeengebragt om zijn zoontje te lossen: zijn verzoek werd verworpen. Ook ZASIUS was eindelijk tot de zegevierende partij toegetreden, wier gevoelen hij de „mitior opinio" noemt. De mare van het gebeurde had zich intusschen wijd en zijd verbreid. ZASIUS besloot zijne meening in druk te verdedigen, klaarblijkelijk daartoe aangezet door de drangredenen, die NORTHOFER en anderen bezigden *): de „iacula in diversum stricta" moesten krachtig worden afgewend.

Het werkje *de parvulis Iudaeorum baptizandis* werd opgesteld en in handschrift aan de voornaamste voorstanders van hetzelfde gevoelen medegedeeld.

De Juristen HIERONYMUS BALDUNG en HIERONYMUS WURM †)

---

*) BALDUNG getuigt, dat ZASIUS het destijds buitendien al zeer druk had, „inter forensium disputationum strepitum et familiaris rei occupationes fastidiosas."

†) HIERONYMUS VERMIUS cognomento WURM, utriusque iuris doctor Ticinensis, patronus causarum curiae Constantiensis.

Digitized by Google

hechtten daaraan hunne goedkeuring; een thans vergeten *poeta laureatus* bezong den inhoud; de godgeleerde JOANNES SCHLUPH *) te Ueberlingen had nog een paar Theologische argumenten in het midden te brengen; NORTHOFER zelf had een uitvoerig *testimonium subscriptorium* voor de goede zaak veil, waarin hij een eigen systeem van natuurregt ontvouwde; JOANNES GEIJLER van Kaisersberg †) uitte zijne goedkeuring, en JACOB WIMPHELING diende van goeden raad, in het belang van een meer indruk makenden vorm. Eindelijk zag het geschrift, met al de genoemde bijlagen versierd, in 1508 te Straatsburg bij JOANNES GRUNINGER het licht.

Voor een kort overzigt van den inhoud moet ik thans Uwe aandacht inroepen.

Drie vragen worden door ZASIUS achtereenvolgens overwogen en beantwoord.

I. Mag men aan kinderen van ongeloovigen, zonder toestemming hunner ouders den doop toedienen?

II. Zoo neen, mag men niet een joodschen knaap, overeenkomstig zijne begeerte, tot den doop toelaten, indien hij de jaren der infantia heeft overschreden?

III. Zoo ja, staat dan toch niet in casu de met den vader geslotene overeenkomst, aan den doop in den weg?

Ten aanzien der eerste vraag moet de schrijver erkennen, dat zij door de uitstekendste mannen (summi viri) ontkennend wordt beantwoord §). De vaderlijke magt moet voor alles worden geëerbiedigd; het huwelijk der ongeloovigen wordt in het regtsleven voor een wettig huwelijk ge-

---

*) JOANNES SCHLUPHIUS, sacrarum litterarum professor, ordine Teutonicus.

†) De voortreffelijke schrijver der *Navicula fatuorum* stierf niet lang daarna (10 Maart 1510).

§) SCHLUPH zeide dan ook van deze: caeteris duabus mihi nodosior visa est.

Digitized by Google

houden; de heilige band, die ouders aan kinderen bindt, mag men niet roekeloos verscheuren; de betrekking, die de natuur schiep, niet gewelddadig verbreken. De staat vergunt dat de Joden goederen bezitten, eigendommen verwerven, overeenkomsten sluiten, de Christenen in regten aanspreken; de keizer zelf dwingt hen niet tot het Christendom over te gaan: en zou men dezulken van hunne weêrlooze kinderen mogen berooven? Heeft niet PAULUS de regtsgeleerde getuigd: maiori in filiis quam in se ipsis patres injuria percelluntur? Heeft niet HIERONYMUS gezegd, dat het leven hunner kinderen den ouderen dierbaarder is dan hun eigen leven? De kerk, bij al het gezag, dat zij oefende, heeft nooit die wreede scheiding van wat de natuur aaneenhechtte toegelaten: geen SILVESTER heeft daarop bij CONSTANTIJN, geen AMBROSIUS bij THEODOSIUS, geen SIXTUS bij PHILIPPUS, geen JOANNES bij JUSTINIAAN aangedrongen. Zoo is dan een gewoonteregt gevestigd, dat de kerk heeft erkend, en zoowel THOMAS AQUINAS als PETRUS DE PALUDE hebben ingezien hoe gevaarlijk het zij, „hanc parvulorum direptionem contra ecclesiae usum irrepere."

Er is meer nog. De kerk eischt voor den doop den wil van hem, die haar ontvangt; die wil is of onmiddelijk of middelijk blijkbaar (vera vel interpretata voluntas). Regtstreeks bij meerderjarigen, zijdelings waar ouders of nabestaanden de kinderen ter doopvont geleiden. Waar beide ontbreken, is geene toediening van den doop denkbaar. Maar gesteld eens, het geschiedde: wat zou het gevolg zijn? Men zou den knaap òf teruggeven aan de ouders, òf achterhouden. In het eerste geval zou het geloof aan bezoedeling blootstaan; in het laatste, de Jood genoopt worden veeleer zijne lievelingen te vermoorden, dan hen aan afval bloot te stellen. En mag de kerk, die geen bloed dorst, dit in de hand werken?

Ook het natuurregt pleit voor den vader. Wie zal den

Digitized by Google

ongeloovige zijn os of zijn paard straffeloos ontweldigen? Heeft niet THOMAS VAN AQUINO duidelijk geleerd, „iniuriam paterentur Iudaei, filiis per vim ablatis?"

Het Canonieke regt verbiedt de Joden tot het geloof te dwingen; het maakt geen onderscheid tusschen kinderen en meerderjarigen: en waar de wet niet onderscheidt, daar, zegt de regtsregel, mogen wij evenmin onderscheid maken.

Eindelijk: JESAIA heeft getuigd en de Heiland heeft het bevestigd: dit geslacht zal niet voorbijgaan. En mag dan het geweld daarheen streven, dat de uitspraak des Heeren en het orakel van den profeet een logen worde?

Ziedaar de gronden: deze door den eenen, gene door den ander bijgebragt. Door wien? Door de grootste mannen: ZASIUS noemt hen „viros non mediocris notae, omnino in albo primariae doctrinae positos. THOMAS VAN AQUINO, RICHARDUS DURANTIS, PETRUS DE PALUDE, JOANNES GERSON, de Glossator der decreta Cardinalis, PANORMITANUS, JOANNES DE ANANIA, CALDERINUS, PRAEPOSITUS, FELINUS SANDEUS, eindelijk onderscheidene ambtgenooten van ZASIUS aan de Freiburgsche Hoogeschool. Zelfs hadden twee hunner ronduit verklaard, dat de doop, onder zoodanige omstandigheden toegediend, als ongeldig moest worden aangemerkt.

En wat antwoordt ZASIUS aan die wolke van getuigen? Blijkbaar heeft hem zijne openhartigheid onthust; zijne onpartijdige vermelding van al deze gronden, door de tegenpartij aangevoerd, maakt hem verlegen. In zijn hart is hij een aanhanger van THOMAS en zijn Christelijk leerbegrip; NORTHOFER heeft hem op dit punt aan het weifelen gebragt en schroomvallig aanvaardt hij de taak der bestrijding. „Veniam poscimus (zegt hij) qui a divo THOMA hoc loco non solum recedimus sed eius quoque assertionem improbamus." Ook de gronden, die tot hiertoe aan de andere zijde waren bijgebragt, worden kortelijk ontvouwd.

Het huwelijk is nog sterker band dan die den vader

Digitized by Google

aan zijn kind snoert; want terwijl de emancipatio de vaderlijke magt losmaakt, is de echt onscheidbaar, behalve door den dood. Toch wordt ook het huwelijk ontbonden, zoodra een der echtgenooten het Christendom omhelst. Het onderscheid, dat het eene vrijwillig geschiedt, het andere niet, doet niets ter zake: aan de vaderlijke magt kan dus geen argument tegen de toediening van den doop ontleend worden.

Maar de wet (zegt gij) beschermt de orde der natuur. Doch is niet de magt en het gezag des Hemelschen Vaders grooter dan die des aardschen? AUGUSTINUS heeft gezegd: de ziel is edeler dan het ligchaam; en elders: het mindere moet niet tegen het meerdere strijden, de aardsche vader niet weêrspannig zijn en opspringen tegen Gode den Schepper.

Opmerkelijk is de wijze, waarop hij zijn godgeleerd betoog telkens door gronden, aan de klassieke wereld en de burgerlijke wetgeving ontleend, zoekt te staven. THOMAS had gezegd, dat de zorg voor het opheffen der kinderen tot den heiligen doop alleen den vader toekwam. Welnu, ook CICERO, AUGUSTUS en TRAIANUS zijn vaders des vaderlands genoemd; alzoo is, wat THOMAS zegt, op allen, die met het staatsgezag bekleed zijn, toepasselijk. De vader mag ten nadeele zijns zoons, naar het burgerlijk regt geene erfenis verwerpen, en doet hij het, de praetor treedt tusschen beide. Een Romein, die de tijdelijke goederen zijns kinds slecht beheerde, is door HADRIANUS van de vaderlijke magt vervallen verklaard. Andere soortgelijke beperkingen der vaderlijke magt leeren ons GAJUS en ULPIANUS kennen, hebben CONSTANTIJN en ARCADIUS bevestigd en uitgebreid: en zou nu de vader niet de aardsche belangen van zijn kind, wel zijn eeuwig heil mogen verwaarloozen?.

Daarenboven, de Joden zijn slechts lijfeigenen des keizers, die door de Christenen geduld worden. Van de welwillendheid echter moet geene gevolgtrekking tot de noodzakelijkheid gemaakt worden.

Digitized by Google

Ook is het bekend, dat de vader, die zijnen zoon contra pietatem behandelt, moet gedwongen worden om hem uit zijne magt te ontslaan, terwijl hij voor waanzinnig gehouden wordt, wanneer hij hem zonder reden tijdelijke schatten doet ontberen. Is dit waar, wat is grootere impietas, ergere dementia, dan zijn kind te berooven van den schat der eeuwige gelukzaligheid? Wel zal men hiertegen aanvoeren, dat de Joodsche vader zich niet aan die euveldaad schuldig maakt, wanneer hij hem opleidt in dat geloof, hetwelk hij voor het ware houdt. Doch deze redenering heeft slechts den schijn voor zich. Zij, die te midden der Christenheid leven, hebben ruimschoots de gelegenheid den rijkdom, de waarheid, de grondslagen en de instellingen des Christendoms te leeren kennen, en AUGUSTINUS getuigt, dat geene uitvlugt geldt voor hen, die de gelegenheid hadden om te leeren, en toch niet leerden.

Het staat vast, dat de vaderlijke magt van den ongeloovige althans niet grooter zijn kan, dan die des geloovigen. De Christen is verpligt, zijn kind ten doop op te houden; zou dan op den niet-Christen eene mindere verpligting rusten?

Al wat de menschenkinderen bezitten, goud, zilver, landerijen is hun van boven geschonken; de aarde en hare volheid is des Heeren. Wat hebt gij (zeide de Apostel) dat gij niet ontvangen hebt?

Zijne naasten lief te hebben, is het eerste gebod, ook tot de vijanden moet het worden uitgestrekt naar het bevel des evangelies en de parabel van den barmhartigen Samaritaan. Dies moet men ook de kinderen zijner vijanden in den weg der waarheid leiden, en op hen, die het roer van den staat in handen hebben, drukt deze verpligting het meest.

Ten slotte: de ratio religionis moet de hoogste wet zijn. De Romeinsche keizers hebben aan de bescherming der Christelijke godsdienst in hunne wetgeving al het overige

Digitized by Google

ondergeschikt gemaakt; het geloof is de pilaar van den staat; voor zijne bescherming moet zelfs de vaderlijke magt bukken. De wetgeving heeft in favorem libertatis temporalis menige instelling veroorloofd, die tegen strikte regtsbeginselen indruischt. Waarom dan ook niet gelijke begunstiging erkend des geloofs, waardoor naar 's apostels getuigenis de geestelijke vrijheid verworven wordt?

Om alles zaâm te vatten. De grondslag der geheele redenering van de tegenstanders is ongetwijfeld de magt of de vermoedelijke genegenheid van den vader. Maar het beroep op die magt is ijdel, wanneer zij ten verderve leidt. Wie is mijn vader: hij die mij verwekte, verliet, in het verderf stortte, — of wel hij, die mij opleidde, vormde, den heilweg wees? Wie was naar de schrift de naaste van den verwonde uit Jericho: hij die hielp of de stamgenoten, die der ongelukkige verlaten hadden?

Tot dusverre schijnt ZASIUS hoofdzakelijk de taak des historieschrijvers vervuld te hebben: thans eerst gaat hij tot zijn eigen betoog over. Ik zal daaruit slechts enkele hoofdpunten aanstippen.

Men had op het gewoonteregt der kerk gewezen. Ten onregte, zegt ZASIUS; want indien de kerk niet gewoon is, kinderen als waarvan hier sprake is, te doopen, zoo bestaat er ook geen gewoonte, en is er ook geen gewoonteregt ontstaan. Inter se enim dissident esse consuetum et non fuisse usum. Eene redenering, tegen THOMAS AQUINAS en GERSON gevoerd, den schranderen regtsgeleerde onwaardig.

Maar de kerkelijke wetgever heeft zich te dien aanzien duidelijk verklaard. Want GREGORIUS IV schrijft aan BONIFACIUS: „Parvulos qui a parentibus substracti sunt, et an baptisati sint an non, ignorant, enz." Hieruit volgt, dat de kinderen aan hunne ouders kunnen ontnomen worden, want

Digitized by Google

anderzins zou er geene beslissing noodig geweest zijn voor het aangeduide geval. De wet toch (hij doelt op het *Decret. Tit. de Consecrat. Dist.* IV. c. 110) kan geene substractio bedoelen dan die van kinderen der ongeloovigen, daar men de anderen niet aan de ouders behoefde te ontfutselen, ten einde hen te doopen.

Is iemand welligt tè fijngevoelig, dan dat hem deze redenering kan behagen, een ander antwoord ligt voor de hand. Heeft al de kerk gezwegen, de tijden verschillen. Zoo lang er vele ketters waren, moest de iudaeorum cervicosa pervicacia onaangetast blijven. Maar die dagen zijn voorbij, en die voorzigtigheid is overtollig geworden. Voorts beweert men, dat voor de toediening van den doop een vereischte is, dat de wil of des vaders of des volwassenen zoons blijke. Ook deze grond heeft geene waarde; want het kerkelijk regt spreekt van de „offerentium responsio," en alzoo staat hier de pleegvader, die den knaap aan de kerk aanbiedt, met den eigenen vader volkomen gelijk.

Men vreest voor moord, die aan jonge kinderen zou kunnen gepleegd worden. De kerk, die den doop der kinderen bevordert, kan voor de geweldenarijen der ouders niet aansprakelijk zijn. En heeft al de vader op grond der vreeze zijn kind van het leven beroofd, zoo is het voor het geloof gestorven, door den doop des bloeds den Heere gewijd en het eeuwige leven deelachtig.

Men ducht, dat het zaad van Israël door gedwongene bekeering te gronde gaan zal, tegen de bijbelsche leer. Er zal plaats genoeg voor de overblijvenden onder de heidensche volksstammen wezen, en de Jood, die tot het Christendom bekeerd is, blijft niettemin het zaad JACOBS vermenigvuldigen.

Ten slotte deelt hij de drie Conclusiones van NORTHOFER mede, met de daaruit afgeleide Corollaria.

Digitized by Google

De strijd omtrent de tweede vraag, wordt meer op regtsgeleerd terrein gevoerd.

Mag men al het kind niet aan zijn vader onttrekken om het tot het Christendom te brengen, toch moet men den knaap, die de jaren der infantia achter den rug en het zevende levensjaar afgelegd heeft, tot den doop toelaten. Om deze stelling te bewijzen zet de schrijver een uitvoerig betoog over de verdeeling der impuberes in infantes, infantiae proximos et pubertati proximos voorop, mitsgaders eene ontwikkeling zijner denkbeelden aangaande de naturalis obligatio van den pupillus. Hij komt tot het besluit: „proximos infantiae eos dici, quibus supra septem annos accesserunt sex menses, pubertati vero proximos, quibus ad virilem aetatem sex menses deficiunt."

DIRKSEN *) heeft ergens opgemerkt, dat de bearbeiders van deze regtsvraag in onze eeuw op beklagenswaardige wijs de oudere literatuur over dit onderwerp nagenoeg geheel hebben verwaarloosd, terwijl toch reeds JAC. GOTHOFRODUS een voortreffelijk overzigt der pogingen tot hare opheldering door oudere regtsgeleerden aangewend, had geleverd. Daarom mag hier niet onopgemerkt blijven, dat zelfs laatstgenoemde het stelsel van ZASIUS onvermeld heeft gelaten †).

Wat den wil der impuberes betreft, onderscheidt hij de natuurlijke toestemming van het vermogen om regtsgevolg in het maatschappelijk leven te weeg te brengen. Willen kon de knaap; want gelijk GERSON in zijn boek *over het Hoogelied* leerde: hij kan zondigen, — derhalve kan hij ook het goede ten uitvoer brengen. Hij kan, volgens AUGUSTINUS,

---

*) DIRKSEN, *Ueber die Pupilli infantiae vel pubertati proximi* in het *Rhein. Mus. für Jurispr.* I. 316 en in zijne *Vermischte Schriften*, (Berl. 1841), p. 185.

†) Ook bij R. S. SCHULTZE, *de Natur. pupill. Obligat.* (Gryph. 1854) p. 19 vlg., is aan ZASIUS en zijne tijdgenooten geene plaats in het historisch overzigt geschonken.

Digitized by Google

bekennen en ontkennen: alzoo kan hij ook antwoorden op de vragen, hem ten aanzien des doops gedaan.

Eindelijk behandelt ZASIUS in de derde questie het geschilpunt, of niet de overeenkomst met den vader aangegaan, waarbij men zich verbonden heeft, den zoon terug te geven, zoodra de betaling heeft plaats gehad, den doop van dezen verhindert?

Vooral bij de bewerking van dit gedeelte zijns betoogs, schijnt mij de schrijver door vooroordeel en den indruk, dien de strijd zijner tijdgenooten op hem gemaakt had, van den weg der waarheidsliefde te zijn afgedwaald.

Het concilie van Toledo, in 633 gehouden, had alle gemeenschap tusschen gedoopte kinderen en hunne Joodsche ouders verboden; alle terugkeer naar het ouderlijk huisgezin werd dus door den doop onmogelijk gemaakt. Alle uitleggers van het canonieke regt waren het op dit punt eens: alleen CALDERINUS maakte eene uitzondering.

Oogenschijnlijk, zegt ZASIUS, staat hier alzoo eene verbindtenis in den weg, die den doop uitsluit. Niets toch is in regten meer overeenkomstig met de goede trouw, dan dat men eene aangegane verbindtenis gestand doet. Ook kon de vader zijn zoon tot onderpand geven. De overeenkomst is niet ongeoorloofd, zelfs zeer gebruikelijk. Hoe dit bezwaar uit den weg te ruimen?

1. Het staat vast, dat de vader een vijand geweest is van het Roomsche rijk. Onderzoeken wij dus de „incidens quaestiuncula," of men het den vijand gegeven woord behoeft te houden? Het antwoord is, in volken- en staatsregtelijke aangelegenheden: ja; — in privaat-regtelijke gevallen: neen. Leert niet ULPIANUS, dat er een bonus dolus is, die pro solertia wordt gehouden, zoodra die tegen den vijand wordt te baat genomen? Ook keizer TRAIANUS *) schreef aan

*) STINTZING noemt hier ten onregte GORDIANUS, p. 119.

Digitized by Google

TATIANUS, zijnen comes sacrarum largitionum, dat men door een subtile ingenium het goud moest zoeken meester te worden, dat de barbaren bezaten. Gold niet tevens bij de oude Romeinen dezelfde leer? CAMILLUS toch tegen de Galliërs het woord voerende, had de geldigheid eener overeenkomst ontkend, door een ondergeschikt beambte tijdens zijne dictatuur gesloten. Hier tegen over staan de leeringen van den grooten AUGUSTINUS, het gevoelen van CICERO, de oordeelvellingen der meest beroemde schrijvers over beide regten. Doch laatstgenoemden, nu „rabiosuli iactatores, legalis sapientiae imperiti" geheeten, hebben het onderscheid tusschen privata en publica pacta niet ingezien: zij hebben zelfs ten aanzien van REGULUS niet begrepen, dat hij als belli dux handelde. Uit het verhaal van PAPINIANUS (ZASIUS bedoelt POMPONIUS) in den Pandektentitel *de captivis* blijkt dit zonneklaar. Het zij „urbanum et civile," het den vijand gegeven woord niet te breken: noodzakelijk is het niet.

En zoo men met deze verklaring van CICERO's woorden geen vrede hebben kan; het zij zoo. Wij hebben met het burgerlijk regt te doen, niet met den man, die de waarde des burgerlijken regts nu en dan wat te verkleinen zocht.

Daarenboven is er een soort van vijanden, wien in het geheel geene burgerlijke wetten te stade komen, de door den rijksban getroffenen. Die banbliksem is tegen den Paltsgraaf aan den Rijn geslingerd. Er is hier alzoo eene overeenkomst gesloten met een vijand in eene zaak van bijzonder, niet van openbaar belang, niet op last des veldheers, met een door den ban getroffenen: zoodanige overeenkomst is van regtswege nietig.

2. Geeft men ook al het tegendeel toe (zie daar den tweeden grond, dien ZASIUS voor zijne stelling aanvoert), de Freiburgers, die zich verbonden hadden, zijn niettemin van hunne verpligting ontheven. Dit toch staat vast, de schuldenaar is vrijgesteld van het beding der teruggave, zoo de

Digitized by Google

zaak van profaan heilig, zoo de slaaf een vrije wordt buiten zijn toedoen. Vrijwillig is de knaap tot de doopvont toegetreden; de teruggave is door zijne daad onmogelijk geworden.

3. Bovendien kan de overeenkomst in dezen geene uitwerking hoegenaamd hebben, uit hoofde van den regtsregel: ea quae publicam habent causam pacto privatorum non ligari. Bij de behandeling van het eerste vraagpunt is bewezen, dat de toediening van den doop meer is dan eene publica causa. De toestand van den zoon zou verergeren door de naleving van het contract: hij zou gestraft worden ten gevolge eener verbindtenis door derden aangegaan.

4. Ten duidelijkste blijkt de onverbindbaarheid der overeenkomst uit het navolgend dilemma, dat de wetuitleggers een syllogismus cornutus noemen. Bij het aangaan der overeenkomst is aan de mogelijkheid van het doopen òf gedacht òf niet gedacht. In het eerste geval kan het doel geweest zijn, òf om den doop te verhinderen, òf om de teruggave van het jongske te bedingen, niettegenstaande zijn overgang tot het Christendom. Beide zijn in strijd met de goede zeden: het beding is ongeoorloofd; het is van nul en geener waarde.

In het andere geval, zoo men niet aan de eventualiteit van den doop gedacht heeft, kan ook het contract geen hinderpaal voor den doop zijn.

5. Eindelijk: eene overeenkomst, die ten gevolge zou hebben, dat hare naleving meer nadeel zou berokkenen dan hare schending, mag veilig geschonden worden: want pligt gebiedt, het grooter kwaad door het mindere te ontwijken. CICERO en zijn Commentator, SENECA en AFRICANUS, HIERONYMUS en AMBROSIUS, ALEXANDER VAN HALESUS en BEDA ondersteunen kennelijk de leer, dat men ook ten aanzien van het gestand doen zijner beloften, tijden en gelegenheden moet in acht nemen.

Hij eindigt met een beroep op de billijkheid van den lezer; wetende hoe groot het gezag is der kerkvaders, met wier uitspraken zijne leer in strijd is. Doch ingeval van twijfel,

Digitized by Google

verdient dat gevoelen de voorkeur, dat het geloof, de vrijheid en het heil der ziele het meest gunstig is. De waarheid (voegt hij er bij) moet ons boven alles lief zijn. Wil een beoefenaar der wetenschappen mijne gronden weêrleggen en betere aanvoeren; zoo hij werkelijk geeft wat hij belooft, ik ben bereid mijne dwaling te erkennen. Doet hij dat, de pleitzaak moet voldongen worden niet met winderige woorden, maar met klem van redenen. Om het hondengebas van een benijderenstoet geef ik even weinig als ACHILLES zich om THERSITES bekreunde.

De bijstand, aan de zegevierende partij verleend, heeft onzen ZASIUS in later tijd nog menig verdrietelijk uur berokkend. Tien *) jaren nadat zijn boekje het licht gezien had, trok een zijner voormalige toehoorders, de bekende bestrijder der hervorming, JOHANNES ECK, tegen hem te velde met het geschrift: *de materia juramenti*, waarin hij de stelling, dat men het den vijand gegeven woord moet gestand doen, op nieuw verdedigde, en het niet aan hatelijkheden ten opzigte der verdachte eerlijkheid van den braven regtsgeleerde liet ontbreken. Deze verdedigde zich in eene *Apologetica defensio contra Joannem Eckium theologum, super eo quod olim tractaverat, quo loco fides non esset hosti servanda.*

Diep voelde hij zich door de tegenspraak gekrenkt, vooral omdat ze van eene zijde kwam, vanwaar hij haar het minst verwacht had, en van iemand, wien zulks het minst paste.

Men heeft vroeger en later de redenen nagevorscht, die ECK tot dezen uitval hebben kunnen bewegen. ZASIUS meende, dat ECK het hem ten kwade duidde, dat hij geweigerd had een zijner adviezen goed te keuren. Mij komt het veeleer voor, dat de Zwabische kemphaan zich geroepen achtte een iegelijk te tuchtigen, die den schijn op zich

*) Ten onregte schrijft STINTZING, bl. 193: „Seit er jene Schrift herausgegeben hatte, waren *zwölf* Jahre verflossen."

Digitized by Google

geladen had van met LUTHER te heulen *). Het zedelijk karakter der kerkhervorming aan te vallen, waar dit maar immer mogelijk was, scheen ECK in een tijdsgewricht, toen het Leipziger dispuut als aanstaande werd aangekondigd, eene dure verpligting. Weldra echter schrikte de vaart, die LUTHER nam, onzen ZASIUS af, en AMORBACH vermaande hij met de woorden van den regtsgeleerde PAULUS: de sprong van het eene uiterste tot het andere is gevaarlijk! Men weet, hoe hij later al meer en meer zich van de Reformatoren scheidde.

Het is mij niet twijfelachtig, dat eene plaats uit een geschrift van LUTHER, nog in hetzelfde jaar 1519 uitgegeven, strekken moet, om de leer van NORTHOFER en ZASIUS te wederleggen. „Diese Wuth (zegt hij in zijne verklaring der 22 eerste Psalmen †)) vertheidigen noch einige sehr abgeschmackte Theologi und reden ihnen das Wort, indem sie aus grosser Hochmuth daher plaudern, die Juden wären der *Christen knechten* und dem *Kaiser* unterworfen." Toch kan men LUTHER gewis niet beschuldigen van overdreven genegenheid jegens de Joden van zijnen tijd.

En zoo was het antwoord, door ZASIUS gegeven op zijne eerste vraag, door de partij der Hervorming, — dat op de derde vraag door de Katholijken onvoorwaardelijk afgekeurd.

Het aangevoerde zij voldoende, om U te wijzen op eene niet onbelangrijke episode in de geschiedenis des regts en der beschaving. Zeker mag men ZASIUS niet beoordeelen in het licht van onzen tijd: ongetwijfeld drukken vele zijner beschouwingen de in die dagen heerschende meening uit. Het ware gemakkelijk dit met talrijke bewijzen te staven. Toch mogen wij ons gevoelen niet verbergen, dat deze eersteling van zijn openbaren arbeid hem niet in alle opzigten kenmerkt als dien onbevangen navorscher, wien de eer was voorbehouden de voorbode eener nieuwe regtsschool te worden.

*) Vgl. STINTZING, p. 193.
†) IV. 1152 ed. Walch.

OF THE
UNIVERSITY
OF

Digitized by Google

VERBETERING,

BEHOORENDE BIJ DEEL IV, BLADZ. 256.

Het in de Vergadering van 14 Maart 1859 door den Heer VAN DEN BRINK gesprokene is t. a. pl. niet geheel juist teruggegeven. De voorstelling van SOCRATES bij ARISTOPHANES moet, hoe partijdig ook, volgens den Heer VAN DEN BRINK toch een eenigzins schijnbaren grondslag hebben gehad. SOCRATES komt bij den blijspeldichter voor, als de aan hem ernstig gestelde vragen, niet alleen sophistisch beantwoordend, maar ook met zekere goochelaars-gevatheid ontwijkend. Neemt men nu aan, gelijk de spreker dit in het licht stelde, dat de beteekenis van πόδαπος in den goeden attischen tijd niet anders heeft kunnen zijn, dan: van waar — van welken grond en bodem zijt gij? dan heeft S. door op de vraag πόδαπος iets anders te antwoorden, dan de opgave der plaats van waar hij geboortig was, ook hier geen rechtstreeksch, maar een ontwijkend antwoord gegeven, en zoo zal het dan ook moeten opgevat worden. —

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

14 DAY USE
RETURN TO DESK FROM WHICH BORROWED

LOAN DEPT.

This book is due on the last date stamped below, or on the date to which renewed.
Renewed books are subject to immediate recall.

ILLF (N)

6Feb65

REC'D LD
JAN 23'65-4 PM

AUG 03 1995

RECEIVED
MAY 12 1995
CIRCULATION DEPT.

LD 21A-60m-4,'64
(E4555s10)476B

General Library
University of California
Berkeley

U. C. BERKELEY LIBRARIES
C052273589

166625
AS244
A53
014

Digitized by Google

Digitized by Google